ALİ ŞERİATİ

14 BÜTÜN ESERLERİ

Dinler Tarihi I

FECR

Sizi rahatsız etmeye geldim!

Ali Şeriati

Fecr Yayınları 140
ALİ ŞERİATİ
Bütün Eserleri 14

Dinler Tarihi I

Eserin Orijinal Adı
Tarih ve Şenaht-i Edyan (1)

Tercüme
Ejder Okumuş

Editörler
Doç. Dr. Hicabi Kırlangıç
Doç. Dr. Derya Örs

Tashih ve Redakte
Dr. Murat Demirkol

ISBN 978-975-6004-90-6 (tk)
978-975-6004-91-3 (1.c)

1. Baskı: 1 Mart 2010

Kapak ve İç Konsept: TN İletişim
Sayfa Düzeni: Cinas
Baskı: Kalkan Matbaacılık
Büyük Sanayi 1. Cadde 99/32
Tel: 0312. 3419234 İskitler/Ank.

FCR Yayın Reklam Bilgisayar
San. ve Tic. Ltd. Şti.
Rüzgarlı Cad. No: 2/5
Ulus / Ankara
Tel : 0312. 310 08 60
Faks : 0312. 311 47 89
www.fcr.com.tr
e-posta: fcr@fcr.com.tr

ALİ ŞERİATİ

Dinler Tarihi I

FECR
Ankara 2010

İÇİNDEKİLER

ALİ ŞERİATİ

23 Kasım 1933'te Horasan eyaletine bağlı Sebzivar'ın Mezinan köyünde dünyaya geldi. 1950'de Meşhed'deki Öğretmen Koleji'ne girdi. 1952'de Meşhed yakınlarındaki Ahmedâbâd köyünde öğretmenliğe başladı. 1955 yılında Mekteb-i Vâsıta'yı yazdı. Ebuzer-i Gıfarî'yi tercüme etti. 1956'da Meşhed Üniversitesi'ne girdi. Ulusal Direniş Hareketi'ne üye olduğundan, babası ve diğer üyelerle birlikte tutuklandı, altı ay tutuklu kaldı. 1959'da Alexis Carrel'den Dua'yı tercüme etti. Üniversiteden başarıyla mezun oldu. 1960'ta Fransa'ya gönderildi, orada sosyoloji ve dinler tarihi üzerine çalıştı. Cezayir Kurtuluş Hareketi'ne aktif olarak katıldı. Bu faaliyetlerinden dolayı Paris'te tutuklandı; bu arada birçok makale, konuşma ve çevirisi değişik dergilerde yayımlandı. Sosyoloji ve dinler tarihi alanında doktorasını tamamlayarak 1962'de İran'a dönerken sınırda tutuklandı; aylarca hapiste kaldı. Hapisten çıktıktan sonra öğretmenlik yapmaya başladı ve Meşhed Üniversitesi ve diğer merkezlerde konferanslar verdi. Hüseyniye-i İrşad 1973 Eylül'ünde kapatıldı. Savak, Şeriati'yi aramaya başladı. Kendisini bulamayınca babasını tutukladı. Babası bir yıl kadar hapsedildi. Şeriati teslim oldu ve on sekiz ay hücrede kaldı. 1975-77 arası Savak'ın takibinden sürekli kaçıp başkalarının evlerinde kalarak çalışmalarına devam etti. Sabahlara kadar süren konuşmalar yaptı. 16 Mayıs 1977'de Avrupa'ya hicret etti. Otuz gün sonra İngiliz İstihbaratı'nın yardımıyla Savak tarafından şehit edildi.

YAYINCININ NOTU

Yayınevimiz, Şeriati düşüncesini külliyat olarak okurlarına sunmakla önemli bir hizmet vermektedir. Merhum Şeriati, dünyanın bugün yaşayan iki önemli medeniyeti olan, İslam ve Batı medeniyetini yakından tanıma fırsatı bulmuş ender şahsiyetlerden biridir. Dahası, bir sosyolog gözüyle incelediği konuları, dahiyane bir düşünce işçiliği ile işlemiş ve Fars edebiyatının kendisine kazandırdığı akıcı üslupla ortaya koymuştur. Bilimsel liyakati, özgün bakış açısı, dindarlığı ve inandığı doğrular uğruna can verecek kadar yürekli kişiliği ile sadece İran gençliğini arkasından sürüklemekle kalmamış, dünya Müslümanlarının öze dönüş çabasına katkıda bulunarak bir döneme damgasını vurmuştur. Onun bu özgün ve özgürlükçü tutumu, sadece İslam düşmanlarının tepkisini çekmekle ve onlar tarafından şehit edilmekle kalmamış, dost ve kardeş bildiği Müslümanlardan da çok büyük tepkiler almıştır. Çünkü onun düşünceleri, Batılı saldırı karşısında çok derin ve güçlü bir mukavemet oluştururken İslam geleneğini kirleten ve çöküntüye sebep olan bidat ve hurafelere de ağır darbe indiriyordu. Tabiî bu da bilinçsiz kesimler nezdinde İslam'ın kendisine yapılan bir saldırı olarak algılanıyordu.

Kendi tabiriyle içinde doğup büyüdüğü geleneksel Safevî Şiîliğine yöneltiği eleştiriler yüzünden İran'da dışlanırken, Şiî bakış açısı nedeniyle de Sünnî dünyadan önemli tepkiler almıştır. Ancak Şeriati, her ne kadar Ali Şiası ve Safevî Şiası ayrımı yapsa ve Safevî Şiîliğini eleştirse de eleştirdiği düşünceden bütünüyle kurtulamamış ve söz konusu etkilerle Sünnî dünyanın kabul

edemeyeceği kimi düşünceler serdedebilmiştir. Sahabiler hakkında kullandığı ifadeler hoşgörü sınırını zorlayan kusurlar olarak değerlendirilebilir. Ayrıca yaşadığı çağ ve çevrenin etkisiyle Fransız sosyalistlerinden etkilendiği ve kimi yorumlarında bu etkinin izlerinin görüldüğü de söylenebilir.

Ali Şeriati'nin de her insan gibi hata edebileceğini, hatalarının ve savaplarının sadece kendisini bağlayacağını okuyucunun takdir edebileceğine inanıyoruz. Fecr Yayınevi olarak, ölçümüzün Kur'an-ı Kerim ve onun numune-i timsali olan Hz. Peygamber (s.a) olduğuna inanıyor, Şeriati de dahil bütün insanların bu ölçüler içinde değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Onun her görüşünü onaylamadığımız halde eserlerini yayınlıyor, ama katılmadığımız görüşlerine de müdahale etmeyi uygun görmüyoruz. Çünkü böyle bir müdahalenin düşüncelerin doğru anlaşılmasına engel olacağı, bunun da hem yazar hem okur açısından bir hak ihlali sayılacağı kanaatindeyiz. Buna rağmen kimileri, tasvip etmedikleri düşüncelerden dolayı bilinçsiz okuyucuların olumsuz etkileneceği gerekçesiyle vebal alacağımızı düşünebilirler. Fakat biz, genelde Müslüman olmanın, özelde Şeriati okuru olmanın, okuduğu her şeyi kabullenen değil, eleştiren bir seviye gerektirdiğini düşünüyoruz. Dolayısıyla bütün olumsuzluklarına ve kusurlarına rağmen Şeriati'nin o engin birikiminin bizlere çok şey kazandırdığına ve kazandıracağına inanarak eserlerini külliyat olarak yayınlamaya karar vermiş bulunuyoruz. Buna paralel olarak hem Fars hem de Türk edebiyatına vukufiyetiyle temayüz etmiş mütercimlerden oluşan bir heyet oluşturarak eserlerin en az hata ile çevrilmesine de özen gösterdik. Bu nedenle tercümeler, sadece söz konusu eserleri dağınık vaziyette sunulmaktan kurtarmayacak, Şeriati okurunun liyakatsiz tercümelerden çektiği sıkıntıları da asgariye indirecektir.

Külliyattaki kitapların bazılarında yazara ait olmayan dipnotlar yer almaktadır, İran'daki Dr. Ali Şeriati Eserlerini Derleme Bürosu tarafından eklenen notların sonunda (Derleyen), yayınevi-

miz tarafından ilave edilen notların sonunda (Fecr), mütercimlerin ilave ettiği notların sonunda ise (Çev.) ifadeleri kullanılmıştır. Bunların dışındaki dipnotlar Ali Şeriati'ye aittir.

Bütün hassasiyet ve çabamıza rağmen, insan olmamız hasebiyle gözümüzden kaçan kusurlar olursa okurumuzdan özür diler, eleştirilerine müteşekkir kalırız. Bu vesileyle Şeriati'ye Allah'tan rahmet diler; başta değerli mütercimler olmak üzere, editörlere, tashih ve redakte heyetine ve eserlerin sizlere ulaşmasında emeği geçen bütün dostlara gönülden teşekkür ederiz.

FECR YAYINEVİ

BİRİNCİ DERS

Rahman Rahim Allah'ın adıyla

Öncelikle İrşad Kurumu'na teşekkür ederim. Gerçi haklı bile olsa teşekkür etme âdetim yoktur; çünkü memlekette teşekkür o kadar çoğaldı ki, insan gerekli olduğu yerde dahi teşekkür etmekten korkuyor. Ben yine de özellikle konferans programlarımı bu şekilde ders programı haline dönüştürmeyi kabul ettikleri için müteşekkirim. Bana göre ders programına dönüştürme önemlidir; zira şahsen ben, belli bir tipteki insanın konuşma veya konferans yoluyla topluma hizmette bulunabileceği kanaatinde değilim. Yani hem ben kendi konferansıma inanmıyorum, hem de halk bizzat bana inanmıyor. Dolayısıyla şayet bir öğretmen olarak elimden bir iş çıkacaksa, o da bildiğim sınırlar içinde ders vermektir.

Şunu belirtmeliyim ki, burada ben, her zamankinin aksine kendimi sudaki bir balık gibi özgür hissediyorum; kendimi, özgür düşünen ve özgürce konuşan biri olarak görüyorum. Kendimi öyle özgür hissediyorum ki imkân olsaydı, derslerimde olduğu gibi konular ele alınırken öğrenciler tarafından soru sorulabilmesini ve eleştiri yapılabilmesini ve şahsen de onlara cevap verebilmeyi isterdim. Bundan dolayı sınıf ortamında ders vermek çok önemlidir. Fakat üzülerek söylemeliyim ki bu mümkün değil. Çünkü buradaki topluluk, bir sınıf mevcudundan oldukça fazla. O nedenle derste soru-cevap tekniğini uygulamak pratikte imkân dışı gözükmektedir. Bundan dolayı mecburen hanımlardan ve beylerden, sorularını, dersten yani programın bitmesinden sonra yazmalarını rica ediyorum. Görevli beyler, yazdığınız soruları sizden alacaklar. Ben küçük bir aradan sonra ge-

lip soruları fırsat bulduğum ölçüde cevaplandıracağım.

Bir başka küçük ricam da, bu derslere katılan hanımların ve beylerin, ahlâk en bu derslerin tamamına gelme taahhüdünde bulunmaları, yani bütün ders döneminde hazır bulunma sorumluluğunu üstlenmeleridir. Çünkü birincisi, genel olarak dersin konferanstan şöyle bir farkı vardır: Ders, konferansın tersine, bağımsız bir birim değildir. Ondan dolayı bir ders oturumu, umumun yargıda bulunması için ölçü alındığı zaman yargı eksik ve kusurlu olur. Eğer bir kimse, bir konunun ele alındığı bir veya iki oturuma katılıp da üçüncü oturuma katılmazsa, o iki ders hakkında vereceği hüküm veya varacağı yargı, dersi veren kişi veya dersin konusu açısından sadece eksik olmakla kalmayacak, ayrıca bazen olana, anlatılanlara ve ortaya konulanlara zıt olacaktır. Zira bir oturumda öncüller, esaslar ve metodoloji ortaya konmakta, ikinci oturumda bir teorinin çeşitli yönleri veya ona karşıt teoriler incelenmekte ve üçüncü, dördüncü veya beşinci oturumda da bilimsel açıdan nihai sonuca ulaşılmaktadır. Eğer bir kişi, ortalarda bir derse gelse, sonra gitse ve yargıda bulunsa, bu, bilimsel ve ahlâki açıdan problem doğurur. Böyle yargıda bulunma veya hüküm verme yoluna gitmek, avamın ya da halkı aldatanların işidir.

İkincisi, ders verme ve derslere katılımda süreklilik, bir öğretmen olarak benim öğretim tarzımdır. Saygıdeğer âlimlerden biri şöyle buyuruyordu: Çok acemi bir vaiz, örneğin İslam'ın esaslarından bahsettiği zaman: "İslam'ın esasları yirmi sekizdir." diyor ve sonra başlıyor konuşmaya; eğer yirmi yedi tanesini sayıp birini unutursa kınanır, yuhalanır. Ama tecrübeli bir vaiz şöyle der: "İslam'ın esasları şöyle şöyledir." Bunların dördünü dahi söylese başarılı kabul edilir. Bazı şahıslar, bir teori veya dini gündeme getirmek istedikleri zaman, diğer teori ve dinleri kolaylıkla reddedebilecek şekilde gündeme getirme konusunda tecrübelidirler. Bunlar karşı oldukları din veya teorinin tarif ve tahlilinde öyle bir giriş yaparlar ki onun temelden yanlış olduğu, zayıf olduğu, mahkûm olduğu herkes katında bilinsin ve sa-

bit olsun ve böylece insanlar onu kolayca reddetsinler. Sonra insanlar kendisinin kabul ettiği teoriye erişirler ve o teorinin parlaklığını arttırırlar. Bu açıkgöz adamlar elbette başarılı olacaklardır, fakat belki sadece propaganda ve genellik açısından. Ancak ilmî açıdan dürüst adamlar değillerdir.

Dürüst insan, özel bir dine veya ekole inandığı halde, kendisine aykırı olan görüş, teori, mezhep, hatta dinleri araştırma aşamasında, kendisi o görüş, teori, mezhep veya dinlere muhalif değilmiş gibi, olduğu şekliyle ortaya koyan, meseleyi, tarafsızca ve insaflı bir biçimde, tam bir ilmî inançla, bilimsel ve analizci yaklaşımla ele alan kimsedir. Meseleyi bütün ilmî inanç ve inceleme ahengiyle, tarafsız ve insaflı olarak ortaya koyması gerekir. Elbette böyle yapmak onun işini zorlaştırır, problemli hale getirir. Fakat eğer onu reddedecekseniz, zor da olsa bu şekilde reddedin; yani o din veya teoriyi gerçekten tarafsız bir incelemeden sonra reddedin. Eğer bu reddi müteakip kendi dininizi ispat ederseniz, bundan sonra zihinlerde bu dinin hakikati ve mantıklı ispatı kalacaktır.

Ancak eğer diğer dinleri hemen şişirir, çorba yapar, daha baştan muhalefet, inatlaşma, tahrif ve bozma yoluyla zikredersen, kolayca herkesi ezebilir ve sonra kendi dininin hakikatini ispat edebilirsin. Ama bu durumda, bu konuyu dinleyen kimseler, bilimsel açıdan donanımlı hale gelmeyecek ve ertesi gün burada reddedilen teoriyi bir makale olarak okuyacaklar ve sonra burada söylediğin şeylerin tamamının yanlış ve düşmanca olduğunu anlayacak, dinî kin ve bilimsel taassupla söylediğini fark edeceklerdir. Sonuçta bu din veya ekolü seven bir kimse bir makaleyle kolayca reddedilmiş olur.

Nitekim Yeniçağ'daki insaflı Avrupalı bilginlerin İslam'a ilgilileri, Ortaçağ din adamlarının düşmanca tanıtımlarının yansımasıdır. Ama ben o kadar kurnaz değilim. Benim özelliğim şudur: Bir teoriyi ele aldığım zaman ilmî veya itikadi açıdan muhalif olsam bile dinleyicimin ona karşı olduğumu hissetmeyeceği şekilde inceliyorum. Dinleyicim şöyle hissetmesini sağlayacak şekil-

de analiz ediyorum: Bunları bu nazariyeye benim dışımda muvafık olan bir kimse söyleseydi, ancak bunları söylerdi. O teoriyi eleştirdiğimde teorinin gerçekten bilimsel ölçülerle tahlil edildiği ve tanınıp kabul edildiği hissedilir. Sonra telkin, taassup, maslahat, menfaat ve yağcılık ölçülerine göre değil, bilim ve mantık ölçülerine göre reddedildiği hissi uyanır. Dolayısıyla bir dine veya bilimsel bir kurama dayanan bilimsel ve tahkikli bir değeri olur.

Önceki yıllarda Meşhet'te verdiğim dinler tarihi derslerine dışarıdan bağımsız dinleyiciler de katılıyordu; merak için bir oturuma geliyor, diğer oturumlara gelmiyorlardı. Onların benimle ilgili yargılarını, o oturumda verdiğim ders belirliyordu. Bu durumda nisanın son haftasında Budist, mayısın ilk haftasında Vedacı, ikinci haftasında Lao-Tsucu, üçüncü haftasında Konfüçyüsçü, son haftasında ise Müslüman oluyordum...

Bu tür yargıların bireysel açıdan önemli olmadığı doğrudur, fakat usulen yargıda bulunan kişinin kendisi açısından doğru değildir. En azından bunun, değerlendirme yapmak için kendisini tatmin etmemesi gerekir. O halde bütün sorunlar bütünüyle ortaya konduktan sonra ve nihai sonucu aldığımız zaman bu ders tamamlanmış, bir devre artık bitmiş demektir. Bu dönemde ortaya konulan bütün teori veya ekollerin, üniversiteye özgü bilimsel bir sınıfta, dinî taassuptan uzak bir biçimde ele alınması gerektiği gibi ele alındığı konusunda emin olabiliriz.

Elbette şunu da söyleyeceklerdir: "İslami İrşad Kurumu'nda, dinlerden bahsedildiği zaman, neticenin hangi dinin lehine olacağı ve tarafsız ve bilimsel olunamayacağı kesindir." Evet, ama eğer inceleme tarafsızca yapılırsa ve bilimsel olarak bu sonuca erişirse, onu mecburen kabul etmek gerek. Çünkü ben, fikrî kinciliğe karşı olduğu gibi, bugünkü bilginlerin söylediği manada bir tarafsızlığa da karşıyım. Zira kincilik, düşmanlık ve tarafsızlık dışında üçüncü bir yol daha vardır. O da fikrî sorumluluktur. Bu bizim asıl muhtaç olduğumuz şeydir.

Fakat bu dönemde, içinde yaşadığımız bu zaman ve bu toplum-

da, bir Doğulu olarak, İslami bir toplum olarak ve bilahare 20. yüzyılın bir insanı olarak sahip olduğumuz zorluklarla din meselesini, dinler tarihini veya din sosyolojisini gündeme getirip incelemenin, gerçekte ne gibi faydası olduğu sorulabilir?

Acaba burada işimizin başlangıcı olan dinler tarihi, kesin olarak bu neslin ihtiyaç duyduğu bir sorun mudur? Yoksa bu iş, iyi bir üniversitenin bir köşesinde bulunması ve genel düzeyde zihinleri bu meseleye çekmemesi gereken bir bilim dalı mıdır? Çünkü din meselesi, bugün öyle bir noktaya gelmiştir ki, onlar bir grup dindardır, ama sahip oldukları onlara yetiyor, onunla amel ediyorlar. Bir grup ise dindar değildir; fakat reel hassasiyetlere, hedeflere, dertlere, ıstıraplara düşmüş, onlarla meşgul oluyorlar! O halde din meselesinin bu şekilde ortaya konulup incelenmesinin, bu zaman için ne faydası vardır?

Böyle soru sorarak veya eleştiri yönelterek ortaya konan şeyin ve ilk planda tasavvuru mümkün olan şeyin tam tersine din meselesinin, bizim için iki neden ve delile istinaden hayati önemi vardır.

Birinci neden şudur: Biz aydınlar veya bu toplumun eğitimlileri soyut sosyal bir grup değiliz. Aydınların en büyük hatalarından biri, kendilerini özel bir grup, zümre veya sınıf olarak toplumdan soyutlamaları veya öyle görmeleridir. Bu, 19. asrın bilimsel felsefe ve bilimsel sosyalizminde ortaya konulan "entelektüel alinasyon"udur. Tahsilli, yavaş yavaş kitapların, bilgilerin, araştırma alanlarının içine o kadar gömülür, bilimsel, edebî, dinî veya felsefi duyarlılıklara o kadar çok duçar olur ki dış dünyadan, gerçekler dünyasından, halkının ve toplumunun günlük hayatından uzaklaşır, onlara yabancılaşır. Aydın da kendisini toplum ve zamanından soyutlanmış ve ayrı bir grup olarak hisseder.

Bu, dünyada bir aydın olma hata ve hastalığıdır. Düşüneceğimiz her düzeyde, düşüneceğimiz her karakter ile, din, felsefe ve ekoller açısından sahip olacağımız her imanla, şu ilke hepimizde müşterektir. Sosyal bir beden, yani tüm topluma bağımlı bir

organız. Bu toplum, dünyanın bu köşesinde, bu bölgede ve bu topraklarda, beşerî safların bu safında yer alan, bir gerçeklik ve nesnelliğe sahip, olduğu her şekliyle, duygularıyla, ilişkileriyle, özellikleriyle, dertleriyle, ihtiyaçlarıyla var olan gerçek ve nesnel bir toplumdur. Biz aydınlar olarak bulunduğumuz her durumda ve her görüşle bu topluma bağlı üyeleriz. Bu toplum ise dindar bir toplumdur. Hem toplumumuzun dindar bir toplum oluşundan hem de tarihimizin dinî tarih oluşundan bilimsel açıdan şüphe edilemez.

Yani İran tarihine bir bakalım; en azından İslami on dört asırda gerçek yoğun dinî hassasiyetlerle, renklerle, faktörlerle şekillenmiş ve meydana gelmiştir. Kültürümüze baktığımızda, o da dinî bir kültür olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir Yunan kültürü veya bir Roma kültürü değildir ki, din dışı olduğu söylenebilsin veya daha ziyade felsefi, ulusçu, kavmiyetçi ya da laik olduğu iddia edilebilsin. Evet, böyle değil, dinsel bir kültürdür, bizim kültürümüz. Onu da geçin; şimdiki toplumumuzun kendisi, sosyal ilişkileri, gelenekleri, düşünce tarzı, kültürel yapısı, toplumsal vicdan ve ruhuyla yüzde yüz dindardır. Aydın, bütün toplumu kendi bakış açısı, zevki ve kendi grubundaki aydınca ilişkilere göre genelleme yaparak değerlendirmemelidir. Maalesef böyle yapılıyor. Bu aydınca hatalardan biridir. Dindar bir toplumda yaşıyoruz, dinî bir tarihe bağlıyız, dinî bir kültür ortamında nefes alıyoruz. Dolayısıyla kültürümüz dinî bir kültürdür. Eğer aydın kendi toplumuna yol gösterme ve bilinç verme sorumluluğunu kendinde hisseden, bilinçli, kendini bilen bir gruptan ise, bu aydın, her şeyden önce "kendisi ile toplumu arasında bir köprü" inşa etme düşüncesinde olmalıdır. Bu köprü, dine dayanmaktan, dini bilmekten, dini bilimsel açıdan tam manasıyla tahlil etmekten ve toplumumuzun ruhsal yapısını oluşturan dini tanımaktan başka bir şey olmamalıdır. Birinci söz budur.

İkincisi, bizim aydın olarak başka bir boyutumuz daha var: Bu, dünya aydın zümresine fikrî ve ruhi bağlılığımızdır. Biz, kendi

toplumumuzdan, tarihimizden, milletimizin sosyal hayatından fikren ve ruhen beslendiğimiz gibi, evrensel fikrî ve ideolojik atmosferin de etkisi altındayız.

Biz Doğulular makinizm, bürokrasi veya teknokrasi ya da sanayi kapitalizmi veya rekabetçi kapitalizm hakkında konuştuğumuz zaman, bu, Doğu'da bizim de teknokrasi, bürokrasi veya faşizme mahkûmuz olduğumuzdan değildir; aksine evrensel bir çağa, bir dile ve evrensel ilişkilere bağlı olmamızdan dolayıdır. Söz konusu evrensel ilişkilerde de birtakım sorunlar vardır.

Bu çağda yaşadığımız için bu çağın en temel sorunlarını görmezlikten gelemeyiz. Şimdi insanı tanımanın temel etken ve şartlarından biri olan dinin sosyal, siyasal, felsefi, bilimsel ve fikrî yollarla yeniden gündeme gelmesi ilginçtir. Çünkü din, yeniden, özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra, modern insanın gündemine girmiştir. Nasıl gündemine girmiştir? Bu eski dinlerin ihsasına bir dönüş müdür? Hayır, bu, irticaî bir durum, bir geriye dönüş değildir. Bilakis insanın bir gelişim durumudur. Günümüz insanı Ortaçağlara, Eski Yunan ve Roma dinine geri dönmek istemiyor. Bilim dışı dinlerin ipini boynuna geçirmek niyetinde değildir. Onun dönüşü dinlere değil, "Din"edir. Kendi bilimsel olgunlaşma ve gelişiminde, ilim ötesi bir duyguya ihtiyaç hissediyor; öyle bir duyguya ki, o, bir tür maneviyat, bir tür din olarak adlandırılmaktadır. Bugünün insanı, modern hayatta kaybettiği ve şimdi boşluğunu hissettiği bir dinî inancı bulmanın telaşı içindedir. İşte biz, büyük bir dinî kültüre, tarihin en büyük dinlerinden birine ve tarihin en son büyük dinine bağlı kimseler olarak, günümüz aydın ve düşünürlerinin genel gayretini paylaşmalı ve ilim ötesi mantıklı ve makul bir imanı bulmak için arayış içindeki muzdarip ruhuyla uyumlu olmalı ve o büyük ideali bulma yolunda insanlığa yardım etmeliyiz.

Bu iş, evvela bizim kendimizi ve kültürümüzü, şu anda elimizdeki gibi donmuş ve çökmüş haliyle değil, aksine bilinç, aydınlık ve hareket yaratan coşkulu bir mektep olarak tanımamız lazımdır. Bu iş için tam bilimsel ve araştırmaya dayalı bir yöntem

temelinde çalışmalıyız; propaganda konferansları veya nutukları şeklinde değil, aksine çok sade ve samimi, gürültü ve tezahürat yapmaksızın, dersler halinde çalışmalı; çabuk geçen hislere, zihniyetlerin tekrar, telkin ve uyutmasına ve avamın duygularına dayanarak değil, tersine çok yavaş, yapıcı, sabırla, adım adım, tıpkı bir araştırmacı ve öğrenci gibi başlamalıyız. Araştırmacı olarak çalıştığımız bir dönem geçirmeli ve bu vesileyle bir genel zemin hazırlamalıyız. Siz o zaman bir kültür devriminin öncüleri gibi, bu taşlaşmış topluma ve bu çağın boşluğuna yenilenmiş İslami bilinci bir tür tanıma ruhu üfleyerek kendi payınıza düşeni ve misyonunuzu bir insan olarak, bu çağın aydını olarak, bu topluma bağlı aydın olarak ifa edersiniz. Elbette bu, her halükârda bu büyük yolda küçük bir adımdır. Ama bu küçük adımı doğru atmak gerekir. Bunun birincil yolu, sabır, tahammül ve öğrencilik işidir. Bize zevk ve doyum veren heyecanlı konuşmaların yerine yorucu dersleri tercih edelim ve onlara tahammül gösterelim. Bir zamanlar heyecan, tahrik, telkin gerekmişse de artık yeter. Bilip tanımaya başlamak lazım. Eğer sadece bilinçsiz bir iman yeterli olsaydı, bu beş yüz milyon Müslümanla bir iş yapılmış olması gerekirdi. İman, mucize gerçekleştirirse, bilme ve tanımadan sonra gerçekleştirir.

İlim Değil, Burjuvaziydi

Şimdi söz konusu olan sorun, günümüz insanının yenilgisi; günümüz insanının heyecan dolu bütün ideallerinin mağlubiyetidir. Avrupa'da Ortaçağ döneminde -bizim halk kitlemiz de böyle bir dönemde yaşıyor- geçmişle iftihar, büyüklere, edebî kişiliklere, dinî şahsiyetlere ve dinî merasimlere saygı gibi ahlâk i gelenekler, ahlâki değerler ve milli geleneklerin hepsinin dokunulmazlığı ve kutsallığı vardı; din, mutlak mesele ve apaçık hakikatler olarak insana ve dünyaya hâkim idi. Her toplumda, her dinin usulü, "Budur ve bundan başkası değildir." şeklindeydi ve gökten gelmiş ve kendisinde hiçbir şüphe olmayan yüce ve aşkın hakikatler olarak, o dönemin bütün bireyleri katında kabul görmüştü. Bu mutmain ruh, imani ve şüphe kabul etmez görüş,

halkın hayatına huzur veríyordu.

Bizim dindar halk kitlemizde ve Ortaçağlar boyunca Batı'da olmayan şey, dinî ıstıraptır; çünkü sahip olduğu içerikle din, sosyal geleneklere, insan ilişkilerine, ahlâk ve inançlar adına takipçilerinin fikrî ve manevi ihtiyacını giderebiliyordu. Herkesin yükümlülüğü açıktı. Dünya büyük bir çadır şeklindeydi, bir kapı ve yapı ile kapalı, dört unsurdan yapılmış malum ve açık olan, altta insanlar, yukarıda tanrı ve melekleri olan küçük bir dünya idi. Bütün sır ve hakikatler dinde; bütün dinler sadece onun dini; azizler ve ruhaniler de halkın ve tanrının işlerinin aracısı ve temsilcileri idi, başka bir şey değil.

Her din, müntesiplerinin nazarında, meselâ Ortaçağ'da bütün dünya, kuzeyden Lizbon'a, Doğu'dan Cenova ve Venedik'e kadardı. Venedik'ten de bu tarafa, yani Doğu, bizlerin yeri kâfiristandı, küfür diyarıydı. Lizbon'dan öbür tarafa doğru karanlıklar deniziydi. Gökyüzü bir hamam tavanı ve kapalı bir kubbe idi. Yukarıda bir Tanrı var; bazen Ruhulkudüs, bazen Baba ve bazen ise Oğul olarak kendini gösterir. Gökte sakin olan bu Tanrı'nın yeryüzünde bir temsilcisi var. Kim o? Papa! (İnsanların babası, Tanrı'nın ümmetinin pederi!) O, dinin mütevellisidir, temsilcisidir; "Kutsal Ruhun" getiricisi, Tanrı'nın veya Mesih'in Ruhu'nun gökten gelen ruhudur.

Bu ruhu, ince idari teşkilat ve onun ahiret işlerini düzenleme kurumu olan kilise yoluyla papa ve kardinallere verir. Bu, elden ele hiyerarşik yapı içinde köy mollaları olan "küre"lere (cure) kadar uzanır. O ruhu taşıyan idarenin bu görevlileri, ruhanilerdir. Bu ruhaniler de, o ruhu "cismaniler" yani halk arasında yayarlar.

Halkın yaşam felsefesi, yaratılışın gayesi ve hayatın yönü de, hem oldukça açık hem de malumdur. Bir kelime ile: Âdem, cennette günah işledi; Âdemoğulları bu "ilk günah" suçuyla ebediyen Tanrı'nın gazabına uğramış ve cennetten kovulmuşlardır.

Böyle günaha bulaşmış mahkûm insanın hedefi ne olur? Aklanmak. Dinin işi nedir? Bu ruh ve ruhanilerin yardımına tevessül ederek cennete tekrar kavuşmaktır. Religion, yani din budur. Religion'daki "re" öneki, tekrar, Latince "Leger" kelimesi de bitişme manasındadır. Âlemin ve Âdem'in ilk yaratılış anından zamanın sonuna kadar varlığın bütün esrarı Tevrat'ta; insanın amelleri, ahlâkı ve hayat felsefesi hep İncil'de. Görev ve sorumluluklar da belli ve açıktır: Kilise üyeliği, papayı taklit, bütün felsefi, ilmî, itikadi, insani ve siyasî meselelerde resmî ruhanilere itaat ve nihayet vaftiz guslü, şarap, kutsal ekmek ve pazar günleri "mes"lere (messe) katılmak (cemaat namazı). Dünya malum, yol belli, hedef açık; hayat sakin ve alınyazısı itaatkâr, kurtuluş yolu açık, kolay, sade dünya bu, ahiret o, her şey belli, sınırlı, sabit ve açık. Daha ne istiyorsun? "Ölüm istiyorsan, mezarlığa git!" Artık ıstırabın bir manası yok.

Bu tür bir hayatta, böyle bir dünyada "bilmiyorum" yoktur; şüphe, belirsizlik, perişanlık yoktur. Dünyanın garipliği, insanın yalnızlığı, yazgının karanlığı, hayatın boşluğu, ruhun isyanı, felsefi karamsarlık, fikrî ümitsizlik ve hakikatin yokluğu veya bulunmamışlığı gibi şeyler yoktur. Boşluk yoktur. Bu evrenin hiçbir köşesinde çatlak bulunmamaktadır. Gökyüzü dönen bir kubbe, yeryüzü yaygın bir yataktır. Avrupalı insan, Katolik mezhebi, Tanrı, peygamber, peder, baba, oğul, Ruhulkudüs, Cebrail, yaratılış hedefi vs. hepsi, Mesih, sığınak, kilise, peder, başkan, Allah'ın koyunlarının, yani halkın çobanı, papa!

Ansızın yeni bir durum ortaya çıktı ve bu kapalı çerçeveyi kırıp dağıttı; Haçlı Seferleri başladı. Kapalı ve eski dar dünyanın bütün duvarları yıkıldı. Yeryüzü evrenin merkezi olmaktan çıktı ve göğün tavanı kalktı. Lizbon ve Cenova dünyanın ortası ilân edildi. Diğer tarafta Amerika keşfedildi. Bu tarafta bütün Doğu, İran, Arabistan, Türkistan, Hindistan, Çin... Diğer dinler gelip bunların karşısında arz-ı endam ettiler. Büyük tarihler, zengin ve rengârenk medeniyetler, daha büyük ve güçlü kültürler; düşünceler, inançlar, ekoller, hareketler, toplumlar ve diğer hayat-

lar, diğer yerler, başka insanlar ve her şey sarsıldı. Ortaçağda birkaç nesil boyunca Hıristiyan ve Müslüman halk kitlelerinin teması, İslam medeniyeti, toplumu ve dinindeki düşünce hürriyeti, hareketli kültür, değişken ruh ve hür içtihadı öğretti; donukluk, tutuculuk ve dar görüşlülük yıkıldı. "Mukaddesat"a itiraz başladı (Protestanlık). Ondan sonra hareket, değişim ve yeni medeniyet, modern durum. Haçlı seferleri, ansızın iki farklı cepheden Ortaçağın Batı Hıristiyanlığının çökmüş ve durmuş kalesine sadırdı. Bu cephelerden biri, Batı toplumunun ekonomik alt yapısı ve maddi temelinin çökmesi, diğeri ise alt yapısı feodalite, üst yapısı din olan ortaçağ toplumunun fikrî, itikadi ve ideolojik alt yapısının yıkılmasıydı. Her ikisine birden saldırıldı. İkisi de çöktü.

Şimdi dinsizlik tarihini ele alalım ve böylece dinler tarihine ulaşalım. İki saldırı birlikte başladı. Bu, bir tesadüf değildi. Çünkü bunlar, zahiren birbirinden ayrı iseler de, birbirlerinin sebep ve sonucudurlar.

Ben insani meselelerde, özellikle sosyolojik olay ve olgularla ilgili meselelerde nedensellik ilkesinin doğru olduğunu düşünüyorum. Fakat bu nedenselliğin felsefe veya tabiat bilimlerindeki nedensellikten farkı, burada, yani insani ve sosyolojik meselelerde sebep-sonuç ilişkisinin tek taraflı değil, iki taraflı olmasıdır. Bitişik iki sosyal olay arasında daima sebep-sonuç ilişkisi söz konusudur. Örneğin tabiatta ateş (sebep) suyu kaynatır (sonuç); fakat suyun kaynaması, yani sonuç, ateşin yanması ve kaynatması üzerinde artık bir etki bırakmaz. Yani sonuçtan sebebe giden yol kapalıdır.

Sosyal olaylar arasındaki ilişkilere gelince, burada sebep, sonucu meydana getirir; fakat sonuç da ortaya çıktığında hemen sebebe tesir eder. Yani ona karşı sebep rolünü oynar. Örneğin konuşmacı (sebep), topluluğu heyecana getiriyor (sonuç); topluluğun heyecanı ise, konuşmacıyı etkisi altına alıyor ve heyecanlandırıyor ve tekrar bu heyecan topluluğu etkiliyor. Bu iki kutup arasındaki iki yönlü sebep-sonuç ilişkisi, bu ikisi birbiriyle

irtibat halinde olduğu sürece tekabüliyet, yani karşılıklılık içinde devam eder. Bir toplumun ekonomik alt yapısı ile itikadi üst yapısı arasında da böyle bir ilişki mevcuttur.

Marksizm bu ilişkinin tek yönlü olduğu görüşündedir. Marksizm karşıtları ise sosyolojide nedenselliği ya inkâr ediyor ya da başarısız bir şekilde üretim düzeni ve ekonominin alt yapı oluşunun yerine ırk, soy, coğrafya, tabiatla savaş, içgüdü, kültür vs. gibi başka etkenleri koymaya çalışıyorlar. Lakin ben, tarihin bütün toplumsal dönemleri için genel bir kanun olduğu kanaatinde değilim. Ben inanıyorum ki, ilkel toplumlarda (kabilelerde) coğrafya, tam etken olup toplumun ve toplumsal kurumların ve örneğin ekonominin yaratıcı ve belirleyici alt yapısıdır.

Gelişmiş ileri toplumlarda ekonomik üretim, alt yapıdır ve belirleyici bir etkendir. Üçüncü aşamada, yani Durkheimci anlamıyla "bireyciliğin" gerçekleştiği çağda, insani bilinç, bilgi, görüş, antropoloji, sosyoloji ve tarih bilimi daha çok ilerliyor ve insanlar, toplumu oluşturan, tarihe hareket veren kuvvetler, değişim, yıkılma ve yükselme kanunları hakkında daha bilinçli hale geliyorlarsa da, temel faktör insanın kendisi, yani onun bilinçliliği, diğer bir ifadeyle ideolojisi, düşüncesi, iradesi, ilmi ve tekniği olmaktadır.

Bu, çok hassas, karmaşık ve teferruatlı bir konudur ve pratikte burada ele alma fırsatı yoktur. Ama burada benim söylemek istediğim şey şudur: "Karşılıklı nedensellik" kanunu, toplumsal alt yapı ile üst yapı arasındaki ilişkiler için de doğrudur. Eğer bir bireyin düşüncesi değişirse (üst yapı), ekonomik hayatı ve işi de değişir (alt yapı). Eğer işi ve maddi durumu değişirse, düşünce tarzı da değişecektir. Bu ikisi daima iki yönlü karşılıklı sebep ve sonuç ilişkisine sahiptir.

Ortaçağ Avrupa'sı feodalizmin ekonomik alt yapısına ve dinin, Katolik dininin inançsal üst yapısına sahipti. Bu din, dünya görüşü, ahlâk, felsefe ve gelenekleri o toplumsal düzenle uyumlu olacak şekilde bir araya getirip düzenliyor, açıklıyor ve takdis ediyordu. Zira topluma hâkim olan resmî dinler, daima bilinçli

veya bilinçsiz olarak böyle bir rolü üstlenmişlerdir. Eğer böyle bir düzene gerçekte muhalif olmuşlarsa, egemen düzenin boyutlarından biri olan resmî temsilciler grubu eliyle de bu işe uygun olacak şekilde tahrif edilmişlerdir.

Burada anlattığımız sosyal ve ekonomik hayatın, feodaliteye dayalı olan Ortaçağ'da feodalite adında çeşitli birimler mevcuttur. Bu birimlerin her birinin kendisine ait ordusu, geleneği, başkanı, töreni ve yönettiği halk vardır, müstakil hayatı mevcuttur. Birbirinden ayrı olan bu toplumsal birimler, merkezden kaçış halindedirler. Ortak bir düzen oluşturma arayışındadırlar ve birbirleriyle irtibatlıdırlar. Hangi vasıtayla böyle yapıyorlar? Katolik kilisesi vasıtasıyla. Evrensel Katoliklik adıyla evrensel bir güç vardır. Avrupa'da Mesih'in dini, bir şemsiye işlevi görerek dağınık feodalite birimlerini bir araya getiriyor, topluyor, çeşitli feodalitelerden Hıristiyan bir ümmet meydana getiriyor.

Feodalite nasıl bir düzendir? Aristokratik merasim, kural ve gelenekleri olan ve efendi-raiye çelişkisine sahip büyük bir mülkiyet düzeni. Dışa kapalı ve toprağa bağlı bir düzen. Kapalı düzen nedir? Kapalı düzenin iki özelliği vardır: Biri, kapalı bir dünya görüşü, diğeri ise kapalı bir üretim ve ekonomidir. Kapalı üretim ve ekonomi ne demektir? Bir köy düşünün:

Ana yolun yanında değil. Modern üretim araç ve işleri oraya gelmemiş. Köylülerin sabanı var, çeşmesi ve harmanı var, mal ve kumaşlarını kendileri dokuyor, kendileri dikiyor ve kendileri giyiyorlar. Bu köy, kapalı bir üretim ekonomisine sahiptir. Buğdayı tarladan getirir. Arpayı da tarladan getirir. Arpayı merkebine verir, buğdayı ise kendisi tüketir. Pamuğu hanımına verir, hanımı da ondan kumaş dokur, elbise diker ve kendisi de giyer. İneğinin sütünü verir ve karşılığında yumurta alır. Meyvesini yün ile değiştirir. Başka birisi ise yününü lor ile değiştirir. Lorunu verir ve karşılığında soğan alır. Bu köy kalesinde üretim ve tüketim, kapalı bir daire etrafında döner.

Bu kaleye baktığınızda, tam bir kapalı toplum görürsünüz. İran'da hâlâ kapalı toplum özelliğine sahip böyle kaleler vardır.

Örneğin çevresinde hisar olan, dört burcu ve bir kapısı bulunan bir kale görebiliriz. Bu, oranın kapalı bir toplum olduğunu göstermektedir. Toplumun kapalı oluşunun işaretlerinden biri, kapalı üretimdir. Yani üretim ve tüketim, birbirini bir daire üzerinde izler. Döngüsel bir yapı vardır burada. Yani kendisi üretir, kendisi tüketir. Yani ne dış üretimlere ihtiyaçları vardır ne de ürettiklerinin dışarıda tüketilmesine. Dolayısıyla üretim ile tüketimin birlikte oluşu, kapalı ekonominin temel özelliklerinden biridir.

Böyle bir köye bir adam geliyor ve derin bir kuyu kazıyor. Bir kez iki yüz bin tümenlik pancar işi yapıyor ve üç yüz bin pancar elde ediyor. Birden bu kapalı daire açılıyor. Burada üretilen pancarların tamamı, bu köyün iç üretim dairesinin bir parçası değildir. Bu pancarlar, otomobiller ve kamyonlarla, 10 km. veya 20 km. uzaklıktaki şeker fabrikasına gidiyor (gördüğümüz gibi üretimin kapalı dairesi açılmış); fabrikada şekere dönüşüyor ve ürünü iç ve dış pazarların tamamına dağıtılıyor. Görüyoruz ki bu köyün kapalı iç üretimi açık pazarlara doğru açıldı. Öteki kapalı ekonominin manası, bu ise açık ekonominin manasıdır.

Kapalı dünya görüşü de aynı şekildedir. O halde kapalı dünya görüşü ne demektir? Kapalı dünya görüşü, insan zihninin dünya hakkında sahip olduğu tasavvurdan ibarettir. Hangi insanın? Kapalı bir ekonomide yaşayan insanın dünyası da kapalıdır. Bütün gökyüzü onun köyünün çevresinin üzerini saran bir örtüdür. Diğer taraflardan hiçbir haber yoktur. Kapalı dünya görüşüne sahip olan kişinin dünyası kapalı ve küçüktür. Bizim köye yakın bir köy var, o köyün bir ağası var, o zavallının durumu da iyi değil. Ondan bir çift sebilden başka bir şey kalmamış. Bu köy halkı önceleri onun raiyesi idi, ondan soruluyorlardı. O büyüklük hâlâ onların zihinlerinde vardı. Onlardan biri bana şöyle diyordu: "Siz yabancı ülkelere gittiniz; acaba orada da bizim bu Hacı Ağadan bahsediliyor mu?" Bu babanın bütün dünyası, ortasında Hacı Ağanın bulunduğu büyük bir saraydan iba-

rettir; sarayın üstünde de Hacı Ağanın Allah'ı vardır.

Ortaçağ böyle bir toplum idi. İki etken ortaya çıktı. Ortaçağ'ın hem dünya görüşünü hem de kapalı ekonomik üretim alt yapısını açtı. İki etkenden birincisi, feodalitenin tarımsal üretiminin bünyesinde burjuvazinin harekete geçmesi, ikincisi ise maddeci dünya görüşünün yeni aydınların düşüncesinde yaptığı darbeydi. Bunların her ikisi birbirinin sebep ve sonucudur. Gerçekte burjuvazi nedir? Küçük bir köyü göz önüne alın. Ne mutlu ki, meseleleri, konuları kitaplardan okuması gereken Avrupalının tersine biz toplumumuzda bunu görebiliriz. Çünkü değişim halinde olan bir toplumumuz var: Kapalı bir zirai ekonomik sistemden, tüketimci ve komprador bir burjuvazi sistemine geçiş sürecinde bulunan bir toplum. Dolayısıyla burada sosyolojik eserleri görebiliriz.

Üretimi, zirai üretim esasına dayanan eski kapalı bir köyde, bir dükkân açılmadan önce bir çerçi, bir seyyar satıcı, arabasına veya merkebine birkaç top kumaş, irili ufaklı çeşitli şeyler koyup bu köye getiriyordu. Bunları şehirden veya çevre köylerden getirip köy meydanında bağırıyor, mallarını tahıl, pamuk, yün gibi zirai ürünlerle değiştiriyor (mübadele ediyor), sonra gidiyor ve ertesi hafta veya bir sonraki ay tekrar geliyordu. Genel işlemler ve toplu mübadeleler, tarlaların kenarında kurulan mevsimlik pazarlarda yapılıyordu.

Sonra bu olay, yavaş yavaş köy dükkânına dönüşür. Dükkân ortaya çıkınca, feodalitede burjuvazinin ilk ayağı ortaya çıkmıştır. Dükkân sahibinin çalışma tarzı, bu köydeki diğer bireylerin çalışma tarzından farklıdır. Onlar tüketim mahsullerini topraktan üretiyorlar, dükkân sahibi ise, şehirden satın alıp buraya getiriyor. Onlar zirai üretim yapıyor, dükkân işletenler ise el veya sanayi üretimi. Dükkân sahibi kumaş satıyor, köyün diğer bir bireyi buğday satıyor. O takas yapıyor, (yani buğday verip yün alıyor). Ama bu para ile alışveriş yapıyor. Dolayısıyla para ile yapılan alışveriş, mal mübadelesi ve takasının yerini aldığı zaman, orada burjuvazi meydana geliyor, ister küçük bir grup ha-

linde, isterse bir birey olarak olsun.

Bu dükkân sahibi ne yapıyor? Geliyor, şehirden veya diğer çevre köylerden, kasabalardan para ile yeni mallar satın alıyor (çünkü parası var), bu köye getirip halka arz ediyor. Bu malların tüketiminin de bu köyde henüz bir geçmişi yoktur. Yani köylüler bu mallarla ilk defa karşılaşıyorlar. Halk bunları satın almaya başlıyor. Halkın zevkleri yavaş yavaş değişiyor. Köylüler, bu elbiselerle, bu eşyalarla, bu yiyeceklerle ve bu yaşam gereçleriyle tanışıyor ve onları satın alıyorlar. Böylece dükkân işleten, köye yeni bir tüketim türü getirmiş, fakat yeni bir üretim tarzı getirmemiştir. Tüketim yenidir. Elbette raiye, halk satın alamıyor, fakat malik, toprak sahibi veya feodal ya da ailesi satın alıyor; zira paraları var. Şu ana kadar ya paralarını biriktiriyor, ya fazla arazi satın alıyor, ya mevcut mülk ve arazisini daha mamur hale getiriyor, ya fazla sürü satın alıyor ya Mekke, Kerbela ve Meşhet'e gidiyor ya da düğünler, şenlikler, misafirperverlikler ve ilginç cülûslar tertip ediyorlardı. Şimdi ise bütün o paralar, hatta yavaş yavaş o topraklar, o sürüler bu dükkâna giriyor. Kendisi elbisesini değiştiriyor, cübbeyi çıkarıp ceket ve pantolon giyiyor. Hanımı pamuklu çarşafı çıkarıp şehir çarşafı giyiyor. Sonra kabulleri, davet ve ziyafetleri değişiyor. Evlerinin döşemesi değişiyor. Sonra evlerinin binası değişiyor, daha sonra lehçelerinden ve üretimlerinden başka her şeyleri yavaş yavaş değişiyor.

Tüketim periyodik olarak artıyor; üretim ise, klasik biçimden daha aşağıya düşüyor veya en azından sabit kalıyor. Dükkân sahibi peşin almam uygun olmaz, hasat zamanı alırım deyip borç defterine yazıyor. Yavaş yavaş üç bin tümen, dört bin tümen, beş bin tümen derken böylece ikinci sene tüketim daha da artıyor ve daha çok mal arza çıkıyor. Daima dükkânın borç faturası, taksit, girdi... Bu ta hasat başına kadar sürer. Hasat zamanı, hep Hacı Ağa'nın ambarına giden harman, şimdi birden "Mirza'nın köpeği"nin dükkânına gidiyor! Ailenin yaptığı bir yıllık tüketime eşdeğer. İkinci sene tüketim daha da artıyor; ama üre-

tim ve harman sabit, artmamıştır. 2000 tümenlik artış gösterirse, harmanın dibi kalıyor ve ödeyemiyor ya da borcu gelecek yıla devrediyor, sonra tekrar artan ertesi yılın tüketimine ekleniyor ve üçüncü yıl, dördüncü yıl, devamlı borç, devamlı taksit, daha çok ve daha çeşitli tüketim. Mahsul, yani ürün artık dükkân sahibine cevap vermiyor. Araziden servet gidiyor, bağ gidiyor, koyun gidiyor, tek tek emlak gidiyor. Yeni tüketim, yeni harcamalar, masraflar hücuma geçiyor; bir dükkân, iki dükkân oluyor, iki dükkân üç oluyor ve sürekli ambarlar boş, mağazalar dolu; hacıağa her gün içten tükeniyor ve dükkân işi yapan onu emiyor. Burjuvazinin tüketim güvesi, feodalitenin canına düşüyor; ta ki sayın hacıağa gece yarısı köyden kaçmak zorunda kalıyor. Yani feodalite yıkılıyor ve yerine burjuvazi geçiyor.

Bu sosyoloji ilkesinin anlamı şudur: Burjuvazi feodalitenin içinde meydana gelir, yavaş yavaş gelişir, yeni tüketim meydana getirir ve sonra tüketim düzenini değiştirir, feodalite düzenini zayıflatır, kendi düzenini daha da egemen kılar, ta ki burjuvazi devrimi noktasına erişir. Burjuvazi devrimi, artık o mülk sahibi ağanın egemen olmadığı, bilakis bay burjuvanın egemen olduğu; hanımların, malikâne sahiplerinin, aile sahiplerinin, bey insanların, hanların, derebeylerin, ağaların, asillerin, hacıağaların, hacı zadelerin ortadan kalktığı; yeni devrana erişenlerin, para sahiplerinin, köksüz ve alçakların işi eline aldığı zamanı ifade etmektedir. Asilliğin artık bir değeri yok. Para, ticari hayat ve esnaflık, zirai mülkiyete dayanan büyük üretimin yerine geçmiştir.

Bu konu, sosyolojinin ekonomiye ilişkin bir konusudur. Şimdi yeni bir örnek vereyim: Bu, sınıfsal ahlâk meselesi, sınıfsal düşünce tarzıdır. Eğer bu meseleyi dikkatli bir şekilde açıklayabilirsem, dünya aydınlarının zihninde kötü bir şekilde söz konusu olan çok önemli bir konu aydınlanır.

Feodalite döneminin birtakım özellikleri vardır:

1. Asilliğe dayalı ahlâk,

2. Kapalı dünya görüşü,

3. Durgun hayat,

4. Sabit, değişmez mukaddesat,

5. Asil, köklü, dayanıklı ve sağlam toplumsal gelenekler,

6. Donukluk, geçmişe tapınma, ecdada aşırı bağlılık, ailevî âdet ve kurallarla övünme,

7. Gayret, hamiyet, cesaret, cömertlik, misafirperverlik, büyüklere saygı, fedakârlık, milli taassup, aile asabiyeti, manevi değerlere aşırı sevgi ve nihayet güçlü dinsel duyarlılık gibi kendine özgü ahlâki erdemlere genel olarak dayanma. Bu özellikler, bu dönemin ahlâki hayat esaslarındandır.

8. Yenilikçilik ve yenilikten, değişim ve dönüşümden korku, dışarıdan yüklenen unsurlar karşısında mümkün olduğunca çok direnme.

Bunlar, kapalı feodalite toplumunun özelliklerindendir.

Yeni hiçbir şeyi kabul edemez, hatta süslenme biçimlerini dahi değiştirmeye hazır değildir. Elbisesini değiştirmez, yüzünün süsünü değiştirmez; boynunu vermeye hazırdır, fakat bıyığını asla kesmez. Geleneksel usul, âdetler, teşrifat, sosyal törenler, milliyetçi duygular, ekonomik ilişkiler, ahlâki meseleler de din ile meşrulaştırılır, kutsallık kazanır; efendilerle raiyenin ilişkileri, geleneksel mülkiyet ilişkileri, sosyal ilişkiler, hatta giyinme, süslenme, tevarüs edilen hayat tarzı din aracılığıyla kutsallık kazanır ve izah edilir, anlamlandırılır. Çünkü din, dinin mütevellisi olan ve egemen sınıfa bağlı bulunan kimseler aracılığıyla bu düzene bağlılık kazandırır, bu düzene bağlılığı haklılaştırır ve halkı, kendisinin raiyesi, kulu olması konusunda ikna eder. Dolayısıyla gelenek, ahlâk, din, mezhep, sosyal ilişkiler ve mülkiyet hakları hep aynı dokuya sahiptirler: "Kutsallık"!

Bundan dolayı bu dönemin dininin en büyük özelliklerinden biri, yenilik getirilmeye ve hayatın değişimine karşı direnmesidir. Bu dönemin insanının ruhu, geçmişiyle, ecdadıyla, babasıy-

la, büyük babasıyla, babaannesiyle, ailesiyle övünür; atalarının eski gelenek ve hatırasını her nasılsa öyle korumak ister, onunla övünür. Onda geçmişe tapma vardır.

İkinci özellik, yeniye karşı şiddetli direniş ve gelecekten korkmadır. O halde denilebilir ki, feodalite döneminde duygu, ahlâk ve ruh açısından iki temel esas vardır: Geçmişle övünme veya geçmişe tapma ile gelecekten korkma ve yeniliğe karşı direnme.

Fakat bu dükkâncı ve burjuva, o feodalin tam tersine köylü sınıfından çıkmış, gelişmiş ve köylü halktan daha yukarı, patronlardan daha aşağı olan orta sınıfı meydana getirmiştir. Bu orta sınıfın ecdadının, han zade, ağa zade ve asilzade gibi isimlerle bir ilgisi yoktur; kendi toplumunda bir kökü yoktur. İnsanlar ona bir asil olarak bakmaz, bilakis normal bir insan olarak, yeni yetme bir esnaf olarak, sonradan görme, parası olan bir kimse olarak bakar; fakat kan ve aile asaleti olmayan bir zengin olarak bakar. Toplumun nazarında o bir yeni yetmedir, yeni yetişen, yeni kazanan, görgüsüz ve zamane çocuğu kimsedir.

Burjuvanın geçmişle bir işi yoktur. Geçmişin yenilenmesi ve hatırası, kendisine zevk veren hanın, feodalin tersine, geçmişin yenilenmesi ve hatırası burjuvayı küçültür. Bundan dolayı feodalin geçmişi kutsayan olduğu ve geçmişin geleneğini sevdiği ölçüde burjuva geçmişten bıkmıştır ve geleneği yok etmeyi sever. Geçmişten kopmak ister; çünkü geçmiş, feodal ile ilgiliydi. Geçmiş, feodal için hürmete inanılan bir zamandı. Fakat burjuva şimdi yeni başladı. Feodal bitmek üzeredir. O, ister istemez geçmişi ister, bu ise geçmişten rahatsızlık duyar. O, geleceğe ve yeniliğe karşı mukavemet eder; zira her değişim ve yenilik onu sarsar ve burjuvanın aksine var olana yönelir.

Burjuva, sadece yeniyi kabul eden değil, aynı zamanda yenilikçidir. Burjuva, dünya görüşü kapalı ve sabit olan ve sadece kendisi, atının merası, sürüsü, kabilesi ve arazisini gören, dışarıya gitmemiş feodalin tersine açık ve değişen bir dünya görüşüne sahiptir. Burjuva, şehri ve çevre köyleri, etraftaki kabileleri görmüştür. Çünkü onun kazancı, hareket etmeyi gerektirir. Çeşit-

li üretim sistemlerini görür, farklı insanları görür; daha açık bir dünya görmüştür o. Burjuva dünyayı daha açık, daha geniş, değişim ve hareket halinde görür. Geleneğin düşmanıdır, sosyal âdetlere ve merasimlere muhaliftir. Geleceğe âşıktır, değişim ve dönüşüme âşıktır, her şeyin yeniden inşasına âşıktır.

Eğer bunların ikisini, yani burjuva ve feodali, ahlâki ve fikrî bakımdan birbiriyle karşılaştırırsak, burjuvanın şöyle bir seçkin özelliğinin olduğunu görürüz: Burjuvada değişim ve dönüşüm yeteneği, yani ilerleme istidadı fazladır. Çünkü hareketli bir tiptir; çünkü açık bir dünya görüşüne sahiptir; çünkü gelecek yönelimlidir; çünkü geçmişle bağı yoktur; o, sabit ve tevarüs eden geleneklerin kaydı altında değildir. Hâlbuki onun ortadan kalkmış bulunan veya kalkma yolunda olan rakibinin donmuşluk ve durgunluk hali vardır; toplumu geçmişte ve şimdi olduğu gibi görmek ister; daima geriye doğru düşünür.

Burjuva görüşünün sahip olduğu özelliklerden biri, kendi toplumunun ahlâki değerlerine, insani faziletlerine, kutsal sosyal veya dinsel geleneklerine inançsızlığıdır. Nitekim görüyoruz ki, köylerde, dinî törenlere, büyücülüğe seyit, molla ve asilzade gibi halkın kendilerine kutsiyet ve saygınlık atfettiği köyün mukaddes şahsiyetlerinin saygınlığına doğru yanlış saldıran, istihza ve eleştiride bulunan ilk kişi, bu adamdır, burjuvadır. Evine radyo sokan ilk kişi bu adamdır. Köyde kot ve pantolon giyen ilk kimse bu adamdır. Oğlunu ve hatta kızını modern okula gönderen ilk kişi yine odur. Şehre özgü yeni elbise giyen, süslenme biçimini değiştiren, bu muhitte geçmiş kadın geleneklerinin aksi bir tutum ve davranışa sahip olan ilk kadın onun hanımıdır.

Neden? Çünkü hiçbir şey onu geçmişe bağlamıyor. O, toplumun değişiminde daha çok şahsiyet buluyor, eski değerlerden yoksun olduğu için yeni değerler elde etmeye çalışıyor. "Hanım teyze" olmayan kadın, "bayan" olmak için çaba gösteriyor. Hâlbuki burjuvanın rakibi, toplumun değişimiyle şahsiyet kaybına uğruyor.

Dolayısıyla bu tip bir köyün namı olmayan -biz ona esnaf, tüc-

car veya zengin deriz- burjuvası ile şehirli ve modern hayatı vardır. Bu burjuvanın özelliklerinden biri, topluma hâkim olan kural, tören, âdet ve inançlara, geçmişten kalan ahlâka ve değerlere sert muhalefettir. Bundan dolayı topluca şöyle denilebilmektedir: Burjuva görgüsüz, paracı, köksüz, gelecek hesabı yapan, ilerleme ve hareketi önemseyen, açık görüşlü, geçmişe karşı, gelenekten bıkmış, yeniliğe âşık, değişimci, asaletten yoksun, manevi değerlere inançsız, tüketim düşkünü, hareketli dünya görüşüne sahip, aşırı maddeci, yüce faziletlerden ve yiğitlik huyundan uzak, "menfaatperestlik" dinine inanan, maslahatçı, hakikat bilmez ve nihayet hesapçı ve tüccarca ruha sahip bir sınıftır.

Tarihten okuduğumuz kadarıyla, Avrupa'da aydınlar 16. ve 17. yüzyıllarda ortaya çıktılar. Bu aydınlar, sınıf olarak ortaya çıktılar, özellikle bir burjuvazi sınıfı olarak. Feodalite sınıfı tamamen bunların eli altında ezildi. Tüccar, fabrikatör, zengin ve sermayedar olan bu sınıf, Avrupa'da işbaşına geldi. Bunlar, feodalite döneminde kilise tarafından imal edilen geleneğe, normlara, âdetlere, törenlere, hatta ibadetlere karşı çıkıyorlardı. Onların egemen dine karşı çıkışlarından biri, o dinin yönettiği şekle muhalefetti; zira onun yönetim şekli, feodalite dönemine uygun bir şekildi.

İmdi sınıf bilincine sahip, yenilikçi, hareketli, geçmişten usanmış, açık dünya görüşü olan, değişim ve dönüşümü şiddetle kabul eden bir tip olarak bu burjuva, din karşıtıdır. İki anlamda din karşıtı olması mümkündür. Biri, şu anlamdadır ki, burjuva toplumda var olan ve halkın eskiden beri iman ettiği genel din görüşünü kabul etmez, dinî bir reform taraftarıdır. Yeniçağ'daki Protestanlar bunlardır; yani mevcut dine, Katolikliğe, kiliselere itiraz eden kimseler. Dolayısıyla Protestanlığı takip edenler, burjuvaziye bağlı olan, yani sermayedar sınıfa bağlı olan dindarlardır. Bunlar, Ortaçağ'ın sonlarında Avrupa'da ortaya çıkan sanatkârlardır. Bunlar Katolik Kilisesi ve papayla zıtlaşıp mücadele ettiler; çünkü Katolik Kilisesi ve papa Ortaçağ'daki feodalite düzenine bağlıydı.

İkincisi o anlamdadır ki, bu burjuvaziden bazıları, dinsiz veya din karşıtı kanadı teşkil eder. Elbette daha ziyade dinsiz demek gerekir; çünkü dine karşı olanlar daha sonra ortaya çıktılar. Dinsiz kanat, protesto ediyor ve din olarak Protestanlığı meydana getiriyor. Katolikliği kabul etmiyor. Hangi düşünceyle, hangi fikre dayanarak? Hiçbir düşünceyle. Aslında dinî bir endişesi yoktur. O adam, eline geçirdiği her çeşit silahı kullanarak eski geleneklerle savaşmalıdır ki, yeni tüketimleriyle, yeni ilişki ve değerleriyle yeni toplumu meydana getirsin, orada kendi ekonomik ve kapitalist faaliyetlerini yürütebilsin. Ne ve hangi durum sermayedarı daha sermayedar, kapitalisti daha kapitalist yapıyor? Genel tüketim.

Bu yüzden yeni tüketim biçimi üreten bu burjuva, toplumun yenilikçiliğe, değişime ve yeni tüketime karşı direnmemesi ve burjuva üretim ve satışının tüketim pazarı olması için gelenekleri ve geçmişi koruyan din gibi kadim geleneklerle mücadele etmelidir. Avrupalıların Doğu ile temas kurdukları Haçlı Savaşlarından sonra ve Müslümanlardan modern gemi yapım tekniğinin, harita yapma ve kullanmanın, pusulanın ve deniz yollarının öğrenilmesiyle denizciliğin başlamasından, Amerika'nın keşfedilmesinden, Afrika, Asya ve Amerika'da sömürgenin ortaya çıkmasından ve de Doğu ve Batı'da ticaretin başlamasından sonra durgun, kapalı feodalite yıkıldı, kapitalizm, kölecilik, fabrikatörlük ve uluslararası ticaret burjuvazisi gelişti.

Tam bu zamanda ve bütünüyle, burjuvazinin yayılmasına ve burjuvaların güçlenmesine, paranın, kazanmanın ve tüketimin hayati derecede yaygın hale gelmesine, maddeciliğin ilgi toplamasına, "ekonomiyi kutsama" ruhunun güçlenmesine, servet biriktirmeye, milletleri ve yeni ülkeleri sömürmeye olan hırs ve aşkın kıvam bulmasına, Avrupa'nın ekonomik ve maddi kuvvetinin artmasına, ekonomik, üretimsel ve toplumsal zeminde burjuvazinin feodaliteye karşı harekete geçmesine paralel olarak fikrî ve itikadi zeminde de uyum halinde olan ve aynı hedefi paylaşan iki dalganın ortaya çıktığını görüyoruz. İlginçtir ki,

bu iki dalgadan biri dinî iken diğeri din karşıtıdır. Biri Protestanlık dini, diğeri ise realizm ekolü idi! Bu ikisi arasında nasıl bir ortaklık vardır? Bu çok açık! Yeni burjuvazinin maddeci ruhunun her iki tecellisi zamana erişmişti.

16. asırda Katolik kilisesine itiraz eden, başkaldıran, Hıristiyanları papanın sultasına karşı isyana, piskopos ve kardinalleri katletmeye çağıran Luther, gerçekte itirazcı burjuvazinin itiraz feryadını feodal çağın gelenekçilik ve zühtçülüğüne karşı yükseltmiştir. Protestanlık, Katolikliğin ahirete yöneliminden dönen ve dünyacı yönelim ve ruhu olan, maddi hayata, sanata, işe, servete ve nihayet sermayedarlığa aşk besleyen Hıristiyanlığın ta kendisidir.

Şimdi de gördüğümüz ve Max Weber'in dediği gibi, Avrupa coğrafyası, kapitalizmin ilerlemesi ile Protestanlık arasında hayret verici bir paralelliğin var olduğunu gösteriyor. Korkunç Saint Bartelemi gecesinde Katoliklerin Fransa'da Protestanlardan 10.000 kişinin başını götürmesi, hakikatte darbe yemiş feodal aristokrasinin, eski değerleri ve feodal sınıfın hâkimiyetinin bekasını inkâr eden burjuvazinin itirazını söndürme çabasıydı. Dolayısıyla Protestanlık, Mesih dininin maddileşmesi ve paracılaşmasıydı.

Aynı zamanda realizm hareketi de yayıldı; yani ideallerden, zihniyetlerden, içselliklerden, maneviyattan, irfani duygulardan ve ahlâki ideallerden dönüş, görünür olana, realiteye, gerçeğe ilgi, maddi hayatın gerçekliğine, ekonomik hayatın asaletine, dünyevi ruhun ve yere bağlı görüşün asaletine, "hakikati arama" esası yerine Bacon'un bahsettiği "güç talep etme" prensibinin ilanına yöneliş arttı. Bunlar, her yönden ve natüralizm, materyalizm, rasyonalizm, radikalizm, liberalizm (hürriyet, ama maddi güdüleri özgürleştirmek için ahlâki kayıtlardan özgür kalmak, rekabet ve ticaret hürriyeti, rekabet ve ticaretin gümrük sınırlamalarından ve sınırlayıcı kanunlardan kurtuluş özgürlüğü), hatta demokrasi (orta sınıf olan burjuvazinin, egemen aristokrasinin yerine geçmesi) ve nihayet "birey ve fayda" dini (in-

dividualizm ve utilitarizm) isimleriyle, evet bütün bunlar yeni doğmuş burjuvazinin konuştuğu yeni bir dil idi.

Gelenekçi sınıfa ve eski asilliğe bağlı hatipler, yok olmaya yüz tutan dini ruhanilerdi; yeni burjuvazi sınıfına bağlı hatipler ise maddeci aydınlardı.

Dolayısıyla ilmin din ile zıtlaşıp mücadele girişmesi, tesadüfî değildir. Bize ve herkese aydınların söylediği şey şu idi: 16. ve 17. yüzyıllarda yerden ansızın bazı dahi ve aydınlar fışkırdı ve birdenbire anladılar ki Ortaçağ düşmüştür, çökmüştür; din el ve ayak götüren bir şeydir; toplumun hürriyetine kavuşması ve özgürleşmesi için dine muhalefet edilmesi gerek. Yine aniden Yeniçağ'da bilginler aydınlandılar. İlim, din kaydından kurtuldu ve dinin hurafe olduğunu anladı.

Böyle bir şey ne oldu ne de sosyolojik açıdan olması mümkündür. Aksine ekonomik ve sınıfsal bir dayanak ve kökeninin olması gerekir. Görüyorsunuz ki meseleyi kendi itikadi temelimden hareketle eleştirmiyorum. Dine karşı olan bu düşünce tarzına dinî cepheden saldırmıyorum. Bilakis konuyu sınıfsal sosyoloji açısından, hatta ekonomik alt yapı ve toplumun maddi değişim kanununa göre ortaya koyuyorum.

Yeniçağ'ın başlangıcında ortaya çıkan bu aydınların ve aydınlar hareketinin, Avrupa'nın bugünkü medeniyet ve biliminin ekonomik alt yapısı nedir? Bu düşünsel değişim ve bilimsel görüşün ekonomik alt yapısı, burjuvazinin ve burjuvazi üretiminin gelişimi ve zirai üretim ve feodal üretim sisteminin ortadan kalkmasıdır. Bundan dolayı 16. ve 17. yüzyıllarda din ile mücadele eden aydının silahının felsefe ve bilim olduğu doğrudur; ama kökü burjuva sınıfıdır; moral durumu, hedefi ve ahlâkı, burjuvaziye özgü ruh ve ahlâktır.

Burjuvazi ne istiyor? Neden din ile çatıştı? Daha önce de dediğim gibi, Katolik mezhebinin, koruyucusu olduğu feodalite geleneğini ve feodal sınıfı burjuvazinin ortadan kaldırması ve toplumu madde ve pazar toplumuna, yani modern tüketimleri olan

burjuvazi toplumuna dönüştürmesi gerekiyordu. Burjuvazinin silahı ne idi? Birincisi ilerleme, ikincisi bilim, üçüncüsü hürriyet, dördüncüsü ise maddi gerçekçiliktir. Sonra buna 18. ve 19. yüzyıllarda "yaşam zevki" ve "bireyin veya kendi ekseni etrafında dönmenin asaleti" eklendi. (Yani dinlerin vaat ettikleri cenneti yeryüzünde kurma felsefesi! Yani bütün felsefi, ahlâki, dinî ve metafizik asaletlerin yerine tüketim asaleti felsefesi; yani hülasa "sözleri, endişeleri, eğilimleri, sorumlulukları, sınırlamaları, inançları, erdemleri ve değerleri bırak, kendine, kendi mutluluğuna -her ne ise o- bak! Bu, burjuvazinin esaslarındandır.)

Bundan dolayı Yeniçağ'da burjuvazi, ilmi bir silah olarak alıp dinin üzerine doğrulttu. Tabii ki, sınıfsal bir zaruret, sebep ve hareket olmaksızın, öylece bilimsel keşif, gözlem, deha ve ilhamın ve de "boş" düşünsel devrimin gizemli bir şekilde ortaya çıkışıyla dine muhalif olan, ilmin kendisi değildi! Tıpkı Ortaçağ'da dinin feodalizmin elinde silah olması gibi Yeniçağ burjuvazisinin üstünlük kazandığı dönemde bilim, burjuvazinin elinde silah oldu.

Daha önce söylediğimiz gibi burjuvazinin hedefi, feodalite döneminin kültürel alt yapısı olan dini ortadan kaldırmak ve yeryüzünde bir burjuvazi cenneti icat etmekti. Burjuvazi cenneti ne demek? Maddi hayat için özel bir felsefe meydana getirmek demek.

Hangi felsefe? "Hayatın refahı ve maddi tüketim" felsefesi, dinin şiarı olan "Hakikatin bilgisine erişmek için yaşayalım!" yerine "İyi yaşamak için hakikatleri tanıyalım!" sloganı getirmişti.

"Yaşamak için tüketim", "tüketim için yaşamak" oldu. "Huzur elde etmek için yaşam araç gereçlerini yapmak", "yaşam araç gereçlerini yapmak uğruna huzuru feda etmek" oldu. Nihayet "hakikati arama yolunda ilim", yolunu değiştirip "güç kazanmak için ilim" haline geldi. Yeryüzünde daha iyi yaşamak sloganı, burjuvazinin tüketim cennetini icat etme sloganıdır. Dinin: "Aşk, kulluk ve fedakârlığa, ahlâki değerleri, ruhi ve manevi yükselişi elde etmeye, cömertlik, şehadet, arınma, dindarlık

ve insani kemale karşılık mükâfat olarak ulaşacaksınız." dediği cenneti, burjuvazi ve yeni burjuvazi felsefesi: "Biz yeryüzünde yapıyoruz." diyordu. Neyin yardımıyla? O kadar şeyin yerine sadece iki şeyle: "Kapital" ve "bilim". Kapital ve bilim el ele verip tekniği üretiyorlar, teknik de dinin yerini alıyor.

Burjuvazi, bilim ile kapitalizmi uzlaştırdı; para ile ilmin gayrimeşru evliliğinden yeni teknik doğdu. Dolayısıyla makine, bilim ile paranın birleşmesinin gayrimeşru çocuğudur. Âlim ile zengin evlendiği zaman hangisinin karı, hangisinin koca olduğu bellidir!

Bundan dolayı bilimin yeni misyonu, yani dinin davacısı ve muhalifi olma misyonu ve insanlığı hidayete erdirme iddiası ve bilime yapılan onca övgü, hep burjuvazinin işiydi. Çünkü bu, burjuvaziye yeryüzünde paranın ilerleme, güç kazanma ve egemenlik kurma zeminini hazırladı. İnsanlık için ilan edilen yeni slogan, "güç" ve "servet" idi. Bu slogan, burjuvazinin sloganıydı. Fakat bilgin onun dilinden bu sloganı atıyordu: Biz şimdiye kadar bu sloganla aldatıldık; çünkü geçmişte şairin sözüyle hep şu vardı:

Bilgi ve mal mülk, nergis ve gül gibidir
Ki bunlar aynı yerde birlikte açmazlar,
Her kimin bilgisi varsa malı yoktur
Her kimin malı varsa bilgisi azdır.

Bilgi ve para, nergis ve kırmızı gül gibidir: Bunlar birlikte açmazlar. Bilgisi olanın parası; parası olanın da bilgisi olmaz. Ama burada öyle olmadı. İlim paraya karşıydı ve maddi hayattan da bizardı; maddi hayat ise ilme ve âlimlere muhtaç değildi. Bu iki daimi düşman, birlikte anonim bir şirket kurdular; günümüzün yeni ve insani bağ ve kayıtlamaları meydana geldi. Bu, para için ilim yardımıyla bir tüketim hayatının inşasıdır; bu, yeni hayat felsefesidir. Fakat sloganlar bilgece idi.

Bilimin sadece dine karşı olmakla kalmayıp, aynı zamanda felsefe ve ahlâka da aykırı olması bir rastlantı değildir. Esasen bi-

limin ruhu ve yönü de değişiyor; yani her zamanki endişe ve kaygısı olan eşyanın künhü ve zatını araştırma, insanın gerçekliğini, hayatı ve hedefi tanıma ve nihayet hakikatin peşine düşme yolundan saptı ve şöyle dedi: Ben, sadece olaylar, eşyanın zahirî özellikleri, olaylar arasındaki ilişkiler ve maddi tabiat kanunlarının keşfiyle ilgilenirim; o da hakikati bulmak için değil, bunları güç ve menfaat kazanma yolunda kullanmak için.

Bu sesin, bilimin taklit ettiği burjuvazinin sesi olduğunu görüyoruz. Bu bilim, hiçbir gizem, sır ve gizliliği keşfetmeye, hiçbir meçhule ihtiyaç hissetmez. Fizik ötesine muhtaç değildir. Ölümden sonrasını düşünmez. Aslında ölümden sonra diye bir kayıt yoktur. Her şey bundan ve buradan ibarettir; içinde bulunduğumuz ve ömür adına sahip olan bundan ve buradan başka bir şey yoktur. İnsan ve hayatı, refaha ulaşmaktan ve bunun yolu da tüketim temininden başka bir şey değildir; aracı ise bilimdir; Fakat hepsi zengin burjuva sınıfının çıkarına.

Burjuvazi, niçin ekonominin ve tüketimin asalet felsefesinin temelini sağlamlaştırmak istiyordu? Bilim, dinin söylediğinin aksine paranın yardımıyla, bu hayatta ve teknik, makine, tabiatı tanıma ve istihdam aracılığıyla cennet icat edebilir. Cennet neresidir? Kolayca ve çok az çalışarak -teknik ve bilimle olduğu için- bol tüketime, müreffeh bir hayata ve ekonomik refaha ulaşılabilen yerdir. İnsan için onca madde ötesi faziletlere, harikulade değerlere, tabiatüstü ideallere inanan, insanı Allah'ın sembolü ve ilahi ruh sahibi olarak gösteren ilim, ansızın görüş değiştirdi ve şöyle dedi: İnsan, ekonomik bir hayvandır (!) Eğer tüketimi temin edilirse, artık başka bir şeye ihtiyacı yoktur.

Nasıl bir olay gerçekleşti de ilim ansızın tavır değiştirdi, ilmin görüşü bu derece düştü, insan ilmin gözünde hemen hakirleşti ve ilim yükseklere yönelişini kaybetti? İlim dinin hizmetinden çıkıp paranın hizmetine girdi. Bir taraftan halkın takva, ahlâk, insani tekâmül, yarın, beşerî yazgı, âlemi tanıma ve varlık âleminin sırrını, varlığın hakikatini, doğru yolu ve olması gerekeni tanıma merakını ortadan kaldırdı, insani özde var olan ve fel-

sefe ve dinin her zaman cevap verdiği endişe ve şüpheyi yok etti. Niçin? İnsanı burjuvazinin kirli emellerine hazırlamak ve ekonomik tüketim ve üretim hayatıyla sınırlamak için. Bir yandan da burjuvazinin kendisi, kapital ve para ideal ve heveslerini, kendi bilimsel güç ve mantığının yardımıyla yeryüzünde gerçekleştirmeyi amaçladı.

16, 17, 18 ve 19. yüzyılların ve 20. yüzyılın başlarının heyecanlı sloganı şu idi: "Ey insanlar! Hiçbir şey olmadıkları için bu merak ve şüpheleri bir kenara atın. Bu şeylerle meşgul olmamalıdır; bunların hepsi dinî efsanelerdir, felsefi hurafelerdir. Maddi ve gerçek yaşamla realizm şudur: Yiyelim, içelim, içgüdülerimizi hayatta doyuma ulaştıralım, bunun dışında başka hiçbir şeyle meşgul olmayalım.

Bunu bilim söylüyordu; fakat bu ağız, burjuvazinin ağzıydı. Burjuvazinin yaşam sloganı, yeryüzünde cennet icat etmekti. Hayat felsefesi tüketimin asaleti idi. Yaşam ideali neydi? Mümkün olduğunca çok faydalanmak!

Fakat hangi faydalanma? İlmin burjuvazi yardımıyla, yani burjuvazinin ilim yardımıyla ortaya çıkardığı faydalanma. Ne tür bir faydalanma? Maddi faydalanma, maddi haz. Para iman etmiyor ki! Para, mal yapıyor, çeşitli mal ve eşyalar. Bütün ihtiyaçlarımız doyuma ulaşırsa da, kendisi başka ihtiyaçlar icat ediyor ve yine kendisi o ihtiyaçları karşılıyor. Propaganda ve reklam mekânizması ne yapıyor? Evinizde oturuyorsunuz; hayatınızın bütün maddi araçları sizin için yeterli. Sofranızda yeterli araçlara sahipsiniz. Evinizde yeterli mobilya ve mefruşat imkânınız var, hiçbir şeye ihtiyacınız yok. Evinizin radyosunun veya televizyonunun düğmesini açıyorsunuz, size yedi tane yeni yapay ihtiyaç dikte ediyorlar, empoze ediyorlar. de Ertesi gün satın almak için sizi, eşinizi ve çocuğunuzu onların peşlerine gönderiyor; ta ki sonsuza dek yeni tüketimin peşinden koşmak zorundasınız! Burjuvazi, sadece sahip olacak tüketim mallarını üretmiyor, hiçbir zaman nihai noktası olmayan tüketim ihtiyacı da yaratıyor.

1962 yılında Avrupa'da ev ekonomisiyle ilgili bir sergi vardı. Ben ev ekonomisi araç ve gereçlerinin, uluslararası bir sergiyi gerektirecek kadar çok mu olduğunu düşünüyordum. Sonra ikinci sene ben bu sergiye gittim ve gördüm! Sınırlı olan mutfak araçlarından biri, tereyağı alma maşası idi. Bunun tek görevi, masa başında oturan bay veya bayanın, onunla tabaktan tereyağı alıp yiyeceğinin üzerine bırakmasıydı.

Tereyağı alma maşası, 3-4 çeşitten fazla değildi; fakat bu yıl 700-800 çeşitti ki, buna insanın şaşırmaması mümkün değil. Serginin özel bir bölümü tereyağı alma maşalarının türlerine ait. Bu bay ve bayan, daha önce tereyağını yemek kaşığıyla alıyordu. Ama şimdi tereyağı almak ve de tereyağının kırmızı gül şeklini almasını ve ekmeğinin üzerinde güzelce durmasını istiyorsan bu maşayı alman ve kullanman gerek! Eğer tereyağını ekmeğine yıldız şeklinde sürmek istiyorsan, işte sana şu tür bir maşa! Eğer nergis şekli vermek istiyorsan, işte onu yapacak maşa! Baklava biçimi vermek istiyorsan, başka türlü bir maşa almalısın! Evet, kaç tane gül şekli ve geometrik şekil var? Sayısız! O halde onların hepsini, en azından 10-12 tanesini satın almalıyız. Eskiler gibi kaşıkla tereyağı almak ve tereyağı alma maşası kullanmamak olmaz!

Burjuvazinin bize verdiği yalnızca bu tüketim değil; burjuvazi bize yeni ihtiyacı da veriyor. Çünkü ilim onun iradesi altında. Sosyoloji, psikoloji, edebiyat, propaganda, sanat vs. de onun emri altındadır. Dolayısıyla burjuvazi ihtiyaç yaratıyor, yeni ihtiyaç sahibi yeni insan yaratıyor ve sonra onun ihtiyacını da kendisi gideriyor.

Bugünkü İnsanın Burjuvazi Cennetinde İsyanı

Her ne kadar tarihin bütün nesillerinden daha çok eziyet çekse de, ne mutlu ki biz çok mesut bir nesiliz; insanın dert ve mağlubiyet dönemlerini görmemiz itibariyle mesut bir nesil. Acaba sahici mağlubiyet ve dert, yalancı ümit ve heyecandan daha iyi değil midir? Acaba bilinçten doğan dert akılsızlıktan doğan dertsizlikten daha iyi değil midir? Ben bu 20. asrın ikin-

ci yarısında olduğum için çok mutluyum. 19. asırda değilim ki, burjuvazinin 20. ve 21. yüzyılda yeryüzünde olmasını istediği cennet için ahmakça slogan atayım. Şimdi burjuvazi cennetinin kurulduğu bir zamanda, gözlerimle ilmin üç asır, Samiri'nin altından ve aldatıcı bir şekilde, ama ruhsuz, ruhaniyetsiz ve maneviyatsız paradan buzağısı olduğunu görüyorum; para yalancı sesini yükseltiyor ve ahmakları kendine secde ettiriyordu.

Şu anda icat edilmiş olan bu burjuvazi cenneti ne demek? Yani bütün insanlar için değildir o, hayır! Bu burjuvazi cenneti, kapıdan ve duvardan Avrupa'nın yüzüne yağan bu nimet bolluğu ve tüketim hayatı, havadan gelmemiştir. Diğer bir buçuk, iki milyar insanın açlığı pahasına meydana getirilmiştir. Ama her halükârda kendisi için, yani üç asır öncesinin Avrupa burjuvazisi için yapılmış bir cennet; orada her şey bulunur: Tanzanya elması, Mısır keneviri, Kamerun kahvesi, Küba şeker kamışı, Cezayir şarabı, Hindistan çayı, Vietnam kauçuğu, Ortadoğu petrolü vs. Demek ki bütün dünya, onların yeme, içme alanıdır. Onların sömürgeleştirdiği bütün milletler, bu kirli cennetin azıksız, kumanyasız ve maaşsız işçileridir. Dolayısıyla bu cennette, bu Avrupalı insanın nasıl yaşadığını görmek gerekir. Şaşılacak bir durum. Sözün özü şudur:

Bu insan, üç asırdır attığı sloganların sonuna vardı. Yani yararlanma ve tüketim zirve noktasına ulaştı; öyle ki şimdi onun ekonomik mal kalemlerinin %10'u ayni ve temel tüketim harcamalarıdır, % 9'u ise eğlenme harcamaları. Artık bu yararlanmadan daha çok başka ne istiyor? Ayrıca ilim, yeryüzünde maddi hayatı ve tabii kuvvetleri emri altına alma ideal ve iddiasının sonuna varmıştır; başarılı da olmuş ve tüketim asaletine dayanan bu hayatı kurmuştur.

Fakat tahmin edemediği ve edilmeyen şey - 20. yüzyılın ve günümüz insanının hayatının en büyük hakikati- bu insanın söz konusu burjuvazi cennetinde isyan etmesidir. Tıpkı Kur'an'ın tabiriyle Âdem'in ilk cennet bahçesinde isyan etmesi gibi; her şeye sahipti, canı ne isterse yiyebiliyordu, buna rağmen isyan

etti ve yasak ağacın meyvesinden yedi. Tüketim hayatına ve ileri burjuvazi hayatına bağlı bugünkü Batı insanı dünya emperyalizmi aşamasında yaşıyor; dünyaya, uzaya, göklere hükmediyor; dünyanın beşerî nimetlerini elde etmiş, yiyor; bütün bunlara rağmen isyan etmiştir. Müreffeh hayatta, refah içinde isyan etmiştir. Günümüz insanını isyana sürükleyen yasak meyve nedir? İnsani bilinç. Uyandı ve ansızın ilmin de üç asırdır kendisine yalan söylediğini, kapitalizmin uşağı olduğunu, insanı doğru bilgiye götüren bir rehber olmadığını hissetti. Ona "sen insansın" demiyorlar, bu ne demek? Bu güç ve tüketim sloganı günümüz insanına artık yeterli gelmiyor. Zira her ikisine de erişmiştir, dolayısıyla başka bir şey istiyor.

Bu isyanın başlamasıyla, kendisinin bütün geçici maddi sıkıntıları ve dünyevi açlıkları bertaraf olacak. O zaman dünyayı anlayacağı bir dünya görüşüne ihtiyaç ortaya çıkıyor: Bu, üç asırdır ilmin daima gizlediği şeydir; ilim insanları hep burjuvazinin ticari görüş ve kültürünü yayma doğrultusunda maniple etmiş, saptırmıştır.

Yaşamanın manası nedir? Ne için yaşamalıdır? Bu kadar güçle ve bunca refahla sürdürdüğü hayatın yönü nedir? Bu hayatta ne yöne gidiyoruz? Bu paradan başka bir şey düşünmeyen burjuvalaşmış ilmin hepsini reddettiği iman, ideal değer, ahlâk, ruh, aşk, kulluk, inanç, fazilet ve daha üstün ihtiyaçların yerine hangi şeyi koymak gerek? Tekrar tüketimi mi? İnsan buna hayır diyor ve isyan ediyor! Ne ilim cevap veriyor, ne teknik, hatta ne de beşerî ilimler. Bütün bunlar el ele vermiş tüketim yaşamı yaratmaya çalışıyorlar, sadece bir sınıf için tüketim yaşamı. Fakat bugün burjuvazi misyonunun sonuna gelmiştir; 16. ve 17. asırlarda sahip olduğu bütün o iddia, gençlik, heyecan, dinamiklik, ümit ve geleceğe güçlü bir imanın aksine, bugün yaşlılığın ve yenilginin sonuna gelmiş, yok olmakla yüz yüze bulunmaktadır. Görüyoruz ki, hile ve büyük cinayetlere başvuruyorlar.

Dün irtica, diktatörlük ve çürümüş aristokrasilerle mücadele eden ve büyük Fransız devrimini gerçekleştiren burjuvazinin

şimdi cellâtlaştığını görüyoruz. Görüyoruz ki, şimdi o, faşizmi yaratıyor, milletleri yiyor, ancak savaş, sömürü ve dünyayı katletmekle ayakta kalabiliyor. 15. ve 16. yüzyıllarda Ortaçağ'ı yok etmenin, eski ilimleri mahkûm etmenin, kilisenin büyük gücünü yenmenin sarhoşluğunu yaşayan, art arda ilerleyen, icat ve keşifler yapan ilmin, şimdi aksine bir çıkmaza girdiğini görüyoruz. Nitekim Berechet şöyle diyor: "Günümüz insanı ilimden bıkmıştır. Çünkü faşizmi meydana getiren ilim idi ve ilim, iki savaşı insanlığa zorla yükledi. İlk defa insanlığın üçte ikisinin aç olması düzeyinde açlığı yayan ilim idi." Sınıfsal sömürü ve artık değer yağmasını bu dereceye çıkaran yine ilmin ta kendisidir. Sömürüyü ilkel, basit ve açık şeklinden alıp bu kadar güçlü, derin, köklü ve şiddetli yapan da ilimdir. Dünya milletlerinin kültürel sömürüsünü icat eden de yine ilimdir. Yine Avrupa'yı vahşi gergedan haline getiren ve Üçüncü Dünya'yı kurtların esiri çirkinleşmiş kuzular yapan da ilimdir...

Evet, bilim, yalan söyleyen bilim, din bağından kurtulmuştur, fakat şimdi Tanrı'nın yerine parayı kendi mabudu yapmış ve onun için her işi yapıyor. İnsanı bozup çirkinleştiriyor ve burjuvazinin sipariş ettiği şekle dönüştürüyor!

Bu nedenle günümüz insanının dine ihtiyacı, iki sorusuna cevap vermesinden dolayıdır: Birincisi, büyük bir manevi dünya görüşü vermesidir; özgür insanın, egzistansiyalizmin dediği gibi, -şimdi doğru da söylüyor- kendisini bu âlemde yalnız ve yabancı hissetmemesi için Allame İkbal'in sözüyle: "Varlık âleminden ruhani bir tefsirin" beyanı olmasıdır. İkincisi, yaşamak için insani bir hedef ve yön meydana getirmesi veya göstermesi; zira diğer bütün canlılara göre insanın ayırıcı özelliklerinden biri şu noktadadır: Diğer canlılar niçin yaşadıklarını anlamaları gerekmeksizin yaşarlar. Ama insana: "Yaşa!" dedikleri zaman, "Nasıl?" diye sormadan önce "Niçin?" diye soruyor.

Bundan dolayı insana, sadece nasıl yaşayacağını öğretmek yetmiyor. İnsan, aç olduğu sürece alışılmış hayat nimetlerinin peşinden gider ve gündelik dertlerini gidermek için çabalar; bu

durumda bu sorulardan az veya çok uzaklaşır. Fakat bu ihtiyaçlar giderildiğinde, onun için insan olmanın temel ihtiyaçları ve nerede olması gerektiği gündeme gelir. Gerçekten de gerçek din ve mutlak din duygusu bugün daha çok, daha ciddi ve daha hayatî bir ihtiyaç konusudur.

Dinleri dikkatli, tam ve bilgece tanıma lüzumunu icap ettiren diğer bir mesele şudur: Dinler tarihinin incelenmesi bize şu büyük hakikati göstermektedir: Tarihsel süreçte din iki akıma sahiptir: Biri insani akım, diğeri ise tarihî akımdır. İnsani akım daima canlıdır ve belki de bugünün insanı, dine ve dinin insani akımına geçmişin insanından daha çok muhtaçtır. Niçin muhtaçtır? Çünkü geçmişin insanını gelenek ve geçmişe saygı tatmin ediyordu; milliyet, toprak ve kan övünçleri doyuruyor ve maddi hayat için gösterdiği çaba meşgul ediyordu. Yeniçağ'ın insanını ise bilimsel ve teknik keşifler dahi ikna ediyordu; fakat bugün artık bunlardan hiçbiri insanın gönlüne giremiyor. Bütün bunlara sahip olmasına rağmen insan yine de isyan ediyor, tuğyanda bulunuyor: Ölüm ve cinnet derecesine ulaşan, medeniyetin yıkılması ve günümüz toplumunun yok olması korkusuna eşlik eden bir isyan.

Bu, geçmişte olanın tersi bir durumdur; geçmişte insanın cehaleti, zaafı, korkusu ve maddi ihtiyaçları din ile iç içeydi, din ile karışmış vaziyetteydi; her şeyi dinden almak istiyorduk. Fakat şimdi bilim, ihtiyaçların çoğunu kaldırıyor, ama kaldırmadığı şey, yüce ve aşkın dindir: Günümüz insanı için dünyayı açıklayan ve hayata anlam veren din. Günümüz insanı bu dine her zamankinden daha fazla ihtiyaç duymaktadır. İkinci akım, insani ve dinî yönün zıddına tarihe egemen olan menfi akımdır. Bu akım bağlamında din ise egemen güçler tarafından insanların aleyhine ve de mevcut durumu insanların zararına açıklamak için kullanılmaktadır.

Bu iki gerçek ve hakiki boyut, tarih boyunca birlikte hareket halindeler ve birbirlerine karşı da daima mücadele etmişlerdir. Biz şimdi bu tarihin sonunda, dini bu iki görüş açısından inceleyeceğiz:

Birincisi, yaşamak için manevi bir duygunun, bilim ötesi bir yorumun, bir anlam, bir anlayış, bir kavram, bir ruh, bir iman ve yüce bir aşk bulmanın arayışı içinde bulunan zaman ve çağa bağlılığımız açısından.

İkincisi ise bir tarihe, dinî bir topluma ve kültüre bağlı olmamız açısından. Dinin o olumsuz akımı, tarihimiz boyunca hareket ve hâkimiyet halinde bulunmuş olup dinin kendisine, halkın kendisine, tarihimize, halkımızın ve toplumumuzun hareketine karşı bir rol oynamıştır. Bu rolü göstermek ve tanımak gerekir.

Bu iki etken, dinler tarihini ve bilimini tanımaya yeni bir bilimsel bakışla baştan başlamamıza neden olmaktadır. Bu maksadı gerçekleştirmek için az bir fırsat ve imkânımız olduğu için şimdi gelecek konu ve konuşmaların başlıklarını arz ediyorum; lütfen not alınız.

1- Dinin tanımı. Sosyologların, dinler tarihçilerinin ve filozofların yapmış oldukları din tanımları.

2- Filozoflara, tabiat bilginlerine, sosyologlara ve antropologlara göre dinin ortaya çıkışında söz konusu olan çeşitli etkenler. Bu etkenler şunlardır: Korku, eşyanın sebeplerini bilmeme, mülkiyet, Durkheim'in teorisi (Bir toplumun ortak kolektif ruhu) veya başka bir deyimle kolektif vicdan (conscience collective), David Hume'un teorisi (Dinin ortaya çıkış ve dönüşümünde tabiat faktörü), Freud'un teorisi (ruhsal etken), Jung'un teorisi, yani özel dinsel vicdan (insanın inconscience'i -bilinçsizliği, çev.-), fıtrat ve bilahere uyku (afyon-çev.) dini, uyanış dini, bilim-altı dini ve bilim-ötesi din.

Araştırma, Tercüme ve Konferans için Teklif Edilen Konular

Şimdi şöyle bir küçük bir hatırlatmada bulunmak istiyorum: Bu sınıfı, benim on veya on beş günde bir gelip ders verip gittiğim bir sınıf şekline getirmemek gerekir. Bilakis şunu hissetmeli ve anlamalısınız: Bu kurumun müstakil olarak icra ettiği muhtelif programları vardır. Benim ve sizinle ilgili olan şey, buranın öğrenci programıdır, biz ondan sorumluyuz. Bizim kendimiz, eli-

mizin altındaki imkânlarla sorumlu birey olarak bu programa katılıyoruz. Bu programı öyle genişletiyoruz ki bir birey olarak bana bağlı olmasın ve benim olmayışımla iptal edilmesin.

Biz işimizi öyle ilerletmeli, öyle ileri düzeyde yapmalıyız ki, bu programa paralel olarak başka branşlarda da büyük, değerli ve tecrübeli uzmanlar tarafından programlar açılsın ve yürütülsün. Özellikle öğretim boyutunda ve klasik şekilde değil, bilakis diğer çeşitli faaliyetlerde, örneğin sanatsal faaliyetler, grup faaliyetleri, edebî faaliyetler vs. faaliyetlerde, bütün bu çeşitli boyutlarda bu nesil ve zaman üzerinde bilinçli bir etki oluşturabilelim ve toplumumuzun uyanması ve bilinçlenmesinde bir rol oynayabilelim.

Bendenizin bu konuda yapabileceği şeyi, hanımlar ve baylardan seven kimseler, din, sosyoloji veya İslam ile ilgili çeşitli alanlarda yapabilir, bu alanlarda araştırmalar yürütebilir ve bir uzmanlık branşı çerçevesinde bir risale yazabilir, hatta bir konu hakkında birkaç yıllık bir araştırma yapabilirler.

Bu arada şunu da hatırlatayım ki, burada birkaç bin cilt kitabı olan bir kütüphane vardır. Fakat bu kütüphane henüz işin başındadır. Bu kütüphane sizin elinizin altındadır. Çünkü siz daha çok bu kütüphaneye ihtiyaç duyacaksınız. Ayrıca siz onun idaresinde, genişlemesinde ve ondan istifade etme konusunda birincil rol oynayabilirsiniz ve dolayısıyla kütüphane tam olarak sizin elinizde olabilir. Ben ayrıca ümit ediyorum ki, daha fazla kitap satın alınması için uygun bir bütçe de temin edilebilecek ve böylece kaynaklar, belgeler ve nüshalar bakımından çok sıkıntı içinde olmayacağız. Kütüphane herkes için bir araştırma kaynağı olacak ve isteyen herkes bu zeminde bilimsel çalışma ve incelemesini yapabilecek.

Fakat benim bilgim olan alanlarda benim gündeme getirebileceğim çeşitli konular vardır veya sizin teklif edebileceğiniz konular da olabilir; ta ki isteyen herkes, bu konularda çalışsın ve tabii ki, ben de rehber olarak kaynakları söyleyeyim, işin planını göstereyim veya kitap, mikro film, belge vs. araçların hazır-

lanmasını gerekirse İrşad Kurumu'ndan isteyeyim; bunları sizin emrinize versin ki bir alanda ve bilimsel bir çalışma alanına özgü bir konuda araştırma yapılabilsin, bir sınıf gibi, sonuçta yasal getirilerinin olmadığı bir sınıf. Aldığımız diğer diplomalar, hep gıda diplomaları ve hukuk diplomasıdır vs.

Gelip, burada bizim için ne su ne de ekmek olacak bir diploma alalım. Ama şu var ki, başlarını su ve ekmek teknesinden kaldıran, dünyayı gören ve özgür ve samimi dindar olarak düşünen aydınlarla eğitimliler ancak halklarına ve zamanlarına hizmet edebilirler. Aydın, gerçek anlamıyla böyle bir kimsedir. Onun için aydın diyorlar, diplomalı değil!

Şimdi bu maksatla size örnek olarak birkaç konuyu arz edeceğim. Bunları not alabilirsiniz ve böylece beğendiklerinizi seçme veya bunların dışında aklınızda olan bir şeyi araştırma imkânı bulursunuz. Bu araştırmaları tamamladıktan sonra bu sınıfta bir konferans olarak sunabilir veya bir risale olarak bastırıp yayınlatabilirsiniz. Her halükârda faaliyetlerimizin çeşitli düzey ve alanlarda daha derin, daha sağlıklı ve daha zengin olması için gayret gösterilir ve toplum da bu birikimden daha çok faydalanır.

Özellikle kuru bir sınıfta, birey yetiştirilmiyor; sınıfta sadece fikir alınmalıdır. Sonra bu fikri, inceleme, kitap okuma, kitap tanıma, tartışma ve araştırma işinde takip etmek ve kendini olması gerektiği gibi yetiştirmek, inşa etmek gerekir. Sınıf, bu dayanaklar olmadan araştırma için yaratıcı olamaz.

Konular:

1- Yenilgi içinde dehanın ortaya çıkması: Maksadım, İran tarihinde görülen özgül ve ilginç bir fenomendir. İran, İslam'dan önce milli hâkimiyet döneminde idi; ama o dönemde bir dâhi görünmüyor. Fakat İslam karşısında yenildikten ve medeniyetsiz Arap ve yabancı bir cahilî hilâfet ona hâkim olduktan ve bütün milli güçleri ondan alındıktan, hatta bedevi Arap uygar İranlıyı kölesi olarak gördükten sonra, evet durumların böyle olduğu bir dönemde, böyle bir baskı ve zorluk döneminde, ya-

ni onun yenilgi ve düşüş dönemi olan birinci, ikinci ve üçüncü asırlarda, İranlı parlak deha bütün boyutlarıyla tomurcuklanıyor.

Askerî açıdan Ebu Müslim gibi, edebî açıdan Firdevsi gibi, ilmî açıdan Harizmi, felsefi açıdan İbn Sina ve Razi gibi dâhiler ortaya çıkıyor. Kısacası bu zeki ve yetenekli milletin içinde bütün boyutlarda dünya çapında büyük dâhilerin çıktığını görüyoruz. Kültür dünyası ve medeniyet âleminde evrensel bir şöhreti olan İranlı dehanın, niçin yenilgi devresinde filizlendiği, çok zor bir sorudur. Bu soru o kadar önemli bir sorudur ki ona cevap vermek çok ilginç büyük bir ilmî araştırmayı gerektirir.

Çoğu İranlı, bütün İslami ilimlerin İranlılar tarafından tedvin ve tekmil edildiğini, en büyük tefsircilerin, hadisçilerin, tarihçilerin, fakihlerin, İslami ilimlerin çeşitli branşlarının bilginlerinin hep İranlı olduklarını bilmeyebilir. İlginçtir ki, Ehlisünnet'in altı sahih hadis kitabının müellifleri, Şia'nın Usul-i Erbaa müellifleri, yani bütün mezheplerdeki usul ve furua ait bütün din konularını ve meselelerini içine alan on kitabın müellifleri genel olarak ve istisnasız İranlıdır. Bundan daha ilginci de, Arap dili ve edebiyatının İranlılar tarafından tanzim, tedvin ve tekmil edilmesidir.

2. Yeniçağ Avrupa'sında hangi faktör hangi dinle zıt düştü?

3- Her yıl tekrarladığım ve hep çeşitli cevaplar aldığım bir soru var, o şudur: Peygamber ve Ali, aynı dine, aynı topluma ve aynı yola sahip, aynı halkla işleri olan iki şahsiyettir. Biri işinde zafere ulaşıyor, gücü elde ediyor, ama diğeri yenik düşüyor. Niçin Peygamber galip geliyor da Ali mağlup oluyor?

Öğrencilerimden biri şöyle diyordu: Bir bilgine sordum: "Allah'ın istediği olmuştur!" buyurdu. Bu cevap olmadı; Geylân-ı Dimeşkî'nin sözüyle bunlar günahı da Allah'a atfediyorlar!

4- Peygamberin arkadaşları bize hiç kimsenin veremeyeceği dersleri verebilir. Çünkü onlar bizler gibi kimselerdi. Peygamber ve imamın zatı ve huyu bizden farklıdır gibi konular, en azından

bunlar hakkında doğru olmaz. Çünkü onlar bizim gibiydiler, bizim gibi davrandılar. Dünyada büyük bir rol oynadılar. İnsani tekâmül açısından böylesine bir büyüklüğü gösterdiler. Niçin? Sonra ne büyüklükler gösterdiler ve kendi var oluşları ve yaşamlarıyla bugünün insanına ne tür dersler verebilirler?

Bu şahsiyetler şimdiye kadar niçin bizim için tanınır bilinir değillerdir, ben bilmiyorum. Biz şimdiye kadar ne yapıyorduk, hangi işlerle meşguldük, hâlâ ne yapıyoruz? Neden boş ilkelerle uğraşıyoruz, anlamış değilim. Biz bunları tanımıyoruz. Yılda bir kez bazılarından bilinmeyen, tanınmayan isimler zikrediliyor, tekrarlanıyor. Bazılarının isimleri ise hatırlanmıyor bile. Büyük İslam hareketinde ve tarihimizde büyük payları olan ve insani açıdan büyük öğreticiler olan bu insanlar hâlâ meçhuldürler.

Onları tanımalıyız; zira bunu yapacak başka hiç kimse yoktur. Diğerlerinden beklemenin ve eleştirmenin bir faydası yoktur. Bizim işe girişmemiz ve onları tanımamız lazım. Bunları tanımak ve ihya etmek, bu şahsiyetleri, onlara tapan, fakat tanımayan topluma tanıtmak için gayret göstermeliyiz. Onları topluma tanıtmak, gerek fikrî ve kültürel açıdan, gerekse iman ve hareket açısından toplumu zenginleştirmek demektir. Bu dostların tek tek bilinmesi, tanınması, tanınır hale gelmesi gerekir. Şimdiye kadar bu konuda birtakım kitaplar yazılmış; onlardan bir kısmı okunmaya değer; örneğin Selman, Sümeyye, Ebuzer, Ammar ve Yasir hakkında yazılmış kitaplar gibi. Fakat bazıları hakkında ise bir tek satırlık bir yazı bile mevcut değildir. Hâlbuki toplumumuz kendisini Şii bir toplum olarak kabul ediyor. Bu şahsiyetler, İslam tarihinin başlangıcında gerçek ve ileri Şia'yı ilk başlatan kimselerdi. Onları tanımamak, bizim korkunç ve utanç verici cehaletimizi göstermektedir.

Ben herkesin onlardan birini seçip onun hakkında bir risale yazmasını rica ediyorum. Böylece bu risaleler basılıp halkın yararına sunulur ve bu toplum yüzyıllar sonra Şii olmayı, daima bu aşkla yaşamayı, Şia'nın birinci derecedeki şahsiyetlerini, her biri en azından yirmi sayfa ölçüsünde tanır.

5- Şia tarihinde ve Hz. Ali'yi tanıma noktasında büyük meselelerden biri, Hz. Ali'nin çeyrek asırlık suskunluğu sorunudur. Bu mesele, bir kitap konusudur.

6- Üniversitelerde ortaya koydukları ve genellikle daha çok bizim aydınlarımızın kalıpçı bir biçimde (tıpkı kesme şeker gibi) yargıda bulundukları şey şudur: İslam'dan sonra Araplara karşı milli bir İran direnişi meydana geldi; bu direnişin liderlerine baktığımız zaman Afşin gibileri de o kahramanlardan biri olarak görüyoruz. Afşin de kendi toprağını Arap hâkimiyeti altına bıraktı ve kendisi de halifenin hizmetçisi oldu. Bunu halifenin idareyi kendisine verir ümidiyle yaptı. Konu şu şekilde gösterildi: Birinci ve ikinci asırda İranlıların ve bu kahramanların Araplara ve İslami yönetime karşı isyanı, İslam'a veya Arap idaresine karşı bir direnişin zuhuru olmuştur.

Hâlbuki konunun aslı başka şekildedir. O da şudur: İslam'ın meselesi, Zerdüştlüğe karşı veya milliyet meselesi milliyete karşı olmamıştır. Bilakis mesele, İslam'dan sonra kendilerinin aile yönetimlerini kaybeden ve bu yönetime dönüş için İslami hilafet değil Arap aristokrasisi olan Emevî ve Abbasî halifelerinin "İslami hilafet"leriyle savaşan İran aristokrasisinin meselesi idi.

İran eşrafının Arap eşrafıyla bu savaşının serencamı nedir? Taviz! Safarî, Samanî, Tahirî ve bunlar gibilerin yönetimleri, bu tavizin neticesidir; zira Arap hilafeti geldi, bunlarla İslam'ı alışveriş konusu yaptı ve İslam'ı aramızda bir araç olarak bizden alın ve karşılığında mahalli yönetimi tekrar size verelim, dedi. Öbür taraftan Araplar bu rakip aristokrasiye İslami temel verince, istedi ki o da Arap topraklarındaki kendi hükümetinden vazgeçsin ve böylece onlar da eski hükümetlerinin mevkilerine geri dönsünler.

O halde bu İran ile Arap aristokrasisinin bir alış verişi olup İran'ın İslam'a veya başka bir millete karşı milli bir kıyamı değildir (bir veya iki konunun istisnasıyla). Dolayısıyla bu, milletimiz için bir iftihar konusu değildir. Bir millete hizmet etmek, onun hakkında yalandan iftiharlar uydurmak değildir. Sonra

millet bu iftiharların yalan olduğu konusunda uyanırsa, bütün gerçek iftiharları kendisi de bir tarafa atar ve hiçbir iftiharının olmadığına inanır. Nitekim şimdi gençler ve aydınlar arasında durum böyledir.

En büyük hizmet, neslimize tarih ve milletini tam ve bilimsel olarak öğretmemiz ve doğru övünçleri ona tanıtmamızdır. Milletimiz o kadar büyük iftihar kaynaklarına sahiptir ki, Afşin ve Ebu Müslim gibilerine ihtiyacı yoktur. Her halükârda bu çok hassas bir konudur: Bugün oryantalistlerle İranlı yazar ve araştırmacılar da dâhil birçokları bu konuya dayanmaktadır; ama çoğunlukla özel bir telakki, yaklaşım, ön yargıyla, maslahatçı hüküm vermeler ve günün zevkine uygun her şey. Tercüme için çeşitli İngilizce, Fransızca, Almanca ve Arapça eserlerden bir suret de almıştım, bu dilleri bilenler tercüme edebilirler. Onlardan bir kısmı, çok dikkatli, hassas ve bilimseldir. Bir kitabı yayınlamak ya da tercüme etmekle bir neslin düşüncesinde büyük bir iman temeli atılabilir. Eğer hepimiz kalem, kadem ve himmetimizle gayret etsek, bu çağda ve bu nesil için bir iş yapmış oluruz. Vesselam.

İKİNCİ DERS

Daha önce ifade edildiği gibi 16. ve 17. yüzyıllardan itibaren Batı'da orta sınıf veya burjuva sınıfı, yani parayla iş yapan, ticaret ve esnaflıkla ve sanayi ve el sanatı ile mallar satmak suretiyle zamanını geçiren bir sınıf adıyla yeni bir sınıf ortaya çıktı.

Burjuvazi vücuda geldiğinde yeni fikrî hareket de oluştu.

Bu sınıfa şu bakımdan orta sınıf diyorlar: Ortaçağ'da, feodal toplumda ve büyük mülkiyetler zamanında toplum iki sınıfa ayrılıyor: Biri eşraf veya efendi sınıfı. Bunlar her şeyin sahibidir; hem toplumun maddi ve ekonomik güçlerine, hem de -bu sebeple- toplumun manevi, ahlâki, fikrî, edebî ve sanatsal güçlerine sahiptirler. İkinci sınıf ise raiyedir; şu anlamda ki, bu raiye gerek serflik dönemindeki "serf", yani köle olmayan, fakat toprağa bağlı olan ve malik, mülkünü sattığı zaman kendisi de satılan köylü şeklinde olsun; gerek kölelik dönemindeki köle, yani toprağa bağlı olmayan, fakat mülk sahibinin mallarından biri olan, dolayısıyla hayvanlar ve eşya gibi alınıp satılan ve malikin kendisinin can ve varlığının sahibi olduğu köle şeklinde olsun ve gerekse köle olmayıp resmen toprağa bağlılığı da bulunmayan, resmen alınıp satılmayan, ama her şeyden mahrum olan köylünün daha gelişmiş biçiminde olsun; köylü ve köleleri içine almaktadır.

Geçmişte -kölelik dönemi, feodalite dönemi ve serflik dönemi- bu biçimiyle genel olarak egemen sınıf ve mahkûm sınıf olarak

ifade edilebilecek olan bu iki sınıf arasında hâkim sınıf[1] ile mahkûm sınıf arasında mutlak bir boşluk vardı. Bu, eski toplumlarda -hatta köylerde dahi- açıkça görülebilecek ve çeşitli çehreleriyle, hatta mimariye dahi yansıyan sınıfsal ikiliktir. Bu iki sınıf, birbirine tamamen uzak olup sosyal bir çizginin iki noktasıdırlar. Eski mimaride, köylerde hâlâ patron veya efendilerin evlerinde misafirleri kabul ettikleri odanın özel bir yapısal şekli vardır. Bizim odalarımız genellikle sınırlı geometrik şekilleri veya kare, dikdörtgen ya da birkaç köşeli biçimleri vardır. Fakat odanın iç yüzeyi yeknesaktır; üstüyle altının itibari bir yönü vardır ve odanın içinde değildir. Fakat hâlâ var olan ve köylerde gördüğümüz eski mimaride, oda iki bölüme ayrılıyor: Önce odanın tamamını oluşturan büyük dikdörtgen var. Bu dörtgenden ve ona vasıl olduktan sonra ona eklenmiş olan başka bir dikdörtgen veya kare daha vardır. Horasan köylerinde bunlara "şahneşin" (iç oda veya başköşe-çev.) diyorlar. Belki başka yerlerde başka bir isim verilebilir. Bu kısmın asıl odadan ayrı olduğu açık, yani üç ayrı duvarı var ve asıl odaya varılsın diye dördüncü duvar yok.

Bu binaya girdiğimiz zaman yan yana iki oda görüyoruz; bu odalardan biri büyük, diğeri küçük olup ikisi birbirine bitişiktir, aralarında herhangi bir kapı ve duvar yoktur. Bu iki kısım birbirine zıt olarak döşenmiştir. Pahalı olan şeyler, küçük odanın payı, sade ve ucuz olan şeyler ise büyük odanın payıdır.

Bu iki oda her ne kadar bitişikse de her şey bir farklılığı anlatır. Döşeme, perde ve süslemelerden tutun, tavanın yüksekliğine

1 "Egemen sınıf" egemen heyetten başkadır. "Egemen heyet" toplumun idaresini üstlenen bireyler topluluğu ve düzeneğinden ibarettir; siyasal, yargısal ve askerî güç, onların elindedir. Egemen heyet, bir sınıf değil, bir gruptur. Fakat "egemen sınıf"tan maksat, sosyal, manevî ve maddî güçleri elinde tutan sınıftır. Siyasî meselelere girmeseler ve siyasal makama sahip olmasalar dahi, bu sınıfı bireylerinden her biri, grup üzerinde sahip bulundukları sermaye, güç ve nüfuz ölçüsünde bir egemen sınıfın bir parçası olurlar; isterse "egemen heyet"le doğrudan irtibatı olmasın hatta onlara muhalif olsun.

kadar ki küçük kısım -şahneşin- daima daha yüksekte durmuştur.

Kışın sediri (kürsü: kışın ısınmak için altına mangal, üstüne yatak yorgan konulan ısınma tezgâhı-çev.) şahneşin kısma kuruyorlar. Çünkü bugünkünün aksine sedirin aristokratik veya eşraflık yönü vardı. Odun veya kömür sobasını ise genel kısma kuruyorlar, burada ne yastık ne de özel bir döşek vardır.

Eski mimar ve mimari, sınıfsal çelişki ve ikiliği odanın içinde, şeklinde, pencerelerinde, mimari süslemelerinde ve boyutsal dekorlarında dahi göstermek ve ona gerçeklik kazandırmak için bunca çaba harcıyor. Şu cihetle ki, korkunç sınıfsal tezat durumu içinde patron veya efendi, işinin türü açısından köylü veya çiftçi ile doğrudan bir temasa sahiptir. (Kapitalist düzenlerinin aksine. Kapitalist düzenlerde kapitalistin, işçinin yüzünü asla görmemesi, ismini duymaması mümkündür; özellikle bugünkü uyum kapitalizminde. -Büyük tröst ve karteller- binlerce işçi onların çeşitli kuruluşlarında çalışıyor ve o işçiler hiçbiri kapitalistin -veya kapitalistlerin- kim veya kimler olduğunu bilmiyorlar.) Bir odada toplanmaları ve bir çatı altında oturmaları gerekir. Bu dönemde din, bu iki zıt kutup arasında uyum sağlama rolü oynuyor. Yani bu iki kutbun şiddetli sınıfsal ihtilaf ve farklılığını dinî müştereklik şekliyle örtüyor. Bu iki ayrı ve zıt sınıfı uzlaştırıyor, telif ediyor.

Dinden maksadım, elbette egemen sınıfın üç somut boyutundan biri olan dinî boyuttur. Dini öyle bir biçimde propaganda ediyor veya değiştirip bozarak tebliğ ediyorlar ki, din, böyle bir sosyal rolü oynayabilsin. Bu din, efendilerle raiye (köylü veya halk sınıfı) sınıfını mersiye gibi özgül dinî törenlerde topluyor. Fakat çelişik mimari bu iki sınıfın zorunlu bir araya gelişlerinde de sınıfsal farkı korumaya çalışıyor ve efendi ile raiyenin birlikte veya yan yana oturmasına müsaade etmiyor. Efendiyle bağlıları ve o düzeydeki şahsiyetler, şah-neşinde (iç oda) ve yüksekte oturuyorlar, raiyye ise aşağıda, çok sade odada oturuyorlar. Bu, esnaf ortaya çıkıncaya kadar devam etti. Esnaf düne kadar sade bir rai-

ye idi, yeri efendinin odasından daha aşağıda bulunan büyük oda idi. Şimdi başka makam ve konumlar ortaya çıktı. Çünkü o zengindir, para sahibidir, efendiler ona ve işine borçlu, efendilerin ailesi de ona muhtaçtır. Sermaye, kapital onun için bir şahsiyet yaratmıştır, ama aristokratik bir soy ve ırktan yoksundur. Ağa zade, hacı zade, asilzade değildir o. Bir yandan sade raiye grubundan addedilemez, fakat diğer taraftan köksüzlüğü, efendilerin makamına veya konumuna yerleşmesine müsaade etmiyor. O halde orta bir sınır oluşturmak gerek, öyle de yapıyorlar. Her halükârda asalet olan, ama biraz da asaletin aşağısı olan sedirin alt basamağını ona veriyorlar. Verdikleri, efendinin oturduğu yer ile raiyenin oturduğu yerin orta sınırıdır. İşte burada, orta sınıf meydana geliyor; artık ne sade raiyye ne de efendi olan bir sınıf. Pratikte efendi, ama asaletsiz ve köksüz.

Orta sınıf yavaş yavaş gelişiyor. Öyle ki ağanın veya efendinin oturduğu sobalı sedirin etrafını işgal ediyor ve efendileri dışarı atıyor. Bu, orta sınıf devrimi demektir; burjuvazi devrimi demektir. Büyük Fransız Devrimi bu cinstendir. Bu, övüncü, soy üstünlüğünü ve ailevi imtiyazları üstünlük sebebi sayan eski anlamsız ve çürümüş asillik karşısında yeni, zengin, aydın görüşlü, mütefekkir ve değişimci orta sınıfın devrimidir.

Orta sınıfın devrimi, ölçüt ve kıstasları değiştiriyor. Dün üstünlük ölçüsü kan, toprak, soy ve aile idi; bugün ise ekonomi, para ve sermayedir.

Orta sınıf, burjuvazi, hürriyetçi bir devrime girişiyor. Çünkü kendisini ve toplumu, onları reddeden bütün bağ ve kayıtlardan kurtarmak istiyor.

Orta sınıf iş başına geliyor, erk ve idareyi eline alıyor. Bu dönemde din ile -Ortaçağ'ın sosyal düzen ve ilişkileri bakımından değerleri koruyan eski biçimiyle- mücadele ediliyor ve iki çeşit görüş ortaya çıkıyor: Biri, değişim geçirmiş ve dünyacı, dünyayı kabul eden dinsel görüş (Protestanlık), diğeri ise gerçekte dinî duygu ve din felsefesi adıyla dini saldırı konusu yapan din dışı görüştür. Her ikisi de -özellikle ikinci kanat-, toplumdaki çeşitli

dinî şekillerle veya insandaki din duygusuyla savaşmak için bilim silahına sarılıyor veya eski edebiyattan, laik ve din dışı Yunan ve Roma edebiyatından yardım alıyorlar. Rönesans budur. Rönesansın 16. ve 17. asırlardaki özelliği, din ile savaşmasıdır; gerek daha yeni din ve daha yeni dinî görüş şeklinde olsun, gerekse bilim şeklinde, tabii ve beşerî bilimler, felsefi akıl yürütme, mantıkî çıkarımda bulunma, yeni itikadi ekoller ve yeni sınıf ile eski sınıf kanadın ideolojik savaşımı şeklinde olsun. Ekonomik açıdan yeni düşünce ve eski düşünce olarak yansıyor, felsefeye ise aklî, işrakî ve ihsasî felsefe adıyla yansıyor ve sonra kapalı dünya görüşü ve açık dünya görüşü olarak yansıyor.

İslam ülkelerinde ve genel olarak Doğu'da ortaya çıkan aydınlarımızın çoğu, maalesef fikrî, zihnî ve itikadi edebiyatlarını Batı edebiyatından aldılar. Hâlbuki Batılı aydınlar, toplumsal bir alt yapı temelinde, kendi dinleriyle, dinin Ortaçağ'ın tahkiminde ve Ortaçağ feodal düzeninin sağlamlaşmasında oynadığı özgül rolle zıtlaşıp mücadeleye giriştiler; kendi sınıflarını ilerletmek ve de hareketin ve genel insani ilerlemenin aleyhine olan durgun yasa, anlaşma ve inançları ortadan kaldırmak için din karşıtı ve Katolik karşıtı ekoller bina ettiler. Böyle bir vaziyette olmadığımız ve dinimiz onların diniyle aynı rolü oynamadığı halde biz de onların düşüncelerini aldık ve Batı'nın itikadi temelleri üzerine sosyal bir inanç bina ettik. 16. ve 17. asırlarda aydının Ortaçağ'da mevcut egemen dine karşı mücadelesi, geçici olmak kaydıyla ve kendi zamanları için ileri bir mücadeledir. Fakat bizim aydınımız tarafından o sözlerin tekrarlanması olumsuz bir rol oynuyor ve hiç gerçek bir hareketlilik getirmiyor; çünkü bizim aydınımızın inançlarının, Batılı aydının çevresinin toplumsal deneyimiyle bir bağlantısı yoktur; bizim aydınımızın dini Avrupa'ya ait dine benzemez; onun sınıfsal tezadı ve genel olarak kendine özgü bir sosyal durumu vardır.

Batı aydınları 16. ve 17. yüzyıllarda yeni inançlarıyla olumlu bir rol oynadılar. Hareketli ve yapıcı bir sınıf meydana getirdiler, ilmin ilerleme yolunu açtılar ve çeşitli bilimsel keşif ve icatları mümkün hale getirdiler.

Fakat 16. ve 17. yüzyıl aydınlarının o sözleri, düşünceleri, kavramları, görüşleri ve sloganları, İslami Doğu'da sadece iki sonuç doğurdu:

Birincisi şu: Toplum, aydınlarının ne dediğini anlamadı. Nitekim şimdi toplumumuzda aydın grup veya zümrenin ortaya çıkmasından birkaç nesil gelip geçtikten sonra da toplum hâlâ o aydınlarımızın varlığını hissetmemiştir. Çünkü toplumumuz aydının dilini anlamıyor. Aydının dayandığı noktaların, yaptığı eleştirilerin, halkın yaşam tarzıyla hiçbir münasebet ve uygunluğu söz konusu değildir. Hâlbuki Avrupa aydınları, toplumlarının, Katolik kiliselerinin, toplumun dinî tören ve inançlarının içindeydiler; balık gibi halk kitlesi denizinde yüzüyorlardı. Yol gösterme, fikirleri tasfiye etme, hurafelerle, hatta kendi inandıkları dinle mücadele etme işiyle meşgul oluyorlardı. Fakat bizim aydınlarınız halkın içinden filizlenip gelmediler, dışarıda meydana getirildiler; toplumun üstünde bir zümre oldular; bunun için de tıpkı buz ve su gibi toplum ile aralarında büyük bir uçurum oluştu ve dolayısıyla topluma ve halka nüfuz edemediler. Bu yüzden burada, Doğu toplumunda aydın zümresine sahibiz; ama aydın hareketine sahip miyiz? Hayır.

İkincisi, şu idi: Dışarıda meydana getirilmiş böyle yapay bir zümrenin icadı, kendi vatanında tefrikanın ve sosyal birliğin bozulmasına sebep oldu. Çünkü iyi düşünebilen, bilinçleri bilimle donanmış olan bu küçük grup, bilinçlerini toplumun ruhuna aktaracakları ve toplumun bütün bedenine verecekleri yerde, halktan ve toplumun bünyesinden uzaklaştılar; böylece toplumun soyut kaymak tabakası olarak ortaya çıktılar. Bu parçalanmadan düşman yararlandı ve bu boşlukta kendine bir yer seçti. Bundan dolayıdır ki, İslam ve Doğu ülkelerinde, Müslüman ve Doğu halk kitleleri arasında siyasal ve kültürel sömürüyü, halk ile aydın arasında bir yerde aramak gerekir.

Gerçek aydının hedefi, bu boşluk üzerinde, halk ile kendi arasında anlayış oluşturacak bir köprü kurmak olmalıdır. Aydın, bu köprüyle, oluşturulmuş olan tehlikeli ve korkunç ayrılığı

birliğe, anlayışa, dert ortaklığına ve tanışmaya çevirmelidir. Bu köprü kuruluncaya kadar halk, kendi durgunluğunda, aydın da kendi yabancılık ve yalnızlığında kalacaktır. Şehrin yüksek kafelerinde oturup daima geri kalmış toplumlardan, ileri toplumlardan, falan ve filan ekolden bahsederek vakit öldüren aydın, sadece kendisi için vardır. Halk onun varlığını asla hissetmiyor. Eğer aydın, hissedilmek istiyorsa o merdivenlerden aşağı inmeli, o yüksek evleri, kafeleri ve fildişi kuleleri terk etmeli, halkın arasına karışmalı, halkın dert ve ihtiyaçlarını hissetmeli ve kendisi de hissedilmelidir.

İlerici hatta benden çok daha ilerici bir aydın, bana şöyle serzenişte bulunuyordu: "Dinî meclis ve toplantılarda konuşman, bilimsel haysiyetin ve üniversite prestijin için iyi değildir." Ona şöyle dedim: "Sen konuştuğun zaman, insanla kendi zihniyetin aracılığıyla karşılaştığın zaman öncü bir aydınsın; fakat kendi hissetme biçimine döndüğünde, grupçu, kendine tapan, bencil, sınıfçı ve halk karşıtı bir aristokrat oluyorsun; senin hedefin sadece ve sadece kendi şahsi ve mesleki haysiyetini oluşturmak veya korumaktır.

Bu çelişki niye? Çünkü aydının zihniyeti bir yerden, varlığı başka bir yerdendir. Bu ikiliği ortadan kaldırmak gerekir. Halk ile aydın arasında halka giden yolu bulabilmesi için bir köprü kurmalıyız; halk aydının muhatabı olsun, aydın, halkın imanında yer bulsun. Bu, şimdi olmayan, fakat olması gereken bir şeydir.

Eğer biz Avrupa'yı taklit ediyorsak, onların iyi tecrübeleri taklit edilmelidir. Onlardan biri şudur: Ortaçağ'ı yıkıp Yeniçağ'ı meydana getiren şey, dine karşı mücadele değil, yeni din idi, fikrî dinî değişim idi. Yeniçağ'ın ve yeni medeniyetin meydana gelmesinde Protestanlığın rolünü Max Weber, herkesten daha iyi çözümlemiştir. Eğer fırsat olursa gelecek programlarda onun bizim için nihayetsiz öğretici olan tezi üzerinde duracağım.

16. ve 17. asırlarda din ile mücadelenin felsefi, mantıkî ve zihinsel bir yönü vardı. 19. yüzyılda din ile mücadele başka bir şekle dönüştü veya aslında din hakkındaki tartışma farklılaştı.

Eskilerin yaptığı gibi zihnî, aklî ve felsefi akıl yürütmeler yerine, toplumu tanımaya yönelme oldu. Başından şu ana kadar insanın, insan zihni ve idrakinin değişimler tarihine teveccüh edildi.

19. ve 20. yüzyıllarda dini tanımak için şu sözü başlık yaptılar: 16. ve 17. yüzyıllarda aydınlar, din ile onu keşişlerden daha iyi tanımadan savaştılar, mücadele ettiler. Bunu, şimdi kendi gözlerimizle görüyoruz; muttaki ve dini bütün bir insan, dini veya dininin şiar ve inançları hakkında bir tür yanlış bilgiye sahip. Dine karşı olan ve onu ezmek isteyen aydınımız da din hakkında tıpkı o dini bütün mukaddes gibi yanlış bir tasavvura sahip.

Bundan dolayı başka bir şeyi din zanneden; cennet, cehennem, ahiret, imam ve de imamların sosyal ve fikrî yaşam olayları hakkında gerçekle uyum arz etmeyen özel tasavvurları olan iki kutup görüyoruz. Bunlardan biri, bu yanlış zihinsel tasavvura inanıyor; bu dindar, dinden yana olandır; diğeri de muhalif ve din karşıtıdır. Fakat ne o gerçek dine inanıyor, ne de bu gerçek din muhalifidir. Çünkü aslında, burada din söz konusu değildir.

19. ve 20. yüzyıllarda dinin değişim tarihini tanımak ve böylece insanlık tarihinde dinin nasıl meydana geldiğini anlamak için yeni bir yönteme başvurdular. (Rabbani ve metafizik âlemi hayalî bir şekilde tasnif eden Augustin'in aksine ya da dine sövgüyle yaklaşan ve mantıkî açıdan gerçekten dini reddetmiş olduklarını düşünen 17. ve 18. asırların filozoflarının -örneğin hayatının önceki döneminde Voltaire'de olduğu gibi- tersine); insanın çeşitli yönlerini tanımak amacıyla dinin toplum ve insanlık tarihindeki durumunu öğrenmeye teşebbüs ettiler. Ama nasıl?

Tarihte üç ayrı dönem görüyoruz ki, bütün insanlık meselelerini zaman temelinde bu üç döneme ayırmak mümkündür. Birincisi, beşerî toplumun eski ve ilkel dönemidir. Bu dönemde henüz yazı yoktur; yazı yazma, eğitim, öğretim ve okul yoktur. Toplum, deneyimini, kavramlarını, edebiyat, şiir ve dinî inançlarını belli bir şekilde kayıt altına alamıyor, diğer nesillere aktaramıyor ve böylece biz de o eserleri inceleyerek onların düşünce ve hayat tarzlarını, sosyal ve dinî inançlarını öğrenemiyoruz.

Dolayısıyla birinci dönem, bedevî toplum veya vahşi toplum dönemidir. Sosyologlar edebe riayet etmek kastıyla "vahşi toplum" demiyorlar, "arkaik" veya "antik toplum" diyorlar.

İkincisi, tarihî toplumdur. Tarihî toplum, medeniyeti ve yazısı olan toplumdur. Bu toplumda işbölümü, eğitim öğretim kurumu vardır. Bu toplumun kendine özgü bir eğitim ve öğretim sistemi vardır, bu toplumda okul meydana gelmiştir ve önceki nesillerin tecrübelerinin sonraki nesillere aktarılması imkânı doğmuştur. Sanat eserleri, kitaplar, taş yazıları, eski eserler, el yazmaları, kısaca çeşitli eserler üzerinden o toplumu incelemek ve tanımak mümkündür.

Üçüncüsü, 15. ve 16. yüzyıllardan itibaren başlayıp şimdiye kadar devam eden çağdaş dönemdir.

Çağdaş dönemi ve tarihsel dönemi tanımak kolaydır. Ama ilkel dönemi tanımak, yani resmî tarihten ve yazıdan önceki zamanlarda var olmuş olan "arkaik" dönemi tanımak genel anlamda zordur. Fakat o dönemi tanımak acil ve önemlidir; zira Bachelard'ın ifadesiyle "Tarih öncesi ilkel toplumları dikkatli bir şekilde tanımadığımız sürece, toplum felsefesi ve sosyoloji hakkında dikkatli, gerçekçi, nesnel ve bilimsel görüşler ortaya koyamayız. Çünkü toplum, ne çağdaş dönemde, ne Ortaçağ'da, ne de tarihî dönemde ve medeniyetler döneminde meydana gelmiş olan bir hakikattir; toplum bilakis ilkel dönemde meydana gelmiştir."

Bu toplumun hangi sebeple veya sebeplerle, hangi ekonomik, sosyal, fikrî, zihinsel, doğal, coğrafî veya dinî faktörlerin etkisi altında değişime uğradığını, değişimin hangi kanunlara göre gerçekleştiğini ve bir dönemden diğer dönemlere geçişin nasıl vuku bulduğunu anlamak için, ilkel toplumu tanımamız gerekir. Çünkü önce toplum orada meydana geliyor ve çok açık ve basit etkenlerin tesiri altında değişim gerçekleşiyor.

17. ve 18. yüzyıllarda her sosyolog, Eflatun'un "Cumhuriyet"ini okumakla beşerî toplumu avucunun içi gibi tanıdığını zannedi-

yor, tıpkı birkaç tercüme görmekle artık sosyolojide bir problemlerinin kalmadığını zanneden bizim aydınlarımız gibi. Ama bugünün sosyolojisi, bir insanın toplum, toplumun keyfiyeti ve değişimiyle ilgili tam 198 bilimsel yasa koyabildiği 18. yüzyılın aksine, sosyolojide açık ve kesin bir tek yasanın bile var olduğunu itiraf etmeye hazır değildir.

Merhum Gurvich'in sözüyle, ilim ilerledikçe daha da mütevazılaşıyor. Bütün ilimlere el atmış olanlar ve her şey kendileri için açık olanlar, gerçek bilim aşamasında bir adım bile atmamış olan kimselerdir.

Bedevi Toplumu Nasıl Tanıyalım?

Dedik ki, toplumumuzu tanımak için ilkel toplumu tanımak ivedilikle gereklidir. Dini ve din duygusunun nasıl oluştuğunu öğrenmek için dinî merasimlerin, davranışların ve ibadetlerin, din adına sahip olduğumuz inançların nasıl meydana geldiğini bilmek için de aynı şekilde ilkel toplumu tanımak; beşerî toplum, zihin ve kültürün bu devresini tanımak zorundayız.

Arkeoloji[2] adında yeni bir bilim dalı var. Bu yeni arkeoloji, paleontoloji, tarihi ve tarihî kalıntıların nasıl meydana geldiğini

2 Eski Arkeoloji. Ne! Lafzî benzerlikle İran'da da bundan bizde çok var. Öyle kimseler var ki, kelime benzerliğiyle bütün dilleri tanırlar. Zevkî bir şeyle bütün inançları ispat ve keşfettiklerini sanırlar. Kırk yıl önce Türkiye'de bir kongre yapıldı ve teorisyen (öyle ülkelerde tedavülde olan teorisyenlerden) Ziya Gökalp şöyle dedi: Bütün medeniyetler Akdeniz'in etrafında vücuda gelmiş ve Akdeniz'in yanında ortaya çıkan bütün medeniyetler de Türk ırkından doğmuştur; bütün beşerî diller, Türk dilinden çıkıp gelmiş ve farklılaşmış, bütün beşerî kelimeler de "güneş" kelimesinden türemiştir.

Bizim bazı filologlarımız da şöyle demişlerdir: Kureyş kelimesi, "Kureş"in ta kendisidir. Örneğin Abbas kelimesi de esb'den gelmiştir. Biri de şöyle diyordu: Aslında Arapların bir dili yoktu. Eğer onların kelimelerine bakarsanız, Farsçadan geçerek değişime uğramış sözcükler olduklarını görürsünüz. Bu dili Arap topraklarına kaçak Mazdekîler götürdüler; Onların bir dili yoktu! Asla konuşamıyorlardı! Mazdekîler onlara konuşmayı öğrettiler! Sonra da Zerdüşt diniyle mücadele etmek için geçici olarak İslâm'ı uydurup ortaya attılar... Bakınız, tarihî, dinî ve ilmî meseleler böyle ulema için ne kadar da kolay! Gerçek ulema içinse en küçük mesele dahi ne kadar zordur.

bilebilen modern kimyanın ve eski dilbilimin yardımıyla, eski tapınakları, eski sanat eserlerini, ceset kalıntılarını, mezarlarda kalmış eşyaları tanımak suretiyle medeniyetleri takip ediyor ve böylece kaynağı bulup tanıyor. Örneğin dünyanın en büyük dilbilim üstatı olan ve gerçekten yetmiş küsur dil bilen beyefendi Benveniste lügatlerini ve Arya, İran, Hint ve Avrupa dillerinin gramerlerini karşılaştırarak, henüz göç etmemiş olan vahşi Arya kavminin Aryai dilinin ilk kelimelerini buldu. Sonra bu araştırmayı diğer dillere de uyarladı ve ilk dilleri buldu. Irkların ilk dilleri arasındaki karşılaştırma şu hakikati gösterdi: İnsanlığın başlangıçta bir tek dili vardı. Daha çok İngilizce, Farsça, hatta Arapça gibi dillerde baba (peder), anne (mader), erkek kardeş (birader), yer (zemin) gibi kelimelerin -onların lügat kökü ayrı bir şeydir- ortak oluşu, dilin birliğine bir örnektir. Gördüğümüz gibi eski dilbilim vasıtasıyla yani eski dilleri tanımak suretiyle insanlığın dil birliğine vakıf oldular.

Toplum konusunda da; ilkel toplumların nasıl meydana geldiğine, nasıl sınıflara ayrıldığına, yönetimin nasıl oluştuğuna, dinin nasıl ortaya çıktığına, sosyal teşkilâtların nasıl şekillendiğine dair incelemeler yaptılar. Din konusunda da inceleme ve araştırmalar yaptılar.

Burada arz etmek istediğim şey, bir öğretmen olarak öğrencilerime verebileceğim en büyük derstir. Yani bu benim ilk ve son sözümdür; başka ne dersem, bu temeli ve sonsuz öneme sahip bu meseleyi göstermek ve örneklendirmek içindir. O da şudur: Dini tanımak için, din karşıtı veya dinsiz ya da hedefleri dinle savaşmak olan bilginlerin gittiği yoldan gitmek gerekir. Ben bu yolumda, ilim, sosyoloji, ekonomi, tarih felsefesi ve antropoloji adına dini veya dinin metafizik kökenini inkâr ettikleri dil ile konuşuyor, bilimsel veya insani meseleleri incelemek için bu dili en iyi dil olarak görüyorum. Ben, Avrupa'nın 18. ve 19. asırlardan itibaren bütün boyutlarıyla insani sorunları, hatta tabii ve maddi sorunları incelemek için gidip tabiatta ve insan toplumunda Allah'ın ve dinin inkârına ulaştığı metotla çalışıyo-

rum. Gördüğünüz gibi sınıfsal metotla ve ekonominin birincilliği metoduyla dinî meseleleri inceliyorum; fakat tabii bir şekilde ve özel bir taassup olmaksızın. Sonra onların ulaşmadığı bir sonuca ulaşıyorum; onun örneği benim özet olarak söylediğim bugünkü dersimdir.

Dini tanımak için ilkel dinleri tanımak gerekir. İlkel dinler, en eski ve en antik dinlerdir. Onları kitap yoluyla tanıyamayız. Dinî kitaplar daha ziyade üç dört bin yıl önceki dinlerden ve şu anda da var olan ileri dinlerden bahsediyorlar.

İlkel dini bulmak için en eskisinin peşine düşmek ve kendisinden sonra bir dinin olmadığı ilk dinleri bulmak gerekir. Bulduktan sonra tanımak için ilkel dinin çevresine girmek lazım. Arkeoloji ve eski dilbilim, o dinin ortaya çıkma ve gelişme çevresini bulabilir ve bize gösterebilir. Fakat bu tek araç değildir, başka bir yol daha vardır. O da, medeni toplumlardan uzak kalmış, kendi ilkel bakirliğini korumuş özgül kabile, grup ve ırkları araştırmaktır.[3] 19. yüzyılda bu ilkel toplumlardan bir kısmına sahibiz. Şimdi de sahibiz; şu farkla ki, yavaş yavaş değişmeye başlamışlar ve medeni toplumlarla temas ettikleri için asaletlerinin bir kısmını kaybetmişlerdir. Bütün bunlara rağmen hâlâ bireysel olarak yaşayan toplumlar vardır. Bu toplumlarda henüz aile meydana gelmemiştir; sosyal bağlar, toplumsal kurumlar, sınıf, yönetim, bir kurum (institution) olarak özgül dinî sistem, ekonomik teşkilât, ayrı, somut üretim veya tüketim sınıfları ve işbölümü meydana gelmemiştir. Avustralya'da, Kuzey Amerika Kızılderilileri arasında, Afrika'nın bazı bölgelerinde, halen ilkel bir biçimde yaşayan toplumlar bulunmaktadır. Bunlar öyle şartlarda yaşıyorlar ki bu şartlar, belki de biz medenilerin 20 veya 30 bin yıl önce yaşadığımız şartlardır. Sosyolog, din bilimci veya sanat tarihi ve edebiyatta araştırma yapan kim-

3 Biz şimdi, İranlılar, Araplar, Romalılar ve Yunanlılar arasında dinin nasıl ve ne zaman ortaya çıktığını anlamak için ilkel dönem İran ve Yunanistan'a veya vahşilik dönemi Araplarına dönemeyiz; fakat ilkel dinleri tanımak için bir şansımız var; o da 19. yüzyılda ilkel toplumların varlığıdır.

se, bu ilkel toplumlarda dinin niteliğini, sosyal ilişkiyi, insani boyutları, onların inanç, ahlâk ve dillerini araştırabilir, onlarla ilgili kanunlar bulabilir ve bu kanunları beşerî toplumun tarihinin ilk oluşum devresine genelleyerek önemli sonuçlara ulaşabilir. İşte Durkheim ve Levy Bruhl gibi kimseler, böyle çalışmışlardır.

Lui Broul, Taylor, Max Müller, Spencer, 18. ve 19. asırlarda ve 20. asrın başlarında, bir orman köşesinde ve bir adanın merkezinde canlı kalmış en ilkel toplumlara gittiler. Zahmetlerinin sonuçlarını kitaplara emanet ettiler. Durkheim, kütüphanelerde oturdu, okudu ve henüz elbise bile giymeyi bilmeyen toplumların hayatlarını yazdı. Bu toplumlarda işbölümü meydana gelmemiştir. İş, av veya savaş için alet yoktur, yazı ve kayıt mevcut değildir. Çok sınırlı bir dünya görüşleri vardır. Birkaç kilometre ötelerindeki kabileden habersizdirler.

Böyle ilkel toplumlarda, ilkel kanunlar, toplumun ilk oluşumu veya dinî, felsefi ve sanatsal inançların doğuşu incelenebilir ve sonra dinin, beşer tarihi boyunca nasıl meydana geldiği veya ilkel dinlerin nasıl olduğu söylenebilir.

Böyle incelemeler yapmak, din karşıtı veya gerçekte dine muhalif sosyologların işi olmuştur. Bunlar, dine karşı mücadele etmemişlerse de en azından dinsiz idiler. Aşkın ve metafizik bir hakikat olarak dini reddetmek için bu yoldan daha fazla gitmişlerdir. 17. ve 18. asırlarda tabiat bilginlerinin fizik ve kimya yoluyla Allah'ı inkâr etmeleri gibi bunlar da dini inkâr etmek istiyorlardı.

Bunlar 16. ve 17. yüzyıl aydınlarının fikrî hareketinin etkisi altındaydılar. Bugün bu hareket çok eskimiştir. Dine karşı olan en yeni hareket, benim şimdi söylediğimdir. Benim dersim dinle mücadele etmek isteyenlerin derdiyle de ilgilidir.

Büyük bir sosyolog ve bilgin değil ama ahlâki bir kişiliğe sahip olan bir arkadaşa şunu söyledim: Ne propaganda yapıyorum ne de gelip dini tebliğ etmeni istiyorum. Dinin hak veya batıl oldu-

ğu konusunda da bir şey söylemiyorum. Fakat sen dinin kökü-ne dinamit koymak istemiyor musun? Buranın halkı Müslümandır, o halde din ile mücadele etmek için İslam'ı öğrenmek zorundasın. Kendi ifadenle aydınsan, sorumluluk sahibiysen ve mesuliyetin varsa, o takdirde din ile mücadele et, savaş. Mücadele et ki aydınlığını koruyabilesin. Ancak sosyologların ilkel dönemler için söz konusu olan tabu, mana, ruh vs. ile ilgili araştırma ve tartışmalara dayanarak çok aşkın ve yüce bir zihinsel, kültürel ve medeni bir düzeyde bulunan İslam -insanlık tarihinin bu yeni ve modern dini- ile mücadele edilmez. Dolayısıyla seni, hiç olmazsa kendin için İslam'ı tanımaya davet ediyorum. Kur'an'ı aç ve ne yazdığına bir bak.

Bu dini ezmek için bu dinin kitabını, Kur'an'ı aç, Levy Bruhl'ın *La vie Primitive* kitabını değil. Sen başka birini tanımışsın ve başkasına vurmak istiyorsun. Sen bir şeyi reddediyorsun, bunlar ise başka bir şeye inanıyorlar. O halde nasıl bunların, dinlerini bırakıp senin peşinden gelmelerini beklersin?

Doğrudur, bunları söylediğin zaman, ruhunu tatmin ediyorsun, mesela Volter gibi; zira o da, böyle sözler söylüyordu. Ama sen kendi toplumundaki aydınların düşüncesinde bir değişim vücuda getiren Voltaire gibi kendi toplumuna tesir edemezsin. Voltaire, kendi din ve dilini biliyor ve tanıyordu. Hıristiyanlığı anlamıştı. Ama sen dinini ve dilini bilmeden, İslam'ı anlamadan onun işini yapmak istiyorsun. Bu sadece formu taklit etmektir, içeriği değil.

Toplumu tanımalısın. Dinini kavramış olmalısın, inançlarını bilmiş, tanımış olmalısın; kitaplarında ne yazılmış olduğunu bilmelisin; ondan sonra mücadeleni başlatmalısın. Fakat şimdi sen öylesi şeylere dayanıyorsun ki, o, kendi dininde onun zıddını görüyor ve senin perişan, duygularının karışık olduğunu anlıyor.

Sen diyorsun ki, din, bireyi toplumda yalnızlaştıran bir etkendir. Müslüman ise İslam'ın bütün tâlimat ve esaslarının, toplanma ve bir araya gelme ilkesinin temel dayanağı olduğunu görü-

yor, kabul ediyor: Hacda, belli günlerde bütün ülkelerden, bütün ırklardan insanlar gelip toplanıyorlar. Müslümanın mescidi mabettir, zaviye değil, bilakis onun adı "cami"dir.

Sen asılsız iddialarınla, halktan dini alacağın yerde, onları dinlerinde derinleşmek suretiyle senin bilgisizliğini anlamaya teşvik ediyorsun.

Başka bir şeyi tanıyıp başka şey aleyhinde bağırıp çağırmak yerine ezmek istediğin şeyi tanı.

İlkel Din

Araştırmacılar Mikronezya, Melanezya, Avustralya, Güney Afrika, Kuzey Amerika Kızılderilileri ve bazı Asya kabileleri arasında yaptıkları incelemelerle, benzer dinî şekil, merasim, inanç ve ibadetlerin var olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Çünkü bu toplumların hepsi ilkeldi, çok ilkel bir aşamadaydı. Bu bilgilerden şu sonuca varmışlardır: Gerçekte insanlık, tarihinin başlangıcında bu din şekline sahipti. Bu din ilkel toplumlarda meydana gelmiştir ve öyle bir rol oynamıştır. Sonra birtakım kanunlar muvacehesince ileri dinler haline gelmişlerdir.

İlkel Dinler Nedir?

İlkel dinler çok fazladır. Hedef, dinler tarihinin -genel olarak- bir dönemini anlatmak ve dinleri genel olarak tanımak olduğu için, bütün dinleri anlatmak mümkün değildir. Böyle yapmak, birkaç yıl gerektirir. Fakat bu kısa zamanda en temel dinlere ve bütün dinlerin genel esaslarına işaret etmek mümkündür.

Durkheim "*Les Régles Elémentaires de la Vie Religieuse*", yani "Dinî Hayatın İlkel Esasları" adlı eserinde ve Levy Bruhl, *Participation* (Katılım), *L'Ame Primitive* (İlkel Ruh), *La Vie Primitive* (İlkel Yaşam) ve *La Mentalite Primitive* (İlkel Düşünce) adlı eserlerinde, ilkel dinler hakkında yapılmış inceleme ve araştırmaların tamamını tedvin etmişlerdir. Fakat bütün bu araştırmalardan sosyolojinin en yeni tezini din aleyhine oluşturan en büyük kişi, Durkheim'dir.

Durkheim, dine karşı olanların bütün köhne sözlerini metruk kılmış ve din aleyhinde en yeni tezi ortaya koymuştur.

Bizim aydınımız bilmelidir ki, kendisinin eskidiğini söylediği geleneksel veya dinî ya da milli usuller, yöntemler, âdetler ve inançlar gibi, kendisinin bilimsel ya da felsefi olarak yeni belirlediği dinî kültür veya gelenek karşıtı inançlardan çoğu da eskimiştir; elbisenin eskimesi gibi; 300 yıl öncesine ait olsun ya da 8 yıl öncesine ait olsun ne fark eder? Her halükârda eskidir, eskimiştir. Giyilecek durumda değildir artık. Yenilenmeye ihtiyacı vardır.

Maalesef bu övünç sadece filmler ve modalarladır. Yani film ve modalarda ortaya çıkan yeniliklere çabuk vakıf oluyoruz. Film ve modalar, Avrupa'yla eşzamanlı olarak sinemalarımızda, sokaklarımızda ve geçitlerimizde sergileniyorlar. Fakat ideolojik, felsefi ve fikrî meseleler, asırlarca yolda kalıyor da ondan sonra bize geliyor. Örneğin bugün yarı aydının gürültüyle bize yeni düşünce olarak verdiği şeyi, Avrupa'nın 1700 bilmem ne tarihinde basılmış kitaplarında aramak gerek.

Fetişizm

Spencer gibi bazılarının bütün insanlığın dini olarak kabul ettikleri ve diğer dinlerin kendisinden doğduğuna inandıkları çok ilkel dinlerden biri, "Fetişizm" veya "Ruhperestlik"tir. Önce onu iki ayrı din olarak düşünüyorlardı. Bugün ise bazı görüş sahipleri bir tek din olarak görüyorlar.

Fetiş, aslında ilkel bir isimdir. Sosyologlar kabilelerin dinlerini incelerken o dinlerin özel isimlerini almışlar ve sosyoloji terimi yapmışlardır. O halde bu incelemede işittiğiniz isimler, Batılı isimler değildir; bilakis o dinlerin incelendiği çevrenin kendisinden alınmış olan isimlerdir. Fetiş de onlardan biridir.

Fetiş, boncuk, küçük taş, ilkel kabilenin taptığı bazı uğur getirici eşya gibi bir şey veya eşyadır.

İnsanın ilkel (en önceki) tapınakları ve ilkellerin ibadet yerleri dağ yarıkları olmuştur; onların keşfinden sonra incelikle işlen-

miş, delinmiş ve özel ipliklere dizilmiş boncuklar bulundu. Bunlar, oralarda çeşitli şekillerde korunmuşlardır. İlkel, onlara, dokunmak veya öpmek suretiyle ibadet ediyordu.

Fetiş, bazı doğal eşyaların kutsallığına inanmak anlamına gelmektedir.

Animizm

"Anim" ve "anime" kelimesi, hareket vermek, heyecana getirmek anlamındadır ve ruh kelimesinden gelmektedir. Ruh veya ruhçuluk, bir tür ilkel dindir ya da dünyanın en ilkel dinidir. (Dikkat edin, bu, dinler tarihinin en temel sorunlarındandır. Yani esasen din bilimini ortaya koymak ve benim inancıma göre dini ispat etmek için bu meselelere dayanmak gerek. Ben din bilimi için, onların dini inkâr etmek için dayandıkları kaynaklara dayanıyor, o kaynaklardan nakillerde bulunuyorum. Her ikimizin kaynakları birdir ve temelde onlardandır.)

Ruhperestlik, ilkel kabilelerin görünmeyen özel ruhların varlığına inanmaları anlamına gelir. Bu ruhlar hangi özelliklere sahiptir? İlk özellikleri şudur: İnsani bir şahsiyetleri var, bilinçleri var, iradeleri var. Kinleri var, nefret, aşk ve sevgileri var. Hizmet veya ihanet ederler. Uğursuz veya kutsaldırlar. Hayır veya şerdirler.

Bu nitelikler, ruhlara verilmiş olan insan sıfatlarıdır. İnsani ruhlar olan bu ruhlar, insana hayat, can ve hareket bahşediyorlar.

Ruhun ikinci özelliği, onun ebediliğidir. İlkel diyor ki, insan öldüğü zaman ruhu baki kalıyor (Ruhun baki kalışının beşerî felsefede varlık bulan ilk kelime olduğunu görüyoruz.) Ruh ölmüyor, kalıyor; ya gökyüzüne dönüyor ya da karanlıklarda hayatını devam ettiriyor; ya ormanların derinliklerinde ya da şehirlerin ücra köşelerinde varlıklarını sürdürüyorlar veya o ilkel kabilelerin çoğunun ifadesiyle, cenazenin yanında kalıyor ve sürekli kendi cenazesinin koruyucusu oluyor.

Ruh, kendi cenazesinin koruyucusu, kendi bedeninin alınyazısına bağlı ve ona tutkun olduğu için saygınlık kazanıyor. Eğer

naşa saygısızlık yapmışsa darbe yiyor, saygı göstermişse -cenazeye yiyecek vermiş, elbise giydirmiş, ölü süslerini ona geri vermiş, ona güçlü bir şekilde saygı göstermiştir-, cenazenin ruhu ona saygı gösteriyor, hatta onu koruyor. Bir muhafız gibi ailesinin koruyucusudur; bu ailenin bireylerini koruyor, onlara bereket kazandırıyor.

Bu ruhların bazıları, bedenleri öldükten sonra ormanlara veya denizlere gidiyor, oralarda yaşıyorlar. Hayatlarını nerede devam ettirirlerse "denizde veya ormanın derinliklerinde ya da başka herhangi bir yerde- tabiat kuvvetleri veya olaylarının ruhuna dönüşüyorlar. Bundan dolayı tufan, dalga veya denizdeki su ve yağmurun her biri, öyle bir ruha sahiptir ki, bu ruh, insandan idi, ama bedenin ölümünden sonra tabii bir olaya dönüşmüştür. Böylece her ağaç, her orman, her hastalık, her hayvan ve her şeyin bir ruhu vardır. (İyi dikkat edin, bu mesele, son derece derindir.)

Bu dinde yani animizm veya ruhçulukta temel görüş ve inanç, ruhun asaletidir. Ruhtan maksat, insan tekinde -ve insanlarda- ve ayrıca eşyada mevcut olan gizil bir güçtür. Levy Bruhl şöyle diyor: Bu ruh, bizim ruh hakkında sahip olduğumuz tasavvur ve inançtan ayrı bir şeydir.[4] Animistler yani bu ruha inanan ilkeller, ruhun, eşyada ve insanlarda var olan gizil bir güçten ibaret olduğunu söylüyorlar. Hâlbuki biz, maddi şeylerin ruha sahip olmadığına inanıyoruz; ruhu bedenimizin hayat, sıcaklık ve hareket amili olarak biliyoruz; fakat onlar, beden ve ruhtan farklı olarak üçüncü bir parçaya inanıyorlar. Animistler, bu üçüncü parçaya ruh diyorlar.

Eskimolar da böyle bir üçüncü cüze inanıyor ve insanın ruh, beden ve isimden meydana geldiğini söylüyorlar.

[4] Başka bilginler şöyle diyorlar: Bizim ruh inancımız, animizmden günümüz insanına ulaşmış olan bir mirastır. İlkel sosyoloji ekollerinin içinden çok yeni eserler çıkarmış ve *Participation* adında tez ortaya koymuş ve bu çalışması ölümünden sonra tamamlanmamış yazıları arasında yayınlanmış olan Levy Bruhl, söz konusu tezinde, inandığımız ruhun, Animizmde var olan ruhtan farklı olduğunu söylüyor.

Halk kitlesinin bazı isimlere olan şiddetli inancı -Örneğin diyor ki, eğer bu işi yaparsam, ismimi geri çeviririm.- bu cinsten bir inançtır. Bu sebepledir ki isim, bireyin vücudunun üçlü parçalarından biridir, onun en yüce ve en önemli parçasıdır ve ruh ve bedenden daha üstündür. İşte bu, ruhperestlik felsefesinde ruh olarak adlandırılıyor, bedenin hayat gücü anlamında can olarak değil. Bireyin ölümünden sonra ruh kalıyor, sonra eşyanın veya tabiatın ruhu olarak ortaya çıkıp tabiat kuvvetlerine giriyor. Hatta bazı şahsiyetler savaş sırasında ruhlarını kaldırabilirler; örnek olarak savaşta zarar görmemesi için bir ağacın başına bırakır ve sonra savaşı başlatabilirler (Kabile reislerinden biri böyle bir iş yapmıştı: Başlangıçta ok atıyorlar, fakat isabet ettiremiyorlardı; ağaç dallarının arasına konulmuş olan ruhunu hedef yaptılar ve öldürdüler; o da ruhsuz olarak kabileye geri döndü.[5]

O halde şu malum oluyor: Ruh can demek değildir; ruhperestlik de insanın, kendisinin tekliğine veya dünyanın ikiliğine olan ilkel inancıdır. Şu anlamda ki, maddi dünyanın ve tabiatın şeylerinin ruhu vardır. İnsanın da, insanın insani değeri olan, ruh adında görünmeyen ayni bir unsuru vardır. Daha da önemlisi, insan bu ruha inanmakla tabiat ile kendisi arasında bir çeşit yakınlık hissediyor. İlkel insan, tabiatın eşyasını da ruh -ki bu insani ruhtur- sahibi olarak bildiği ve bizim tabiat eşyasını ölü zannettiğimiz gibi ölü ve durgun hissetmediği için kendisi ile tabiat arasında bir tür birliğe ulaşıyor.

İkinci mesele, iptidai dinlerde, özellikle Animizm'de mevcut olan tenasüh meselesidir.

Tenasüh şu demektir: Bedenin ölümünden sonra ruh baki kalıyor ve başka bir bedene dönüp hayatını ikinci hayatta idame et-

[5] Bazıları gidip kabile reisinin veya büyücüsünün ruhunu çalarak kendileri için getiriyorlardı. Böyle ruhu çalınan kişi, sabah kalktığında bakıyordu ki ruhu yok. Bazen bu ruha inanç, bazı kabilelerin kutsal dinî büyücü veya bireylerinin dost veya düşmanı emirleri altına almalarına yol açıyordu. Bu şekillerden birçoğu günümüzde büyücülük, sihir ve efsun işlerinde toplumlarımızın avam kesimi arasında mevcuttur.

tiriyor. İkinci bedenin ölümünden sonra ya ruhlar âlemine geri dönüyor veya üçüncü bir bedeni mesken tutuyor. Bu üçüncü, dördüncü, beşinci vs. bedenin bazen insan, bazen hayvan, bazen bitki ve bazen taş olması mümkündür. Hint dinlerinde ve bazı gayrı resmî İslam fırkalarında var olan tenasüh fikri, çok ilkel bir fikirdir; belki de dünyanın en ilkel dinlerinin en ilkel düşüncesidir.

Totemizm

İkinci aşamada, Durkheim'in ve doğrudan veya dolaylı olarak onun tezinin etkisi altında olan bütün sosyologların dayandığı en meşhur din, Totemizm dinidir. (Bunu Durkheim vaz etmemiştir; bilakis Spencer ve Langeton gibi kimseler ortaya koymuşlardır; fakat Durkheim, onu dine karşı ve sosyolojinin lehine yeni sosyolojik bir tez olarak, hem de dünyanın din karşıtı yeni tezi olarak ileri sürmüştür).

Totemizm inancına göre, ilkel kabilelerin -ve bugün Afrika, Kuzey Amerika ve Avustralya'da ilkellik içinde yaşayan kabileler, her biri bir şeye veya bir hayvana, daha çok hayvana tapıyorlar. Özel bir hayvan veya kuş tapınma konusu olduğunda, eğer biz niçin örneğin papağana taptıklarını sorsak, derler ki biz papağanız. Nasıl papağan oluyorsunuz? Diye sorduğumuzda ise cevap olarak: "O, bizim en büyük atamızdır, hepimiz ondan çıkıp dağılmışız." diyorlar. Bedeninin dağılmasından sonra beyaz bir papağan halinde ortaya çıkmıştır. Papağan şimdi kabilenin atasının ruhudur; kabilenin etrafında dolaşıyor, bizi himaye ediyor, bizim için bereket ve selâmet diliyor.

Dolayısıyla papağan, kabilenin bu şekilde ortaya çıkıp değişime uğramış büyük atasından ibarettir. Papağan türü daima var olduğu, bir papağan ölürse papağan türü kalıcı ve ölümsüz olduğu için kabilenin atası, her zaman papağan suretinde ebedî olarak var olur.

Bu yüzden papağana taptıklarında kendi atalarına tapmış oluyorlardı; atalarına taptıklarında da bütün bireylerde var olan kendi ortak toplum ruhlarına tapmış oluyorlardı.

Her kabilenin bir totemi vardır. Kabilenin bireyleri ibadet merasimlerinde, ritüellerde, elbise giymede, süslenmede ve hareketlerinde totemlerine jest yapmaya, totemlerine karşı görevlerini ifa etmeye, onun gibi süslenmeye, elbise giymeye, saçlarını onun tüyleri veya başı gibi yapmaya çalışıyorlar. Bu vesileyle büyük atalarının izinden gittiklerini, onlara itaat ettiklerini göstermeye ve de kendileri ve toplumlarının vicdanı katında atalarının helal süt emmiş torunları olduklarını kanıtlamaya çalışıyorlar.

Kabile, totemin etini yemeyi kendine haram kabul ediyor, ama başka bir kabile için öyle değil.

Şunun kesin olduğu bilinmelidir: Eğer Hindistan'da inek etini haram kabul ediyorlarsa, bu, başlangıçta -bugünkü dinlerinden önce- ineğin Aryai totemi olması -şimdi de öyledir- nedeniyledir. O halde bir hayvanın etinin bir kabiledeki saygınlığı ve dokunulmazlığı, onun totem olması sebebiyledir. Yani büyük atalarını o totemde somutlaştırıp canlandırıyor, ona kutsallık ve saygı boyutu veriyorlardı.

(Bir bilgin (!) totemin saygınlığı, kutsallığı ve dokunulmazlığı konusunda bir çeviri yapmış ve "İslam'da domuz etinin haramlığının, domuzun kutsallığı sebebiyle olduğu yönünde görüş ortaya koymuş -yani kıyas binnefs-. Yoksa Müslümanlar, domuzu pis olduğu için haram biliyorlar, kutsal olduğu için değil.)

Aşiret kökenli öğrenciler aracılığıyla Totemizmin İran'daki iz ve etkilerini araştırdım ve anladım. İran'ın batısında hâlâ "Segvend", "Şeğalvend" ve "Çarkvend" vs. adlarıyla bazı kabileler var. "Vend"in aidiyet eki olduğunu biliyoruz. Hasanvend, Hasan'a mensup olan demektir ve onun babasının veya büyük cetlerinin -veya onların- Hasan olduğunun nişanesidir. Hasan gibi isimler İslam'dan sonrasına ait isimlerdir. Fakat Segvend -yani köpeğe mensup olan- gibi isimler, İslam öncesi zamanlara gitmektedir. O zamanlarda kabileler, kendilerini hayvanlara mensup addediyorlardı. Araplarda da böyle isimlendirmelere sahi-

biz. Meselâ Benî Kilâb (Karga oğulları[6]), Benî Kelb (Köpek oğulları) Benî Saleb (Tilki oğulları) ve ...

İnsanoğlunun, kendini hayvanın evladı olarak isimlendirmesi oldukça ilginçtir. Fakat totemi tanıdığımız ve hayvan değil de insan ruhu olduğunu anladığımız zaman hayretimiz biraz azalıyor. Bu tür isimler, Araplarda künyedir. İsimlendirme yöntemi mesela şöyledir: Çocuğun doğumu esnasında, lohusanın yattığı çadırın önünden bir hayvanın geçtiği görülmüştür. O zaman o hayvanın adını künye olarak seçiyorlar. Yeni doğan çocukla aynı zamanda doğmuş olarak kabul ediyorlar. Bu çocuk büyüdükten ve bir aile kurduktan sonra aile bireyleri, atalarının onun doğumu sırasında künye olarak aldıkları hayvana mensup oluyorlar.

Her halükârda Arap ve İran kabilelerinde totem ve Totemizmin olduğunu ve dünyada çok avamın sembolleri olarak ortaya çıktığını görüyoruz.

Durkheim bu tezden, dinin kökenini bulmak istiyor. Yoksa bir kabilenin bireyleri toteme tapmakla mabutlarına, aşkın ve üstün maşuklarına, kabilenin hamisi olan üstün ve ebedî hakikate ve yüce atalarına mı tapınıyorlar? Fakat bu tapınmaya ne gibi bir ihtiyaç var? Şunun için: Ortak ata, bir kabilenin bütün farklı birey ve aileleri arasında tek ortak yöndür. Birbirinden uzaklaşanlar böylece birbirlerine yaklaşıyorlar, tekrar yakınlaşıyorlar. O halde totemperest bir kabilenin bireyleri totemlerine taptıkları zaman, ortak atalarına tapıyorlardı. Ortak atalarına taptıkları zaman da, kendilerinin müşterek yönlerine tapıyorlardı. Toplumlarının çeşitli bireylerinin ortak yönüne taptıkları zaman ise kendi kolektif ruhlarına tapıyorlar demekti. O halde totemperestlik toplumperestliğe (topluma tapıcılığa) dönüşüyor (Bu tamamen Durkheim'in sözüdür.) Bir bayrak altında yer alan ve bayrağı kutsallaştıran bireylerin bayrağa tapması, hepsinin

6 Yazar, Benî Kilâb'ı Ferzendân-i Kelâğ, yani karga oğulları olarak çevirmiş. Acaba yanlışlıkla böyle manâ verilmiş olabilir mi? Zira Benî Kilâb, köpeklerin oğulları demektir (Çev.)

ortak yönüne tapmadır. Birbirini tanımayan ve doğrudan akraba olmayan ilkel bireyler, toteme tapmakla, hepsinde ortak olan toplum vicdanına övgüde bulunuyorlar. Totemin kutsallığı da şu açıdandır ki, bireyler toplumlarının kutsal olduğuna inanıyor ve diyorlar ki, bu büyük atanın ruhu canlıdır ve bizim hamimizdir, yani topluluk ruhu, maşeri vicdan canlıdır ve daima bireylerin hamisidir. Birey ve bireyler ölür, ama toplum var olmaya devam eder. O halde toplum, nesillerden ve bireylerden ayrı bir şeydir. Fakat bireylerde de baki ve ebedi bir hakikat vardır. Bu hakikat toplumun ruhudur, kolektif ruhtur.

Totemperestin, totem için inandığı kutsiyet ve aynı şekilde kendisi ile totem arasında hissettiği yakınlık, bireyle toplumun birlikte sahip oldukları yakınlık gibidir. Çünkü birey toplumun ürünüdür. Bunun için de bütün fertler kendilerini totemden doğmuş biliyorlar. Bundan dolayıdır ki bütün bireyler kendilerini totemin ürünü kabul ediyorlar. Totem, toplumun ebedî sancağıdır; bireyler gelir giderler; toplum ve topluluk ruhu kalıcıdır. Onun kutsallığı bu ebedî oluş sebebiyledir.

Diğer bir konu da şudur: Totem, kabile bireyleri için güzellik kaynağıdır da. Kabilenin bireyleri, ibadetlerinde, onun hareketlerini ve süslenirken onun şeklini taklit ederler. Durkheim'in deyimiyle, bu totem mabut ve tanrıya dönüşüyor. "Tanrı bizim yaratıcımızdır." fikri, bu gelişmiş ilkel düşüncedir. Totemizme bağlı kabile bireyleri şöyle diyorlardı: "Totem bizim yüce atamız olduğu için yaratıcımızdır." Totemperestlerin totem için kabul ettikleri hürmet ve dokunulmazlık, üstünlüğü sebebiyle idi. Sonraları tanrı ve tanrılar için inandıkları hürmet de oradan kaynaklanıyor. Tanrı'nın ezelî ve ebedî oluşuna inanç, ilkel kavimlerin inancının devamıdır. İlkel kavimler, totemi -kendilerinden önce ve sonra- ebedî olarak kabul ediyorlardı. Çünkü onlar ölüyor, kabilenin kolektif ruhu olan totem ise baki kalıyor.

Durkheim buradan şu sonuca ulaşıyor: Teknik, felsefe, estetik, sanat, zaman ve mekân kavramı, sağ, sol ve diğer zihinsel ve itikadi kavramların hepsi toplumdan alınmıştır. Mabuda kutsallık

verme ve övgüde bulunma hissi olan din ve din duygusu, bireyin topluluk ruhunu kutsallaştırması ve övmesinden başka bir şey değildir.

Durkheim'in bu tezi, hem sosyolojide, hem de dine karşı olan düşünceler arasında en yeni tezdir.[7] Ama bu tezin ne ölçüde bir değerinin olduğunu görmemiz gerekir.

Hemen başından itibaren Durkheim'in kendi dilinden bir şey dökülüyor "Dini Hayatın İlkel Esasları" kitabında. Ben diğerlerinin kitaplarında da bu şeyin peşine düşmüştüm. Bu, onun kendi tezinin hilafına söylediği bir sözdür.

Durkheim'in kendi sözlerine göre tez şu oldu: Dinsel tapınma, toplumsal tapınmadan ibarettir. Çeşitli tanrıların var olmasının nedeni, hem her klan veya her kabilenin, topluluk ruhunun tecellisine ihtiyaç duyması hem de başka kabilelerden bağımsız olmaya ihtiyaç hissetmesidir; totem bunların her ikisini yerine getirmektedir. Buraya kadar tamam. Dolayısıyla genel olarak din, bir toplumun kendi bireylerinin zihnindeki yansımasıdır; Tanrı ise kolektif ruhun bireysel ruhta tecellisidir. Kul ile mabudun ilişkisi, kabilesine nispetle, bireyin topluluk ruhu ile ilişkisidir. Aynı şekilde din totem çehresiyle, belli bir toplumun başka toplumlara karşı somut bağımsızlığının sembolik ifadesidir. O halde totem veya tanrı ya da bireylerin totemle ilişkisi -bireylerin toplumuyla ilişkisi- bir toplumun ruhunun tecellisidir. Totem dininin en belirgin boyutlarından biri, bir topluma başka toplumlara karşı bağımsızlık vermesidir; nitekim şu da bunu göstermektedir: Bu toplumun totemi örnek olarak köpek iken diğer toplumun totemi karga, başka bir toplumunki papağan, bir diğerininki ayı veya domuzdur.

[7] Örneğin dinin menşeinin korku veya mülkiyet vs. olduğuna dair sözler, oldukça köhnemiş olup on beş ve on altıncı yüzyıllara aittir. Eğer yetişebilirsek, dinleri incelerken onlara cevap veririz. Bugün Durkheim'in sosyolojisi ve toplumun asaleti, yani asıl oluşu -dinin sosyolojik bir olgu olması- konusu söz konusudur. Dolayısıyla en üstün sosyoloji tezi, Durkheim'e aittir ve daha yenidir. Zira Durkheim bizim çağdaşımızdır. Bizim zihnimizde dine karşı olan şeyler, on dokuzuncu yüzyıla ait olmaktadır.

Bu bağlamda Durkheim şöyle diyor: Bazı sosyologlar, dinin bir toplum veya kavimden başka bir toplum veya kavme geçişinin, gelişmiş insan medeniyetine ve büyük dinlere özgü olduğunu zannediyorlar. Hâlbuki Spencer, Müller ve Taylor gibiler, hem Avustralya'da hem de Kuzey Amerika'da dinin ve dinî inançların bir kabileden başka bir kabileye nasıl geçtiğini ve diğer kabilenin bireylerinin o kabilenin dinî inançlarını temas veya tanımanın etkisiyle nasıl kabul ettiklerini göstermişlerdir!

Güzel de burada bir çelişki yok mu? Ben, totemin toplumsal bir tecelli olduğunu kabul ediyorum. Ama eğer toteme inanç, o kendine özgü din duygusu ise ve ondan başka bir şey değilse ve eğer bütün diğer dinler, Totemizm fikrinin evrim geçirip gelişmiş hali ise, din de başından en gelişmiş şekline kadar özel bir kolektif ruhu somutlaştırma ve bir toplumu diğer toplumlardan ayırma rolüne sahipse, o takdirde diğer toplumlar bu toplumun dinî ruhunu ve inançlarını nasıl kabul edebiliyorlar? Çünkü din, Durkheim'in görüşüne göre toplumu dinî inançlarında diğer toplumlardan ayırmak istiyor. Aynı zamanda -Durkheim'in sonraki görüşüne göre- diğer toplumların inançlarını da kabul ediyor. Bu tam öyle kalıyor ki, biz bir çeşit totem olan bayrağımız aracılığıyla İran toplumunda ve diğer toplumlarda İranlı olduğumuzu hissediyoruz ve böylece diğerlerinden ayrılıyoruz. Diğer ülkeler için de aynı durum geçerlidir. Öyle ise bayrak, diğerlerinden ayrı, bağımsız olma delili, işareti ve sebebidir. Diğerleri bizi bayrağımızla tanıyor. Biz de diğerlerini kendi bayraklarıyla tanıyoruz. Fakat bu arada Fransızlar -örnek olarak-, bizim bayrağımızı gördükleri, onun renginden hoşlandıkları ve bayrağımızı seçtikleri; biz de onların bayrağının rengini beğendiğimiz ve onu kabul ettiğimiz için, bayrak, yani bizi onlardan, onları da bizden ayıran bir şey, toplum bizde, biz de toplumda erimedikçe, başka bir bayrağı kabul etmek mümkün değildir.

Ancak Durkheim'in kendisi ve de Durkheim'in bütün sözlerini çok amiyane bir biçimde taklit eden, Durkheim felsefesinin mukallidi olduğu halde onun konularının zımnen kendi tezi de

olan Durkheim'in tezi adıyla arka arkaya sıralayıp tekrar eden öğrencisi Felisin Chalé, Malinezya'da beş ayrı kavim ve kabile, yani beş ayrı toplum arasında, birbirinden ayrı oluşlarının somut hale gelmesi için lazım olan beş müstakil kolektif ruhun gerçek tecessümü adına beş ayrı totem olması gerektiğini teyit ediyor (hem bireyler hem de kabileler arasında). Hâlbuki A kabilesi ayrı bir toteme, B kabilesi ayrı bir toteme sahiptir. Toplumları da ayrıdır. B, A kabilesinin çoğu dinî inanç, kanun, tören ve ayinlerini kabul ediyor, onlara inanıyor. Sonra merasim ve ritüelleri ifa ediyor. O halde eğer dinî duygu, yani tapınma, bireyin kendi toplumu ile ilişkisinin yansıması ise, bu birey, kendi toplumunda başka bir bireyin kendi toplumuyla ilişkisini taklit edemez ve hissedemez. Böyle bir şeye imkân yoktur; Totemizmin, bireyin toplumuyla ilişkisinin yansıması olduğunu söylememiz başka; fakat her ne kadar ilkel kavimlerde genellikle din duygusu ile dinî olmayan duygu iç içe ise de, dinî duygu başka bir tür duygudur. Gördüğümüz gibi, kendi bayrağımı övdüğüm, bayrağım vasıtasıyla toplumumu diğer toplumlardan ayrı tuttuğum ve ayrı hissettiğim halde aynı zamanda başka bir yerden gelmiş diğer bir dine de sevgi besliyorum veya iman ediyorum ya da dinimi değiştiriyorum. Her ne kadar ilkel kavimlerde, hatta Yunan mitolojisinde dinî hamiler veya tür tanrıları, aynı zamanda ülkenin -Atina şehrinin veya Isparta şehrinin- milli hamisi olsalar da, bu ikisinin birbirinden ayrılması, yani milli hamilerin sabit kalıp dinî hamilerin değişmesi gibi hususlar, iki duygunun bir olmadığının göstergesidir. Çünkü bir bireyin, bir topluma bağlı olması, o bireyin dinini kendi toplumunun ruhunun tecellisi olması ve toplumunu değiştirmeden dinini değiştirmesi nasıl mümkün olabilir? O halde malum hale gelmektedir ki, A toplumundaki birey, B toplumunun dinini alıyor. Hâlbuki B toplumunun kolektif ruhunun tecellisini almamış, bir diğer duyguyu almıştır. Öyle ki İranlı biri olarak benim hiçbir zaman Fransız bayrağını almam imkân dâhilinde değildir. Fakat Fransa tekniğini ya da yazarlık ve felsefesini alabilirim; zira teknik, yazarlık ve felsefe, Fransızın kolektif

ruhunun tecellisi değildir. İnsani düşünce işi, öyle bir şeydir ki, İranlı olduğum halde onu taklit edebilirim veya Fransa bizim şiir ve irfanımızı taklit edebilir. Çünkü şiir İranlı olmanın kolektif ruhunun tecellisi değildir. Bu çok ilginç bir konudur. Fakat bundan daha ilginç olan ikinci açıklamadır. Durkheim şöyle diyor: Bir toplumun bireyleri totemlerine taptıkları zaman, toplumsal ruhlarına tapıyorlar demektir. O halde bir kabilenin bireyleri, tapmaları gereken ortak bir ruha sahiptirler; ancak ilkel toplumlarda, bir dine sahip olan bu tek toplumda, büyük toplumun bir parçası olan bir azınlığın din değiştirdikleri görülmüştür. Yani toplumsal ve kültürel açıdan kendisini, kendi toteminden türemiş kabul ediyor ve çoğunluğun totemine tapıyor; fakat dinî açıdan bakıldığında, dini başka bir toplumdan almıştır. Bu, din duygusu cinsinin, sosyal ruhun cinsinden ayrı olduğunu göstermektedir. Gerçi Yahudilik dininde olduğu gibi, kolektif ruhun dinde tecelli ettiği çok olmuştur ve olmaktadır da. Veyahut da Yunan dininde olduğu gibi dinsel ruh, soy ve toplumda tecelli etmiştir. Yunan din, Yunan ruhunun ve onun kolektif ruhunun tecellisidir. Ama bu iki konuda da tarih, Roma İmparatorluğu'nun kurulduğu zaman, Yunan dinlerini ve dinî hamilerini aldığını göstermektedir. Hâlbuki Yunan toplumunu eritmiş olup kendisi başka bir toplumsal ruha sahiptir. Yahudi dini de Araplar arasında, özellikle çoğu Yemen kabileleri -Zûnüvâs zamanı- arasında nüfuz etmiştir. Yani bunlar İsrailoğulları olmadıkları halde Yahudi dininden olmuşlardır!

Bunların ayrı oluşu, tarihte tam manasıyla somuttur. Burada şimdi dinin metafizik oluşunu akıl yürüterek ortaya koymak istemiyorum, istediğim şey, Durkheim'in sözünün aksine şunu söylemektir: Dinî mabuda tapmak, toplumsal sembole tapma cinsinden bir şey değildir. İnsanın dinî mabudu ile olan ilişkisi, bireyin toplumsal ruhuyla olan ilişkisi değildir. Bireyin yüksek atasıyla ilişkisinin, çok tapınma veya övme olması mümkündür; ama insanın Allah'a, tanrılara ya da gaybî ve dinî mukaddesatına karşı olan dinî duygusu cinsinden bir şey olması mümkün

değildir. Çünkü bireyin bir toplumda din değiştirmesine imkân yoktur, meğer din, toplumunun ruhuyla bir cinsten olmasın. Dolayısıyla Durkheim'in tezinin yanlış olduğunu gösteren iki delilim var. Biri şu: Totemde tecelli eden toplumsal ruha tapma, din türünden değildir. Çünkü bir birim toplum ve bir birim kabiledeki bireyler, toplumsal ruhları değişmediği halde, başka bir toplumun dinini almışlardır. İkinci delilim ise de şudur: Bir toplumda herkes totemine inanıyor; fakat büyük bir kısım bir dine inanıyor, az bir kısım ise başka bir dine inanıyor. Yani bir toplumda bir tür totem ve bir tür atalara tapma vardır; fakat o toplumda iki veya üç tane ya da bazen birkaç tane din görülebiliyor. Bundan dolayı kolektif ruh, dinî ruh ile aynı olamaz. Onu da geçin; Totemizm, diğer dinlerin kendisinden çıkıp geldiği ilkel dine münhasır bir şekil değildir. Çoğunun inancına göre Fetişizm ve Animizm ilkel dindir, fakat Totemizm değil. Eşya ve tabiatın büyüsel kuvvet ve ruhlarının sayısız ve belirsiz güçlerine tapınma olan Fetişizm ve Animizm, tapan taife veya kabilenin kolektif ruhunun tecellisi olamaz. Bu dinde büyü, ruh ve güçlerin, toplumun gerçek tecessümüyle hiçbir ilişkisi yoktur. Bilakis daha ziyade, varlık ve tabiatın ilkel yorumu ve telakkisiyle ve dünya olaylarının ve de o olayların insanla ilişkisinin tahlili ile ilgilidir. Bireyin toplumuyla olan ilişkisiyle ilgili değil.

Spencer gibi bazı kişiler, Fetişizmi Animizm dininin veya ruhlara tapmanın bir türü olarak görüyor, biliyor ve bu dini dinsel duygunun beşerî ilkel toplumlardaki açık yansıması olarak kabul ediyorlar. Bu dinde insanlar, insani ruhlara veya insan ruhuna benzeyen ruhlara inanıyorlar. Bu ruhlar, bütün yeryüzünde orman ve denizlerin derinliklerinde ve tabiat olgularının içinde dağılmış olup insani bireylerin hayatlarına müdahale ediyorlar. Bu ruhlardır ki, sonraları tabiat ruhları olarak ve de yağmur, tufan, orman, ağaç, su ve dağ gibi tabiat olay ve olgularından her birinin ruhu olarak ortaya çıkıyorlar. Bu dinde tenasüh de aşikârdır. Kişi öldüğünde, onun ruhu, ruhlar topluluğuna gidiyor; ondan sonra kendini geri dönüp ikinci bir bedene girme-

ye hazırlıyor. Toteme de hulûl eden dede ve ataların ruhu, tek tek kabile bireylerine de giriyor; onları terk ettikten sonra başka kişilere ve başka kuşaklara dönüyor.

Şeylerin ve İşlerin Gaybî Gücü, Kutsallığı, Düalizmi veya İkiliği

Totemizm ve Fetişizm -ona inananların özel ruhlara, gizli, büyüsel ve sihirli güçlere sahip olduğunu düşündükleri özel şeylere tapınma- ve Animizm -bütün bir dünyayı kaplayan ve bütün eşyada ve doğa olaylarında yeri olduğuna inanılan sayısız ruhlara tapınma- gibi ilkel dinlerin özelliklerinden biri şudur: Bu dinlere inananlar, Totemizmde insanın totemle ilişkisine, Fetişizmde insanın fetişle ilişkisine ve Animizmde eşyanın insanlar ve ruhla ilişkisine göre dünyayı ve bütün eşyayı, bütün her şeyi "le sacre" ve "le profane" ikiye ayırıyorlardı. "Sakre", mukaddes ve mübarek olan şey demek, profan ise mukaddes ve mübarek olmayan şey demektir. Bazıları profan sözcüğünü Farsçaya "pelîd" (kirli) olarak çevirmişlerdir. Hâlbuki pelîd kelimesi profanı karşılamaz. Profan, dinî ve kutsal olmayan her şey demektir. Nitekim şimdi biz, kendi toplumumuzda eskiden, yani İslam'dan önce bazı inançlar görüyoruz; örneğin bir bitki parçasını mübarek veya kutsal bir yere çekmekle onu mübarek kılıyoruz, yani "sakre" yapıyoruz. Fakat bu işi yapmadan önce o "sakre" değildi, "profan" idi. O halde "profan", yani kutsal dışı olmak, maddi ve bayağı olmak demektir; kirli ve pis olmak değil. Öyleyse bu sebeple eşya, kutsal ruhlar veya şeylerle irtibat kurduğunda kutsallaşıyor. Örneğin alnı kutsal bir sandukaya değen veya eli mübarek veya kutsal bir ele değen bir kimsenin alnı ve eli, bazıları için kutsallık kazanıyor ve o alna yemin ediyorlar. O kutsal ruhla olan bu ilişkidir ki, kutsal olmayan bir cisim veya bedene giriyor ve onu kutsallaştırıyor. Dolayısıyla dünya, kutsal ve kutsal olmayan diye ikiye bölünüyor. Dünyadaki bütün her şey, bütün insanlar ve bütün sosyal işler böyle kutsal ve profan diye taksim ediliyor; örneğin Fetişizm veya Animizm dininde çalışmak profandır, hatta bazen lanetlidir, çalışmamak ise mübarek veya kutsaldır, sakredir. Yani

maddi hayat profan olmuş oluyor. Yine görmekteyiz ki günler de kutsal ve kutsal olmayan veya uğursuz olarak taksim ediliyor. Örnek olarak; on üçüncü gün pis sayılır; bu inancın hâlâ zihinlerimizde kalması, Animizm döneminin izlerindendir. Başka bir örnek vermek gerekirse, Araplarda öğleden sonraları çalışmak veya iş yapmanın haram olduğu söylenir. Helal olsun diye gelirler ve kahvehanelerde oturur, nargile çeker ve boş sözler söylerlerdi. Ta ki Asr Suresi geldi ve Allah'ın asra yemin ettiğini gördüler, o zaman asırlarda daha çok çalıştılar. Bundan dolayı kutsal ve uğursuz güce, insan zatı ve hayatına sahip olan kötü ve iyi kuvvetlere inanç esası, insanı bir dizi özel yöntem, hüküm ve amellere teşvik ediyor, yönlendiriyordu. Bu şu demekti: Onlarda korku, kaçış veya ümit ve saygı uyandırıyor; kendilerini o gaybî güç ve tesirler kabul etmeye hazırlamaları ve onların emri altına girmeleri için zaruri olan çaba ve öncüllere itiyordu. Bundan dolayıdır ki, ibadet, dinî merasim ve ameller, özgül sistem, ruhi, fikrî, ahlâki ve dinî tâlimat ve nihayet riyazet meselesinin gereği, birtakım amellerin haram edilmesi, bazı şeylerin kullanılması ve adı "tabu"[8] olan bazı haramlardan kaçınmaktır.

Dünyanın bütün şeyleri, adı "mana" olan özel bir ruha sahiptir. Spencer şöyle demektedir: Bir ilkele, bu fetişleri niçin bu kadar

[8] Tabu, gizli yönü olan ve ilkel dindarın, kendisi için mantıkî açıdan ve aklî bilinç bakımından nedeni açık olmadığı halde onunla amel ettiği yasaklardır. Günümüzün bütün milletlerinin avam tabakası arasında hâlâ etkileri devam etmektedir. Meselâ hayızlı kadın veya cünüp erkek, İslâm'ın dayandığı açık mantıklı hıfzıssıhha meselesi dışında, avamın nazarında gizli ve kirli bir etkiye sahiptir; onların bakışları ve kendileri uğursuz olur. Diğerleri üzerinde etki bırakırlar. Halk nazarında pâk ve temiz gibi iki kavramın ayırt edilmesi bu görüşü anlatır: Bir şeyin çok temiz ve strelize olmasının yanı sıra necis de telakki edilmesi mümkündür. Bu "tabu" fikri, İslâm'ın ince, mantıklı hükümleri ile muntazam hıfzıssıhha içerikli ahkamının, İslam'ın avam mensupları arasında hijyen ve temizliği temin edememesine sebep olmuştur. Öyle ki avamın tabusal görüşünde, yaşlı bir erkek veya yaşlı bir kadın -artık cünüplük veya hayız halinden kesilmişlerdir- ömrünün sonuna kadar hamama gitmeyebilir. Beden ve elbiselerinden kir, ter ve diğer "pâk pislikler" dökülebilir, temiz kalabilir ve sadece gassalhanede yıkanabilirler.

kollayıp gözettiğini, niçin onlara saygıyla el ve göz sürdüğünü, onlarda bereket ve kutsallık aradığını, bunun ne olduğunu, toplumunuzun bu büyücüsüne veya bu kutsal bireyine -kabiledeki bazı bireyler kutsal sayılıyorlardı- niçin el sürdüğünü, onun elbisesini veya dizini neden öptüğünü, niçin ona saygı gösterdiğini veya hasta olduğunda niçin onun ağız suyunu içtiğini -ki bu hâlâ ileri toplumlarda bile adettir: Örneğin falancanın eli kutsaldır, falanın ayağı uğurludur, nefesi şifadır, yüzük parmağı sevap getirir, çabuk ve kolay sorun çözücüdür, nezir ağacı vs.-, evet bütün bunların neden olduğunu sordum. Şöyle cevap verdiler: Bunların içinde "mana" var.

Bizim Meşhet'in caddelerinden birinde, büyük bir kutsal taş var: Eğer bir hanım o taşı kaldırabilirse, çocuğu erkek olur, kaldıramazsa, kız olur. Onda da "mana" var!

Milletler küçüldüğü zaman, büyük şahsiyetlerin de onların zihinlerindeki değerlerini kaybettiklerini, onların yüce değerlerinin meçhul kaldığını, çünkü milletin bu değerleri tanımadığını, tanıdığı değerleri yonttuğunu ve onlara dayandığını görüyoruz. Örneğin halk, İslam Peygamberi'nin olağanüstü bir insan olduğuna inanıyor; fakat manevi ve insani değerlerini ve de işinin büyüklüğünü idrak etmiyorlar. Diyorlar ki, O'nun gölgesi yoktu; farz edelim ki olmasın, bunun insanlık için ne faydası var? Ali (a), yüksek ve derin insani değerlerle dopdolu bir şahsiyettir, ama bu değerler, onun çökmüş Şia'sının hakir dimağı ve dar anlayışına sığmıyor ve onun için kendi huy, karakter ve bilincine uygun değerler üretiyor ya da Ali (a) için değeri olmayan meselelere dayanıyor. Mesela Zülfikar iki başlıdır, ama iki başlı kılıcın kına giremeyeceğini, kına girse bile, çıkmayacağını, kaldı ki kınına girse de çıksa da bunun bir değerinin olmadığını düşünmüyor. Zülfikar'a değer kazandıran, Ali'dir, Ali'ye değer kazandıran Zülfikar değil.

Yine aynı Meşhet'te, halk İmam Rıza'ya (a) karşı sevgi besliyor, hatta onun kabrini tavaf etmeyi, İbrahim'in Kâbe'sini tavaf etmekten daha üstün zannediyor? (Onun kabrini her tavaf, yedi

bin yedi yüz yetmiş yedi Hacc-ı Ekber'e denktir!). Fakat aynı zamanda İmam'ın toplumun ve sonraki devrimlerin üzerinde bıraktığı tesirlerin, izlerin ve söylediği sözlerin, zor ve aldatıcı hilafetin rezaletinin ortaya çıkmasında oynadığı rolün ve de toplumun fikrî yönüyle adaletçi ruhunun ihyasında gösterdiği çabanın ne olduğunu bilmiyorlar. Onun gerçek değerlerini tanımıyorlar, başka değerler icat ediyor, uyduruyorlar; diyorlar ki, Hazret Meşhet'e geldiği zaman, Meşhet'in etrafındaki dağlardan Halç yakınında istirahat etmiş, Halc'ın taşlarına yaslanmıştı. O zamandan şu ana kadar -Meşhet'de o dağın taşlarından, "herkare" (ağır tencere-çev.) dedikleri taştan güveçlik ve başka tencereleri yontuyorlar. Bu kaplarda abguşt (nohutlu fasulyeli et yemeği-çev.) pişirdikleri zaman, çok güzel kokulu ve lezzetli oluyor; bu kap veya yemekte de "mana" var!

Bizim aramızda bazıları mührü kutsal sayıyorlar. Hâlbuki mühür bir toprak parçasından başka bir şey değildir (eğer bu konulardan bahsetmezsek, mezhebimizin dünyadaki haysiyetini berbat etmiş, onun derin değerini gizlemiş oluruz). Mühür bir taş parçasıdır. Mührün seçilmesi, tesadüfen çok ileri fikir olmuştur. Aydınlara göre şu anda olan şekliyle ve halkın onun hakkında sahip olduğu telakkiyle bunun kabulü asla mümkün değildir. Doğru da değildir. Çok çirkindir, tersine; çünkü bir çeşit putperestlik ortaya çıkıyor ve öyle anlaşılıyor. Oysa mührün aslına sahip olmak, çok ilerlemişti; zira gerçekte secdenin toprağın üzerine yapılması gerek. Sakif, Taif'te yaşayan bir taifeydi. Sakif halkı, çok gururlu ve bağnazdı. Peygamberin (s) yanına geldiler ve "İslam'ın bizim kabul etmemiz gereken esasları nelerdir?" diye sordular. Peygamber de açıkladı. Dediler ki, Hepsini kabul ediyoruz, ama namaz hariç. Çünkü namaz "alçaklık"tır, düşüklüktür; eğilip toprağa kapanmak, secde etmek, insanın zillet ve alçaklığıdır. Peygamber kabul etmedi. Onlar da cevaben dediler ki, bizden her ne istersen yapalım, cihada gönder, gidelim; ama rükû ve secdeye gönderme. Peygamber onların bu sözlerine karşılık, "gururu kırman için toprağa kapan-

man gerek" dedi. İnsanlar için bu şekilde secde etmek -özellikle cahiliyenin aristokratik, hanedanlık ve kabilevi övünmeler çağında- çok zor bir işti. Secde, büyük güç karşısında, zilleti sembolize ediyor. Bu şekilde yapıldığında, aristokratik ihtilaflar ve yansımalar ortadan kalkıyor. Çünkü yol yürüme noktasında, herkes bir tür yol yürüyebilir, elbise giyimi noktasında herkes bir tarzda giyinebilir, diğer törenlerde kendi sınıf, soy ve şahsiyetini sergileyebilir ve başkalarından ayırabilir. Fakat toprağa kapanmada, secde etmede ayrılık, farklılık olmaz. Örneğin öyle bir secde edeyim ki insanlar benim saygın ve seçkin bir insan olduğumu anlasınlar, böyle bir olması mümkün değil. Ama şu olabilir: İstediğim şeyin üstünde secde edebilmemize karar verilirse, o zaman 50.000 tümenlik halı üstünde secde ederim ya da altının üzerinde veya başkalarının sahip olmadığı bir akik taşı üstünde, başka bir şeyin üzerinde veya toprağın üstünde secde ederim, böylece üstünlüğümü gösteririm.

Üzerinde secde edilen şeyin genel bir uyum kazanması ve böylece hiç kimsenin secde halinde kendisini ve kendi yalandan sosyal değerlerini başkalarına satamaması ve gösterememesi ve bir taraftan da secde etmek ile üzerinde secde edilen şey arasında aynılık olması için herkesin bir şey üzerine secde etmesi, o şeyin de toprak olması gerektiği ilan edilmiştir. Zira toprak her yerde eşittir; hakirliğin, tevazuun göstergesidir. Toprak, evet bu toprak yerden yapılmıştır. Bu toprak her yerde bulunmadığı için her şeyin üzerine secde etmek caizdir. Toprağa secde etme zorunluluğu yoktur. Bu zorunluluğun olmaması, gösteriş, gurur, kibir ve eşraflık sergilemeye teşebbüs etmesine ve her halükarda yolun bu aptalca oyunlara açık olmasına vesile olması mümkündür. Secdede bile sınıfsal ve aristokratik imtiyazın belirme imkânının olmaması gerekir. Öyle ise toprağı yanınızda götürün, yani mührü, yani taşınabilir bir toprak parçasını. Fakat yine de bu da bizzat asalet kazanıyor, kutsal ve mübarek bir şey haline geliyor, gizemlileşiyor ve sevap sandviçi gibi bir şey oluyor! Her tarafını çerçöpün kaplamış, üzerinde ter izi oluş-

muş ve rengi değişmiş olan bu mührün üzerinden birazını yontup suyla karıştırıyor ve hastalıktan şifa bulsun diye çocuğun gözüne, kulağına veya ağzına sürüyorlar!

Babam şöyle diyordu: "İçme suyunuzla kullanım suyunuzun bir olması gerek" diye bir rivayet var. Bu şu demektir: Tüketim, yani kullanım suyu içilebilecek kadar temiz olmalıdır, alışıldığı gibi değil. Çünkü su getir diyorlar, içme suyu mu, başka bir su mu diye soruyor. Hâlbuki temizlik veya yıkama suyu, içme suyu olmalıdır. Örneğin oldukça vesveseli olan falanca mukaddes şahsın elbisesine bir damla kan bulaşsa, ihtiyaten bütün elbiselerini sudan geçirdiğini, temizlediğini, kurutmak için bir saat güneşin altında durduğunu düşünün; üçte biri su, üçte ikisi ise diğer şeyler olan bir su kaynağına gittiğini görüyoruz. Kendisini temizledikten ve her şeyini, diğer din kardeşlerinin döktüklerine ilâve olarak su kaynağına döktükten sonra, guslün ardından burun suyu, ağız suyu ve diğer pisliklerle karışık bir hazneden biraz alıyor, gargara yapıyor ve sevap olsun diye birkaç yudum içiyor. Niçin? Çünkü rivayette gusül suyunun içilecek su olması gerektiği söylenmiştir. Düşünebiliyor musunuz, en büyük genel hijyen faktörü olabilecek bir esas, bütün hastalıkların genel geçiş ve bulaşma amili oluyor.

Mühür, kutsal bitki, çorba ve helva, çözüm getiren çerez, tılsım, dilek ağacı, türbe toprağı, evet bütün bunlarda "mana" var. Mana, bazı şeylerde az veya çok var olan, hatta bazı şahıslarda çok fazla ve güçlü olan isimsiz gizli bir güçtür. Biz, büyüsel işler, dualar, özel virtler vesilesiyle ve bu gizli güçleri celp etme ve hüküm altına almada özel bir güç ve bilgiye sahip olan büyücü veya özel bireyler vasıtasıyla, onlara tevessülde bulunarak ve bağlanarak, onlara el sürerek ve onları öperek, manayı kendimize sokup onların güç ve kutsallığından nasipleniyoruz.

Hıristiyanlık'ta ruh (esprit) "mana"nın gelişmiş ve iyileşmiş ruhudur. Mesih, yani İsa mana (ruh) sahibidir; çünkü kutsal bir cins ve tabiata sahiptir ve başkalarının su ve toprağından değildir. Son akşam yemeğinde içtiği şaraptan hala bir miktar kaldı-

ğına inanmaktadırlar. İki bin yıldır o şarabı suyla karıştırıyorlar ve büyük bir kadehe döküyorlar, herkes ondan içiyor. Yine tekrar ondan bir miktarını başka bir kadehe boşaltıyor, ondan da başka bir kadehe boşaltıp sulandırıyor ve içiyorlar. Bu iş, günümüze kadar devam etmiştir. Kilise ve papanın bütün azameti, kutsal su, şarap ve ekmeğe sahip olmasında yatmaktadır. Papa, keşişler ve patrikler o "ruh"un taşıyıcısıdırlar. "Ruhani" sözcüğü bu inançtan gelmiş olup ondan yoksun ve cismani olan avam karşısında bu gruba ıtlak edilmektedir.

Ben, o ruh sahibi olmayan cismani (profan) bir insan olarak elden ele dolaşan mübarek ve kutsal şaraptan az bir miktar içtiğim vakit, şarap adına Mesih'in kanından içmiş olduğumu ve kutsal ekmek adına Mesih'in cisminden yemiş olduğumu söylüyorlar. Bu vesileyle mana bana hulul ediyor. Böylelikle ben İsa Mesih'le kutsal bir birlik elde ediyorum, onunla yakınlaşıyorum, zatım, bütün insanlarda var olan ilk günahtan -Âdem'in günahı- temizleniyor, İlâhî ve İsevî bir zat haline geliyorum.

Benim inancıma göre bu, Fransız Levy Bruhl'ın "*Kâmeler*"de ortaya koyduğu ünlü teorisinin gelişmiş şeklidir. Bu kitap, onun eksik notlarından oluşmakta olup ölümünden sonra yayınlandı. Bruhl'ın söz konusu teorisi iştirak (partisipasyon) teorisidir. Bir kabilenin üyeleri, kendilerini somut insani bir birey olarak bildikleri bir durumda, büyücüler aracılığıyla veya dinî vasıtalarla icra ettikleri ve icra ederken kendi kabilelerinin amellerini, yöntemlerini, şeklini taklit ettikleri dinsel dans ve törenler boyunca totemlerinin kendilerine hulûl ettiğini hissediyor, örneğin kanguru veya akbaba oldukları duygusuna kapılıyorlar.

Bu ruh kimin elindedir? Taşıyıcılarının elinde. Ruhu taşıyanların, yani Mesihî ruhanilerin elinde. Bu cihetledir ki, bütün cismani bireylerin kilisenin resmî üyesi olmaları ve keşişlere tâbi olmaları gerekir. Bunu yaptıklarında, o ruha sahip olabilir, o ruhu kendilerine hulul ettirebilir, "Saint Esprit" ile ittisal elde edebilir ve Âdem'in günahından aklanabilirler. Bu mantıktan dolayıdır ki, Yeniçağ'ın başlarında, kilise merkezine üye olmaksızın

ve resmî ruhanîlerin aracılığını kazanmaksızın Mesihî olmak isteyen yüz binlerce Hıristiyan katledildi, hatta George Danue gibi çoğu din bilginleri ateşte yakıldı.

Fetişizm, animizm ve Totemizm toplumlarında "şuringa" adında bir güç var, toplumda sadece özel bir grup ona sahiptir; onlar da, bu gücün yardımıyla gizemli ruhlara ve gizli nüfuz edebilen, dinî fiilleri, törenleri ve ayinleri icra edebilen ruhanilerdir. Bu ruhaniler, söz konusu gücün yardımıyla halkı dine bağlayabiliyorlar, ibadet merasiminin, çeşitli riyazetlerin ve çeşitli kolektif dinî ayinlerin sonunda adakları ve vakıfları yerine getirebiliyorlar.

O halde bunlar, halkın avam kesimi ile gaybî kuvvetler ve dinî merciler arasında kutsal aracılardır. Onların bu sınıfsal imtiyazının, özgül ve istisnaî rollerinin sebebi, zatlarının özelliğidir. Onların zatları, "şurinka" gücüne sahiptir ve kutsal ruhun taşıyıcısıdır.[9]

Hem Totemizm, hem Fetişizm hem de Animizmde ortak olan bir diğer şey, şu inançtır: Duyumsanır şeylerin dışında yer ve gökte, bizim görmediğimiz, dinsel merasimler, ibadetler, özel fiiller vasıtasıyla kendileriyle temas kurabildiğimiz sayısız varlık ve işler vardır.

Bu dinlerin bir başka ortak inancı da şudur: Ormanlar, denizler, yeryüzü ve gökyüzünde, bizim hayatımızda etkili olan ruhlar vardır. Şu anlamda ki, benim tek ölüm sebebim, örneğin başımdan aldığım veya at ve ağaçtan düşerek yediğim bir darbe değildir. Gerek ziraatta, gerekse hayvancılıkta, mahsulün artışı,

9 İslâmi metinlerde ruhani kavramı yoktur. Tersine onun yerine âlim kelimesi kullanılmaktadır. Bu iki kavram, birbirinin aynı değildir. Çünkü ruhanî, özel bir birey olup gizli bir kuvvet ve gizemli bir zata sahiptir, kutsaldır, nefsi ve nefesi etkilidir; gizli bir nuraniyete sahiptir. Eli, elbisesi ve ayakkabısının öpülmesi gerek. Ağzının suyu şifadır, sevap kazandırır ve ... Fakat âlim, dini iyi bilen sıradan bir insandır. Bu bilme de eğitim, öğrenim, araştırma ve çalışma ile elde edilmiştir. Dolayısıyla onu taklit ve cahilin, eğitimsizin ona ihtiyacı, aklî ve mantıkî bir ihtiyaç ve taklittir, gizli, gizemli ve özel değil.

sadece benim çabam sebebiyle olmamıştır. Özetle tabiat olaylarında, hayatta, birey ve toplumda etkili amil ve sebepler, sadece gördüğümüz duyulur amil ve sebeplerden ibaret değildir; bilakis iş başında olan diğer gaybî unsurlar da mevcuttur. Şu halde bunların ortak inançlarından biri, gördüğümüz yakın sebeplerden[10] başka bir takım sebeplerin varlığına inançtır.

Dünyada var olan ve bizim görmediğimiz hakikat ve varlıkların çoğunun görünmeyen varlığına inanç ve böylece varlığı hayır ve şer, kutsal ve kutsal olmayan -nitekim Durkheim, bunu gerçekte bütün dinlerin ortak yönü olarak, başka bir deyimle dinî duygu ve görüşün özelliğini "kutsal" kavramının ortaya çıkışı olarak biliyor- şeklinde ayırmak; bireylerin gaybî güçlere, ilkel insanın duyu ötesinde var olan kuvvetlere ittisaline inanç -elbette halk ile o gaybî kuvvetler arasında aracı olan kimseler vasıtasıyla bir ittisal- ve de eşyada veya tabiatta var olan bütün duyumsanmaz güç ve ruhların hayatımız üzerinde etkili olduğuna ve insanın onlara yaklaşması gerektiği ve yaklaşabileceğine, onları celp edebileceği veya buyruk altına alabileceğine inanç veya totem inancı ve toteme tapınma şeklinde yansıyan, ya fetiş biçiminde ya da sayısız gaybî güç ve ruhlar şeklinde tezahür eden ortak yönlerdir.

İlkel İnsanların Zihninde Dinlerin Ortak Özellikleri

Benim özet olarak ilkel dinler bütününden -fetişizm, animizm (ruhlara tapınma-ruhperestlik), Totemizm, "mana"ya inanç, kutsallığa, tabuizme ve ilkel dinlerin diğer çeşitli biçimlerine iman- çıkardığım şey, bütün iptidai dinlerin ortak yönünün

[10] Bir olayın birbiri ardı sıra nedenleri vardır. Onu meydana getiren son sebep yakın sebeptir. Bu sebepler dizisinin başında yer alan ve birkaç aracı sebepten sonra o olayla sonuçlanmış olan sebep ya da sebepler ise uzak sebep veya sebepler adını taşır. Örneğin çöl otları üzerindeki yağmur daha yakın bir sebep iken deniz suyunun buharlaşması daha uzak bir sebeptir. (Elbette bu uzaklık ve yakınlık görecelidir, yani uzak sebebin kendisi de daha uzak sebeplerin sonucudur. Bu, mecburen durulması gereken ilk sebebe kadar varır. Bu noktada belirtilmelidir ki, bugün bile ilkel insan gibi felsefî ve ilmî zihin, duyulur ötesine ve fiilî mantık ötesine erişir.)

şunlar olduğudur: Bunların başlıklarını söylüyorum; çünkü şimdiye kadar söylediklerim, bu başlıkları anlamak ve tanımak için yeterlidir.

İlkel dinlerin ortak esasları fihristinden şu sonuç elde ediliyor: Toplum ilk defa kurulduğu ve insan ilk kez varlık kazandığı zaman -toplumsuz insan asla olmaz. Eğer olmuşsa, bir hayvan şeklinde olmuştur, şimdiki şekilde değil- ve insan ilk kez bu mevcut şekliyle, ilkel bir durumda vücuda geldiği vakit, bütün çeşitli kabilelerde, soylarda -Kutup Eskimolarında, Amerikan Kızılderililerinde, Avustralyalı ilkellerde veya Afrikalı zencilerde- ve de muhtelif mekân ve zamanlarda din daima insana eşlik etmiştir. Hatta çeşitli düzenlerde, gerek denizde avcılık, gerekse ormanda avcılık olsun bütün bu aşamalarda insanın dini olmuştur. Fakat çeşitli şekillerde (bu çeşitli şekillerin her biri, bir şekilde dinî duyguyu yansıtıyorlardı) ve farklı kalıplarda -dinî ve ibadi ritüeller, riyazetler, çeşitli saygınlık, haramlık ve süslemeler- gösteriyorlardı. Gerçekten de dinin beşerî toplumda ortaya çıkışının ilk aşaması, bütün dinlerin temel karakterlerinden biridir. (Materyalist sosyologlar böyle biliyor ve genellikle dinsiz veya din karşıtı olan 19 ve 20. asır sosyolog, etnograf ve etnologlarının bilimsel araştırmalarının kaynakları böyle diyor).

Elde etmek istediğim sonuç şudur: Dinin tarifini, dini imalat usulü tanımlayan belli bir filozof veya belli bir din ya da belli bir ruhanîden almak veya yazar ve filozofların alışılmış yöntemlerine göre önce din ile ilgili birkaç tanımı ortaya koymak, tek tek incelemek, karşılaştırmak ve reddetmek ve son tahlilde işe yarar mantıklı bir tarife ulaşmak yerine bilimsel yöntemle dini inceleyip araştırmaya ve tanıma erişmeye çalışının.

Din, gaybî varlıklara inançtan ibarettir, kalbî inançtır, gizli duygusal cezbedir gibi din tarifleri, ansiklopedilerde, din bilimi kitaplarında Avrupalı sosyologlarla benzerlerinin yaptıkları tariflerdir. Böyle tarifler oldukça yüzeysel tariflerdir, hemen oturup tarifler dokumak... Bilimsel açıdan bakılırsa böyle bir tarif olmaz. O halde nasıl bilmek, tanımak ve tarif yapmak gerek?

Her şeyi bilmek ve tanımak için bilimsel yöntem şu şekildedir: Eğer meselâ dini tarif etmek istiyorsak, bütün ilkel dinleri ilk şekilleriyle, çeşitli toplumlarda, çeşitli dönemlerde incelememiz ve bütün dinlerdeki ortak yönleri ortaya çıkarmamız gerekir. Bütün dinlerde ve bütün dönemlerde var olan bu ortak yönler, dinin temel esaslarıdır ve insanlık tarihinde ve beşerî toplumdaki din duygusudur. Dolayısıyla bütün dinlerin ortak yönü esasına göre çıkarılmış din tarifini bilmek gerekir. O halde dinin tarifi, bu zatî karakter ve sıfatlara ortak olarak sahip olan hakikat duygusundan ibarettir.

Dinî, sosyolojik veya antropolojik bir şeyi ya da başka bir şeyi araştırmak için iki yöntem vardır: Bu yöntemlerden biri "akronik" yöntem, diğeri ise "diakronik" yöntemdir. Örneğin eğer şiiri, sonradan ortadan kalkan ve insanın içgüdülerinin bir parçası olmayan bir olay ya da içgüdü olarak anlamak istersek, bir kez akronikman, bir kez de diyakronikman inceliyoruz. Eğer her iki yöntem de şiirin varlığını teyit ederse, bilimsel açıdan şiirin yüzde yüz insani fıtratın bir parçası olduğunu söyleyebilir ve şu şekilde uygulama yaparız: Bir kez şiiri yatay düzlemde gözleriz, yani hal-i hazırdaki bütün millet ve toplumlarda inceleriz (Bu durumda zaman bir, ama yerler farklıdır). Sonra bakar ve görürüz ki, Şimdi şiir, İran ve Türkiye'de, Araplar, Japonlar ve Amerikalılar arasında, Avrupa ülkelerinde ve ilkellerde vardır. Buradan şiirin yatay olarak her yerde olduğu sonucunu elde ederiz. Sonra sadece İran'ı alırız (tek bir yer, ama farklı zaman devirlerinde): Bakar ve görürüz ki, şiir Safevî döneminde de var, Akamenişi döneminde var. Sasani, Eşkani ve maddi dönemde de var, ondan önce de var. Daha sonra bir kez de dikey düzlemde şiiri inceler, gözlemleriz ve yine şiirin bütün zamanlarda var olduğunu görürüz. Buradan şiirin insani ruhtaki bir olay olduğu sonucuna varırız. Çünkü hem akronikman inceledik, hem de diyakronikman. Ondan sonra şiirin bütün devirlerde var olduğunu gördük. Bu iki bilimsel araştırma yöntemi, bütün insani mesele veya konular için geçerlidir. Böylece dinin fıtrîliği, sosyolojik yöntemle incelenebilir.

İlkelle ilgili sosyolojik incelemeler ve Animizm, Fetişizm, Tabuizm ve Totemizm dinlerinin, hatta onun örneğin tür tanrılarına tapınma, tabiat kuvvetlerine tapma "bunlar, sonra söyleyeceğim sonraki dinlerdir-, birkaç tanrıya tapınma ve sonra üç tanrıya, sonra da iki tanrıya kulluk etme -bunlar insanlık toplumunda dinin gelişmiş daha üstün şekilleridir- gibi sonraki biçimlerinin mukayeseli olarak incelenmesi, şu özelliklerin önceden beri ortak ve genel olduğunu göstermektedir:

1- Din, varlığın anlamlı oluşunu ispat eder: Bu dinlerin hepsinde, hatta insanlığın sahip olduğu bütün eşyada var olan ve hayat üzerinde etkili olan fetişe tapma veya pis ve güzel ruhlara tapınma -bunlar bizim nazarımızda hurafedir- gibi en hurafe ve en düşük dinde dahi, varlığın anlamlı oluşunun dinsel duygusu gizlidir- Yani dinsel dünya görüşü olumlu bir dünya görüşüdür. Varlığın anlamlı oluşu, yani abesin, boşluğun ve Albert Camus'nün deyimiyle "absürtlüğün", Sartre'ın dediği şeyin, Camus'nün dediği şeyin, boşluk tiyatrosunun dediği şeyin, boşluk felsefesinin (absordite) dediği şeyin reddi şudur: Dünya abes, insan abes ve her şey boştur. Boşluk ve hiçlik felsefesi ve sanatını hal-i hazırda meydana getiren şey, boşluk görüşü ve ideolojisidir. Varlığın anlamlılığı, hem hayatın hem de tabiatın abes ve boş oluşunun reddidir. Bir dindar, hiç bir devirde ve hiçbir dinde, hatta en düşük dinde dahi, kendi var olmasını boş, dünyayı anlamsız görmez, velev ki onun için tasavvur ettiği mana yanlış olsun.

2- Dünya, insan ve tarihte nihaî bir gaye ve hedefe inanç: Yani dindar, bütün şekilleri içinde, benim, kabilemin, beşer nevinin ve varlığın bir şey için, bir amaç için yaratıldığına inanır. Bu, mana sahibi olmaktan, anlamlılıktan farklı bir şeydir. Bu anlamladır ki hem tabiat, hem tarih (yani beşer türü) ve hem de birey olarak "ben" özel bir hedef ve gayeyi izlemektedir.

3- Varlıksal ve insani ikilik, seneviyet veya dualizm: Bütün dinlerde dünya, insan ve bütün işler, iyi ve kötü, güzel ve çirkin, pis ve kutsal/temiz diye ikiye ayrılır. İnsanların inandıkları bu

ayırma durumu, güzel ve çirkin, hayır ve şer diye taksim etme durumunun, yanlış ve hurafe mi yoksa doğru mu olduğu, başka bir konudur.[11] Bu şekilde dinî delil ve belgelere göre, her ne olursa olsun, ister totem olsun, ister kan olsun, isterse ruh ol-

[11] Şu noktayı bir kez daha hatırlatmam gerek: Gurvitch veya Aron'un dediği gibi -Aron da kitabında yazmış, fakat ondan önce bu sözü Gurvitch'ten duydum- bizim işimizin zorluklarından biri, şudur: "Tarih" dediğimiz zaman iki anlam çıkarsıyoruz. Fakat bu iki manayı birbirinden ayırmıyoruz. Böylece zihnimizde zorluk meydana geliyor. Tarih dediğimiz zaman bir taraftan maksadımız geçmişte olmuş olay ve cereyanlardır; meselâ İslam tarihi, Hıristiyanlık tarihi, İkinci Dünya Savaş tarihi, Medler tarihi, Sasaniler tarihi gibi. Bunlar tarihtir, yani bizim geçmişle ilgili sahip olduğumuz gerçeklikler ve malumattırlar. Diğer taraftan tarihten maksat tarih ilmidir. Tarih ilminin kendisi aslında bir ilimdir; tıpkı yer bilimi/jeoloji dediğimiz zaman onun bir ilim olması gibi. Fakat yer başka bir şeydir (onun konusu). Tıp bir bilimdir, fakat beden ve hastalık başka bir konudur. Fizik bir bilimdir, fakat tabiat başka bir şeydir. Kimya bilimdir, ama maddi unsurlar başka bir şeydir. Fakat tarihte bu ikisi aynı olmuştur, hem jeoloji hem de yer için bir kelimeye sahip olmamız gibi. Tıp ve hastalık için de tek kelimeye sahibiz. Böylece din dediğimiz zaman bazen din bilimi veya din felsefesi anlamında ya da insan zihni ve ruhundaki din duygusu manasında, bazen de hariçte ve alemde var olmuş olan ve var olan o din ekolleri manasında alıyoruz. Bunların birbirileriyle farkı vardır. Bir vakit şiir insanî fıtratın bir parçasıdır diyoruz, fakat başka bir vakit de şiir daima toplumlarda falan olumsuz role sahip olmuştur diyoruz. Bu durumda tarihte söylenen ve şimdi de divanlarda var olan şiirler mecmuasını şiir diye adlandırıyoruz. Bir vakit şiiri övüyoruz, maksadımız da insanî ruhun sahip olduğu duygu ve kabiliyettir. O halde iki gerçeklik var: Bazen birini mahküm, etmemiz, diğerini ise yüceltmemiz mümkündür. Bir durumda felsefeyi insanî akletme ve düşünmenin büyük tecellilerinden biri olarak biliriz. Başka bir durumda ise felsefenin hâkim sınıfa bağlı bilginlerin elinde hep alet olduğunu söyleriz. Evet! Bu ikisi de söz konusu ve biz çelişkiye düşmedik. Bu zahiri çelişki, bir kelimenin, zihinlerde birbirinden ayrılmayan iki farklı anlamının olması sebebiyledir. Bundan dolayı falan dinin hurafe dini olduğunu söylediğimiz zaman, dini burada falan toplumda, mesela Melanezya'da veya Polinezya'da var olmuş olan o bilinen mektep anlamında kullanıyoruz. Bazen de dini, bütün insanlarda var olan bir istidat, bir tecelli, bir tezahür, bir cazibe, ruhun zatî yönelimi, insanî fıtrat olarak alırız. Dolayısıyla biri fikir biri de din olan iki dinin, din açısından bir anlamıyla birbirine düşmanlığı var; fakat din açısından, din duygusu anlamında birbiriyle ortaktırlar. İslam Peygamberi, putpereste, "Allah'a kulluk et, bu puta değil" dediği zaman anlaşılıyor ki, her ikisi de yönelim ve kulluk noktasında birbiriyle ortaktır. Her ikisi de aynı hakikate inanıyor. Fakat kulluk etmeleri, tapınmaları gereken şey konusunda bir takım şeyler yanlış gitmiştir. Biz şimdi, mutlak anlamda, hem

sun, insanlar pis insan ve temiz insan diye taksim ediliyor; eşya kötü ve iyi diye, dünya hayır ve şer etkenler olarak ayrılıyor. Şimdi de bu taksimat yapılıyor. Ahlâk, tezat temeline dayanan inanç ve amellerimizden ibarettir; yoksa ahlâkın bir anlamı olmaz. İlim, teknik ve hatta insanın bugün dahi tabiatla ilgili görüşü, nispî olarak düalistik tabiat görüşüdür. İnsan toplumu, insani ameller, fikirler, duygular hep bu tezat üzere tasnif edilmişlerdir. Dolayısıyla başlangıçta böyle olmuş, şimdi de böyledir. Sonuçta taksim etme, beşerî gelişim temelinde farklılaşıyor.

4- Evrende kutsallık, kutsallık kavramı: Durkheim, Tanrı veya tanrılara tapmayı dinin delili ve ayırıcı özelliği olarak kabul eden geçmiş bilginlerin tersine kutsala inancı ve ona tapınmayı bütün dinlerin en temel özelliği olarak bilmektedir. Bu şu anlamdadır: kutsallık anlayışının var olduğu her yer ve düşüncenin, bütün eşya ve özelliklerinden farklı olarak, kendisi karşısında insani saygınlık ve bir tür insani övgü ve hamd duygusu meydana getiren özellikli bir şeyi var. Bunun için diyor ki, Buda dininde de durum böyledir. Bazı dinlerde henüz Tanrı kavramı ve anlayışı zihinde somut olarak belirmemiş, meydana gelmemiştir. Fakat duygu dinîdir. Sonraları şu noktaya varıyorlar ki mesele bu şekilde değildir: Tanrı kavramının bir şahıs olarak meydana gelmediği doğrudur; fakat Tanrı kavramı, bir duygu ve yönelim olarak bütün dinlerde vardır. Kutsallığın özü de budur. Gerçekte kutsallıkta Tanrı kavramı ile Tanrı veya tanrılara tapınma tasavvuru ve kulluk etme ve tapma mefhumu vardır. Yoksa kutsallığın hiçbir anlamı olmaz. Kutsallık, bütün eşya ve bütün işleri gayr-i adî ve üstün bir özelliğe sahip belli şeylere ve adi ve alışılmış olan başka şeyler diye ikiye ayırma demektir.

İslam dininde, hem ileri hem de batıl ve hurafe dinlerinde her yerde ortak olan -çünkü insanî ruhun tezahürüdür- ve sadece hakikatin delillerinde ihtilaf konusu olan din duygusunun temel esaslarından bahsetmekteyiz. Hatta bu esasları en ilkel hurafeci dinlerden çıkarsıyoruz. Bilim böyle bir işi yapıyor. Toplumsal, insanî, sanatsal ve edebî meselelerde de bu işi yapıyoruz. Durkheim'in kendisi vasıtasıyla dinin tabiat ötesi olmadığını ispat ettiği yöntemin aynısıyla çalışıyoruz; diğer bilginlerin dini inkar ettikleri yöntemin aynısıyla bu işi yapıyoruz.

5- Bütün eşya, iş ve gerçekliklerin hissedilen ve hissedilmeyen olarak taksimi - Bu, başlangıçta insan zihninde meydana gelen oldukça önemli bir meseledir. Yarı vahşi veya tam vahşi ilkel insan ara vermeden dünyanın hissedilen şeye ve hissedilmeyen şeye taksim edileceğine inanır. Yani bu duyumsanır olanların ardında duyumsanmayanların olduğuna inanır. Bu hissedilmeyenlerin durumu nedir? Bu, artık dinlerin konusudur. Gurvitch'e göre toplum yoktur, toplumlar vardır. Bundan dolayı ben de ona benzer bir biçimde ve onu taklit ederek din hakkında şöyle diyorum: Din yoktur, dinler vardır (olan şey). Din söz konusu olduğunda bu din ve o dinden başkadır. Bu yüzden onlardan "dinler" olarak bahsetmek gerek. Bir "din", kendine özgü tabiat ötesi insani bir hakikat olarak bir takım özelliklere sahiptir. Fakat dinlerin her biri, birbirinden ayrı bir takım özelliklere sahiptir. Dinlerin ortak yönleri, bize "din"i gösterir. Evrenin, bütün gerçekliklerin hissedilir ve hissedilmez olarak ikiye bölünmesi -bugün de buna inanılır- o yönlerden biridir.

6- Dinin toplumsal olma ruhu: Bu tamamen Durkheim'in sözüdür. O hatta şöyle demektedir: Aslında toplumsal/kolektif ruh, dinsel ruhtur ve esasen bireyin toplumla ilişkisi dinsel ilişkidir. Binaenaleyh dinin tarihte oynadığı büyük rol, beşer toplumunun teşkil, takviye ve tekâmülü olmuştur. Her halükarda ister bizim dediğimiz manada, isterse Durkheim'in dediği manada (fark etmez). Dinin hakikati, toplumsal ve tarihsel rolü hakkında dine uygun ve dine muhalif olmak üzere iki farklı görüş olmakla birlikte sonuçta iki görüş de şu noktada birleşmektedir: Din, toplumun ve toplumsal ruhun gelişim, güçlenme, korunma ve kutsallığında büyük bir rol oynamıştır.

Esasen sosyolojide büyü ve din adıyla çok ayrıntılı bir konu vardır. İlkler, başlangıç sosyologları, bu ikisini aynı şey zannediyor ve şöyle diyorlardı: Bunlar aynı duygudur. Yeni sosyologlar, özellikle Durkheim, büyü ve dinin aslında birbirine zıt olduğu görüşündedir. Dinin antitezi büyüdür. Acaba bu ikisinin, orta çağlar ve Yeniçağ toplum bilimcilerinin yanılmasına sebep olan

ne tür bir ortak yönü var? Cevap şudur: Büyü, gaybî mesele ve güçlere inanır, din de gaybî varlık ve güçlere bağlıdır. Fakat bunların sahip oldukları rol ile görüş ruhları birbirine zıttır. Büyünün işi, daima, tabiat güçlerinden şer yolunda yararlanmak için onlara hükmetmektir. Büyünün hedefi, gaybın yakınlaşma, tevessül ve celbiyle gizli bir ruh, cin veya kudreti emir altına almak ve onu kullanmaktır. Fakat din gayret, iyilikseverlik, hizmet, riyazet vs. ile büyük bir ruhu veya hâkim bir gücü celp etmek ister. İkisinin farkı, büyünün bireysel boyutu varken, dinin toplumsal boyutunun olmasıdır. Bütün dinsen tören ve ritüeller, toplumsal ve kolektif olarak meşrudur. Toplum bireyleri, onlara kutsal nazarıyla bakarlar ve onlar hakkında bütün bireylerin ortak bir bağ duygusu vardır; hepsi, din vasıtasıyla birbirine karşı fedakârlığa hazır olur ve fedakâr da olurlar. Din birleştirir, fakat büyü, düşmanlık ve tefrika icat eder. Büyüde birey, kendi toplumunun hilafına kendi özel hedeflerine ulaşmak veya düşmanını öldürmek, "kuma"sını dağıtmak, ufalamak ya da idari meslektaşını yok etmek ister. Dolayısıyla büyü ve dinin her ikisi de, insanın fıtrî, zatî ve içgüdüsel ilgi ve eğilimi açısından ister istemez ortaktır. Fakat onların dışsal tecelli ve tezahürleri birbirine zıttır. Bunun içindir ki benim inancıma göre -aslında bir teoridir- vahşi toplumlardaki gelişmemiş sapkın ilkel din duygusu, büyü imiş. Sonra bu duygu, toplum tarafına doğru yönelmiş, yol almış ve toplumsal biçim almıştır. Peygamberin rolü de, ancak bu duyguya -insanın, sosyalin zıddı olarak bireylerin hizmetinde bulunan ve aslında gayrimeşru bir şey olan bu fıtrî duygusuna (Doğu'nun temayülü böyle imiş)- toplumsal, olumlu, yaratıcı ve meşru yön vermek idi. Yani peygamberlerin misyonu, dinsel duyguyu, bireylik, bencillik ve toplumsalın zıddı olma şeklinden yapıcılığa, yaratıcılığa, toplumsallığa, bireysel unsurlara birlik kazandırmaya, toplumsal müspet ve meşru ruhu oluşturmaya yöneltmek olmuştur. Şu halde din, büyünün zıddıdır ve bütün bu muhtelif şekillerde bireyleri toplumsal bir ruh içinde eritir, bütün bireysel güçleri toplumsal vicdanda yok eder, beşerî topluma kutsallık kazandırır. Do-

layısıyla din, insanlık tarihinde toplumun oluşumunda çok büyük bir etken olmuştur.

7- Dinin özelliklerinin uluslararası oluşu: Çok hoş bir şeydir ki, bu terimi, *Les Elémentarires de la Religion* kitabında Durkheim'in kendisinden aldım. Dini belli bir kabile ve toplumun kolektif ruhunun yansıması olarak gören Durkheim, dinin bir yerden bir yere intikalinin ileri toplumlara ve ileri dinlere ait olduğunu söyleyen kimselerin bu görüşünü reddediyor ve şöyle diyor: ilkel kabileler ve dinlerde dinin özelliklerinden biri, uluslararası oluşudur: Yani bir toplumdan diğer bir topluma intikal ve sirayet halinde din uluslararası bir özellik arz eder. Uluslararasılık, dinin özelliğidir. Uluslararası olmak, dinin kavmî ve milli ötesi olması, tek kelimeyle ulus üstü ve ötesi olması, yani milli olmaması, insani olması demektir; yani belli bir toplumun tecellisi, belli bir milli, kavmî, ekonomik veya sosyalin yansıması değil, insan türünün bir tecelli dini olması demektir. Gerçi belli bir toplumun sosyal, ekonomik vs. yönüyle ilgisi vardır, hatta bazı durumlarda birbirine benzeyecek şekilde çok yakın bir ilgisi vardır. Fakat ikisi ayrı şeylerdir. O topluluksal ruhun (totem) kabileci bir hususiyeti vardır. Ancak dinin uluslararası, enternasyonalistik, hümanistik bir özelliği ve hümanistik bir tecellisi vardır.

8- İnsan ile tabiatın birliği: Şu yeni aydınlardan çoğunun -çok büyük insan severdirler- söylediğinin tersine din, insan ile tabiat arasında aslî ruhla birlik kazandırır. Onlar şu yanılgıya düştüler: Dinler insanın tefrikasına aracılık ediyor ve insanları birbirlerinden ayırıyorlar. Fakat bazıları sapkın dinlerin böyle olduğuna, ama dinlerin o "din"den başka bir şey olduğuna inanırlar. Onlar diyorlar ki, "dinler" dinsel ruhu muhtelif devirlerde her şeyi kendi çıkarları için kullananların menfaatine saptıran şeylerdir. Bu yargıyı din hakikatine genellememek gerek. Mesela şiirler hep dalkavuklukla iç içe olmuşsa, şiirin insandaki bir dalkavukluk istidadı olduğunu söylememek gerek. Bu nasıl bir hüküm verme ve yargıda bulunmadır? Bu genelleme ve indirge-

medir. Din, eşyanın da insan gibi ruhu vardır dediği zaman, onda insan ruhudur ki; insanın kendisiyle tabiatın şeyleri arasında birlik kazandırıyor ve böylece gaybî ve metafizik olay ve olaylar olan ruhla görülür ve duyulur olan tabiata ait şeyler ve kendisi arasında birlik yaratıyor. Yani evreni ahenkli bir bütün ve bir sistem olarak görüyor. Dağınık, şekilsiz, gayesiz, hedefsiz değil, mütecanis bir dünya görüşü var. Yani gayr-i mütecanis dağınık bir dünya görüşü değil. Bu ahenklilik ki, İslam'da örneğin Yunan dinlerinin zıddına başka bir mantıkî şekilde meydana gelmiştir. Yunan dinlerinde tabiatın yaratıcısı başka bir kimse, insanın yaratıcısı ise başka bir kimsedir. Yunan mitolojisi ve felsefelerinde insan tabiattan ayrılır. Fakat dinsel duyguda her zaman insan ile tabiat arasında çeşitli biçimlerde hurafeci ya da hurafe karşıtı bir yakınlık meydana geliyor. Bu ikisi de evrenin o manevi yasası ve merkeziyle, Tanrı adına veya gizli doğaüstü güçler adına -bir anlamda gayb- bu bağı kuruyorlar. Yani bütün dinlerde insan, tabiat ve Tanrı'nın her üçü de, uyumlu ve ahenkli bir dünya görüşünde şekilleniyor.

9- İnsan, tabiat ve var olma ruhunun birliği: Demiştim ki, var olma ruhunda insan ve tabiatın birliğine inanç, varlığı uyumlu bir bütün olarak telakki etme ve de kesrette daimi bir vahdet arayışı, dinin özelliklerindendir. Son özellik şu anlamdadır: Dinsel duygu bu farklı, parçalı, rengârenk ve gayrimütecanis olayların altında bir birlik arar. Bütün bunları bir kutba, özel bir birime veya bir kaç özel birime tahvil eder, yani bütün olayları bir kaç nedenin son ucu ve bu bir kaç nedeni de bir veya iki nedenin sonucu olarak kabul eder, çokluktan birliğe, kesretten vahdete döner. Bu, dinin bariz özelliklerinden biridir: Her şeklinde, taaddüt ve farklılık, çokluk ve ayrılık altında neden birliği arar.

10- Birleşme eğilimi, endişe, telaş ve çaba: Birleşme eğilimi, endişe, telaş ve çaba, yani insanın daima hayatında dinsel bir endişeye sahip olması, kutsallık meselesinden çok dinsel duygunun ayırıcı özelliğidir. Din, her zaman insanın hayat ve görüşü-

nün mevcut kalıpları içinde dinginleşmesini engeller ve insanı hakikat veya hakikatler ya da sırlar arayışında daimi bir telaş, gayret ve ıstıraba sevk eder. Dolayısıyla daima huzursuzluk, ıstırap, daimi bir endişe, birleşme aşkı, ittisal eğilimi, insan ruhunun görülmeyen merkeze doğru şiddetli meyli ve Alexis Carel'ın ifadesiyle ruhun evrenin manevi merkezine doğru cezbi söz konusudur. İnsan daima fiili durumu içinde âlemde ayrı düşmüş bir birey olduğunu hisseder ve dolayısıyla daima kendisinden uzak kaldığını düşündüğü bir şeyle birleşme aşkı ve telaşı içinde, yani bir tür gurbet duygusu içindedir. Aynı zamanda bir tür yakınlık duygusu, dinsel duygunun özelliklerinden biridir. Yakınlık ve gurbet, bir kaynaktan çıkıp gelen iki kavramdır. Bütün dinlerde insan, daima dinsel duygusuyla telaş ve endişe içinde, o merkezle birleşme aşkı içindedir.

11-Tasallut, terakki, yükselme ve harekete inanç: Bütün dinler gaybî ve gizli güçleri -hatta ilkel dinlerde cin ve ruhları- kendi yararına tasallut altına almaya çalışır. Dindarlar, kendilerine "mana" girsin, kutsalla temas kursunlar, kendilerinin hamisi olan daha üstün güçlerle birleşme sağlasınlar diye sürekli olarak fiilî durumdan daha üstün olma telaşı içindedirler. Böyle bir çabayla din, onları hareket etmeye, daha üstün tarafa gitmeye, yüce zat ve gaye ve en üstün faziletlere doğru ilerlemeye zorlayan, teşvik eden bir faktör olmuştur. Binaenaleyh zihinsel tasavvurumuzda olan şeyin tersine din, hareket, ilerleme ve gelişim (varsayılan her şekliyle gelişim) etkeni olmuştur. Yani her halükarda zihinde dine sahip olma, en üstün olanla ittisal için "olan şey"de durmama, daimi bir koşuşturmaca, ruhta, hayatta ve mevcut kalıplarda sürekli bir hareket etkeni olmuştur. Din fanatizmi gerçekte insanı durgunlaşmaya ve acizliğe ittiği iddialarının tersine görüyoruz ki, din, ilk insanı inançlı kılıyor ve "sen", tabiat güçlerinin temsilcileri olan ruhları, gizli güçleri ve "mana"yı tasallut altına alarak kemale erişebilir ve kendinde taze bir güç ve ruh meydana getirebilirsin ve böylece sende olmayan istidatlar sana hulul edebilir diye teşvik eder.

12- Sorumluluk kavramı, kendini yetiştirmeye inanç, gaybî güçlerin yardımıyla da olsa insanda iradenin -kendi eliyle daha iyi bir yazgı yaratma çabası- varlığına inanç: Bu, bütün dinsel formlarda mevcuttur. Bu inanca göre ben, daha üstün gaybî güçlerle birleşerek ve kutsal ve "mana"ya erişerek yazgımı değiştirebilir ve ilerleyebilirim. Dolayısıyla insan mecbur değildir. İnsan, bütün dinlere göre irade sahibidir, iradesiyle hayır güçlerini celp ederek veya buyruk altına alarak kendini değiştirebilir ve şer ile savaşım verebilir. Bizzat bu göstermektedir ki, din, insandaki irade ve seçmeyi, Sartre'ın deyimiyle seçme amili ve seçme istidadını tanımaktadır. Nitekim her dindarın nefsinde sorumluluk vardır; her dinde ben bir şer ve hayra, üstün bir güç ve mabuda inandığım ölçüde sorumluyum. Radha Krishna'nın deyimiyle aşk sorumluluk getirir; dinsel iman en üstün aşktır. Bağ, sorumluluk getirir, yükümlülük getirir. Dinsel iman, mutlakla[12] bağın, mutlakla birleşmenin inanç ve arzusudur.

13- Tesadüfün reddi, tesadüf ve abese inanmama: Diğer kavram, tarihe birlik kazandırmadır. Tarih felsefesi ve tarih ilminin bütün değeri şudur: Bir dine inanan kimse, şöyle bir seyir çizgisine inanır: Tarih, -insanın yaratıldığı- başından sonuna kadar seyir çizgisi izler. O halde her kim bir dine inanırsa, tarihi dağınık ve rastgele olaylar toplamı olarak görmez, tersine sürekli akan makul ve mantıklı bir cereyan olarak kabul eder. İnsan bu

[12] Mutlak kavramı şu demektir: İnsan her şeyi nispî, yani göreceli görür. İnsanın kendisi de görecelidir, izafidir; fakat insanda daima mutlak arzusu vardır. Din, mutlak kavramını insanın zihnine getirmiştir; Tanrı, doğaüstü, metafizik ve gayp, insan için mutlaktır. Varoluş ve varlık, onun için mutlaktır. Önemli olan, insanın kendisi izafi olduğu, dünya ve bütün işler, bütün eşya göreceli olduğu halde mutlak kavramının insan zihnine nereden geldiği sorusudur. Bu soru, son derece önemlidir. Çünkü gördüğümüz ve hissettiğimiz şeyde, hatta eşyayı hisseden bilinçte asla mutlak yoktur. Fakat zihinsel mutlak kavramı ve biçimi vardır. Mütenahi, sonlu insan tabiatı da sonlu ve sınırlı görüyor. Bu durumda sınırsızlık, sonsuzluk ve ebedilik kavramı insan zihnine nereden gelmiştir? Bu kavramların ilk ve aslî kaynağı nedir? İnsan zihni sınırlı ve nispî olduğu için dünyadan çıkan her şey de sınırlı ve nispîdir; o halde mutlak ve böylece sınırsızlık ve sonsuzluk nereden gelmiştir. Bütün dinlerde mutlak, sonsuzluk ve ebediyet kavramı vardır.

cereyanda bir yerden başlayıp aşamalar kat eder. Sonra tarih ve beşer türünün hedefi olan menzil başına varacaktır. Bu, tarih felsefesi ve tarihte köhne tesadüf düşüncesine karşı tarihin birliği, bağlılığı ve sürekliliği tezidir.

14- Çelişki, mücadele, savaş esasına ve bir tür diyalektik görüşün varlığına inanç: Güya diyalektik olmadığı ve gerçekte Aristocu sübut mantığının geçerli olduğu biçiminde dine yapılan saldırının tam tersine dinsel dünya görüşü, diyalektik bir dünya görüşüdür. Hatta İslam'da, insanın ortaya çıkışının bir çelişki temeline dayandığını görmekteyiz. İnsan, Tanrı'nın ruhuyla balçık ve topraktan yaratılmıştır. Böylece insanın tarihinin ortaya çıkışı çelişki temelinde olup Habil ve Kabil ile başlıyor. Böylece peygamberlerle düşmanları arasında, halkla düşmanları arasında tezat ve çelişki vardır. O halde insani öz ve böylece tarihin akışı çelişki temelinde ve bütün evren kevn ve fesat üzeredir. Bu diyalektik kevn ve fesat görüşü, Aristocu görüş ve sübut görüşü müdür? Peki, kimse bu kültürü savunmayınca, hatta tersine herkes bu kültüre saldırınca ne yapmak gerek? Din ister istemez her ne olursa olsun mahkûm ediliyor.

15- Nedensellik, evrenin mantıkî analizi: İlkel bir insanın şu inancı vardır: Örneğin belli bir şey, filan şeyin izindedir veya o ruh bir değişim geçirmiştir yahut ta bir kişi ölmüşse, bunun sebebi, bir ruh veya cinin gelip ona zarar vermesi veya falan "tabu" gücünün onun canını almasıdır. Bu inançtan anlaşıldığı kadarıyla dinsel duygu, onun zihnini neden ve sonuç ilişkisine götürmektedir. Bunları Durkheim de kabul etmektedir. Durkheim, "rit-i mimtik" (taklidî ritüeller) şeklindeki dinlerde, yani müntesiplerinin örneğin kuraklık zamanında özgül birtakım davranışlarla yağmur duasına çıktıkları dinlerde dahi böyle olduğunu söylemektedir. Bunun gibi amiyane merasimlerimizde de şu vardır: Mesela yağmur yağmıyor, sonra gidip bir merasim tertip ediyor ve yere su döküyorlar. Onlar açısından bu su dökme daha sonra bir neden olarak yağmur meydana getiriyor. O halde anlaşılmaktadır ki, bu insanlar, zihinlerinde bu eylemle

yağmur yağma arasında sebep-sonuç ilişkisine kaildirler. Bu ilişkiyi yanlış ve ters anladıkları doğrudur; fakat zihnin bu sebep-sonuç ilişkisini keşfetme çabasının başlı başına bir değeri vardır.

İmdi gaybî güç ve ruhlara (hatta hayatımızda var olan ve bütün işlerimizde etkili olan iyi ve kötü ruhlara inançta -ki bu dinsel inançtır- sebep ve sonuç vardır. Bu güçleri tanıma, eşyanın yüce ilişkisini tanıma demektir. Felsefe ve bilim de buradan çıkmaktadır (Bu söz Durkheim'e aittir).

16- Beka ilkesi: Ruhun daima geri dönmesi, beka ilkesine işaret etmektedir. Elbette ben, ruhun hep dönüp geldiğini kabul etmiyorum. Fakat bu hurafede bekaya inanç olması önemlidir. Burada iki mesele vardır: Ruhun bir bedenden gittiği ve başka bir bedende veya başka bir canlı veya hayvanda geri döndüğü inancı, saçmadır; ama bu düşünce veya inançta büyük bir hakikat mevcuttur, o da insanın ebediliğine inançtır. Ölümün varlığın sonu olmaması, yani beka ilkesi, sadece insani bireyin bekası anlamına gelmiyor, bu ilkeyle buna ek olarak âlemin, fani olan her varlığın bekası da akla geliyor ve bu ilke, zaman boyunca bütün varlığın devamını açıklıyor.

17- Dünya görüşünün genişliği: Dine inanan birey, bu hissedilir olayların ardında başka ruhlarla sırların ve gaybî meselelerin bulunduğunu söylediğinde, onun dünya görüşü, gördüğü şeyden daha geniştir; o gördüğü şeyden daha çok görüyor ve daha çok anlıyor.

Bu geniş dünya görüşünü ona veren dindir. Yani evreni, duyulur, hissedilir olanla veya bulunan şeylerle sınırlandırmak olan maddi dinin[13] tersine din ona bu geniş dünya görüşünü vermektedir. Dünya görüşünün bu genişliği nedenlerin çokluğuna -gördüğümüz duyumsanır nedenin tersine- inanmaya eşlik etmekte ve dindar bireyin çeşitli olaylar -örnek olarak bitkinin yeşermesi- hakkında bir neden yerine farklı nedenlere inanması-

[13] Ki o zaman var olmamış ve varlık mevkiine sahip olmamıştır.

na sebep oluyor, nedenleri karıştırsa bile. Bunun peşinden gelen diğer bir özellik, yakın nedenlerden uzak nedenlere gitmektir. Yakın nedenler, bizim gözümüzle gördüğümüz ve bedevî ve ilkel insanın görmüş olduğu nedenlerdir. Fakat o dinini bunlarla sınırlandırmamış, aksine demiştir ki, birkaç vasıtayla bu sebebe dönüşen ve bu sonucu meydana getirmiş olan daha uzak nedenler vardır.

18- Olan şeyden, var olanın esaretinden kurtuluş: Her dinde insan, olan bir durumda olmaması gerektiğine, aksine onda ilerlemesi gereken bir durumun var olduğuna ve "var olan şey"den "olması gereken şey"e yürüdüğü adı din olan yola inanır. Böyle bir duyguya sadece insan sahiptir. Bu daimi din duygusudur. Dolayısıyla insan daima din vesilesiyle özsel türsel daimi bir muhaceretle, kurtuluş duygusu ve kurtuluşa tevessülle var olandan çıkmaya davet edilmektedir. Bu kurtuluş, esaret, kurtuluş arzusu ve kurtuluş için çaba kavramlarından, insan zihninde yıkım ve ilerleme, kemal, mutsuzluk ve mutluluk meydana gelmiş olup bunların hepsi insanın akledis, yaşam ve kültürü üzerinde etkili olmuştur. Ben, suret ve imkân âleminde bundan daha iyi olduğuna inandığım ölçüde bende, tekâmül tarafına doğru bir hareket meydana gelir.

19- İnsanı, hayatı ve toplumu koruma kavramı: İptidaî dinlerde yapılan dinsel amel ve törenlerin çoğunda, şer ruhları ve şer dinleriyle mücadele etmek, iyilik öğelerini ve güzellik ruhlarını celp etmek, inşani zatta değişim, birey ve toplumu, insanın yok olmasına sebep olması mümkün olan gaybî güçler, şer amiller, kıtlık ve hastalıktan korumak için çok yoğun çabalar görüyoruz. Dolayısıyla insanı ve toplumu koruma, dinlerin kendisinde vardır.

20- Tanıma ve merak: Din, gözlerinle gördüğün şeylerin dışında pek çok hakikat ve sır vardır, fakat bunlar, senin hayatında ve türünün tarihinin hayatında etkili değildirler, dediği zaman, ister istemez insan için bir tanıma merakı, bilme tecessüsü meydana geliyor ve bu merak ilmi meydana getiriyor. Böylece o sır-

ları hüküm altına almak için gösterilen çaba, tekniği meydana getiriyor. Eğer din, açık olan şeyin gerisinde açık olmayan çok şeyin olduğunu söylemeseydi, insani merak meydana gelmezdi. O halde insanın önceki inancından doğan merak, o meçhul ve gaybî şeylerin çok olmasıyla ilgilidir ve bu ise dinin esasıdır.

21- İstihdam ve seçme faktörü: Din, bütün esaslarını belirlemenin yanı sıra dünyayı hayır ve şer güçleri, iyilik ve kötülük unsurları, iyi ve kötü tutum, iyi ve kötü insanlar, kutsal ve profan vs. diye taksim eder ve insana, ibadet -ilk elden dinlerde- veya belli riyazetler -sonraki bütün dinlerde başka şekiller altında- vesilesiyle ve böylece çok çaba harcayıp fedakârlık ederek ve nefsanî cihatlarla bu tabii güçleri istihdam edebileceğini öğretir ve ona der ki, gök ve yer, senin için itaatkar kılınmıştır; böylece sen kendin seçebilirsin.

22- Güzellik ve sanat: Bunlar tapınma kavramının bir parçasıdır ve tapmanın özünde vardırlar. Bazılarının iddia ettiği gibi din korkunun ürünü değil, tam tersine dinlerin varlığının güzellikle ilgisi vardır; bende bütün tanrıların isimlerinin fihristi var, onların tamamında güzellik ve cemal kavramı mevcuttur. Bizim "Allah" inancımızda da cemal ve güzelliğin her zaman ve her yerde Allah'ın en büyük sıfatlarından olduğunu görüyoruz. Her zaman görüyoruz ki, bütün dinî sanatlar, şer ve maddi gücü çirkin gösterirken, tersine hayır güç ve tanrılarının en güzel şekilde gösteriyorlar. Bundan dolayı İslam'da güzellik kavramının ret ve inkâr olmuş olmasına rağmen mescit ve mabetlerde dinsel duygunun estetik ruhunun en büyük tecellisini gösterdiğini görüyoruz. Dolayısıyla güzellik, cemal ve sanat, tapınma duygusunun özünde vardır. Tapınma ise dinin özünde vardır. Durkheim'in ve sanat tarihine inanan herkesin sözüyle sanat dinin evladıdır, bugün tersine onu incitse de!

23- Aşk ve tapınma: Her dinsel duygu, kendi zatında her şekli altında aşk ve tapınmaya sahiptir. İnsanın mabut ve mabutlarla ilişkisi, sevme, aşk duyma ve tapma ilişkisidir. Bu ilişki mefhumunu, insanın tanrıları için koyduğu isimler anlayışında bul-

mak mümkündür. Çocuklarımız, kitap ve eserlerimiz için seçtiğimiz isimlerde, kendi duygu ve telakki türünü görüyoruz. İlkel dinlerin koyduğu isimler ve tanrılarına atfettikleri sıfatlar, onların tanrı ve tanrılarını nasıl telaki ettiklerinin göstergesidir. Binaenaleyh tanrılar, bunlardaki ruhsal duygunun yansıması olmuştur. Bu isimlerin hepsinde aşağıdaki özellikler ortaktır:

a) Himaye anlayışı: Bu tanrıların çoğunun adı, "baba"manasına gelir.

b) Aşk

c) Güzellik ve cemal.

d) Kutsal: Tanrıların bütün sıfatlarında.

e) Büyüklük, üstünlük ve yücelik

f) Mutlak: Bütün tanrıların adında mutlaklık kavram ve anlayışı.

g) İdeal: Bütün tanrılar idealdirler.

Bu özellikler, dinsel duygunun özsel parçasıdırlar.

Ben son olarak Radha Krishna'dan bir şiir (Radha Krishnan, Hayyam'ın müterciminin sözünden tercüme yapıyor) okumak istiyorum. Şöyle diyor:

Ey aşk, ey aşk, ben, sen ve Tanrı'nın bir hazırlık yapması (insan hitap ediyor), evet hep birlikte hazırlık yapıp başka bir dünya inşa etmemiz mümkün mü?

Sonra Radha Krishna şöyle diyor: Biz böyle bir dünya kurmaya, böyle bir hazırlık ve girişimde bulunmaya ve insan, aşk ve Tanrı arasında işbirliği yapmaya çağrıldık. O dinsel aşktır ki, daima insani fıtrattan fışkırıp coşmakta. İnsanı sürekli olarak hareket ve kemale götürmektedir. Bu dinin dediği şey. Bundan daha önemlisi şöyle diyor: Eğer din, dünyanın hareket sürecinde, insanların ilerleme ve yükselme yolunda olsa, niçin onunla mücadele edelim ki? Tarihte hep hareket veren güçleri, yaşam seyrinde insani kemal ve hareketi hızlandırmaya teşvik etmek için tevessül etmemiz gerek.

ÜÇÜNCÜ DERS

Bu konulara girişte, ilk oturumda böyle bir çağda, neden böyle bir konuyu gündeme getirip ortaya koymamız gerektiğini ve Doğu ülkeleri arasındaki bir toplumun, özellikle de İslam toplumlarının bilgin ve aydın zümresinin, benim deyimimle tabakasının bir tür dinsel bilince ermesine ve dini tam bilip tanıma noktasına gelmesine ne ihtiyaç bulunduğunu anlatmıştım. Bu bilme, tanıma ve bilinci rastgele seçmediğimi görüyorsunuz. Dinî iman ve inanç meydana getirmek için çaba sarf etmemiz gerektiğini söylemiyorum, başka bir şey söylüyorum. Çünkü dinî iman ve inanç, bilme, tanıma, bilgi, bilinç ve ezcümle dinsel bilgi ve bilince bağlıdır. Eğer dinsel bilme, tanıma, bilgi ve bilince bağlı olmazsa, iman, inanç ve din bir derde deva olmaz, tersine dertlere bir dert katar; zira bilmediğimiz dine inanç ve iman, başka her dinle eşittir.

İslam, ileri, ilerici, hareket verici ve toplum inşa edici iken başka bir din uyuşturucu ve uyutucudur. Tam dinsel bilgi, bilinç ve tanıma sınırları belirler. Bu iki nitelik arasındaki ihtilaf ve farklılık, dışsal ve nesnel tahakkuk getirir. Bu bakımdan tanımadığımız İslam, diğer herhangi bir din ile eşittir. Hatta tanımadığımız her ekolle, ona nispet kör ve sağır inanca varırız.

Demiştim ki, esasen İslam toplumlarında dinî bilinç ve bilip tanıma, kültürel doku, şuur ve ruhunun dinle iç içe olduğu ve dinin oluşum ve tahakkukunda esaslı bir paya sahip bulunduğu toplumu bilip tanımaya ve toplumsal bilince müncer olur. İs-

lam toplumunun aydını, işte bu bilinçle toplumunun tarihsel serüvenini tanıma noktasına erişir ve toplumun kültür ve geleneği içinde -ki kültür ve geleneği tanımadan aydın hiçbir esaslı işe girişemez- bir yer bulur.

Bundan dolayı ben alışılmış klâsik yöntemi izlemiyorum: Örneğin tarihle ilgili on veya yirmi kitap seçip sırasıyla dinleri söyleyerek geçmek gibi bir yöntem, benim yöntemim değildir. Bu, çok uzun ve faydasız bir iştir. Aksine benim seçimim olan yöntem, dinlerin değişimine ve dinsel görüşün gelişimine bakarak tarih boyunca dinlerde söz konusu olan en temel meseleleri ortaya koymaktır. Dolayısıyla klasik anlamıyla dinler tarihi yerine daha çok dinleri tahlil, inceleme ve bilip tanıma demek gerek. Bunların hepsi, öncelikle bugün çağımızın simasına hala yansıyan beşerî değişim ve insani kültürler tarihini tanımak, günümüz dünyasında hala insanlığın değişim ve dönüşümler yazgısında etkili olan dinin tam olarak tarihsel sosyolojik incelemesini yapmak ve hepsinden önemlisi de bizim tarih ve kültürümüzü şekillendirmenin, toplumumuzun sosyal, kültürel ve siyasal görüşüne, toplumsal, felsefi ve ideolojik ilişkilerine şekil vermenin ve de aydının halkının yaşam metnine, halkının vicdanının karanlık dehlizlerinin derinliklerine, hep Doğulu aydın toplumu için meçhul kalmış ülkesinin kalbine nüfuz etmesinin temel etkeni olarak İslam'ı tanımak için giriştir.

Önceki celsede çok hızlı incelememiz, tarihin bütün dinlerinin -özellikle iptidai dinlerin- ortak esaslarının fihristine erişmişti.[14] Ben demiştim ki, bu esaslara dikkatle bakarak dinin tam bir tarifine ulaşılabilir.

[14] Daha fazla okumak ve anlamak isteyenlere Farsçada var olan kitaplara müracaat etmelerini salık veriyorum. Özellikle "*Doğu ve Batı'da Din*" adlı fevkalâde güzel, derin ve aynı zamanda küçük bir kitap, burada zikre değerdir. Bu eseri, büyük Hint politikacı şahsiyet kalem almış. Cumhurbaşkanlığı makamından önce teveccühe mazhar bilimsel, düşünsel ve kültürel çalışmaları yapmıştır. Hemen burada şunu söylemek istiyorum: Maalesef Doğulu tahsillinin eksikliklerinden biri, Batı'nın kültür şahsiyetlerini kendi kültür şahsiyetlerinden daha iyi tanımasıdır. Asya ve Afrika'nın, hatta İslâm toplumlarının

Dinin Tarifi

Dinler tarihi kitaplarını inceleyerek, bu sınıfta anlatılan konu ve sorunları daha derin ve daha olgunlaşmış olarak anlamaya ve daha çok kaynakla bu konulara teveccüh buyurmaya hazır hale gelirsiniz. Çünkü burada inceleme ve tahlil yönü, rapor yönüne göre daha fazladır. Geçmiştekiler -hatta yeni yazarlar- önce dinin bir tanımını yaparak işe başlar ve yapılan muhtelif tariflerin bir listesini verirler. Örneğin falan şöyle diyor: Din, gaybî varlıklara inanmaktan ibarettir. Bir başkası şöyle diyor: Din, egemen sınıfın halk kitlesini uyuşturmak için uydurduğu şeyden ibarettir. Diğer biri ise, dinin ilkel insanın tabiat güçleri karşısında korku tepkisinden ibaret olduğunu söylüyor. Bu tanıma göre insan, eziyet veren güçlerin şerrinden kendini koru-

büyük düşünürlerini bırakın tanımayı, belki onların isimlerini dahi duymamışız. Hâlbuki her öğrencimiz az veya çok Batı'nın fikrî şahsiyetlerini tanıyor. İşte bu, bir çeşit kendinden çıkıp uzaklaşma ve kendine yabancılaşmadır. Okumamız gereken kitaplarla tanımamız gereken şahsiyetlerin bir listesini hazırladım. Söz konusu şahsiyetler, genellikle bizim tanımadığımız kimselerdir. Hatta İran'da onların esamesi dahi okunmaz. Bizim kültürel aracılarımız –çevirmenler- alışılageldiği üzere tüketmek için sadece Batı'nın tüketim mallarını getiren iktisatçılarımız gibi, Batının manevî üretimsel mallarını da bunlar getirip aydınlarımızın tüketimlerine arz ediyorlar. Hâlbuki düşünce derinliği, fikir genişliği ve özellikle ruh derinliği açısından Batı'da, "Radha Krishna" gibi insanlar yoktur. Geçmişte Rene Guenon veya Pascal, şimdi ise Alexis Carrel –ben ona sevgi besliyorum- gibi insanlar var olmuştur ve şu anda da vardırlar. Fakat Doğu, çok kötü ekonomik yazgısına rağmen bu dâhilerin doğuşunu devam ettirmiştir; büyük manevi kutuplara, güneşlere karşı küçüklü büyüklü yıldızlar vardır. Doğu'nun, hâlâ canlı bir ruha sahip olması, ümit mayasıdır; Doğu, gerçekten de dâhiler çıkarabilir, yetiştirebilir. Radha Krishna'dan çevrilen ve okunmaya değer diğer bir kitabın adı, "Doğu'nun Dinleri ve Batı'nın Düşüncesi"dir. Çok derin ve incelikli olmayan, ama umum için güzel, çok alışılmış ve başlangıç için faydalı olacak diğer bir kitap, Felisin Chale'nin "*Çok Yazan Az Düşünen*" isimli eseridir. Diğer bir kitap ise, John Nass'ın "*Dinler Tarihi*"dir. Her ne kadar ürün alma, sonuç çıkarma ve akıl yürütme açısından zayıf olsa da, ders açısından ve çeşitli ekollerin kavram ve özellikleri bakımından oldukça kapsamlı bir kitaptır. Çevirisi de nispeten iyi. Başka bir kitap da, Sayın Haşim Rıza'nın yazdığı "Büyük Dinler Tarihi"dir. Bu kitap Hâsım Rıza'nın kitabı. Bu da not alacağınız kitaplardandır: Satın almayın ve okumayın!

mak ve kendini himaye eden güçleri celp etmek için bir dizi amel, yakarış ve inançlara yöneliyor ki onların toplamı dindir. Dolayısıyla din, insanın tabiattan korkusundan doğmuştur. Başka bir ilim adamı da şöyle diyor: Din, insanın eşya ve tabiat olayları hakkındaki bilgisizliğinden. Çünkü tabiat olaylarını bilimsel tahlil edememiş, sebeplerini anlayamamış, izah edememiştir. Depremin hangi nedenle, rüzgârın hangi sebeple, yağmurun hangi etkenlerle gerçekleştiğini bilememiştir. Bu sonuçları, tanrılar, tabiatüstü metafizik ruh ve kuvvetler adındaki bazı nedenlere dayandırıyor ve buradan da din ortaya çıkıyor. Bir diğer yazar ise dini şöyle tanımlıyor: Din, insanın kendi yazgısında etkili olduğunu zannettiği ruh ve varlıklara gizemli imandan ibarettir.

Bu tarifler hiçbir derde derman değildir. Bunlarla dini ne ret ne de ispat mümkün olur. Eskilerin ve bizim klâsik yazarlarımızın yanılgısı, hemen başlangıçta tarif verme yoluna gitmeleridir. Tariften sonra her ne gelirse beyhudedir; zira bilimsel yöntem tarifi sonda ortaya koyar, başta değil. Eğer başta tarif yaparsan, sonra her ne dersen başlangıçta yaptığın tariften uzaklaşırsın. Hâlbuki söylediğin her şeyde bir giriş ve tarife ulaşmak için akıl yürütmeler olmalıdır.

Söz konusu yanılgı, yazarın önceden bir tarif yapması ve sonra söylediği şeylerin, söylediği sözün açıklaması sadedinde olmasıdır. Hâlbuki araştırmacı, hakikati elde etmek için gösterdiği çaba sürecinde tarife ulaşır. Birincisinde bütün yapılan, yazarın önyargısını ispat etmek için deliller ortaya konulurken, ikincisinde temel ve hakka erişmek için giriş ortaya konulmaktadır.

Başlangıçta bir inanca sahip olup, sonra onu ispat etmeye çalışmamız, bilimsel araştırmanın büyük hastalığıdır. Bu, araştırma değildir, propagandadır. Araştırma şudur: Bizim önceden bir inancımız yok, meseleleri incelemeye, karşılaştırmaya, açıklamaya ve analiz etmeye başlarız. Sonra mantık ve bilimsel araştırma bizi kabul etmemiz gereken bir sonuca ulaştırır; inançlarımıza aykırı bile olsa. Bu bilimsel yöntemdir, bilimsel araştır-

ma yöntemidir. Sosyal meselelerde söz konusu olan yöntem, sosyologların seçtiği yöntem, tabiat bilimlerinde geçerli olan yöntem, bu yöntemdir.

Geçmişte Aristo veya Eflâtun "İnsan konuşan/düşünen hayvandır." veya "İnsan zihinsel biçim yapan, idealist bir hayvandır" diyorlardı. Sonra da bunu ispatlamak için parçaların tamamını kendi yaptıkları bu bütüne yüklüyorlardı.

Önce insanın gülen bir hayvan olduğunu söylüyorlardı, sonra bir varlığın insan olduğunu ispatlamak için onu gıdıklıyorlardı! Eğer gülüyorsa insandır, yoksa insan değildir! İnsan olduğunu nasıl anladık? Gülmesinden! Bu yöntem, bütünden parçaya gitmektir, tümdengelimdir. Yani önce bütünü bilmemiz, sonra parçaları o bütüne göre tanımamız gerek. Tümevarım ve yeni bilimsel yöntem bunun tersidir. Bu yöntemde henüz bütünü, küllîyi bilmiyoruz, parçaları inceliyoruz. Sonra bütüne ulaşan biz değiliz, bizi bütüne ulaştıran bilimsel araştırmadır. Geçmiştekiler kuşu tanıyor, kuşun uçan bir varlık olduğunu biliyorlardı. Belli bir varlığı tanımak için önceden yapılan tarifi ona tatbik ediyor, uyarlıyorlar ve hükmü çıkarıyorlardı. Fakat yeni metot -ilerlemeler daha çok bu yönteme bağlı olarak gerçekleşmiştir- kıyas, tümdengelim ve sübjektifliği ortadan kaldırıp nesnel deney analize dayalı inceleme ve tümevarımsal mantık yönteminden yardım almıştır. Örneğin kuşu tanımak için, çeşitli kuşlar hakkında araştırmalara başlanır, ortak olmayan yönler, dışarıda tutulur, ortak yönler bir araya getirilir. Bunları yaptıktan sonra "kuş uçan bir varlıktır" diye bir tarifte bulunmak mümkündür. Elli bin, kırk bin veya otuz bin çeşit kuşu inceledikten ve parçalar -kuşun parçaları, karga, güvercin, serçe, kumru vs.- hakkında mütalaada bulunduktan sonra kuşun tarifine ulaştık. Bunca kuşun arasında -bir istisna ile- sadece yarasanın yavrulayan bir kuş türü olduğunu anladığımızdan, ikinci bir tarife ulaştık: "Kuş yumurtlayan bir varlıktır." Bu bilimsel yasaları, bu yöntemlerle inceleme yaptıktan sonra elde ediyoruz. Bu suretle günümüz bilgini yeni keşif yapıyor, bilimsel yasa elde ediyor, yasa doğrudur da. Çünkü onun temeli teknik ve

bilim meydana getiriyor. Tabiatın işine müdahale ediyor. Sonra anlaşılıyor ki, bu şekilde yasa bulma ve bilmek, tabiat meselelerinden bu şekilde hüküm çıkarmak doğrudur. Ama insani ve toplumsal meselelerde bu yasa, sabit ve istisna kabul etmez değildir. İstisna, insani meselelerde daha çoktur. Fakat eskilerin tümdengelimine göre bu yöntem tatmin edicidir. Dinin tarifinde de böyle bir yöntemden yararlanmak gerek. Bu iş için, örneğin 50 tarifi seçmek ve bunların 49 tanesini reddedip birini ispat etmek yerine, dini çeşitli dönemler içinde inceler, ortak yönlerini buluruz. -Kuzey Amerikan Kızılderililerinden, Batı Afrikalı zencilere kadar, Arap, Sami, Aryai, Hint ve medeni İran dinlerinden vahşi Avustralya kavimlerinin dinlerine kadar- bütün ırk ve kıtaların dinlerinde olan bu ortak yönlere dikkat etmek suretiyle bilimsel ve inkârı mümkün olmayan bir tarif elde ederiz. Bu araştırmadan sonra elde edilen şey, ona inanmanın din sahibi olmaya bağlı olduğu bir tarif değildir. Yani din karşıtı ve din dışı olan kimse dahi, eğer bilimsel yöntem ve bilimsel ruha aşina olursa ve bilimsel bir ruha sahip olursa, bu sonucu, önceki oturumun sonunda gördüğünüz şeyi, bilimsel incelemelerin sonucunu kabul etmek zorundadır. Dinden ve dinlerin ortak özelliklerinden bir tarif zemininin, şerh, yorum ve tefekküre ihtiyaç duyan -ki ilkel beşer dinlerinde söz konusu olduğu gibi, Egzistansiyalizmden Materyalizme, oradan idealizme bugünün felsefelerinde de hep söz konusu olan şey- büyük bir derinliği vardır. Bu felsefelerin hepsi, bu meselelerle meşguldür.

Şimdi dinlerin ortak özelliklerinden yan yana sıralamak suretiyle, bir kelime, bir hakikat ve din için bir tarif elde ediyoruz.

"Gaybî varlıklara inanç" şeklindeki din tarifinde bir şey aydınlanmıyor. Bütün dinlerin gaybî varlıklara inançlarının olduğu doğrudur; fakat bu din türü ve hakikatinin özelliklerinden biridir. Bu, dinin harici bir sıfatla, tezahürlerinden biriyle tarifidir. Din, asla bu küçük sıfatla sınırlandırılamaz. Gerçi gaybî varlıklara inanç, dinlerin bir parçasıdır; fakat bu, dinin kuşatıcı ve kapsamlı hakikatini ortaya koymuyor.

Jung,[15] bilinçli vicdan (conscience), bilinçsiz vicdandan veya batıni şuur ve iğfal edilmiş vicdandan (inconscience) başka aracı bir vicdanın da olduğuna inanıyor.

Freud bilinç ve bilinçsizliğe inanmıştı. Bilip seçtiğimiz şeyi -örnek olarak bilet satın almak, otobüse binmek ve üniversiteye gitmek gibi- bilinçli vicdanın emriyle uyguladığımız görüşündedir. Bilmeyip bilinçsizce içine düştüğümüz şey ise bilinçsiz vicdandandır; örneğin niçin bir renkten hoşlanıp başka bir renkten hoşlanmadığımızı, bir kişiden nefret ettiğimizi, bir kıyafeti sevmediğimizi yükseklikten korktuğumuzu, sesten ürktüğümüzü bilmememiz gibi. Bütün bunların sebebi, akış halindeki bilinçsiz vicdandadır. Fakat Jung bu iki vicdan arasında aracı bir vicdanın daha olduğu görüşündeydi. Bu araçsal vicdan, söz konusu iki vicdan cinsinden değildir; bu ikisinin arasındadır, yarı bilinçlidir. Bu üçüncü vicdanı "consienssosyal", yani "sosyal vicdan" olarak adlandırmıştır.

Sosyal vicdan, bireyi toplum tarafına çeken bir güçtür. Bireyin yalnız başına yemek yiyesi gelmiyor (Yeni burjuvazinin küçük ruhu, bireyi öyle yapmış ki, gıdasını tek başına yemesi için dostu zorluyor). Hayat, onun için tahammül edilemez. Gerçi evinin gizli köşelerinde, şahsiyetini hissi ve bireysel aşkı için şiir söylemiştir. Fakat şiir, doğup şekillenir şekillenmez, okuyucunun peşine düşüyor, onu bastırıp yayınlamak istiyor. Tabi-i ki halkı kendi varlığından bir şekilde haberdar etmek istiyor. Bütün bunlarda insanın toplum tarafına cezp edilişinin tezahür-

[15] Jung, Freud'un işini ortaya koyan çok büyük bir adamdı; Bundan altı-yedi yıl önce İsviçre'de öldü. Jung'un çalışmalarından biri, "*Gizli Beşerî Ruhun İncelenmesi*" adlı kitaptır. Gayretli birinin onu tercüme edip Fars dilinin kültür ve bilincine büyük bir hizmet yapmasından ümitvarım. Doğrusu İran'da niçin her şeyin, tahsilliler ve mütercimlerimiz aracılığıyla ufalandığını bilmiyorum. Özel kitaplar, örneğin Bachelard'ın (s. 106) bütün eserleri - tercüme edilmiş veya ediliyor- çevriliyor; fakat Bachelard'ın kendi tasdikiyle ondan daha kuvvetli olan Iliat'tan bir yazı bile Fars dilinde mevcut değildir. Aynı şey, Jung için de geçerlidir. Jung, İran'da tanınması gereken, ama tanınmayanlardan biridir.

leri aksetmektedir. Bu bireylikten toplumsallık tarafına kaçış, bireyin toplumsal ruhla bağıdır.

"Jung", bu özgül toplumsal vicdanı tanımlıyor. Bu sosyal vicdanın çeşitli kategorileri vardır: Siyasî ve ekonomik kategori, amelî kategori ve Jung'un sözüyle hepsinden daha derin ve etkin olan özgül kategori. Bu son kategori, dinî ve irfani vicdandır.

Jung'un bu sözü bir noktaya kadar doğrudur: Daha önce saydığım dinlerin ortak özelliklerinden biri de -6 nolu madde- dinin sosyal ruha sahip olmasıdır.

Freud ve Durkheim gibi sosyologlar hep büyü ile dinin arasındaki farkın, büyünün birey ve bireyliğe yönelmesi, dinin ise toplum ve cemiyete yönelmesinde yattığını düşünmektedir. Din, daima bireyi toplumsallığa, bireysel çıkarları, toplumsal çıkarlara feda etmek istiyor. Bireyden toplum ve diğerleri için fedakârlık istiyor. Hâlbuki büyü, başkalarının çıkarlarını kendi müşterilerinin menfaatlerine feda ediyor. Bireyin işinden başkalarının zararına düğüm açmak istiyor. Versay'da özel kilise mabedinde, altı günlükten daha küçük birkaç bebek cesedi çıkmıştı. Büyücü, Versay kilisesinin altında müşterinin işinden düğüm açmak için bu çocukların kanından ilaç yapmış ve 6 günlük çocukların ölümü pahasına örneğin müşterinin düşmanını veremle öldürmek için büyü yapmıştır! Bu, büyünün daimi şeklidir. Kabilenin büyücüsü düşmanı yok etmek, düşman kabileyi yağmura tutturmak ve sel felâketine uğratmak, bereketini ortadan kaldırmak, harmanını ateşe verdirmek, ineklerinin düşük yapmasını ve sütten kesilmesini istiyor. Bütün bunlar, birey için toplumu feda etmek demektir. Fakat din, büyünün aksine daima bireyi kendi içinden yetiştirerek çıkarmak istiyor. Toplumsal ve kendi kabilesinden daha üstün ruhun hareketi içine yerleştirmek istiyor. Bu, dinin özelliklerinden biridir. Bu noktada Jung'un, dinsel duygunun, insanın sosyal vicdanının temel kategorilerinden biri olduğunu söylediği başka bir incelemede, sosyoloji ve sosyoloji tarihi ile aynı sonuca varıyor; o da dinin ruhunun sosyal oluşudur. Hatta irfani ve âhiret yönelimli din-

ler, ümmet inşa eden, toplum inşa eden toplumsal dinlerdir. (sapma dönemleri hariç).

Fakat Jung'un sözünün bir yere kadar doğru olduğunu söylemiştim; çünkü bu -her ne kadar doğru da olsa- dini de açıklığa kavuşturmuyor. Jung, insan fıtratının derinliğinde özel bir yeri, insani sosyal yarı bilinçli vicdanı gösteriyor. Fakat bu duygunun ne olduğunu, neden kaynaklanıp çıktığını ve felsefesinin ne olduğunu söylemiyor. Çünkü bu iş, Jung'un işi değildir. Psikolojinin işi, duyguların hakikatlerini tanımak değildir. Bilakis duyguların nedenini ve onlar arasındaki ilişkileri bilip tanımaktır.

"*Din ya da İnsan Ruhunun Dördüncü Boyutu*"[16] adlı çok güzel kitaptan şunu okuyoruz: Dünyanın, üç maddi boyuttan -uzunluk, genişlik ve yükseklik- dışında bir de zaman-mekân boyutu, yani Einstein"ın deyimiyle bir place temps boyutuna sahip olması gibi, -Einstein'ın izafiyet teorisinde- insani ruhta da dördüncü boyut vardır; din, insana özgü o boyutun tecelli ruhudur. Eğer dinin kökünün, içimizde zihinsel tasavvurun müphem ve gayr-i kabil derinliğine eriştiğini görüyorsak, bu, onun, insani zihnin hissedilir ve açık boyutlarından doğmuş olmasından değildir. Ekonomik konulara yöneliş (ruhumuzun açık ve aydın bir boyutundan kaynaklanmaktadır), cinsel yönelim (özel bir ruh, ihtiyaç, çaba ve cazibeden kaynaklanmaktadır) ve nereden kaynaklandığını ve nereye gittiğini bildiğimiz, illetinin ne olduğu ve hangi insani boyutun tecellisi olduğu malum olan insani özün temel çaba ve cazibelerindendir. Fakat irfani duygu, zihnin tasavvur etmesi mümkün olmayan bir tür kendine özgü karışık eğilim, felsefe ve aşktır; insani özün açık, sınırlı ve somut boyut ve içgüdülerinin tezahürü değil; bilakis dördüncü boyut olarak adlandırılan gizli boyuttan doğmuştur. Bu doğru ve kabul ettiğim bir teoridir. Bu, insan yaratılış ve fıtratında, di-

[16] Sayın Beyanî'nin tercüme ettiği Fransız yazarlardan birinin kitabı. Çok küçük bir kitap. Kesinlikle okumanızı istiyorum. Kendi çapında değerli ve kıymetli olup yeni bir kuramdır.

nin, içinden çıktığı ve daima tarih boyunca çıkıp yeşerdiği bir yer ve kaynak olduğunu göstermekte; bu tecelliler, her ne kadar adı din olmasa ve başka bir biçimde olsa da, din karşıtı ve dinsizler arasında da açıkça görülür. Bir çeşit daimi tapma da, bu boyutun özelliklerin dendir. Bütün bunlara rağmen, bu da, din tam hakikatinin ne olduğunu, niçin ve ne tarafa olduğunu söylemiyor. Ama şu gerçeği aydınlatmaktadır: Din, tabii etkenler, cehalet, korku veya örneğin ekonomik ve sosyal etkenlerden değil, bilakis insani fıtrattan, insanın özünün türselliğinden doğup gelmiştir. Bunun, insanın yaratılışında, genlerinde ve ruhunun boyutlarında kendine özgü bir yeri vardır. Fakat dinin ne olduğunun açığa kavuşması için bizim, meseleyi daha çok, daha dikkatli ve daha incelikli bir biçimde mantıklı ve doğru tahlil etmemiz gerek.

Bilgi sosyolojisi, yeni bir bilimdir, Sosyolojiden daha yeni. Bilgi sosyolojisi (dukensiyans); çeşitli toplumlarda din, ilim, felsefe ve sanatı meydana getiren bilgilerin, marifetlerin, kültürlerin, milliyetlerin ve vicdanların sosyolojik incelemesinden ibarettir. Çeşitli dönemlerde bir toplumda ortaya çıkıp gelişen felsefe, sanat, din, edebiyat, irfan ve benzerlerinin sosyal kökleri vardır. Bu kültürel ve bilimsel kaynakların sosyolojik tahlilini yapan ilmin adı bilgi sosyolojisidir.

Eski 19. yüzyıl sosyolojisi, bilgi ve kültürü, derinlemesine ve temel hususlar olarak incelemeksizin çok basit bir biçimde, örneğin üretim araçlarının veya üretimin etkisi altında olduğunu söylüyor. Bilgi sosyolojisi bu etkileri inkâr etmiyor; fakat sosyal kalıplarda somutlaştırıp belirginleştiriyor ve sonra mantıkî bir sıralama ile alt yapıyla irtibatlandırıyor. Hâlbuki 19. yüzyıl sosyologları çok basit ve amiyane bir biçimde "alt yapı"dan "üst yapı"ya uçuyorlardı. Yapışmadığı zaman da yapıştırıyorlardı. Tutmayan tahliller ve tahminlerde bulunuyorlardı. Nitekim şimdi de yapıyorlar.

Bilgi sosyolojisinin işi, insan bilgilerinin sosyal boyutlarını göstermektir. O insani bilgilerden biri dindir.

Sayın Gurvitch'in deyimiyle[17] -elbette benim diğer ekollerle yaptığım teliflerle-, "insan, farklı kültür ve devirlerde, manevi tecellilerin çeşitli boyutlarına sahip olduğunu göstermektedir." Meselenin biçimi budur, yani insani ruh, her boyutundan parlak bir renk fışkıran bir prizmadır. İnsani vicdan, tek kaynaklı ve tek boyutlu değildir. Bütün dönemlerde ve bütün toplumlarda, insan genel olarak başkasının vicdanından tamamen ayrı olan birkaç müşahhas vicdana sahiptir. Bu birkaç vicdanın, insanlık tarihi boyunca insanın fikrî, bedenî ve kültürel gelişimine göre hem ilkel toplumlarda hem de medeni toplumlarda belirgin ve bağımsız yansıma ve tezahürleri olmuştur.

Bu yüzden beşerî kültür ve medeniyeti, sosyolojik açıdan çeşitli insani görüş ve vicdanlar temelinde sınıflandırmak mümkündür (Dikkat ediniz, bu, bilgi sosyolojisi biliminin temelidir):

1- Felsefi vicdan: Felsefi vicdan, insanın aklî görüşünün, dünyayı, dünyanın tümellerini, insanın alınyazısını ve tümel olaylar arasındaki ilişkileri bilip tanıma, tahlil etme ve açıklamada tezahür ve tecelli etmesinden ibarettir. Bugün ne yiyeceğiz, yarın ne yapalım ki daha iyi para kazanalım, hangi işi bulalım ki gelecek vaat etsin! Bu tür sorulara cevap verecek olan, felsefe değildir. "Niçin varız?", "Bu dünya neden vardır? Bizimle dünya arasında ne gibi bir ilişki vardır?" gibi sorulara felsefe cevap verir. Felsefenin yarını, ölüm sonrasıdır. İlmin yarını ise, yarın sabahtır. Felsefe, insanın özünde daima endişesi duyulan genel sorulara cevap verir. Bu soru ve cevapların toplamı, sormaya ve cevap işitme ihtiyacı, felsefenin ta kendisidir.

2- İlmî vicdan

3- Teknik, fennî veya sınaî vicdan.

4- Siyasal, pratik vicdan: Pragmatizm, böyle bir vicdanın yansımasıdır.

[17] Bilgi sosyolojisinin son teorilerini -en azından Fransız Sosyoloji ekolünde- 1959-1960'da onun derslerinde dinledim. Onun altı aylık derslerini burada altı dakikada anlatmak zorundayım.

5- Sanatsal ve edebî vicdan: Estetik bilimi, bu vicdandan tezahür ve tecelli etmektedir. Bu vicdan, felsefe, bilim ve teknik ve pratik meselelerden tamamen farklı olduğunu göstermektedir. Sanatsal vicdan güzelliği bilir, tanır, ona karşı duyarlılık gösterir. Ama bilimsel, mantıkî, ekonomik ve felsefi meselelere karşı öyle değil. Esasen güzellikleri teşhis eden, sanatı ve sanatın güzelliğini anlayan, başka bir vicdandır.

6- Sonuncusu ise irfani ve dinî vicdandır.[18]

Sokrat, Eflâtun, Aristo, Râzi ve İbn Sina gibi insanlar, felsefi görüşe sahiptir. "Sartre" gibi bir adam, âlim değildir. O ne fizikçidir, ne kimyager, ne doktor, ne teknisyen, ne sanatçı ve ne de irfâni duygu sahibidir. Ama güçlü felsefi görüşe sahiptir. Onun diğer vicdanları ya zayıftır ya da atıl vaziyettedir.

İlmî vicdanda da âlimin filozoftan ayrı olduğu görüyoruz. Bazı filozofların aynı zamanda âlim de oldukları doğrudur. Fakat bu iki kavram, birbirinden tamamen ayrıdır. Birinin, felsefi meselelerde zirve noktada bir düşünceye sahip iken, fizik, kimya, matematik ve cebirden vs. daima sıfır aldığını ve sonunda onu okuldan attıklarını görüyoruz. Ama aynı adam Sartre'dan bir yazı okuyor ve üstadından daha iyi anlıyor. Bu yüzden bilimsel ayrı bir şey, felsefi vicdan ayrı bir şeydir.

Teknik vicdan konusunda en güzel örnek, bizim kendi köylülerimizdir. Beynimizin tekniksel ve fennî değil, irfani ve şairane olduğu, şoförün, otomobil arızalanırsa yol ortasında kalacağını, ya anlamadığı ya da anlasa da elinden bir iş çıkmayacağı şeklinde bize yapılan ithamların tersine, o köylülerden biri, vaktini laflayarak geçirdiği kahveden çıkıp arabaya bakıyor. Ne arabayı tanıyor, ne de teknik ve sanayiden bir şey anlıyor. Köyden

[18] Baylardan biri önceki oturumda, "niçin çok önemli olan falan meseleyi sona koydunuz?" diye sormuştu. "Önemli olduğu için" dedim. Bazıları, toplantılarda önemli insanı önce gösterdikleri, yani yukarıya oturttukları gibi, önemli meseleyi de önce söylemeleri gerektiğini sanıyorlar. Oysa yüzeysel ve basit meseleler önce ortaya konulduğu halde en önemli mesele sonda ortaya konur. Bu, bilimsel yöntemdir.

bir defalığına bile olsun dışarı çıkma imkânı bulamamış; fakat bir ip, küp şeker, tel, küçük bir değnek parçası, şeker çekici ve bir parça teneke ile arabayı bir şekilde tamir edip yola vuruyor. Otomobildeki iki mühendis ise elbiseleri kirlenmesin diye bakmıyorlar bile. Bu, teknik görüş ve yetenektir, teknik vicdandır.

Bazı çocukların fikrî açıdan veya beyin kuvvetleri bakımından çok düşük bir düzeyde, hatta ortalamanın bile altında bir düzey olduğunu, fakat evde ve okulda herkes için alelade olmayan şeyler yapıp ürettiklerini görmüşüzdür. Bu teknik istidadın tezahürüdür.

Genellikle teknik ve bilimsel yetenekleri -özellikle bugün- bir zannediyorlar; fakat sosyoloji, hatta psikoloji bu ikisini birbirinden ayırmıştır.

Bazı toplumlar, felsefi açıdan güçlüdür, Atina gibi. Bazıları bilimsel açıdan güçlüdür, Fransa gibi; bazıları ise teknik açıdan diğerlerinden daha güçlüdür, Almanya gibi. Çeşitli toplum ve medeniyetlerde de bunun tam olarak böyle somut olduğunu görüyoruz. Bizim toplumlarımızda da böyledir: Teknik işler usulen bir kabilenin elindedir, ziraî işler de o işe yeteneği olan başka bir kabilenin elindedir.

Başka bir yetenek, siyasal ve pratik yetenektir. Öyle insanlar vardır ki, felsefi, bilimsel ve teknik yeteneklerden hiçbirine sahip değillerdir. Fakat he zaman birbirinden uzak birkaç kişin, oturup bir iş yapmak istiyor. Onlar doludizgin önde giderler.

Pikniklerde birimizin herhangi bir seçim olmaksızın söz sahibi olduğunu ve kendiliğinden grup liderliğini üstlendiğini görürsünüz. O kişinin, diğerlerini cezp etmek ve onlara liderlik yapmak için özel bir yeteneğe sahiptir; herkesi nasıl istihdam edeceğini ve işe teşvik edeceğini bilir. Nitekim tarihte de, dünya liderlerinin ne filozoflardan, ne âlimlerden, ne teknisyenlerden ve ne de ediplerden olmadıklarını, bilakis özellikle çabaların başlangıcında bu vicdanın onlarda güçlü olduğunu ve bundan dolayı da diğerlerinden önde olduklarını görüyoruz.

Sanatsal, edebî ve zevksel vicdan, insandaki özel duygudur. Bu duygu, ne aklın, ne felsefenin, ne tekniğin, ne ilmin ve ne de bunların hiçbirinin parçası değildir. Gerçi bugün sanatı veya estetiği toplumun, felsefenin veya görüşün hizmetine verelim gibi sözler işitiyoruz. Ama sanatın kendisi, başka bir şeydir; onların türünden değildir. Şâtır Abbas Sabuhî'nin şiirine baktığınız ve sonra onun tandırcı olduğuna ve ekmek pişirdiğini veya uyanık olduğunu ve külah giydirdiğine baktığınız zaman, bu iki olay arasında bir benzerlik görmüyorsunuz. Çünkü okuma yazma bilmiyor, felsefe bilmiyor, bilimden habersiz, hatta şairlerin divanını dahi okumamıştır. Ama söylediği şiir, yüzlerce üstat filozof ve edip arasında kimsenin benzerini söyleyemediği düzeydedir.

Bütün edebî ekolleri okumuş, eski ve yeni edebî metinleri görmüş ve ders vermiş bir hocanın, bir üstadın bir tek beyit şiir söyleyemeyebilir ve bir tek satır düzyazı yazamayabilir. Bazen bir şiir söylese, ondan bir numara bekleyenler zoraki sözüne kulak verirler. Buna karşılık tıp okumuş ve edebiyat alanında olmayan biri, en güzel şiir ve nesirler yaratıyor.[19]

Güzelliğin bilgisi ve inşası, insandaki özel bir yetenek ve vicdandır; bütün sanatlar, bu gücün ürünüdürler. Bütün sanatlar ve bütün sanatçılar, bu istidadın yansımasıdır. Estetik, o görüşlerden hiçbirinin cinsinden değildir. O görüşler hep sanatçıyı alaya alıyor, sanatçıya saldırıyor; sanatçıyı anlamıyorlar; çünkü sanatkârın kendine özgü bir mantık ve çıkarım üslubu var, akıl ve mantığı kabul etmiyor; fakat estetik duygumuz ve sanatsal vicdanımız şiddetle kabul ediyor, aklî istidlalden daha iyi kabul ediyor. Mesela mum, ilmî, felsefi ve teknik açıdan içinde bir miktar iplik bulunan bir mum parçasıdır; kelebek ise tesadüfen mumun ateşinde yanan bir hayvandır. Fakat edebî vicdan açısından bu büyük bir insani hadisedir:

[19] Şair ve yazarlarımızın geçmişine dikkatle bakarsak, onların çoğunluğunun edebiyat öğrencisi olmadıkları halde İran edebiyatına zenginlik kattıklarını görürüz: sanat okulunun öğrencisi olmuş İhvan-ı Sâlis ve diğerleri gibi.

"Mumun vefasına nazım var yandıktan sonra her dem
Matemdeki kül rengi başa pervane döküyor"

Bu olay karşısında niçin bir vicdan lezzet ve beğeni tatmininin zirvesine ulaşıyor da başka bir vicdan ise alaycı bir biçimde yalan deyip bıyık altından gülüyor? O halde bu olayın, iki hâkim karşısında durduğu anlaşmaktadır. İnsanlar ruhsal anlaşma ölçüsüne eriştikleri ölçüde bu vicdanlar da onlarda daha bir güçlenmektedir. Yani fayda, değerin yanında yer alıyor; değer, faydaya galebe çalıyor. Değer faydadan başka bir şeydir. Dinî ve sanatsal kavram ve anlayışlar, daha çok değer esasına dayanıyor, çıkar ve fayda esasına değil. Fayda ve değer sosyolojik bir konudur. Sosyolojide fayda, bizim maddi ihtiyaçlarımızdan birini gideren kendine özgü bir menfaattir, bir çıkardır. Değer ise, bir olay veya hakikat için inandığımız bir hürmet ve asalet duygusundan ibarettir. Misal olarak; bir hasta için biri bir demet gül, diğeri beş elma kompostosu götürüyor; üçüncü bir kişi ise kendisine ve ailesinin işine yarayacak bir sini veya çaydanlık götürelim diyor. Burada gülü seçen kimse, değer esasına, diğer ikisi ise fayda esasına dayanmıştır.

Başka bir örnek: Bizim vilayetimizden gelen ve henüz fikri olgunluğa erişmemiş bir kişi -güzel, bizim vilayetimizden gelmiş!- şöyle dedi: "Akrabamızdan iki kişi vardı; Lorel ve Hardy gibiydiler. Bu çelişki, kendine özgü iğneli söz ve ironilerin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bu ikisi daima birlikteydiler. Yani iki öğrenci idiler ve tek odadaydılar, biri "nun", diğeri "elif" gibi. Beraber yaşıyorlardı. Birlikte geliyor, birlikte gidiyorlardı. O (bizim vilayetimizden gelen kişi-çev) bu onların ikisine de iğneli söz söylemek, ironi ve şaka yapmak istiyor ve diyordu ki, biri diğerine ocakta tezek topluyorsun derken, diğeri de buna gülistanda gül topluyorsun diyordu. Yani biri, öteki için gül bahçesinde gül toplama değeri biçerken, diğeri ona ocakta tezek derleme değeri biçiyordu. Tezek toplayanın durumuna yüreğimiz yanmıştı. Fakat gördük ki, ironi ve şaka yapan kişi, "gül toplayan"dan özür diliyor. Anladık ki gül toplayan hakarete uğ-

ramıştı; zira tezek toplayan "tezek"le ekmek pişiriyordu; gül ise hiçbir işe yaramaz. Hatta ot toplayan eşeği memnun ediyor, fakat gül toplama boş bir iştir!

Gördüğümüz gibi bizim yargımız ile onun yargısı birbirine zıttır. Çünkü o, fayda esasına göre bakarken, biz değer esasına göre bakıyoruz.

Kendisi için değer hükmüne inandığımız bir olayın zati asaletine saygı ve tazim duygusu ve inanç, değerin özelliklerindendir. Ama fayda ve menfaatte, bir şey için saygı ve kutsiyete inancımız yoktur. Bizi onun tarafına çeken, zaruret ve ihtiyaçtır. Onu kendisi için değil, faydası için istiyoruz. Gerçekte sanatsal ve edebî duygu ve vicdan, faydaya dayalı değil, değere dayalıdır. Sanatı toplumun ve sosyal ihtiyaçları incelemenin hizmetine vermek isteyen kimseler, sanatı sosyal faydanın hizmetine vermek istedikleri için böyle istemektedirler. Fakat bu sanatın alçalması demek değildir. Çünkü sosyal fayda, birey için değer ifade eder; yani bir kişi, halkın ekmeğini temin etmek için kendi ekmeğinden vazgeçiyorsa, orada "halkın ekmeği" değer haline gelmektedir, fayda haline değil; her ne kadar ismi ekmek ise de.

Klâsik şairler, eski sanata ve "sanat için sanat"a taraftar olan sanatçılar, sanatı toplumun maddi hizmetine verirsek, sanatı aşağı düşürmüş oluruz" diyorlar: Bunlar ya anlamıyorlar ya da bir tür safsataya sarılıyorlar. Çünkü sanatı toplumun hizmetine vermek, "değer"i, "fayda"ya dönüştürmek değildir; burada fayda ve menfaat, toplum içindir, birey için değil. Bunun bizzat kendisi değerdir. O halde sanatı toplumun hizmetine bırakmak; sanatın bünyesini bireysel duyguların sübjektif vehimciliğinden çıkarmak ve yüce insani değerlerin zirvesine taşımak demektir. Bu sanatı düşüşü değil, yücelmesidir.

İrfani ve dinî vicdan, insanın iç dünyasındaki diğer türlü vicdanlar gibidir. Bunun somut bir yansıması da vardır; fakat bu öyle bir konudur ki, dine sübjektif bir yön vermek istemiyoruz. Ayrıca dini, nesnel, ekonomik ve toplumsal olaylardan ayıralım ve soyut olarak inceleyelim demek de istemiyoruz -Hayır, bu sos-

yolojinin konusudur-. Din; felsefe, teknik, şiir ve sanat gibi iki yansıması olduğunu söylemek istiyoruz. Onun hakkında iki şekilde bahsedilebilir: Biri, insanda var olan vicdan ve duygu şeklindeki yansımadır; felsefe, şiir ve teknik ondan yapılır, siyasal ve sosyal akımlar ondan zuhur eder. Diğeri ise gerçeklik ve nesnelliği bulunan ve dış dünyada var olan felsefeler, sosyal meseleler, mevcut şiir ve sanatlardır. Bunlar, dinler gibi, nesnel, gerçek, sosyal, zamansal, dışsal ve ekonomik sorunlarla irtibatlıdırlar. Fakat vicdan ve bilgi sosyolojisi ile ilgili olan şey, bizzat şiir ve sanattır. Felsefenin özsel ve türsel kökü, ya teknik ya da ilimdir. Burada insani türde irfani duygunun kendisi söz konusudur. Dolayısıyla günümüz sosyolojisi açısından dinlerin değil, dinin hakikati -çünkü bu, her biri hakkında ayrı bir tahlilde bulunulması gereken özel ve ayrı bir konudur-, insani öz ve fıtratta, felsefi, ilmî, teknik, siyasal ve sanatsal vicdana karşı özel bir vicdan ve özel bir marifet konsiyansıdır. Söz konusu felsefi, ilmî, teknik, siyasal ve sanatsal vicdanların hepsi dinsel vicdanla birlikte beşerî kültürü inşa eder. Her dönemde, her bir kültürde bu maya ve kaynaklardan biri, daha güçlüdür. Örneğin Yunan ve Atina'da, Mesih'ten önce felsefi vicdan, teknik ve dinsel vicdandan daha güçlüdür. Eski Roma'da, siyasal, sosyal veya pratik vicdan daha güçlüdür; Roma kültür ve medeniyeti, bu vicdanın tezahürüdür. Bugünkü Avrupa ve Batı'da, teknik vicdan; günümüz İtalya'sında -mesela Amerika'ya kıyasla- sanatsal vicdan, teknik ve pratik vicdana oranla daha güçlüdür. Hindistan'da, Sami ırkı arasında ve gerçekte Doğu ve Çin'de irfani ve dinî vicdan daha güçlüdür. Bu, bilgi sosyolojisinin din ile ilgili konusudur.

Kanaatime göre en büyük tariflerden ve felsefi ve kelami[20] değil, en güzel bilimsel tariflerden biri olan başka bir söz de, ev-

[20] Bunlar çok itimada şayan değildir. Felsefenin okunmaya değerdir, ama itimada şayan değildir. Hiç kimse, felsefe okumaktan müstağni değildir, kendini müstağni de görmemelidir. Fakat hiç kimse de felsefeyi, itikadî temeli yapmamalıdır. Felsefe sadece zihin egzersizi için güzeldir. Ona inanmamak gerek. İnanırsan durur, hareketsizleşirsin; oysa felsefe hareket içindir; felsefeyi durmak için değil, geçmek için, hareket etmek için okumak gerek.

rim konusunda Darwin'in sözüdür. Burada Darwin'in türlerin dönüşümü konusunda evrim yaklaşımını ispatlamak istemiyorum. Darwin türlerin sabitliği "her bir tür sabittir, birden yaratılmış ve sonra aynen öyle kalmış, diğer bir türe dönüşmez- fikri karşısında şöyle diyor: Amipler gibi hayvan türleri sürüngenlere, sürüngenler kuşlara, suda yaşayanlar karada yaşayanlara, yumuşak tenliler kemiklilere, kemikliler memelilere, memeliler evrim geçirip gelişmiş hayvanlara, evrim geçirip gelişmiş hayvanlar maymuna ve maymun da insana dönüşüyor. Ayrıca sudaki tek hücreli canlı varlıklar, evrim, hayat kavgası ve daha iyinin hayatta kalması gibi yasalara göre gelişmiş ve daha gelişmiş türe dönüşüyorlar; fakat bu, fizyolojideki evrimdir. Suda yaşayan hayvan, evriminde karada yaşayan canlı aşamasına erişiyor ve durumu, meselâ akciğerler, ayaklar, eller vs. değişiyor, insan aşamasına kadar erişiyor. Bunlar hep fizyolojideki değişim ve dönüşümdür. Sonra insanın meydana gelen ilk türünün, insanın tıpkı çok yakın komşusu olan önceki evrim geçirmiş en son türden fizyolojik bir farklılığı yoktu. İnsan görünüşlü maymun, maymun görünüşlü insanın benzeri idi.

Buradan sonra artık bedenin organsal yapısında bir dönüşüm yoktur. Bilakis insan türünü meydana getiren ve de kendinden önceki türden ve diğer hayvan çeşitlerinden ayıran ilk düstur ve ilk özellik, onun vücudundaki değil, düşüncesindeki özsel ruhsal ve manevi bir özellikti. O, irfani duygunun gelişmesi idi. İrfani duygu bütün dünya dinlerinin temel kaynağı idi.

İnsanın ayırıcı vasfı, onun irfani duygusudur. İnsanı Darvinizmin evrim zincirinin sonunda, yeryüzündeki hayvanlar arasında yeni bir tür olarak ortaya çıkaran, bu irfani duygudur.

Bu, Darwin'in sözüdür ve maalesef burada bütün özellikleri söyleyip tartışma fırsatı yok, sonuca gitmeye mecburum.

Esas mesele şudur: Din hakkında, çeşitli açılardan yapılmış veya yapılmakta olan farklı tarifler -ben burada yeni olan ve az gündeme gelen daha esaslı tarifleri ortaya koydum-, bizi tam bir bilimsel yönteme yöneltmiyor; gerçekten ve hakikaten bizzat din

olan şeye götürmüyorlar. Fakat bu tarifler, dinin insan özünde özgül bir yere sahip olduğunu ispat ediyorlar. Montesquieu'nun ifadesiyle, insan vicdanının derununda, maddi ve sınırlı hayatın ötesindeki hakikatlerle, tabiat ötesi hakikatlerle, metafizik hakikatlerle doldurulacak boş bir çukur vardır. Bu hakikatler, insanı bu "kapalı hayat"ın ve "kapalı tabiat"ın dışına götürür. O boş çukur, o insani gönül ve ruhun gizli köşesi, eğer yüce yapıcı ve aydınlatıcı hakikatlerle doldurulmazsa, hurafelerle dolar ve boş kalmaz. Ne kadar da doğru bir söz! Ne kadar da gerçek! Din ile din, İslam ile İslam arasındaki bu çelişki, buradan kaynaklanmaktadır. Görüyoruz ki, o çukur, Ebuzer'lerin vicdanındaki o deruni "din kabı", hakikatlerle doldurulamadığı zaman, hurafelerle doldurulur. Böyle olmaktansa keşke boş kalsa!

Bundan dolayı din, toplumun alınyazısının yapımcı ve inşacısı, tarihteki hareketlerin mucidi, Will Durant'ın sözüyle güç ve hareketlere, kültürel ve manevi sınıf ve kurumlara şekil veren, beşerî medeniyet ve kültürleri, hatta idarî teşkilatları icat eden olduğu kadar beşerî toplumlardaki durgunluk, uyuşma ve duraklama faktörü de olmuştur ve olmaya devam etmektedir.

Teklif ettiğim ve kuşun tarifini örnek getirdiğim yöntemde dindarın da dinsizin de çaresiz kabul edecekleri bir sonuca ulaştım: Bu bilimsel bir yöntemdir ve bilim, her sağlam ve ilmî düşünceyi ikna ediyor, doyuruyor. Bu yöntemle bütün dinlerin ortak özelliklerine vakıf olduk. İleride her dine geldikçe, o dindeki bu özellikleri yer yer göstereceğim. O nedenle hiçbir tahlil yapmadan sadece başlığı verdim. Buna birkaç taneyi de ekliyor ve çözümlemeyi tek tek dinler bahsine bırakıyorum.

Önceki oturumda 23 ortak özellik saydım. Şimdi devamı:

24- İdeale yöneliş veya bir tür idealizm ve ütopyacılık: "Ütopya" hayalî şehirdir, bizim kültürümüzde ıstılahlaşmış olan "medine-i fazıla"dır. Bu görüş dine özgü değil, insana özgüdür. Aynı şekilde idealist olmak ve idealcilik, insana hastır. Hayalcilik ve zihincilikten çok farklıdır. Bunlar İran'da birbirine karıştırılmış ve muamma haline gelmişlerdir. İran'da aydınlarınız ide-

alizmi öznelcilik veya zihniyete yöneliş olarak tercüme etmişlerdir. Hâlbuki zihniyet ve ayniyet, subjectivite ve objectivitenin tercümesidir. İdeal, reelin karşıtıdır. İdealizm, öznelcilik değildir, idealciliktir. İdealci, mevcut olanı beğenmez. Bütün sosyal, ekonomik, bireysel hayat, sosyal hayat, beşerî ilişkiler, kültür, maneviyat, din, sanat, ahlâk gibi bütün alanları var olan her şeyi, hatta tabiatı bile olduğu şekliyle (dağlar, denizler, çöller) kabul etmiyor. Bunların hepsi, mevcut durumdur, statükodur (statu quo). O bütün bunları kabul etmiyor, yüce ideal ve ülkü tarafına, en üstün ihtiyaçları bulma, daha üstün bir medeniyet veya toplumu inşa etme ya da ona erişme yönüne doğru hareket ediyor. Bu kişi, idealisttir; hareketçi idealisttir, yapıcı, yaratıcı, inşa edici, teslimiyet kabul etmez bir insandır. İdealist olmayan ise, olan her şeye teslim oluyor, onu kabul ediyor ve hareketsiz kalıyor. Hâlbuki idealist, mevcut durumu reddediyor. O halde idealizm, mevcut duruma karşı istenen durumu meydana getirmedir.

Hayyam der ki:

Eğer feleğime Tanrı gibi kötülük elimi atabilseydim,
Ben bu feleği ortadan kaldırırdım.
Öyle yeni bir felek yapardım ki
Gönlüm özgürce ve kolayca arzularına erişirdi.

O, ütopya yapıcıdır (Maddi tabiatı dahi kabul etmeyen ve başka bir tabiat yapmak isteyen insandır). Bu Allah'a itiraz değildir: Dünya Allah'ın insana böyle yapsın diye bıraktığı bir emanettir. John Izule, kendisinin "güneş şehri"yle bütün mevcut şeytanî şehirlere karşı boy gösteriyor, ütopya yapıcı olduğunu ilân ediyor. Bütün bunlar, hayali şehirler ve bir arzu meydana getiriyor; medine arzusu, şehir arzusu, ideal medine ve aynı şekilde ideal insan meydana getiriyor. Mitolojilerdeki kahramanlar kimlerdir? İnsan değiller; fakat hep öyle olmaları gerek, ama hiç kimse yok. Mitolojiler böyle yapılıp meydana getiriliyor. Böyle insanlar, böyle aşklar, böyle imanlar, böyle güçler olsun istiyoruz, ama yoklar. Fakat olmaları gerek ve biz meydana getiriyoruz.

Mitoloji, efsane, film kahramanları, tiyatrolar, şiirler, kıssalar hep bu arzunun peşinde ortaya çıkmışlardır. Eski Yunan, Roma ve İran kahramanları, mitoloji, kıssacılık ve efsanecilik dönemi Hint kahramanları, bu şekilde, beşeri sosyal ihtiyaca binaen meydana geliyorlar. Günümüz insanı da ideal insan, ideal tip yaratıyor. Sanatta, toplumda ideal insan yapıyor. Bütün dinlerde ideal insan, kendi döneminin dinsel, düşünsel ve zihinsel bilincine göre, üstün ve gelişmiş dinlerde daha üstün ve daha gelişmiş olarak vardır. Bütün dinler ideal insan olgusu ve modeline sahiptir. Bu, bütün insanların bu modele göre yapıldığını, ortaya çıktığını gösteriyor. Aynı şekilde ideal şehir ve ideal hayat da gösteriyor ki herkes, kendini bu şehre eriştirmeli ve öyle yaşamalı. Cennet bütün şekilleriyle batıl dinlerde dahi vardır. Son tahlilde her din, insan için zaman, mekân, özel din, hak ve batıl din türü, dinin mükemmel ve kusurlu olması, ahiret ve cennet hakkında açıklamalar yapıyor. Cennet, insanın bir tür idealidir; mevcut düşük hayattan istenen yüksek hayata gitme ideali. Yalnızca insanın gelişimi yolunda çalışan ve ıstırap çeken insanlar o cennete erişebilecekler. Gerçi İslam cenneti üstün yüce bir toplum ve insani bir ideal olarak tanımlıyor; fakat ona sahip olma liyakatini taşıyan kimseler oraya varabilir, başka bir ifadeyle insanlar ıstırap, çaba, fedakârlık ve bilinçle ideal toplumu inşa etmelidirler; uygulamada bunların her ikisi de birdir. Günümüz insanı, hatta maddeci insan dahi onu yapma, meydana getirme peşindedir; Eğer ideal tip ve insana sahip olmazsa, ideal ve arzu sahibi olamaz, durur, ölür, yaşayamaz; gelişim ve olgunlaşma yönüne doğru yolunu kaybeder. Bugünün insanı da l'homme total (tam insan) yapıyor, meydana getiriyor, hatta 19. yüzyıldaki maddeci felsefe dahi.

İrfanda "insan-ı kâmil" ve dinimizde "imam" vardır. İmam, mükemmel ve ideal insan olmalıdır. İmam, İslam esası üzere ortaya çıkmış bir örnek ve modeldir. Müslüman imama doğru sahip olduğu hareket içinde, kendi ideal çehresine yaklaşıyor. Bü-

tün dinlerde idealizm, ideale yöneliş, üstün insan, toplum ve hayata davet vardır. İdeal demek budur.

25- Bekleyiş: Bütün kültür ve geleneklerde, hatta dinî, mitolojik ve efsanevi kıssalarda, bekleyiş (intizar) mevcuttur. Beckett'in Godot'sunun intizarında aydınca bekleyiş var. Beckett bekleyişi hissediyor, fakat bunun insanın düşüş ve aczinin ilânı olduğunu söylüyor. Godot'nun Bekleyişi"nde, bekleyişi reddetmeye çalışıyor; zira onun bekleyişi reddedilecek türdendir. Heyecan ve hareketten uzak bir bekleyiştir, bekleyeni çürüten bir bekleyiştir. Fakat benim dediğim ve bütün dinlerin özelliklerinden olan bekleyiş, çürümüşlükten kaçış halinde bir hareket vardır. Bu bekleyişin özünde itiraz var. İtirazcı olmayan, bekleyiş içinde olmaz, bekleyen değildir. Bekleyen, itiraz edendir, itirazcıdır. Bu, Camus'nun bahsettiği insandır. Camus şöyle soruyor: Niçin itiraz ediyorsun? Descartes'in "Düşünüyorum, o halde varım" sözünün ve Andre Gide'nin "oldukça santimental olan "Hissediyorum, o halde varım" sözünün aksine şöyle diyor: "Eğer itiraz etmezsem, yoğum demektir. İtiraz ediyorum, öyleyse varım". Bekleyen insan, dalgadır. "Düşkün Sahil"e cevabında İkbal'in ifadesiyle "eğer gidiyorsam varım, gitmiyorsam yoğum." Dalga ancak harekettir. Bu, İkbal'in dalgayla sembolize ettiği bekleyen insandır. Değişen ve "başka bir doğum" elde eden şair şu itiraz sesini yükseltir: "... Kuş ölücüdür, uçmayı gönle bırak." Uçmanın kendisi, hareketin kendisidir, yani itirazcı insanın. İmdi bugün şöyle diyor: "Benim okum var, o halde varım". Burada bekleyen nedir? ...

Öyle ise, bu son kısımda şu birkaç özelliği de bütün dinlerin ortak özelliklerine ilave ediniz:

26- İdeal, ideal insan ve medîne-i fâzıla.

27- Bekleyiş, mevcut duruma itiraz ve istenene doğru hareket.

28- Tabiat bilinci.

Bu sözü, "*Kevîr*"de (Çöl) verilmiş olan ve benim din ve insanla ilgili anlayışımı ifade eden bir makale ile bitireyim:.

İlâhî İnsan Sürgünde

Allah, insanı çamurdan[21] yarattı. Sonra ona kendi ruhundan üfledi ve onu kendi sureti üzere yaptı.[22] Ona isimleri öğretti. O, emanet'i yere ve göklere arz etti; onu yüklenmekten kaçındılar. İnsan ise onu üstlendi. Sonra Allah, bütün meleklere insana secde etmelerini[23] emretti.[24]

Bu insanın simasını, daima bir "sıkıntı"dan bir hale kaplamıştır.[25] Tarihin ilk günlerinden itibaren her ne zaman hayatın telaşlarının sıkıntısından kendini kurtarıp bir köşeye çekilse ve böylece kendisi ve evren hakkında düşünme çabasına girişse, bakışına karamsarlığın oluşturduğu bir kaş çatması nakşolup simasına bir ıstırap dalgası oturmuştur. Çünkü o, daima kendini bu âlemden "daha çok" buluyor,[26] idrak ediyor; ayrıca idrak

[21] Hamein mesnûn (Kur'ân).

[22] Nebevî hadis ve İncil'den bir ayet.

[23] Kur'an'da insanın yaratılışı.

[24] Bu dipnotla 42 nolu dipnot arasındaki dipnotların içerikleri, Şehid Öğretmenin *Kevîr* kitabındaki söz konusu makaleyi okurken yaptığı açıklamalardan oluşmaktadır (Derleyen).

Bu, dinin yaratılış felsefesinde anlattığı insandır. Buna benzer diğer yaratılış felsefeleri de hep insan konusunda ortak unsurlara sahiptirler. Onlarda da insan böyle zirve noktada söz konusu edilmektedir. Materyalizmin "din insanın zillet ve horluk nedenidir" sözünün tersine din şöyle diyor: İnsan, sadece Tanrı'nın emanetçisidir ve Tanrı'nın benzeridir; insana Tanrı'nın ruhu üflenmiştir. Hangi ekol ve hangi hümanizm insan için bu kadar büyüklüğe inanmıştır?

[25] Aristo, Poetika'da şöyle diyor: Gam, insan ruhunun temel boyutlarından biri ve en yüce boyutudur. Trajedi, insanî, üstün ve ilahi bir sanattır ve bu gam ve kedere dayanır; fakat komedi düşük bir sanattır.

[26] Paskal şöyle diyor (cümle ona ait değil, fakat onun sözüne benzer): Küçük bir ney, insanı öldürmeye kafidir. Fakat bütün dünya insanı öldürse, yine de öldürülen insan öldürenden daha değerlidir. Çünkü onun katili (bütün dünya) işinden habersizdir, öldürdüğünü bilmiyor; dolayısıyla onun işi değersizdir. Ama öldürülen insan, haberdardır, bilgi ve bilinç sahibidir, öldürüldüğünü biliyor. Bütün değerler, vakıf olma, bilgi ve bilinçten sonradır. İnsan duygusuna bir bakınız, kendi duygunuza bakınız; varlığı kendi duygunuzla kat ediniz. Materyalizm, naturalizm ve bilimin sizi durdurduğu yerde kendinizi durdurabilirsiniz; fakat duygu, sınırsızca devam eder, durdurulamaz. Duygu ve aklınızı hiçbir zaman bir nihayet sınırında durduramazsınız, hep maverayı, öteleri düşünürsünüz. Bu insanî öz, bütün varlıktan daha büyüktür.

ediyor ki, "olan şey", kendine yeterli değil. Duygusu, bu varlık sınırını aşıyor ve olan her şey sona eriyor, ama kendisi devam ediyor ve "sonsuzluğa" ayak basıyor. Ansızın bu harabâbâdın simasında[27] kendi samimi tabiatıyla ve "kendisinin o berrak kendisiyle"[28] öyle özsel bir yabancılık görüyor ki, kendisini onunla ünsiyet ve yakınlık kurmaktan ümitsiz kılıyor ve vicdanının derinliklerinde gurbet ve yalnızlık hissi uyandırıyor.[29] Dertli bir şekilde, aşağılık, beyinsiz ve kendisine yabancı olan tabiat,[30] ridasını yüzüne çekip[31] varlıksızlığını[32] kendine bulaştırdığı için

[27] İnsanî bakışta dünya, düşük bir şeydir. Bunu hem peygamberler söylüyor, hem de Sartre: "Bu yer ve gök ahmaktır". Elbette dünyadan maksadım, alışılagelmiş şekliyle maddi yaşam değildir. Gündelikli insan, gündelik hayatta yaşar, gündeliklere tapar. Onun için bütün değerler, kendi etrafındaki değerlerdir. Onun arzusu, akletmesi, yukarı çıkması ve hareketi, kendi zirve görüşüne kadar oluyor, beş paralık insanlar, dünya şu demek: aşağı ve yakın!

[28] O diyor ki, insan hisseden, kendisi kendisinin kendisi olan ve gerisi de kendisine bağlı olan bir "kendi"ye sahiptir, bir öze sahiptir. İnsan geliştikçe yalancı "ben"lerini atar; tıpkı torbanın altında biriktirdiği ve bir kenara attığı pislikler gibi, bu "ben"ler de dışarı gider. İnsan o "ben"e, "öz"e ulaşınca sağlam yapılı demektir, o zaman büyük anlayışların aynası olur.

[29] Gurbet, insanın bilince eriştiği ölçüde yalnızlık hissetmesi demektir. Kierkegaard şöyle diyor: İnsan dünya çölüne fırlatılmıştır; bu gurbet ve yalnızlık duygusudur. "Açlık ve Susuzluk" kitabına bakın, insanı maddî bulursunuz; fakat diyor, ben "buralı", "buraya ait" olmadığımı hissediyorum. Gerçi buradan gitmeye de çabalamıyorum; zira nereye gitmem gerektiğini bilmiyorum. Dolayısıyla burada hayatımı sürdürüyorum. Fakat buraya ait olmadığımı hissediyorum. Benim bütün boyutlarım, maddi tabiatın donuk ve soğuk boyutlarıyla bir yakınlık ve uzlaşmaya sahip değildir. İnsanın bilinçli ve vakıf, maddi tabiatın ise bilinçsiz olması, insanın yeryüzündeki ikilik, gurbet ve yalnızlığını izah ediyor. Bu, peygamber ve ariflerin inandıkları kadar Camus ve Sartre gibi büyük düşün adamlarının da inandığı bir sözdür. İhtilaf, acaba başka bir yer var mı yok mu noktasındadır. Var olanın insana yeterli olmamasında büyük düşüncelerin şüphesi yoktur. Yer, yeryüzü, sadece ihtiyaçları bir yüksük kadar olan, bir katreyle dolan, doyan ve mağrurlaşan düşünceler ve düşün adamları için kafidir, hatta çok fazladır da!!

[30] Tabiattan maksat, bu gördüğünüz duyulur şeydir.

[31] Ve kendini, varlığın kendisini. Görüyorsunuz, bu cinstendir. Bu "kendi" (yani var olanın ta kendisi), "mutlak ben"den başka bir şeydir. Buda, Atman ve Hegel'in mutlak ide ve Kur'an'ın fıtrat olarak isismlendirdiği şeyden de farklıdır.

[32] İnsanın kendi varlıksızlığı, insanın seçimsizliği, Hafız'ın sözüyle "Çü kısmeti

tabiatın varlığından ve kendi varlığından bizar oluyor, beziyor. Bu dünyada gariplik duygusu[33] ve kendine yabancılaşmadan bıkma -bu dünya ile dost[34]-, "vatan" ve "akrabalığı" onun hatırına getiriyor.[35] İşte bundan dolayıdır ki, beşer felsefesinin en köklü ilkesi düalizm,[36] başından itibaren onun imanında yuvalanıyor. İlkel insanın beyninde şekillenmiş olan ilk ham ve müphem tasarımlarda, "alt dünya" ve "üst dünya" düşüncesinin -her dilde bir isimle ve her kabilede bir türlü-, her zaman ve her yerde var olması boşuna değildir. Burada kararsızlık,[37] oraya tutkunluk[38] ve ona yakınlaşma ve onunla temas kurma arzu ve

ezelî-yi bîhudûr-i mâ kerdend". Bu tabiat, bizi, insanın o tabiat ürünü olan kısmını/yazgısını (yarı balçık), kendi seçimimiz olmaksızın meydana getirmiştir.

33 En güzel şiirler halinde söylenmiş bütün dualar, yakarışlar şimdi de hala övgüye layıktırlar, hatta Asur, Babil veya eski Mısır'ın putperestlik mabetlerinde söylenen şeyler dahi. Bu, o insanî fıtratı hikâye ediyor, her ne kadar din, putperestlik dini olmuş olsa da (putperestlik insan için fikrî yanılgıdır, fakat insanı bu tarafa çeken duygu, dinî ve irfani duygunun ta kendisidir). Görüyoruz, Asur "Lagaş" mabetlerine gittiği ve bunların putlarını diktiği vakit, adı bilinmeyen (fakat insan onunla ne kadar ruhsal yakınlık hissediyor) şairlerden biri başına viran olmuş mabedin yanına koyuyor ve mabudunun kederiyle öyle güzel, dertli ve derin ağlıyor ki insan bugün de şiddetle dehşet ve hayrete düşüyor. Bu metinlerin içinden bugün dahi sanat alanında meydana gelmiş olan yeni bir hareket içinde en güzel müzik, şiir ve sanatsal eserler yapıyorlar. Bilhassa felsefi açılardan ona en derin tahlil ve istinatlar yapılıyor; bunlar bütün yanlışlarına rağmen insan ruhunun yansımalarıdır.

34 Bu gurbet duygusu ve bu yabancılık duygusu neyi meydana getiriyor? Zıddını, antitezini!

35 İnsan, bu tabiatta kendini yabancı ve garip hissettiği zaman, ister istemez onun zatında, "burası olmayan" bir yerle yakınlık hissi ve neresi olduğunu bilmediğim bir vatanda olma duygusu meydana geliyor, nakşoluyor. Bu, garip gökyüzünün altında donuk dünyaya ve gurbet hissine karşı insanın yalnızlık duygusunun doğal tepkisidir. Vatan, yakınlık, benim ait olduğum, ama neresi olduğunu bilmediğim ülkeyle ittisal!

36 Varlıksal ve insani ikilik. Esasen beşer, başından itibaren dünya ve bütün varlığı aşağı ve yukarı, çirkin ve güzel diye taksim ediyor.

37 Dinî endişe, daimi bir rahatsızlık, insanın bir şey kaybettiğinde duyduğu rahatsızlık gibi.

38 Oraya. Nereye? Orası, "neresi olduğunu bilmediğim yer", "burası olmayan yer". Ben buranın, benim yerim olmadığını, niyaz, yakarış, uçuş, ideal ve aşklarımın uymadığı bir olduğunu bilirsem, o zaman ister istemez gurbet, yal-

çabası,[39] tarihin başlangıcından bugüne kadar onun ruhunun en heyecanlı kaygı ve telaşlarını -ki bunlar, onun manevi hayatının toplamıdır- ortaya çıkarmıştır.

Tarih kalesinin üstünden[40] insanın, "o taraf"a[41] bir yol bulmak için göğe doğru ellerini kaldırdığını, gözlerini güneşe dikip[42] gizli ve kararsız bir ateş şulesinin karşısında oturmuş hayrette kaldığını, kendi kendine "ihlâs" ve "iştiyak"la "kurtuluş" arzusu[43] ve "niyaz" neşesini mırıldandığını görüyoruz. Çünkü bu her üçünün[44] çehresinde o diyarın "şüpheye bulaşmış esrarından" bir işaret okudu. Bu yabancı toprak evin kör ve karanlık tabiatıyla gördüğü "aydınlığı", diğer göklerden bu soğuk ve karanlık saraya düşen bir gölge zannetti.[45]

Bu aşina olunmayan toprağın kayıp insanı, kendini bu gök kubbenin altında kusurlu ve garip görmüş olan insan, sersemce o

nızlık, kararsızlık, ıstırap bende yuvalanıyor, doğal olarak bir "orası" benim ruhumun bütününü kendine çağırıyor!

39 Ne olduğunu bilmediğim vatana.

40 Bu konuda en ilkel insanları dahi inceleme konusu yaptık.

41 Bunların hepsi müphemdir. Fakat yönü sabittir. Bütün dinlerde "o taraf" farklıdır; ama "o taraf-burası değil" konusunda dinler müşterektir.

42 İbrahim'in ve insanlığın öyküsüne bakınız!

43 "Bura"nın özelliklerinden biridir.

44 Yani hem güneş, hem gök ve hem de ateş, ilkel zihne göre metafizik çehrelerdir. Ansızın yok olan, aniden kaybolan o ateş şulesi, onun için "bilmiyorum neresi"nden bir mesaj idi; olması gereken, ama olmayan o dünyadan bir işaret idi. Sonra onun karşısında dize geliyor, ibadete durup teslim oluyor, şuleye tapıyordu. Acaba korku faktörü dinin kökeni midir?! Korku! Bu insanı ne kadar da küçük yapmak demektir! Tarih boyunca, aşk, arzu ve ruhunun en güzel tecellileri içindeki insanı, bir korkak ve zelil durumuna getirmektir. Eğer korku amili dinin kökü ve kaynağı ise, şirk dinlerinin tanrı ve putlarının, insanın kendi mabudu veya kutsal eşyalarından bir parça saydığı en zarif ve en güzel olay veya şeyler yerine çirkin, hantal ve cellat heyulaları olmaları gerekirdi. Bu, insanın akıl ötesi duygu, irfan ve dostluğunun göstergesidir, korkusunun değil. Eğer öyle olsaydı, deve, öküz, kaplan, dağ ve bunlara tapınması gerekirdi!

45 Böyle tasavvur etmiş ve bunun içindir ki onun karşısında yakarış, niyaz ve aşkla eğiliyor.

var olduğunu bildiği "yitik cennet"ini arayış yolunda, ne kadar süre geçerse geçsin ondan bir işaret gördüğünde yakarışa geçiyor. Onun boş olduğunu fark ettiğinde ise, yakîninde "neresi olduğunu bilmiyorum"un olmasına bir yol aralığı bulmaksızın hemen başka bir işaretin peşine düşmüştür. Hiçbir zaman sönmeyen şey, bu gurbete düşenin her yöne bilinmeyen yorucu koşuşturmaları ve yanık feryatları olmuştur. Hâlâ dışarıya bir delik veya kapı açmak için bu âlemin duvarına elini koymuş.[46] Cevapların çelişkisi, yansımaların çeşitlilik ve tezadı, dert ve ihtiyaç birliğini gözümüzden kaçıramıyor![47] Gılgamış'ın,[48] Sümer seması altındaki[49] muzdarip ve perişan feryatları, Budha'nın "Karema"dan kurtuluş ve "Nirvana"ya ulaşmak için işkenceli çabaları, Ali'nin Medine'nin çevresinde bulunan hurmalıkların sessiz gecelerinin yalnızlığındaki dertli inleyişleri ve de Sartre ve Camus'un bu dünyanın aptallık ve anlamsızlığına karşı isyankâr ve umutsuz öfkeleri, hep kendini bu toprağın üzerinde ve bu zindanlı gökyüzünün altında yalnız ve yabancı gören ve "bu evin, kendi evi olmadığı"nı bilen insanın muzdarip ruhunun çeşitli tezahürleridir.[50]

[46] Fetiş, tabu, totem, mana (manna), put, yıldız, güneş, ateş, tür tanrıları, gizemli ruhlar (animisme), cennet, âhiret ve tabiat ötesi vs. hep insanın, hayat tarihinin ilk merhalelerinden itibaren o görünmeyen sırra, öte dünyaya, o "bilmiyorum ne"ye, "bilmiyorum neresi"ne, o "hayır bu"na ve tek kelimeyle "gayb"a erişmek için sürekli ve ateşli arayışlarını hikâye etmektedir.

[47] İnsanların birbirlerinden çok farkları mevcuttur. Düşünce ve cevaplar, birbirlerinden oldukça farklılaşıyorlar. Fakat dert birdir ve endişe, sıkıntı bir fıtrattan çıkıp gelmiştir.

[48] Altı bin yıl önceki Sümer kahramanı. Fakat altı bin yıl önceki Sümer'in altında feryat ediyor; bu dünyadaki zevalinden, gurbetinden, bu toprak üzerindeki yalnızlığından dolayı ağlıyor, inliyor. Bu büyük Sümer pehlivanının (bizim Rüstem'e benziyor, fakat Rüstem'in tamamı "Ağır gürzle ezeyim, vurayım"dır, ama o değil!) gurbet dolu iniltilerinin tamamı, büyük ve yüce bir düşün insanının derin iniltileridir. O böyle bir şeyin tezahürüdür (Sayın Şamlu'nun güzel tercümesi Gılgamış Efsanesi).

[49] Mezapotamya'nın güneyinde.

[50] Bunların ihtilaf ve farklılığı, buna dert ve ıstırap veren cevaplardadır.

İnsan niçin her zaman, gündelik kavgadan ve daha üstün yaşamaktan uzak, kendini ve bu dünyayı düşünüyor, derin düşüncelere, iniltili ıstıraplara ve yüksek hayallere gark oluyor? Niçin dert, insanın kalbine pençe atıyor ve bilinmeyen bir gamın gölgesi canına düşüyor, neşe ve sevinçten uzak, kendi kederli yalnızlığı içinde oturuyor;[51] başını iki elinin arasına alıp ağlamaklıca kendi kendine konuşuyor ve tersine bu dünyanın gündelik hayatına ve iptizaline yakınlaştıkça, çocukça oynama, eğlenme, şevk ve sevinmelere daha fazla yöneliyor?

Neden durum, ruh, düşünce ve sanatın derinlik ve yüksekliği, daima kederle; ahmaklık, alçaklık ve düşüklük ise sevinçle iç içedir?[52] Niçin Aristo[53] zamanından beri sanatta derinleştikçe ve ciddileştikçe kederli, yüzeyselleştikçe ve müptezelleştikçe komik ve neşeli olma üzerine yazılı kaide vardır.[54] Niçin insanlar, daha fazla insanlaştıkça, üzüntü verici sanat eserlerini istiyorlar, keder ve üzüntüyü seviyorlar? Yoksa keder, daha üstün ve daha bilinçli ve bilgili olduğu için dünyanın darlık ve yoksulluğunu daha

[51] Hz. Emir, müminleri resmeden hutbesinde, müminin özelliklerinden birinin onun üzüntüsü ve üzgün oluşu olduğunu belirtmektedir. Üzgün demek, piyasada bilinen anlamda gamlı demek değildir (boşuna gamlanıp coşan insanlar beş paralık insanlardır. Bunlar bir hiç içindir). Üzüntü adamı, küçük ve düşük hayat kuşunun darbeleri altında ciyak ciyak bağıran adam değil, hayattan daha büyük düşünen veya hayata dair büyük düşüncelere sahip olan insandır. Buradaki üzüntü de, işte bu insanın üzüntüsü anlamında gam ve kederdir.

[52] Dünyanın meşhur komedi film ve artistlerini, büyük trajediler yaratan büyük kahramanlarla kıyaslayın. Şiirleri de öyle! Söylenen şiirlere bakın, "bé-şiken bé-şiken"lere veya son zamanlarda icra ettikleri şiirlere!

[53] Aristo "*Poetika*"da (Şiir Tekniği) şöyle diyor: Aslında sanat, bir kısmı komedi, bir kısmı ise trajedi olmak üzere iki kısımdır. Sanatın komedisi, müptezeldir ve müptezel insanlara aittir; Hâlbuki sanatın trajedisi, insan ruhunun yüceliğini ifade eder. Trajedi, gamın kendisinde aslî maya olduğu sanat demektir. Fakat küçük gamlar komedi ve mizahinin bir parçasıdır. Sadık Hidayet veya Sadık Çübek'in öykülerinde öyle şahsiyetlerle karşılaşıyorsunuz ki, bunlar daima bu insanlara üzülüyor, daima odada oturup buna ve ona üzülüyorlar. Bu gam, komedi kahramanlarına aittir.

[54] Gamlı olan her şey derin ve ciddidir, demiyorum; öyle değildir. Bilâkis derin ve ciddi olan her şey, gamlıdır.

fazla hisseden ruhun tecellisi midir? Yüksek bir ruhun tecellisi olduğu için mi? Neden sarhoşluk ve kendinde olmamayı seviyorlar? Yoksa bu durumda insanların yaşamanın gerektirdiği şeylerle çoğu bağları kalkıyor ve varlığın ağır yükü ruhun omzundan düşüyor, "olma" yükünün çarpıntıcı verici baskısı ve sıkıntısı hafifliyor ve sadece bu ölçüsüz anlarda gurbetin acı hatırası unutuluyor[55] da "var olma"nın çirkin çehresi göz önünden kalkıyor mu? Neden yüksek ruhlarla derin gönüller sıkıntı, keder, sükût ve gurbeti daha çok seviyorlar?[56] Yoksa bu lahzalarda bu âlemin son sınırına kendilerini daha yakın mı hissediyorlar?[57]

İnsan, kendi fıtratının derinliklerinde mütemadiyen "mutlak", "sonsuzluk", "ebediyet", "ezelîlik", "aydınlık", "zamansızlık", "mekânsızlık", "sınırsızlık", "renksizlik", "mutlak soyutluk", "kutsallık", "özgürlük ve mutlak serbestlik", "kurtuluş" "ilk başlangıç", "en son sonuç", "mutlak gaye", "mutlak mükemmellik", "gerçek mutluluk", "mutlak hakikat", "yakîn" "aşk", "güzellik", "mutlak hayır", "güzelin en güzeli" ve "temizin en temizi"[58] arzusunda olmuştur.[59] Kendi gerçek ve ilahi benini bu fizikötesi anlamlara yakın görüyor, onlara şiddetle ihtiyaç duyuyor. Fakat bu dünya, nispi, sınırlı, arızî, vasatî, kayıtlı, çirkin, eziyet verici, pis, soğuk, cahil, mekân ve zamanın aşağılık kölesi, noksanlık ve ölümün esiri, insanın çok büyük şeyler düşünen ruhunun o heyecan verici ideallerinin cahili ve onlarla uyumsuz olduğu halde bu anlamlar insanın gönlüne nereden düşmüştür?

[55] Malay Rum'un derin bir teorisi var, o şöyle diyor: Neden bunlar uyuşma, sarhoşluk ve kendini kaybetmenin peşine düşüyorlar? Çünkü bunların kendi kaçış ve kurtuluşları için bir vesileleri yok. Seçme, hürriyet ve sorumluluğun ağır yükü altında ıstırap çekiyor ve bilinçsizce uyuşma ve eğlencelere sığınıyorlar. Alexis Carrel şöyle diyor: Eğlence, hayatta hedefi olmayan kimselerin daldıkları bataklıktır.

[56] Mevlana, onun sebebini, insanın ruhuna baskı yapan hürriyet ve ihtiyarın ağır yükünü unutma olarak görüyor.

[57] Bunların hepsi, hissedilir hayat ve gündelikliliğin sonuyla ilgili hikâyelerdir.

[58] Bunlar dinin özelliklerindendir.

[59] Sanat da bunların peşine düşüyor.

İnsan ruhunun derinliklerinde daima coşan hayret verici bu gaybî pınarlar nereden çıkıyor? Bu alevlenen susuzluklardan yorgun düşmüş ruh, içinde aldatıcı bir seraptan başka bir şeyin olmadığı bu yakıcı çölde serbest kalmış ve kendi evinin yolunu kaybetmiştir.

Karamsarlık, endişe, merak, isyan, kaçışa aşk, başından beri insanın büyük toprak zindanının yapısıyla yoğrulmuş ve "ıstırap" insanın vicdanının derinliklerinde yer edinmiş ve bu gizemli evden daima insana yakın olan üç hayret verici ve gayr-i maddi tecelli ortaya çıkmıştır.[60]

Din, İrfan ve Sanat[61]

Din, "bulaşmış bir varlık olarak" insanın kendini temizlemek ve topraktan Tanrı'ya geri döndürmek ve dünya[62] olarak gördüğü tabiat ve hayata kutsallık[63] bahşedip onu uhrâ, yani ahiret yapmak için giriştiği bir çabadır.[64] Kutsallık, Durkheim'ın deyimiyle dinin bir bölümü ve cevherî bir özelliğidir.

İrfan, kendini burada garip bulan ve bütün mevcudat ve kainatı oluşturan yabancılarla aynı evi paylaşan insan fıtratının teza-

[60] İnsan, kendini dünyada yabancı görüyor; nisbî bir dünya olan bu dünyada gurbet hissi duyuyor. Bu vatan gurbetinden, bu düşük nisbilikten, insanın zihninde yüce ve mutlak meydana geliyor, "o taraf'a" ve o "bilmiyorum nere"ye aşk uyanıyor. Fakat orada olmadığı, burada olduğu için insanda bu gurbetten kaçış ve kurtuluş telaş ve arzusu ve de ıstırap oluşuyor. İşte bu ıstıraptan insana hep yakın olan üç hayret verici ve gayr-i maddî cilve ortaya çıkıyor.

[61] Bunların her üçü akrabadır.

[62] "Dünya" ve "uhrâ", somut ve komşu iki coğrafi iklim değil, iki sıfattır. Her ne aşağı, düşük, çirkin, kötü, az, kusurlu, ruhsuz, anlamsız, yükseklikten mahrum ve müptezel ise, dünyadır. Güzel, hoş, ebedî, hakikat, mânâ, yücelik ve celal dolu ise, uhra veya ahirettir. Yakın, el altında olan, inmiş, "faydalı veya karlı" olan, dünya, üstün, uzak, yüce ve "değerli" olan ise uhradır, ahirettir, âhiretle ilgilidir.

[63] Niçin tarihsel hayatının ilk günlerinden itibaren insanın ruh ve düşüncesinde "kutsal" (sacré) kavramı ortaya çıkmış ve daima onu, peşinden sürüklemiştir?

[64] Allah'a dönmek, mutlak tarafına gitmek, yani topraktan olan insanın İlahî huy alması demektir.

hürüdür. Bir oyundur ki, insan bir kafeste esir durumda, kendini duvardan duvara vuruyor, uçmak için hareket edip duruyor; kendi ısındığı vatanının havasında, kendi esaretinin kaynağı ve bizzat kendi örtüsü olmuş olan kendi varlığını ortadan kaldırmaya çalışıyor.

Sanat ta var olanın doyurmadığı ve kendisi karşısında varlığı kusurlu, eksik, yetersiz, soğuk, çirkin, hatta Sartre'ın ifadesiyle ahmak ve mana, ruh ve duygudan yoksun bulan ruhun bir yansımasıdır. O, dertsiz, ruhsuz, bayağı ve hoş halk kitlesi içinde giriftar olduğu; kendisini diğer herkesin varlığına rağmen yalnız bulduğu[65] ve yer ile gök ve bu ikisi arasındakiler içinde yabancı hissettiği ıstıraba, büyük düşünen dervişlik acısına, büyük bir düşünceye, mana, duygu ve bilgi sermayesine sahiptir.

Sanat, böyle bıkkın bir görüşten ve varlık ve hayatından böyle acı duygusundan doğmuş olan sanat, onu tekmil etmeye, "olan"ı "olması gereken"e yaklaştırmaya ve ardından bu dünyaya sahip olmadığı şeyi bağışlamaya çalışıyor.[66] İrfan ve dinin, burada sanatla yolları ayrılıyor. O ikisi, insana gurbetten[67] vatana kılavuzluk ediyorlar.[68] Onu hakikate yaklaştırmak için gerçeklikten uzak tutuyorlar. Din ve irfan, burada kararsızdırlar; kaçış felsefesi: O bir yere, bu ise "bura olmayan her yer"e!

Sanat, kalış felsefesidir; çünkü o buranın kalma yeri olmadığını biliyor. Kendi evinden, vatanından ve ondaki hayattan sahip olduğu bir tasavvur, söz ve hatıra ile burayı onun tarzında süslemeye ve sanatsal yaratılarla o "görünmeyen aşina ve güzel diyar"ın dilini, ses, şekil ve renklerini bu "görünen yabancı ve çirkin yer"de taklit etmeye çalışıyor.

[65] Birey değil, insan.

[66] Bu, bugün burjuvazinin elinde eğlence, uyuşma, uyuşturma, kendini kaybetme, yabancılaşma, insanî fesat, propaganda ve çürüme aracı haline gelmiş olan sanatın misyonudur.

[67] Bu toprağın gurbet ve yalnızlığı.

[68] Din ve irfanın insanın derunundaki kökü birdir; fakat bazen tarihte, dışsal tezahürlerinde farklılaşıyorlar.

Burada sanat, Aristo'nun dediği gibi "drame"dır; fakat Aristo'nun sözünün aksine tabiattan drame değil, tam tersine tabiatı onun suretinde süslemek için tabiat ötesinden dramedir. Sanatkâr da dinin veya irfanın adamı gibi bu dünyanın çehresini kendine yabancı buluyor, ama bu ikisinin aksine. Çünkü tanıdıktan bir ize sahip değil. Aşk ve güzelliğin kendisinden hareket ettiği "nihai latife"nin kılavuzluğunda ve kendi yaratıcı gücüyle, her durumda kendini onunla yaşamaya ve olmaya mahkûm gördüğü bu yabancı çehreye, tanıdık bir renk vurmaya ve de kendi "zindanını" kendi "evi" gibi süslemeye çalışıyor. Bu yüzden sanat, Allah'ın yaratıcılığının tecellisi olan bu varlık âleminin devam etmesinde, insanın yaratıcılık içgüdüsünün tecellisidir; insan sanatla, bu âlemde hissettiği eksikliği telâfi etmeye ve böylece kendi bıkkınlık ve kararsızlığını, kendisi için yapmadıkları bu sarayda hafifletmeye, bu gurbette yaşamaya ve yabancılar kalabalığıyla birlikte olmaya tahammül etmeye çalışıyor.[69] Sanayi de, sanat gibi insanın yaratıcı içgüdüsünün tezahürüdür; fakat sanatın aksine gurbet duygusundan, ıstıraptan "olan şey"den hoşnutsuzluktan kaynaklanmıyor; bilakis ona daha yakın olmak ve ondan daha fazla almak içindir. Amacı kurtuluş değil, daha çok esarettir. Sanat insanı tabiatın sahip olmadığı şeyden faydalandırmak istiyor, sanayi ise onu tabiatın sahip olduğu şeyden daha fazla faydalandırmak istiyor.

Ama her sanat, hatta sanatın en aşağı aşamaları olan taklit ve eğlence ve özellikle en üstün türleri -ne kadar üstün ise o kadar şiddetli-, âlemin eksikliğinden inleyen insanın endişe ve kaygısının yansımasıdır veya onu tamamlamak için onun yaratılan-

69 Burada sanatta söz konusu olan ve henüz bir yere varmamış çözümsüz bir sorunu da açıklığa kavuşuyor. Biri, sanatın misyonu ve sanatçının sorumluluğu sorunudur. Böyle bir işlev ve sorumluluk söz konusu mudur? Diğeri ise, "Sanatın sanat için mi yoksa toplum için mi olduğu sorunudur. Sanat için böyle bir açıklama, sadece bu soruna açık bir cevap vermekle kalmıyor, ayrıca "sanat sanat içindir" veya "sanat için sanat"ın dilsiz anlamı ve "toplum için sanat"tan gelen çeşitli zıt telakki ve tabirleri aşikar kılıyor.

nın göstergesidir.[70] Bu açıdan din ve irfan, bu zindanın[71] dışına açılan birer "kapı", sanat ise bir "pencere"dir.

Genellikle güzelliği, sanatın mayası, kanıtı ve göstergesi olarak bilirler ve sanatın hedefinin güzellikleri sergilemek olduğunu söylerler. Bu söz eğer tamamen yanlış olmasa -ki yanlıştır- en azından müphemdir ve aynı zamanda yüzeyseldir. Hâlbuki güzellik de sanatın bir eseridir; sanatçı güzellikten yoksun olan bu dünyada onu yaratıyor. Bu gül güzel değildir, ben onun güzelliğini ortaya çıkarıyorum. Aynı şekilde ressam onun tasvirini, şair de onun aşk oyunu ve vefasızlığını açığa çıkarıyor. Ağarmış melekûti ismette, çeşme başlarının büyüsel mırıldanış ve coşuşunda, sihrin mesaj getirici nesiminde, gurup vaktinin kanlı gözünde, sabahyıldızının semavî nağmesinde, suskun bahçelerin sokağının parlak gece yarılarının yalnızlığında, aşk yorgunluğundan gözün yorgun kıvrımında, ay ile gölün pak kucaklaşmasında, gülümsemede, bakışta, mehtapta, batının sepîdarlarının yüksek dallarının başında rüzgârın gizli ve kavgalı oyununda, ufukta, şafakta ve bizi kendimizden uzaklaştıran her şeyde, tıpkı derinlik ölçüsünde, mana, sır ve güzelliğin gizlendiğini; et dövme aletinin görünüşünde (!) hatta geceden kalma dövülmüş etle dolu derzde gizli olduğunu gerçekten bilmeyen kimse var mıdır?

Bu biçare, dünyasının böyle olmasını -fakat dünya öyle değildir- isteyen insandır. İnsan, kendini bu "dağ"da yoksulluk vurmuş, bayağı, kötü ve çirkine düşmüş görüyor. Sanat hilesiyle, onun gibi "yarı tanrısallığa layık" bir "saray" tarzında süslüyor.

Bu yüzden sanat, bütün tür ve aşamalarında bu "yarı topraklık-yarı tanrısallık"ın endişesinin yansımasıdır. Bu, "iki sonsuzluğun bir araya gelmesi, "iki zıddın birlikte bulunması"dır! Istırap, sıkıntı, aşk, kararsızlık, hareket, hoşnutsuzluk, bıkkınlık

[70] Yani sanat iki iş yapıyor: Beyan ve yaratma.

[71] Hangi zindan? Mevcut durum zindanı, var olduğumuz şey gibi olma zindanı!

böyle ikili bir yapının gereğidir. Bu ikili yapının bir başı, bu maddenin, bu mundarın kokuşmuş bulaşık kabalığında gizlenmiş; diğer başı ise, yaratılışın sınırından geçiyor ve bu iki dar ve sarsıcı zaman ve mekânın dört duvarı"nı parçalıyor, ebediliğin yüksek semasına, melekûtun yüksek zirvesini geçiriyor,[72] orada kelimeler yanıyor, hayal yarı yoldan geri dönüyor. Sanat -Cennetten yeryüzüne atılan Âdemoğullarının yaptığı kalem-, çirkin ve solgun yeryüzünü, onun layık olduğu yer olan cennet gibi donatmaya çalışıyor. O ilk hayatında olduğu gibi mahkûmiyetini geçirdiği sürgün hayatında da -bunu herkes söylemiştir- şiirle düşünmeye ve konuşmaya, teşbih gücüyle tabiatta halsiz ve güçsüz olan şeye ruh üflemeye ve istiare gücüyle sahip olmadığı şeyi bahşetmeye, kinaye ve sembol diliyle, bu dünyanın cansız ve güçsüz eşyası olan kelimelerin sahip olmayıp da sahip olmak istediği şeyi dışarıya çekmeye çalışıyor. Bunlara ek olarak; Mecazın Mesihce parmak ucuyla, onun ölü, dilsiz, ahmak ve yabancı komşuları olan bütün şeylere hayat, dil, bilinç ve tanıdıklık vermek ve unsurlar birikimi olan bu kitlenin ebleh yer ve göğünün bilinmeyen çehresine ünsiyet, mana, duygu ve yakınlık rengi çalmak için çaba harcıyor.[73]

[72] Burada sanat tarihinin problemi de açıklığa kavuşuyor: Niçin sanat daima ya dinin ya da aristokrasinin elinde olmuştur? Din ve sanatın dostluğu, o ikisinin aynı derdi, aynı dili paylaşmalarından ve akraba oluşlarından kaynaklanmaktadır. Ama sanatın, seçkinlerin, aristokrasinin kucağından beslenmesi, müreffeh insanların, bu dünyanın sahip olduğu şeylerden mümkün olduğunca fazla faydalanabilmesi ve onun eksikliğini daha çok hissetmelerinden kaynaklanmaktadır (sapmış bir şekilde de olsa). Sanat böyle bir duygudan doğmuştur. Fakat bu dünyadaki imkânların çoğundan mahrum olan ve onları elde etmek için çok sıkı çalışma içinde olan zahmet çeken insanlar dünyayı zengin zannediyor ve dünyanın fakirliğini değil, kendi fakirliklerini hissediyorlar. Sınıfsal psikoloji ve de Avrupalı ile Amerikalının eziyetlerini Asyalı ve Afrikalının ıstıraplarıyla kıyaslama ve işçi ile köylünün maddî veya realist ihtiyaç ve arzularıyla, burjuva ve kapitalistin mevhum veya idealist ilgilerini karşılaştırma, bu meseleyi daha da aydınlatıyor.

[73] Burada, sanatı sabit ve somut kalıp ve kaidelerle sınırlandırmak isteyenlerin çabalarının beyhude olduğu ortaya çıkıyor. Sanat için kaide koymak, bir kimsenin "üzülmek" veya "öfkelenmek" için ince âdâp ve esaslar düzenlemek istemesi kadar gülünçtür.

Gerçekten de insan, tabiatın ve onda olan şeyin çehresinde hiçbir zaman kendisiyle dert ortaklığı ve benzerlik kuramıyor. Dert ortaklığı ve yakınlık, insanlık ruhunun en teşne ihtiyacıdır. Saf gökyüzü, yağmur yıldız ve yaz mevsiminin gece yarısı huzuru, rahat ve dertsizdir. Muzdarip ve "ténture" (Tintoret) tutkunu ruh, semavilik elde etmiştir, fakat muzdarip mavi değil, bilakis sarı gök istiyor! Bu âlem, ıstırap ilham edecek sarı gökyüzüne sahip değildir. "Cel ceta"nın üstünde Ténture sarı gök yaratıyor.

Picasso'nun, sanatı tabiatı taklit kaydından kurtarma çabaları, her sanatın fıtratındaki isyanın açık bir göstergesidir. Ruhsal ıstırabın yansımasıyla, kendisinin yüksek ihtiyaçları karşısında tabiatın eksikliğini dertli bir biçimde hissediyor.

Sartre'ın deyimiyle, Picasso, öyle bir kibrit kutusu üretmeye çalışıyor ki, gece yarısı yarasa olsun, ama kibrit kutusu olma özelliğini de kaybetmesin.[74] Niçin? Çünkü tabiat iki zıddı bir araya getirmekten acizdir. İnsan ise bu acizliğe tahammül edemiyor.

İradesiz ve duygusuz sabahın bilinçsiz gelişi, bütün kâinatın kendisiyle birlikte düşünmesi gerektiği ve bütün varlığın hissetmesi gerektiği şair bir ruha yeterli gelmiyor, Sabah ister ki cesur bir kahraman gibi ansızın ufkun gerisinden başkaldırsın ve hançerini çekip gecenin siyah yakasından yakalasın ve böylece karnına kadar hançerlesin, yarının coşan altın çeşmesini bu çölün dün geceye bulaşmış meydanına açsın. Tabiatta olmayan böyle bir sabahı şöyle yaratıyor: "Sabah, feleğin kınından hançerini çıkardı!"

Diyeceksiniz ki, öyleyse "Leonardo De Vinci" de ne? Dudağında gülümsemesi olan hanım "Mona Lisa"sı var. Burada ressam tabiatta olan şeyi taklit etmiştir. Hayret! Burada tabiatın eksikliği daha aşikârdır. Tabiat, gülümseyen, anlam dolu, sıkıntıyla karışık acıklı, şefkatli, yumuşak ve gizemli bir kadının dudağında gösterilmiştir. Fakat De Vinci böyle bir tebessümü, bir top-

[74] "Şiir nedir?", Sartre, benim Nâme-i Parsî'deki çevirim, 1961, Paris ve Hünermend 1966, Meşhet.

rak parçası üzerine bahşetmiştir. Birkaç toprak sıcaklığı! Tabiatın yoksun olduğu şey budur. Bir kadın endamının vesvesesine, bir bakışın sözlü sessizliğine, bir mabedin ruhanî büyüklük ve kutsallığına bir avuç alçı, boya ve renk kazandıran ressam, orijinal bir eser vücuda getirmemiş midir?

Şüphesiz, farklı mesafelerde "balçık" ve bataklıkla "Allah'ın ruhundan bir üfleme" arasında bir yeri olan insanlar gibi sanatlar da yerden mesafe aldıkları ölçüde, ıstırap ve hasretin sadık tecelligâhı oluyorlar: Kim daha çok insansa, daha dertlidir.

"O halde sanat dünyasında olandan daha aşağı eserler, sanat için gösterdiğimiz bu yüksek gidiş yoluyla okumuyorlar mı?!" diyeceksiniz. Niçin, okuyorlar! Eğer bu eserler, gerçekten düşük ise ve olan şeyden fazla değil eksik iseler burada, usulcülerin kavliyle ihtilaf, kavramda değil, delil ve ölçüttedir. Kendisini olduğundan daha çirkin ve nefret verici gösterecek şekilde süsleyen kadın, sanat hilesiyle, göz, kaş, dudak ve vücudunda olmayan hayret verici güzellikler yaratan kadınla duygu ve hedefte müşterektir. Burada sanatsal yaratıda ve her biri tenkit konusu olan ve kendine özgü alana sahip olan değer, sebep, etken ve unsurların ve de keyfiyet ve derecelerin tayininde başarı ve başarısızlık adıyla başka bir konuyla karşılaşıyoruz.

Din, irfan ve sanat arasındaki yakınlık veya akrabalığa tarih de şahit olmuştur. Sanatlar, bu dünya mevcudatının en dinî ve en irfani olanlarıdır. Din ve irfanın kucağında doğmuşlardır, bu iki memeden süt emmişlerdir. Her sanat bir miraçtır veya sanatçının onda var olanın yükünden daha hafif olduğu miraç şevkidir. Onun sidretülmüntehâsı yerden daha uzaktır. Ötenin aydınlığı, sıcaklığını, kutsallığı ve güzelliğini daha çok hissediyor. Gerçekliğin soğuk ve çirkin yüzünü, sanatın tedbiri ile "hakikat"in güzellikleriyle süslüyor.[75]

[75] Bu yüzden sanat, "gerçeklik"ten uzaklaştıkça "revaçtaki aklın" beğenisinden uzaklaşıyor; daha güzel, çekici ve büyüleyici oluyor. Çünkü gerçeklik, züğürtlüktür, boş kafalı ve akıllı ise bu ülkenin yerlisidir: O ülkede sanat her zaman gurbet hissine kapılır. Bu ülkenin yerli hâkimi olan aklın fermanını boy-

Sanat, öteden sözdür. Olması gerekenin ve olmayanın açıklanmasıdır. Bu yüzdendir ki, Fars kültür ve edebiyatında söz konusu olan karmaşık sorun aydınlığa kavuşur. Çünkü irfanımız gözünü açtığı zaman kendini şiirin kucağına atıyor, daha iyi bir deyimle dilini kullanmaya başladığından bu yana şiirle konuşuyor, söz söylüyor. Bu iki akraba dert ortağının, aynı dili konuşan iki yakının, birbiriyle karşılaşması, Doğu'nun mana dolu maneviyat tarihinin en güzel ve en heyecan verici olayıdır. İrfan -ki gurbet acısı onu kararsızlaştırmıştır-, bu âlemin konuşma dili olmadığı belli olan şiirle ve şiirsel kelimelerin yardımıyla -ki melekler üst âlemin hafif kanatlı ve hızlı uçanlarıdır- ve de onun özel işaretleriyle -Aimai Sezer'in deyimiyle, "Varlık sahilinde, düşünce dalgalarının çarpışma sesidir"-, yorgun ruhun, bu sürgün yerinin dilsiz ve boğucu kalesinden uçuşunu kolaylaştırıyor.

nuna geçirmiyor. Bu yüzden akılların onun üzerine koydukları kayıtların yükü altına asla girmemiş; başına mantıktan bir dizgin geçirmek isteyen herkese karşı isyan etmiştir ve zinciri kırmıştır.

DÖRDÜNCÜ DERS

Bu sınıfın hep arzu ettiğim en temel programlarından biri, soru ve eleştirilerin ortaya konması ve benim de onlara cevap vermemdir. Ama ne yazık ki çeşitli sebeplerle şimdiye kadar bu en temel programı icra edemedik.

Verdiğim derslerde, zihninizde heyecanla cevap verilmesi arzusunda olduğunuz çok sayıda soru canlanıyor. İşittikleriniz karşısında çoğu zaman, düşünceniz direnişe geçiyor. Bu, sınıfın canlı oluşunun ve dersin can damarının zinde oluşunun delilidir. Sorusuz ve eleştirisiz yoksa sınıfın canlı olmasından emin olunamaz.

Ben tartışma ve eleştiriye, tasavvur sınırlarının ötesinde değer veriyorum. Her yerde benim konum, tartışma ve eleştiriden başlıyor, sonra metne varıyor; yani metni söyleyeyim, ondan sonra sorulara geçelim değil.

Burada da böyle yapmak istiyorduk, ama olmadı. Birkaç sebepten dolayı olmadı: önce, değerimden daha çok lütuftan nasiplendim. Ayrıca sınıf mevcudu tahmin edilenden daha fazla oldu. Bu birikim, soru ve eleştirilere başlama fırsatını ortadan kaldırdı. İlk oturumlarda kendi fikrimi açıklamakla yetinildi ve bu soru sorma imkânını ortadan kaldırdı.

Bununla birlikte en temel ders programlarına başlamak, dersleri böyle yürütmek, her zamanki arzumuz olmuştur. Bu arzunun peşine düşerek yeni bir yol bulduk. O da şudur: Her dersten sonra bir ara verelim. Sonra aydınlatılmamış sorunları veya ko-

nuları ve de soru ve eleştirisi olan öğrencilerden Hüseyniye-i İrşad'ın aşağı salonuna teşrif etmelerini isteyelim, orada sorulara cevap verelim ve eleştirileri dinleyelim. Ortam, daha derli toplu ve daha samimi, imkân ve hazırlık daha fazladır.

Hanımlar, beyler! İstediğiniz soruyu sorma konusunda serbestsiniz, özgürsünüz. Fakat ben, ortaya koyduğum meseleler bağlamında cevap vermekle sınırlıyım. Burada ister istemez benim kayıtlı olmam, sizi de bağlıyor. Soru ve cevap, sınıfta ortaya konulan meseleler ekseninde dönüyor.

Beşerî Medeniyet Dönemi Dinlerinin Başlangıcı

Bundan önce iptidai dinlerden bir taslak çıkardım. İlkel dinler ve bütün dinlerin ortak esasları temelinde dine ve "Din nedir?" sorusuna vardık. Cevap veya cevaplar bulduk ve bir tür bilgiye ulaştık.

Meselenin o şekilde ortaya konulması ve o sonuçlara ulaşma, benim yapabileceğim bir işti. Ama ben asla din ile ilgili bütün meseleleri ortaya koyduğumu iddia etmem. Çünkü bir âlimin, bir fizikçinin, bir kimyacının, bir doktorun, meseleyi benim işim olmayan bir tarzda ortaya koyabileceğini; bir kelâmcının veya bir filozofun benim uzmanlığımda olmayan bir türde ele alacaklarını biliyorum. Fakat benim işimin sınırlı zemininde ve dini ortaya koyduğum özgül yöntemle, yeni bir söz konusuydu. Mevcut muhtelif ürünler arasından taze bir ürün vardır veya var olabilir.

Şimdi tarihin ileri medeniyet ve kültürleriyle seçkin toplumlarındaki büyük ve gelişmiş beşerî dinleri ele almaya başlıyoruz.

İnsanlık, büyük medeniyet merhalesine giriyor. Din de beşerî zihinlerde daha çok gelişiyor. İnsanın din ile ilgili sahip olduğu anlayış, kavram ve duygu, gelişiyor; beşeriyet tarihinin büyük canlı dinlerini meydana getiren çeşitli biçimleri içinde tezahür ediyor, yansıyor.

Çin ve Hindistan Dinleri

Çin'den başlıyoruz: Çin, en eski ve en derin dinî düşünceleri kendine ayırmıştır. Çin, Hindistan'ın yanında dinî duyguyla dopdolu, köklü ve coşan eski kaynaklardan biridir. İnsanlığın dinlerinin müzesi olan Hindistan'da tarih boyunca en seçkin irfani duygu görülüyor. Bu irfani duygu, bütün din ve kültürlerde derin etkiler bırakıyor, hatta bugünkü maddeci Avrupa ekollerinde de onun derin izi açıkça görülmektedir. Hatta bugün Batı'da, yeni neslin ve genç ruhun isyan ve tuğyanında Hint irfani duygusuna yönelim çok güçlüdür.

Binaenaleyh Çin, Hindistan'ı tanımak için bir giriştir. Tatile girmeden önce Hindistan'ı öğretebileceğimden umutluyum. Hindistan'ı tanımak, sadece insandaki dinsel duyguyu tanımak değil, aynı zamanda beşerî dinî kültürün ilk ve eski sermayesini tanımaktır.

Hindistan'ın -bütün tarih boyunca- en büyük misyonu, bütün medeniyet, toplum, kültür ve sanatların arka planına irfani duyguyu saçıp yayma olmuştur. Şimdi de Hint düşüncesi, dinî dehanın doğuş sürecindedir. Hindistan'ı tanımak, aynı zamanda Hicrî ikinci ve üçüncü asırlardan sonra, özellikle beş, altı ve yedinci asırlarda şiddetle Hint kültüründen beslenen büyük İslam kültür ve medeniyetini tanımak için de bir giriştir. Esasen İslam tasavvuf ve irfanı adıyla -burada maksat İslam dini değil, bilakis İslami kültürü, tarihi ve medeniyetidir- Ortaçağlarda, yani İslami kültür ve medeniyetinin parlaklık ve azamet döneminde görülen şey, şiddetli bir biçimde Hint kültür ve ruhuna bağlıdır. Gerçi Hint kültür ve medeniyeti de, -dolaylı veya dolaysız olarak- Çin irfani kültüründen etkilenmiştir. Nitekim ona işaret edeceğim.

Medeniyet döneminde bütün beşerî kültür, medeniyet ve dinler ve genel olarak insanın kültür ve maneviyatı ile meselelere görüş ve bakışı, iki tipte ele alınabilir. Birbiriyle ortak yönü çok olan iki tipe. Fakat daima onları birbirinden ayıran somut özelliklere sahip olmuşlardır. Bugün de kültürlerin, sanatların, fel-

sefi ve sosyal fikirlerin birbirinden farklı olmalarına rağmen bu ortak ve aynı zamanda belirgin yönleri vardır.

Günümüz Avrupa'sının insani ilimler topluluklarında gündemde olan çok revaç bulmuş konularından biri, bu kutbun görüşünün diğer kutuptan farklı oluşu ve kültür, medeniyet, sanat ve düzenlerin, Doğulu ve batılı diye iki esasa taksim edilişidir.

Medeniyet, kültür, din ve sosyal ve hukukî sistemleri Doğulu ve Batılı diye ikiye ayırmaları, hep ruhun yansıması, insani görüşün tezahür ve tecellisidir. Bundan dolayı "Doğulu ruh ve görüş","Batılı ruh ve görüş" demek gerekir.

Bu nedenle Batılı ruh ve görüş dediğimiz zaman, tam manasıyla kavram olarak maksat, Yunan kültürü, mitolojisi, dinleri, sosyal düzenleri ve sanatı, sonra da Yunan'ın mirasçısı olan Roma'nın söz konusu unsurları anlaşılır.

Batılı Ruh ve Görüş

Yunan Milattan önce beşinci asırdan itibaren çok seçkin bir felsefi, sosyal ve sanatsal bir medeniyet ve kültüre sahip oluyor. Bu Yunan kültür ve medeniyeti, Batı'nın kültürlerinin, dinlerinin ve ilimlerinin anasıdır. Çok büyük oranda Doğu da işin içinde olmuştur. MÖ. beşinci, dördüncü ve üçüncü yüzyıllarda zirveye ulaşan bu Yunan kültür ve medeniyeti, Sokrat, Eflâtun, Aristo ve Fizyokratlar ile Yunan'a ait dehanın güç ve meyveli birikimini zirve noktaya taşıyor ve sonra düşüşe geçiyor ve büyük Roma İmparatorluğu'nun ve onun sosyal gücünün cazibesine kapılıyor.

Yunan toplumu, Roma İmparatorluğu'nda çöküyor. Fakat Yunan düşünce ve kültürü, Roma düşünce ve kültürünü yaratıyor ve Roma, Yunan'ın varisi oluyor, Yunan'ın kültürel ve manevi misyonunun devam ettiricisi oluyor.

Eski Roma, Yunan düşünce ve kültürüyle zirveye çıkıyor. O nihai yükselişten Berberlerin saldırısıyla yokuş aşağı inişe geçiyor ve çözülüyor. O zaman Doğu'ya ait bir din olan Hıristiyanlık, onu elde ediyor ve Ortaçağ başlıyor.

Binaenaleyh Avrupa'nın Ortaçağ'ı miladî dördüncü ve beşinci yüzyıllarda başlıyor ve miladî on beşinci yüzyıla kadar devam ediyor, yani bin yıl. Bu dönem, Doğu kültür, ruh ve dininin hâkimiyet devresidir. Hıristiyanlık Doğu'dan (Filistin) ayağa kalkıp Batı'yı tasallut altına almış; Yunan, Roma, yani Batı ruh ve kültürünün gelişimin durdurmuştur.

Rönesans'ın başlangıcı, Ortaçağların sonudur. Milâdî on beş ve on altıncı asırlardan itibaren başlayan bu hareketin hedefi, Eski Yunan ve Roma dönemine dönüştür; yani Doğu kültürünün tasallut devresini ortadan kaldırmak, kesilmiş ve ölmüş Batı ruhunu tekrar alıp ihya etmek ve bugünkü Batı'yı, eski Batı'ya, Yunan ve Roma'nın altın çağına bağlamaktır. O halde Rönesans'ın işi, Doğuculuk ile mücadele olup Doğu'nun Batı'ya tasallut dönemi olan Ortaçağ'a köprü bağlantısı kurmak ve günümüzün Batı'sını ile Milattan önceki Batıya bağlamaktır. Rönesans zafere erişiyor ve 15. ve 16. asırlardan -özellikle 17. asırdan- itibaren Avrupaî görüş, eski yapılarla Yunan ve Roma ruhu temelinde şekilleniyor.

Doğu'nun hâkimiyeti ile durdurulmuş olan Yunan ve Roma ruh ve kültürünün gelişimi, Rönesans ile yeniden harekete geçiyor. Avrupa'nın son üç asrını, Yunan ve Roma'nın altın binyılına bağlıyor.

Böylece Batılı görüş, yani milattan önceki Yunan görüşü, kadim Roma ve Rönesans'tan bugüne kadarki Avrupa görüşüdür.

Doğulu Ruh ve Görüş

"Doğulu ruh ve görüş"ü terminolojik ve tarihî anlamıyla göz önüne almak gerek. Aydınlar genellikle bu kelimenin coğrafî anlamını tarihî ve kültürel anlamı ile karıştırıyor ve dolayısıyla yanılgıya düşüyorlar.

Coğrafya'da Doğu; Çin, Hind, Endonezya, Japonya, İran, Ortadoğu ve Küçük Asya'dan vs. ibaret iken, tarih ve kültürde Doğu'dan maksat, Doğulu ruh, Doğulu sanattır ve daha özel olarak ise eski Hindistan ve Çin demektir.

İran ve Arap, Sâmi, Yahûd ve Küçük Asya vb., Doğu coğrafyasındadırlar, ama kültürel ve terminolojik anlamıyla Doğulu ruhun zuhur yeri değillerdir.

Bizim -ve çoğu âlimlerin- zannettiğimizin aksine İslam dini ve gerçekte İslam kültür ve medeniyeti, Arâmiler dönemindeki bütün Mezopotamya dinleri ile Sâmi dinleri, hep Doğulu kalıpları kabul etmediler. Doğulu ruhun bütün özelliklerine de sahip değillerdir. Bilakis dakik olarak ve tamamen, İslam kültür ve medeniyeti, bu bölgenin -İran, Arap, Filistin ve Mısır- gelişmiş ruh ve kültürü olarak adlandırılabilir.

Bu bölge, Batı -Roma ve Yunan- ile Doğu -en özel anlamıyla Hind u Çin- arasında yer almış olup coğrafi açıdan, ruh açısından, görüş bakımından ve din bakımından -yani dinî yönelim bakımından- yapmış olduğu medeniyet ve kültürler, her zaman Doğulu ve Batılı ruhun hareket ve salınımlarında olmuştur. Öyle ki İslam medeniyeti, Çin ve Hindistan'ın medeni maslahatlarıyla Yunan ve Roma'nın medeni maslahatlarından karışarak oluşmuş kalıba üflenen İslam ruhundan ibarettir. Örneğin İslam medeniyetinde tasavvuf ve irfan dalı, daha çok Doğu yönelimlidir. Felsefi kültürümüz, filozof ve bilgelerimiz daha çok Yunan eğilimlidir. Bu gösteriyor ki İslami ruhumuzla İslam öncesi görüşümüz ve esasen bu bölgenin bütün kültürleri, daima iki kültürel kutup arasında salınım halinde olmuşlardır.

Bizim ruh ve görüşümüz, -ilmî kullanımı ve terminolojisi anlamında- yüzde yüz Doğulu ruh ve görüş değildir. Ayrıca bizim ruh ve görüşümüz, Avrupalıların Doğulu kültür, sanat ve ırk konusunda söylediklerini tamamen doğrulamıyor. Tabi-i bir fırsat doğduğunda bunların hepsini anlatacağım.

Batılı Ruh ve Kültürün Özellikleri

1- Gücün Asaleti

Batılı ruh, hemen başlangıçtan itibaren güç kazanma peşindedir. Güçten maksadım, hedeflere ulaşma, içgüdülerin tatmini, ihtiyaçların karşılanması ve genel olarak tabiata hâkimiyette insanın güçlülük ölçüsüdür.

Batılı insan, başından beri ve bütün devrelerinde, güç elde etmenin peşindedir.

Yunan kültüründe "kudret" veya güç, çok canlı bir kelimedir. Roma'da medeniyet, güç ve güçlü zora dayalıdır, sembolü de kurttur. Bugünkü Avrupa Rönesans'tan sonra kuvvet temelinde büyük bir yapıdan ibarettir. Bu güç, maddi kudreti, tabiata hâkim olma kuvveti, ekonomik güç, sosyal ve siyasal gücü kapsamaktadır.

Avrupa'da, tekniğin Doğu'dan daha ileri olması, Batı'nın daima peşinde olduğu hayatta güç arama ruhun tezahürlerinden biridir.

Doğu ruh ve kültürünün hâkimiyeti altında olan Ortaçağlar Avrupa'sı, hakikati talep etmektedir. Bu, Doğu ruhunun özelliklerindendir. Rönesans'tan sonraki Batı, güç peşindedir. Bu da, Batılı ruhun özelliklerindendir. Yeni görüş ve ruhun en seçkin düşünür ve kurucusu Francis Bacon, bilim hakkında şöyle diyor: Bilim, Batı'nın güç isteme ruhunun çok açık tecessümüdür. "Bilim, tarih boyunca hakikâti arıyor ve kâinatın sırrını, hayatın sırrını, Allah'ın sırrını ve aşkın sırrını keşfetmek, ilk varlığın ve en son insanın alınyazısından haberdar olmak, eşyanın künhüne vakıf olmak, olay ve olguların altındaki şeylerin hakikatini idrak etmek istiyordu. Ama ne hakikate ulaştı, ne kendi hayatına, ne de insana bir hizmet yapabildi. Öyle ki, Yunan, ilmî gücünün zirvesinde olmasına ve bütün insani dehalarına rağmen, Atina'nın yalın ayaklılarına ve kölelerine bir hizmette bulunamadı; ne bir set yaptı, ne bir kaldıraç. Bilginlerin hepsi maddi ve günlük hayatla uğraşmak yerine, hakikat arayışında idiler, ama asla bulamadılar.

Bugün onun hepsini bırakmanız gerekir. Bilim ve felsefenin daimi sloganı "hakikat nedir?"den el çekmelisiniz, "hakikat"in yerine gücü geçirin; bilimin sloganı da "güç talebi" olsun.

Bugün bütün bilimlerin, güç arayışında olduklarını görüyoruz. Mantık, felsefe, fizik, kimya, matematik; hepsi güç arıyor, tek-

nik ve sanayiye erişiyorlar. Tabiatı başkalaştırıyor, tabiat güçlerini istihdam ediyor ve her şeyi maddi hayatın hizmetine veriyorlar.

Geçmişte eğer Astronomi okuyorlarsa, tabiat ve kainatın sırrını keşfetmek ve yıldızların insanın alınyazısı üzerinde sahip olduğu etkiyi açığa çıkarmak içindi. Okuyarak kendi inançlarına göre hakikate erişmek istiyorlardı.

Fakat günümüz insanı gezegenlerle ilgileniyorsa, uzaya uçuyorsa, bir hakikatin peşinde olduğu için değildir. Askerî ve ekonomik güç oluşturma arzusundadır. Usulen bugünün biliminin ruh ve değeri, yaşa için aralıksız güç elde etmeye dönüşümde yatmaktadır. Bu, şimdiye kadar tasavvur edilenin tersine Batılı ruhun özelliklerinden olan ve bugün daha çok ve daha güçlü tezahür etmiş bulunan fiilî ekonomik düzeni doğurmaz.

Ama Doğu'da hiçbir âlim, düşünür ve filozofun şiarı, "İlim güce dönüşmelidir." şeklinde olmamıştır. Bilakis ilim, her zaman yüksek ve temiz bir makamda yaşamış, kendine özgü ruhani ve manevi bir takvaya sahip olmuştur. Bundan dolayıdır ki, ilim ve âlim hâlâ zihnimizde maddi hayat ötesi kutsallık boyutunu korumaktadır.

Avrupa'da âlim, tam olarak maddi değeri tayin edilebilen bir maldır. Eğer bir bilgin, bir fiyatı kabul etmezse, bir hakaret tasavvur ettiğinden değil, bilakis fiyatın miktarını kabul etmediği, kendini, belediyenin(!) fiyatından daha pahalı gördüğü içindir!

Meselâ Sorbon Üniversitesi, mezunlarını ilân ediyor ve mallarını -fizik, kimya, atom, sosyoloji, psikoloji, hatta felsefe vs. mezunlarını- müzayedeye çıkarıyor, tıpkı model, sistem.ve silindire... göre fiyatlandırılan bir otomobil gibi, bu ilmi okuyup mezun olanlar (!) da fiyatlandırılıyorlar. Müşteriler koşuyor, fiyatlar ilân ediliyor, herkes kendini daha pahalı satın alan kişi, yer veya şirkete satıyor. Eğer biri, alıcısız kalırsa, bu onun değersizliğine delildir. Çünkü Batılı düşüncede faydalı olan veya kâra ya da yarara yakın olan bir şeyin değeri vardır.

Doğu'da ve Doğulu görüşte, kârlı olan şey değer kazanmıyor. Değerin kriteri, fedakârlık ve kârdan vazgeçme ölçüsüdür.

Gücün asaleti, Yunan'da ayağa kalkıyor, Roma'da zirveye ulaşıyor, Rönesans, Francis Bacon ile güce ilmî bir suret kazandırılıyor ve günümüz Avrupa'sı, gücü sloganlaştırıyor; öyle bir yere kadar ki, Avrupa'nın bugünkü hümanisti bile şöyle diyor: "Batı"nın en büyük misyonu, insanlığa ve bütün dünyada medeniyetten yoksun olan bütün milletlere medeniyet kazandırmadır. Sömürü, "yeryüzünün bütün harabe noktalarının güçlü Batılı ellerle mamur hale getirilmesi" demek olan (!) sömürü, Batı'nın güç isteme sloganının tecessümüdür.

Her yerde -gerek Yunan'da, gerek Roma'da, gerekse günümüz Avrupa'sında- bir tek şey konuşuyorlar, o da Batılı görüştür.

2- Tabiatın Asaleti

Batılı görüşün bariz özelliklerinden biri, tabiat olayları hakkında düşünmedir. Yunanlı ve Romalı tanrılar, daha çok tabiatın destekçi ve yardımcılarıdır. Bu tabiat yardımcıları sonra yavaş yavaş insani bir şahsiyet kazanıyor ve Yunan mitolojisi tanrılarına dönüşüyor.

Eski Yunan'da bir okul olarak ortaya çıkan ilk felsefe, fizyokratlar felsefesi idi. Bunlar Sokrat, Eflâtun ve Aristo'dan önce felsefi okulu olan ve tabiatın asaletine inanan kimselerdir.

Yunan fizyokrat filozoflarının ihtilafı, tabiat ateşten mi meydana geldi yoksa sudan mı konusu üzerineydi. Thales gibi biri dünyayı sayılardan ibaret biliyor; Pisagor gibi biri, dünyayı birkaç unsurdan müteşekkil bir macundan ibaret görüyor. Lustik gibi biri ve öğrencisi Epikuros gibi biri, tabiatı atomdan -parçalanmaz küçük zerrelerden- yapılmış olarak kabul ediyor. Fakat hepsi de, tabiatın asıl maddesinin peşindedir ve tabiatın maddi bir unsurdan yapılmış olduğu ilkesine inanıyor. Fizyokrat filozoflar, maddeler konusunda ihtilaf ediyorlar; ama tabiatın maddi oluşunda müttefikler, yani hemfikirler.

Bu maddi tefekkürler arzında Doğu, ruhun arayışında ve yaratılışın sırrını bulmanın peşindedir. Daima maddi tabiat olaylarının ardındaki sırrın arayışı içindedir, sırlar topluluğunun ya da büyük bir sırrın arayışı içinde.

Binaenaleyh tabiatçılık görüşü, eski Yunan'da, Roma'da ve bugünkü Batı'da vardır. Öyle ki, Avrupa, Yeniçağlarda tabiat ilimlerinin yayılmasının temel üssünü tesis ediyor. Bundan önce eski Yunan ilk kez tabiatın mantıkî tahlilini yapma düşüncesindedir; büyük ve birincil hakikatleri aramak yerine, tabiat dünyasının ilk maddi unsurunu arama çabasındadır.

3- Hayatın Asaleti

Eğer bugün burjuvazi kültüründeki Batılı ruh için, bütün Avrupalı milletler arasında ortak olan ve Avrupalı dindarın da din karşıtının da dini olan bir din olduğunu kabul etmek istersek, bu, "yaşamperestlik"tir. Yaşamdan kastım, insanın maddi ve tabii içgüdülerini tatmin edip doyurmadır.

Bir apartmanda yaşıyordum; dindar, Katolik, dinî, irfani, insani ve şefkat duyguları güçlü bir ailenin komşusu idim. Hâlâ birbirlerini sevebilen, birbirlerine hizmet edebilen, birbirleri için şahsî menfaatlerinden vazgeçebilen, anne, baba, sevgili, kız kardeş, erkek kardeş ve komşunun yanında, sade bir şekilde ömür sürebilen bir aileydi. Bir kadın ve kocası, iki üç yaşlarında iki çocuk ve kadının kız kardeşi, komşunun aile nüfusunu oluşturuyordu. Kadının kız kardeşi, üniversite birinci sınıf öğrencisiydi.

Bu aile yazın deniz seferine çıktı. Ben apartmanda yalnız kaldım. Bir süre sonra bir mektup geldi. Düzenli ve tertipli bir şekilde tembih etmişlerdi: Örneğin: 1 - Aldığın her şeyi yerine bırak. 2 ? Yaşayış düzen ve yönteminde bir takım talimatlar. 3 - Kocam bir süre sonra dönecek, biz ise henüz buradayız. Eğer yemeğinizi birlikte yerseniz, masrafınız daha az olur. Dördüncü, beşinci veya bilmem kaçıncı madde - Kız kardeşim 18 veya 19 yaşlarında üniversite öğrencisi- denizde boğuldu. Ne kadar çaba harcadıysam onu kurtaramadım. Ölümü bizi üzüntüye

boğdu. Fakat tatilin sonuna kadar kalacağız; güneş güzel, çocuklar çok seviyor. Hiç bu kadar güzel ve hoş güneşli bir yaz geçirmedim. Allah'a ısmarladık!

Ben köylü ruha sahibim; bu mektuptan önce, kızcağızın ölümünü işitmiştim. Bütün ıstırabım, dönüşlerinden sonra gözlerine nasıl bakacağım, ne konuşacağım, nasıl cevap vereceğim ve onları nasıl teselli edeceğimle ilgiliydi. Evde kızcağızın olmadığını fark edip tahammül edemedikleri zaman...

Ben köylü ruhumla bu düşüncelere dalmıştım; kadın -yani genç yaşta ölen kızcağızın ablası- masrafımız az olsun diye kocasıyla ortak harcama yapmamı yazıyor. Farklılığı görüyor musunuz?

Avrupa'dan İran'a -meselâ trenle- geliyorsunuz, bakıyorsunuz ki, Paris istasyonunda genç bir kadın ve erkek vedalaşıyor; birbirlerini öpüp ayrılıyorlar. Ayrıldıkları anda ne bu onun ardından bakıyor, ne de o bunun ardından. O istasyonu geride bırakıp gitmiş, bu ise trende meşgale peşinde dolaşıyor. İtalya'da veda anlarında az da olsa üzerlerine gül atarlar -en azından gençler arasında veya özel ilişkileri olan özgül bir zümre ve grup arasında- ve son vedalaşma, trenin penceresinin arkasına kadar devam eder ve o zaman tamamlanır. Doğu Avrupa ülkelerine vardığımız zaman, vedalaşma anlarını bazen gözyaşı süslüyor.

Sonra İstanbul yakınlarına varıyoruz. Kısa süren durma anında ağlama, inleme, gözyaşı ve gülme ile karışık feryat, dikkatimi çekiyor. Trenin birini ezdiğini zannediyorum. Soruyorum, diyorlar ki, hayır, değil. Bunlar, yazın yalnız iş için Yunanistan'a giden Türk işçileridir; şimdi geri dönüyorlar, dost, arkadaş, komşu, aile ve tanıdıkları, onları karşılamaya gelmişler. Ama beklemeye tahammül edemedikleri ve dostlarını daha çabuk görmek istedikleri için İstanbul'dan buraya kadar yedi sekiz saatlik yol kat etmişler.

Bu Doğulu ruhun ayırıcı vasfıdır. Bu kadar şiddetli sevgi ve şefkat, bu kadar güçlü aşk, Doğu'nun şefkat duygusu hakkında sa-

hip olduğum en güzel ve en etkili tasvirdir. Trende Yugoslavya ile Türkiye arasında zihnimde kalan tasvir budur. Orada yaşlı -55-60 yaşlarında- yolcular gördüm. Yol arkadaşıma sordum: Bunlar neden hep yaşlı? Şöyle dedi: Bunlar iş -olacak ve yapabilecekleri her iş- peşinde Doğu ve Batı Avrupa'ya giden Türk erkekleridir. Bütün gençliklerini amelelik, hamallık, devşirme, kafe ve restorantlarda çalışma ve hülasa önlerine çıkan her işi yapmakla geçirmişler. Şimdi emekli olmuşlar, vatanlarına geri dönüyorlar. Eğer evlerinde yaşamak için bir yer bulamazlarsa, hiç olmazsa orada ölecek bir yer bulmak için dönüyorlar.

Gördüğünüz gibi, kırk yaşından sonra evine geri dönüyor ki ebedî uyku için kendi toprağında bir yer bulsun. Sanki hayatının bütün hedef ve işi bu olmuş: Memlekete geri dönüş, şefkat duygusunu doldurduğu yerde ölmek. Bu, Doğu'nun duygu yüklü merhametli ruhudur, öbürü ise Batı'nın hesapçı ruhudur.

Batı ruhunun şekillenmesinde şüphesiz ekonomik düzen etkin olmuştur; fakat meselenin bütünü bu değildi: İnsani ruh ve şefkat duyguları, hesapçı aklî ve analitik muhasebe işlemleriyle incelenemez. Öyle yapılırsa ruh ölür. Ruh gül gibidir. Eğer gülün anatomisini çıkarır, parmaklarla yapraklarını sayar ve enini boyunu ölçersek, gülü kaybederiz. Çünkü ellerimizin altında gül pejmürde hale gelir, solar, onca güzellik yok olur. O halde gülü o temiz, bütün ve mukaddes haliyle bırakmak gerek. İnsani, duygusal ve hayata anlam veren kavramlardan çoğu da bu türdendir.

Hayatın asaleti, Batılı düşüncenin aslı ve ilkesidir; zira ruhunun bütün farklı boyutlarını olabildiğince iyi yaşamaya vakfediyor.

Seksen, doksan yaşlarında yaşlı bir kadın tanıyordum. Henüz kız (evlenmemiş) idi! Orta sınıf hayatı, cinsel özgürlükler, fevkalâde ümitler ve başka sebeplerin sonucu, evlenmemek ve yaşlı bir kız olarak kalmak idi. Bu türden insanlar, zamanlarını cinsel coşku, heves ve heyecanla geçirir ve unutulurlar. İkinci ve üçüncü nesilleri de yoktur, yalnız kalırlar. Saatlerce pencere kenarında otururlar ve gözlerini manasız bir biçimde ufka diker-

ler. Bu bekleyen, ümitsiz, intizarsız, kederli yaşlıların pencerelerin çerçevesindeki çehresi, Avrupa'da görülen en dramatik tasvirlerdendir. Bunların maddi hayatı garanti altındadır. Fakat ruhsal açıdan hayatları korkunçtur. Velhasıl onun da (o tanıdığım kadının) bütün Avrupalı yaşlılar gibi bir durumu vardı.

Başka bir örnek, tek dostu ise veremli bir köpek olan bir bakkaldı. Tırmalayıcı ve tükürüklü öksürüklerini, eve tereyağı, peynir veya kaymak götürdüğümüz zaman işitiyorduk. Bir gün köpeği göremeyince sordum. Yaşlı kadın bir ah çekip şöyle dedi: Artık köpeğim yok, öldü ve ben yalnız kaldım.

Gördüğümüz gibi emekli bir bayan veya bay; tam bir refah ve hayat garantisine sahip. Tek başına ve kimsesiz! O zaman kalan, onunla konuşabilen, ona yakınlık duyabilen, onun için şiir söyleyebilen, onun yalnızlığını paylaşabilen yegâne şey, köpeğinin mezarıdır.

Yaşlı kadın bir süre sonra köpeğin mezarını kapatmaya başlıyordu; daima onun dert ve ayrılık hüznünü ifade eden bir şiir bulmak için şiir kitaplarının sayfalarını karıştırıyordu ki o şiiri bulsun ve köpeğin mezar taşına yazsın. Yıllarca köpekle birlikte yaşamış ve hayvan, bu yaşlı kadını anlayan tek kimse imiş! Fakat şimdi artık o yok. Artık yaşlı kadın için sadece bir tek mezar kalıyor. Bir köpeğin mezarı; yakın, muhatap, sevgili, kavim, akraba ve komşusu olmuş olan bir köpeğin mezarı. Mezarın yanı başında oturuyor ve ölümü bekliyor. İşte bu, yalnızlık sorunudur.

O halde hayatın asaleti, insan ruhunun bütün tezahürlerinin, insanın günlük hayatını meydana getiren şeyi temin etmedeki inhisarından ibarettir: La douceur de vie (hayatın zevki), büyük Fransız şairlerinden birinin sözüyle, hayatın tadı, bizim arayış içinde olduğumuz dünya ruhundan ibarettir, hayatın tadı, hayat lütfu.

4- Düzen

İntizam, endüstriyel, teknik ve sosyal ilerlemenin gerekli boyutlarından biridir. Batı'nın gelişmiş teknokrasi ve bürokrasisi, in-

tizamın sonucudur ve Batılı ruhun bağımsız ve somut tezahürlerinden biridir.

Batılı, başlangıçtan beri, bir kaç şey gördüğünde, onları muntazaman sıralamayı ve tertip etmeyi düşünür. En küçük meselelerde bile bu düzenliliği arama belirgindir.

Avrupa'nın en büyük ve en ciddi işlerinden biri -özellikle İtalyan, İngiliz ve Fransızların- sabah kahvaltısı ve öğle yemeği masasını düzenlemektir. Hatta tek başına olsalar ve tek kişilik sofra hazırlasalar bile, Avrupa'nın sofra teşkilatı, bir bakanlık gibi genişliğe sahiptir. Evini o kadar tertipli ve düzenli tertip eder ki, en küçük bir şeyin yerinin değişmesiyle, örneğin bir tahtanın üzerinde bir iz olduğunda, bir kimsenin geldiğini veya gittiğini anlıyor.

5- Faydalanma ya da Tüketim Asaleti

Tüketim asaleti, hayat asaletinin bir boyutudur. Hayat asaleti, felsefi bir meseledir. Faydalanma veya tüketim asaleti ise, düzenli bir şekilde yemek yemek, güzellik, estetik ve lezzeti esas alarak yemek yemek ve mümkün olduğunca fazla faydalanmak için insani bir misyona kail olan ekonomik ve ruhsal bir meseledir.

Bazen daha fazla tüketim ve daha çok faydalanma için Doğulu da çaba harcıyor, düşünüyor, kaygı duyuyor; fakat bunu hastalık olarak görüyor ve kendi hastalığını hissediyor. Ancak Batılı, "faydalanmaya" ve "tüketime" asalet vermekle misyonunu ilan ediyor ve temel felsefesini tarif ediyor.

"Faydalanmanın asaleti" -eskiden-, "tüketim asaleti" veya "tüketim asaleti felsefesi" -bugünkü sosyoloji ve ekonomi dilinde- yeryüzüne -Batılı için- bir cennet görünümü kazandırmış; Batılı burjuvazinin ve ticarî kültürün temel sloganı olmuştur.

Yeryüzünü cennet sanma, bu batılı ruhun yansımasıdır ve Batılı burjuvazinin ve ticarî kültürün temel sloganıdır. Bundan dolayıdır ki, Batılı, bizzat "daha çok tüketme" ve "daha çok maddi faydalanmaya insani, felsefi ve ahlâki asalet vermiştir.

6- Her şeyin Akılcı Tahliline Yöneliş

Batılı, başlangıçtan itibaren tabiatı tanımak, onun kökünü dışarı çekmek ve iğneden ipliğe her şeyini keşfetmek istiyor. İnsanı, ruhu, ahlâkı, mukaddesatı, yaratılışın sırlarını ve aynı şekilde Allah'ı tahlil etmek, sebebi bilmek; asıl ve kökeni tanımak ve de çözümlemek istiyor.

Fakat Doğulu her şeye ve her meselenin üzerine bir müphemlik perdesi çekiyor veya mücmel bırakıyor, kolayca geçiyor. Batılı görüş -özellikle Yunanlı görüş-, her meseleyi -ruhsal meseleleri dahi- tıpkı maddi bir iş gibi tahlil etmek istiyor.

Doğu, örneğin bizim kendi İran'ımız şiirde en yüksek payelere sahiptir; fakat "eleştiri" ve "edebiyat tarihi'nde bir paye veya üsse sahip değildir. Şiirimiz var, ama şiirin tarifine sahip değiliz. Buna karşılık M.Ö. dördüncü ve üçüncü asır Yunan'ının şiiri, -kelimenin tam anlamıyla- yok. Fakat şiirin en ince, en dikkatli ve en üstün tarifi, şiir tasnifi ve tahlili, şiir kitaplarının ve görüşlerinin analizi, onlardan gelmiştir. Aristo'nun "Şiir Tekniği" kitabı, iki bin iki yüz, iki bin üç yüz veya iki bin dört yüz sene boyunca sanat, trajedi, komedi ve şiirin temel kaynağıdır. Hala da öyledir. Ama en büyük şiirleri yaratmış olan biz, şiir için tam bir tarife sahip değiliz. Eğer bir tarif yapıyorsak da, sanki tekrar şiir söylemeye oturmuş gibi yapıyoruz. Mesela Melikü'şşuara Behâr, şiirin tarifi konusunda şöyle diyor: "Şiir nedir? Akıl deryasından bir güzelliktir, aşk dudağına tebessümdür. Şiirin tarifi olmadan ziyade kendisi şiirdir, estetiktir, ezelin şüpheyle karışık esrarına bir işarettir. Güçlü ve meşhur şair İhvan Ümit şiirden başka bir tanım elde ediyor ki bu en iyi çağdaş şiirlerden biridir; fakat şiirin tarifi değildir. Şairi, sabahleyin boş kursak ile yuvadan uçan, dağa, ovaya, harmana, suyun kenarına ve bir bağın içine konan, dane toplayan ve kursağını doldurarak yavrularına götüren kuşa benzetiyor. Şair, biçare bir ihtiyarı, ümitsiz bir fakiri, viran olmuş bir evi, ufku, nehri, gülü vb. görmek suretiyle ilham alıyor, içinde bir kıvılcım parlıyor ve eve geldiğinde kıvılcımı alevlendiriyor, yangına dönüştürüyor ve kelimeler

şeklinde kâğıda döküyor ki bir kalbi yaksın veya bir beyni coşturup isyan ettirsin...

Yunanlı beyin, mantıklı beyindir. Hatta ahlâkı dahi matematik gibi taksim eder, tipleştirir. Eflâtun şöyle diyor: "Ahlâk, beden çeşitli kuvvetlerinin ve içgüdülerin itidalinden ibarettir. Muhalif, isyancı dört nefsin -kan, sevda, safra ve balgam- sağlam olması için mutedil olmaları gerek. Ahlâk, kin güdüsü, intikam güdüsü, makam sevgisi güdüsü, tecessüs güdüsü, ilim isteme güdüsü ve diğer güdülerin itidallerini korumaları demektir."

Gördüğünüz gibi Batılı, mantıklı bilimsel görüşle, Doğulu için büyük, acayip, gizli ve esrarengiz olan ve Allah'ın özelliklerinin insanda tecelli etmesi olan ve maverai bir payeye sahip bulunan ahlâk tan ince bir bilimsel ve aklî analiz ortaya koyuyor ve "iki kere iki dört eder" kesinliğiyle onu tarif ediyor.

Aynı şekilde "saadet" kavramına bakalım. Doğu felsefesinin sırlarından olan saadet, tarif edilemez görüş olmasına rağmen Selon'un Batılı görüşüyle kolay ve sade bir şekilde tarif ediliyor: "Saadet, vücut güzelliği, beden sağlamlığı, hastalıktan uzak olma ve rahat hayattan ve çocuklar açısından murada ermeden ibarettir; böyle gördüğün herkeste, bil ki senin peşinde olduğun şey, yani saadet var." Burada şunu görüyoruz ki, Doğu nazarında çok karmaşık, gizemli ve maverai olan sorunlara gerçek ve nesnel sorunlar olarak bakıyor.

Pisagor şöyle diyor: "Bütün varlık, düzenden; düzen ise sayıdan ibarettir. Hem müzik sayılardan meydana getirilmiştir, hem de tabiat, dağ ve çöl. Sonra bütün sayılar da 'bir'den meydana getirilmiştir. Ondan sonra bütün dünya "bir"den meydana getirilmiştir.

Batılının bütün meseleleri, akılcı ve mantıkî bir tahlile tâbi tuttuğunu görüyoruz. Bu, bir taraftan insana, tabiat olay, kanun ve olgularını tanıma -bu tanıma sebebiyle biz doğululardan öndedirler- konusunda yardım ederken, bir taraftan da insanı düzeyde bırakıyor ve ruhu hissedilen şeylerin ötesine uçma konusunda aciz yapıyor.

7- Toplum Asaleti

Batıda tanrılar, şehrin muhafızıdırlar. Asıl olan "şehir'dir, "Mabet" ise tâli. Yani Doğu'nun aksine bu şehir, mabedin etrafına inşa ediliyor değil, tersine mabet şehrin kenarında olup muhafızlık yapıyor.

Doğu'da hiçbir şehir, maddi meseleler temelinde vücut bulmaz. Bilakis şehir yapma saiki, dinî meseleler ve efsanedir. Örneğin falan şehirde "Süleyman Peygamber" medfundur; filan şehirde "Hazreti Âdem". Şu şehir, peygamberlerin gömülü olduğu yer, diğeri ise imamın güzergâhıdır.

Meşhet'in yakınında şifa veren bir maden suyu var, her taraftan hastaları -özellikle cilt hastalarını- kendine çekiyor. 300 yıl önce bu suyun üzerinde üstü kapalı bir salon yapmışlar; insan, niçin bu kadar ilerlemeye rağmen, diğer maden suları böyle bir salondan mahrum kalmışlar diye hayretler içinde kalıyor Salon temiz ve düzenli. O hamamlara ve hayat tarzına sahip insanlardan bu kadar temizlik daha çok hayret vericidir. Salon ve suyun bu şekilde yapılmasının ve temiz tutulmasının sebebi araştırıldığında, konu açıklığa kavuşuyor.

İnsanlar suya gidiyor ve cilt hastalıkları, şifa buluyor. Maden suyunun bu iyileştiricilik gücü, Doğulu görüşte maddi bir sebep bulamamıştır, bilakis duyulur varlıklar âleminden ve akıl yürütmeden daha üstün ve maverai açıklama bulmuştur.

Şöyle diyorlar: "Hz. Ali (a), Muaviye ile savaşta buradan "Meşhet'in yakınından- geçmiştir; yakıcı güneş, bol yaralı ve hepsi de ölüm uğruna bol kan dökme ve yaralama sebebiyle. Ne yaraları sarmak için bir araç ne de derman için bir ilaç. Sonra Hz. Ali kılıçla bir taş parçasına vuruyor da taş yarılıyor ve taştan su fışkırıyor. O zaman bütün Sıffin yaralılarını (!) "şahan-i germâb"ın suyuna atınız, diye destur verdi. Getirip bu şifalı suda yıkadılar da yaralardan eser kalmadı. İşte bu şifalı su meselesi, o zamandan "şahan-i germâb"dan kalmıştır. Bu kutsallık yönü, halkı önce kendisini yıkamaya, kir ve pislikten temizlemeye,

ondan sonra da şifalı kutsal suya gitmeye teşvik ediyor. 300 yıllık güzel ve temiz salonun varlık nedeni de işte bu kutsallıktır.

Doğu'da her şehrin böyle bir izahı vardır. Belh'te bir tepe var, bir grubun inancına göre Hz. Süleyman, bir topluluğun inancına göre Zerdüşt, diğer bir inanca göre de Hz. İbrahim-i Halil orada medfundur. Bu, dünyanın seçkin şahsiyetlerinin Belh'e gelip ev yapmalarına ve böylece Süleyman, Zerdüşt veya her kutsal şahsiyetin kabrinin yanı başında olmalarına neden olmuştur.

Doğu'daki her şehrin, böyle madde ötesi bir kökeni vardır. Fakat Batı'da asalet o toplumdandır ve şehrin maddi hayat temelinde kendi kutsallığı vardır. Mabet şehre tâbidir, şehir mabede değil.

Fransız komedi yazarlarından biri şöyle diyor: Yunan ve Roma tanrılarıyla dinlerinin özel bir durumu vardı. Halkın avamı Hıristiyanlıktan önceki çok sayıda dini kabul ediyordu. Ama filozoflar hiçbirini kabul etmiyor ve yöneticiler bütün dinleri kârlı ve faydalı görüyorlardı.

Tanrılar hep Yunan şehirlerinin belediye başkanlarıdır. İran'da Zerdüşt'ten önce ilahî ateş olan Mehr ateşi, Ahuramazda'nın ateşidir. Roma'ya gittiğinde -Hıristiyanlıktan önce- Roma'nın ateşi oluyor, Roma toplumunun güç, azamet, parlaklık ve medeniyet mazharı oluyor.

Görüyoruz ki, Mehr ateşi ilâhî biçimden düşüş kaydediyor, sosyal biçim kazanıyor. Durkheim'in "Din, toplum gücünün ve kolektif ruhun tecellisidir." şeklindeki sözünde ifade edilen şey, Yunan dinlerinde çok belirgindir; ama Doğu dinlerinde tamamen batıldır.

Doğu'da asaleti olan bireydir, Batı'da ise "toplum"dur. Hitler Almany'ası, "bütün Alman bireyler Germen ruhuna fedadır" diyor -ve Germen ruhunun, o kadar değeri olduğunu düşünmüyor ve Hitler'in babasının ruhu kalıyor- ve böyle birkaç ahmakça ve delice slogan kalıyor. Mübalağa, Batılı fikrin boyutlarının bir

parçası olan bir düşünme tarzıdır. Bütün bireyleri kurban etme pahasına asalet bulmuş bir toplum.

8- Egosantrizm

"Ego" "kendi"; "center" "merkez"; "ism" ise ekolün son ekidir. Dolayısıyla egosantrizm, kendinin, benin her şeyin ekseni olması demektir. M.Ö. beşinci asır Yunanistan'ından günümüz Avrupa'sına kadar bu eksen, merkez, Batı düşüncesi olmuştur ve hala da öyledir.

Yunanistan'da egosantrizim -benmerkezcilik- şu şekilde idi: Sofistler diyorlardı ki, dünyada gerçekliğin ne olduğu belli değildir. Hakkı ve batılı, doğru ve yanlışı değerlendirmek için bir ölçü ve kıstasımız yoktur. O halde neyi batıl görüyorsak batıldır, neye hak dersek o da haktır. Doğu'nun Allah-merkezciliğine karşı Batı'nın insan merkezciliği anlamında egosantrizm, bundan kaynaklanmaktadır.

Doğu'nun Allah-merkezciliğinde insan, büyük ezelî bir kutba, yani Allah'a tâbidir; fakat Yunan düşüncesinde insan, temel kutuptur; tanrılar ve bütün varlık, onun etrafında dönüyor.

Roma'da "İnsan-merkezcilik", "Roma-merkezcilik" biçimini alıyor ve "Roma" insanın yerine geçiyor. Dünyanın merkez ve ekseni olan insanın yerine Roma, evrensel bir merkezilik kazanıyor. Bu durum, bütün değerleri Romalı değerlerin tayin etmesi gerektiğini ilân anlamına gelmektedir.

Bunlar Roma kültüründe tam olarak belirgin olan konulardır: Dünyada bir takım güçler, Roma'nın, tahtları üzerine oturduğu güçlerdir. Hak din ise, Roma gücüne fayda temin eden dindir.

Bugün de insanperestlik, demokrasi ve liberalizm döneminde, hatta Avrupalı sosyalistlerin düşünce tarzında dahi egosantrizm ve ben-merkezcilik vardır. Fakat bu ben-merkezcilik iki türlüdür: Biri, Rönesans devrinden daha güçlü olan ve İngiltere, Fransa, Almanya'nın ve Germen ırkının ekseni olan Nasyonalizmdir. Sonra Nasyonalizm, faşizm ve şovenizm haline geliyor ki bu Nasyonalizmin ve keskinleşmiş ve şiddetli katı milliyetçi-

liğin bir sonucudur. Çünkü faşizm, bu egosantrizm biçiminde çılgınca ve cahilce mübalağa türüdür; bu egosantrizmde "ego"nun yerine millet, ben-merkezciliğin yerine de millet-merkezcilik geçmiştir.

Faşizm, propagandasında şöyle diyordu: Felsefe, teknik, bilim, din, kültür ve ahlâkta hakikat, Alman'ın faydasına, batıl ise Alman'ın zararına olandır.

Brecht'in Farsçaya da tercüme edilmiş olan "Kazâvet" isimli güzel piyesinin aslî şahsiyetleri üç sanıktır. Biri Marksist, biri Yahudi, üçüncüsü ise bir Alman faşistidir. Her üçü birbirinden şikâyetçidir ve adalete, mahkemeye başvurmuşlardır. Hâkim şöyle diyor: Dosyaya dikkatle baktım. Alman faşistinin haklı olduğunu biliyorum, hatta o, diğer iki kişiye oyun oynamış olsa bile, problem şudur: O ikisi arasında hangisini mahkûm edeceğimi bilmiyorum.

Hâkim, bu problemi çözmek için devletten yardım istiyor. Devletin mahkeme hâkim ine cevabı şudur: "Her ikisini de mahkûm edin."

Görüyoruz ki, hukukî meseleler bile millet-merkezciliğin "ego"suna göre belirleniyor. Diğer Avrupa ülkelerinde durum tam olarak böyle değildir; bundan biraz daha zayıf düzeydedir; fakat temel yaklaşım budur. (İngilizlere bakın; İngiltere'de adalet, saygı, edep ve bağışlama örneği, dışarıda ise vahşilik ve pislik örneğidirler).

İslam'ın övünç kaynaklarından biri, bütün ırklar ve bütün dinî azınlıkların İslam toprakları dâhilinde rahatça yaşamaları ve bütün insan haklarından faydalanmalarıydı. Ama bugünün Avrupa'sında kilisenin bir kenara konulmasının üzerinden 300 sene geçtiği halde hâlâ zenci lokantalara giremiyor; bütün Avrupa'da -hatta Fransa'da- Avrupalı olmayan dinlere, resmî olmayan milletlere ve azınlıklara karşı baskı vardır, o da ağır ve şiddetli bir baskı. Bu durum, onca ukde, kin, nefret ve etnik düşmanlıklar ortaya çıkarmıştır. Müslümanlar da bunun bedelini ödüyorlar.

Mesih'e Avrupalı bir görünüş verilmiş. Meryem de "Tuigi" gibi bir hanım. Oysa o Filistinli bir kadın, oğlu da Filistinli bir erkek imiş. Sonra Avrupalı görünüşlü Mesih, Tanrı oluyor, Avrupalı ve Latin bir şahsiyetin tezahürü haline geliyor. Aslında kilise, papa ve kardinaller de, imparatorluğun, Sezar'ın ve Roma senatörlerinin yeni isimleridir.

Mesih'in Avrupalılaştırılmasına bir tepki, Elijah Muhammed'in Amerika'da bulduğu bir inanç olarak ortaya çıkıyor. Elijah bu inancı şöyle ilan ediyor: İslam Peygamberi siyahtır ve dolayısıyla beyazların kendi dinine girmesine asla izin vermez, onlara şefaat etmez.

Fikrî, ilmî ve edebî açıdan büyük bir bilgin de olan Kenya Cumhurbaşkanı Jomo Kenyatta, yazdığı bir kitapta şöyle diyor: Asansiyon (Hazreti İsa'nın miracı) gününde Kenya'nın zenci kabileleri beyazların tanrısından, yani Mesih'ten, Avrupalı biçimiyle binlerce heykel yapıyorlar ve beyaz derili tanrıyı yakmak için ateş yakıyorlar.

Bu, zencinin tabiri değildir. Mesih'i kendi tanrısı olarak Afrikalıya tahmil eden ve onu tam olarak Batılı ırkçılığın sembolü ve mazharı yapan Avrupalı beyazdır.

Irkçılık, faşizm ve nasyonalizm sıfatıyla 1933, 34 ve 35 yıllarında güç kürsüsüne oturan ve aydınımızın her şeyden önce korkutması ve dolayısıyla uyandırması gereken -maalesef böyle değil; hatta iyi, doğru ve temiz fikirli bilginlerimizi dahi aldatıyor- diğer egosantrizm türü, oksidentalizmdir.

Oksidantalizm, egosantrizmin bugünkü yansımasıdır. Anlamı da Batıcılık dinidir.

Bugün Avrupalı büyük bilginlerden bir çoğu -büyük hümanistlerdir ve aynı zamanda sosyalist ve adaletçidirler- Batıcılığa ve Batı'nın asaletine müptelâ olmuştur.

"Oksidantalizm"; Batıcılık dini, yani günümüz dünyasında sadece bir medeniyetin var olduğuna, bunun da Batı medeniyeti olduğuna, diğerlerinin ya Batı medeniyetini seçip medeni olma-

ları gerektiği ya da vahşilik ve çöküş içinde kalacaklarına inanmak demektir.

Bu, ilân ettikleri, herkesin kullanımına sundukları bir slogandır. Dünya aydınları, fiilen kabul etmişlerdir ki genellikle akıllarına, medeni olmak için, Batı medeniyetinin sistem, malzeme ve maslahatlarını alıp tüketmekten başka bir şey gelmiyor.

Oksidentalizm (Batı'nın asaleti) başarıya ulaşmış gözüküyor. Çünkü günümüz kültüründe gördüğümüz belli değerler hep Batılı değerlerdir. Spor kahramanı veya şampiyonunun seçilmesi, zekâ şampiyonunun seçilmesi, bilim kahramanının seçilmesi, insani liyakat ve mümtazlık kahramanının seçilmesi ve bütün kahramanların seçilmesinde belirleyici olan, Batılı değerlerdir. Milletlerin temsilcilerinin Batılı mihenk taşının dışında mihenk taşları, ölçütleri yok. Bu Batı'da yapılıp sabitlenen ölçütler, İran, Çin, Hind, Türkiye, Asya ve Afrika'da "mümtaz ve seçkin kız"ı (güzellik kraliçesi-çev.) seçiyorlar. Seçilen, bütün kültürel ve yerli ihtilaflarına rağmen kopyadır, taklittir. Eğer Hindistanlı, Çinli, İranlı, Asyalı ve Afrikalı kadın, Batılı kalıplara uygun değilse, sadece Batının gözün de yaraşır ve uygun olmamakla kalmıyor, ayrıca kendisinin vatandaşı da onu liyakatli, güzel ve uygun görmüyor.

Liyakat kriteri, diğer bütün meselelerde de böyledir.

Vincent Monti adında bir bilgin bir raporda şöyle yazıyor: "Dünyada Nobel ödülü kazanmış olan bütün romanlar siyasî yönü olan, bir telefonla ödül alan ve Nobel alışları tabii olanları -ki bunların sayısı çok azdır- istisna edersek, Batılı esas ve kıstas çok okunan eserler olmuştur. Fakat Batılı esas ve ölçütlere uymayan, fakat asaleti olan büyük edebî, sanatsal ve şiirsel şaheserler, asla Nobel almamıştır. Nobel ödülü almayan ve Batı'nın desteklemediği bir eser, kendi ülkesinde de bir eser değerini kazanmıyor.[76] Resim sanatı, şiir, edebiyat, felsefe, ta-

[76] Avrupaî olmayan toplumlarda Avrupaî olmayan geleneklere taraftar ve de asil ve yerli değerlere inanmayanlar, köhne, kalıtsal, kalıpçı, 600-700 sene önce-

rih, antropoloji ve ahlâkta, Batılı değerleri dikte eden kimseler kabul edilmiş ve başarılı sayılmışlardır. Kendi yarattığı değer, kıstas ve esaslarla yazmak, şiir söylemek ve felsefe ahlâk ve insandan söz etmek isteyen, yenilgiye uğruyor ve tanınmıyor; zira üretilmiş yeni eseri, kıymetli ve aslî esaslarla değerlendiren bir eleştirmen yok.

Batı, olmuş ve olan her şeye Batılı bir şekil vermiştir. Bugünkü esas ve kıstaslar, hep Batılıdır. Tarih, felsefe, din ve ahlâk için bile Avrupaî kökenler bulmaktadırlar! Örneğin Zerdüşt M.Ö. altıncı yüzyılda doğmuştur. Musa'nın hareketi ise M.Ö. 1300-1290'dadır. Yani Musa 3290 veya 3300 yıl önce, Zerdüşt 2600 sene önce, İbrahim ise M.Ö. 1970 ila 1980 yılları arasında; yani yaklaşık 400o yıl öncedir.

Ama bir de ne görelim: Filan düşünür ve yazarınız, Zerdüşt'ün 4000 yıl önce dünyaya geldiğini, yani Aryailerin Mesih'in doğumundan 1400-1500 yıl önce -3500 yıl önce- İran'a geldiğini yazıyor. Zerdüşt dört bin yıl önce- bir kavle göre 5000 yıl, başka bir kavle göre 6000 yıl, bir diğer rivayete göre ise 7000 yıl önce!- dünyaya gelmişti. Aryailerin gelmesi ve risalet mesajını işitmeleri için İran'da 500 sene sakinlerden bir boşluk kalıyor! Şimdi yeni düşünürler, niçin bu tarihî devrimlere! Dokundukları, daha çok dikkat edilmesi gereken bir meseledir.

Batı, olan her şey için, Batılı bir kök bulmuştur. İlim, felsefe ve sanat, Yunan'dan kaynaklanmıştır. Bütün millet ve ırkların da o Avrupalı kaynaktan geldiğini yazıyorlar. Fakat Batılı, din konusunda Yunanlı bir kök meydana getirememiş ve insanları, putlara, hayvanlara, bitkilere, eşyaya, tabiat güçlerine tapmaktan kurtarıp tevhide ulaştıran büyük dinlerin, Yunan'dan çıkıp gel-

sinin görüş ve zevkini İslâm adına korumuşlardır. Bunlar bugünkü Batı'nın felsefe, ilim ve tekniğini batıl bilirler; fakat İslâm Peygamberi'nden bin yıl önceki Yunan felsefesini İslâmî bilirler. Niçin? Çünkü Hicrî dördüncü ve beşinci çağlara ait İslâmî kitaplarda bu yazılmış ve kadimdir. Fikirleri de antika eserler gibi okuyor, inceliyorlar: Ne kadar çok eski ise, o kadar çok değerli biliyorlar.

diğini iddia edememiştir. Zerdüşt için yeni bir doğum tarihi üretiyor -birkaç bin yıl bir farkla- ve şöyle diyor: "Güya meselâ İbrahim'in tevhidi ve Musa'nın dini Aryai Zerdüşt'ten neşet etmiştir. Bütün büyük dinlerin babası Aryai peygamber ve Aryai soyudur ("Mezdisna ve Onun Fars Edebiyatındaki Etkisi" gibi Farsça konuşan Müslümanlar tarafından Frasça yazılmış kitaplara bakınız).

Batı'nın ve Batıcının yaptığı yeni hesapla, bütün dinler ister istemez Germen ırkı ve Aryai ırkının köküne dönüyorlar. Bunlar özellikle hem Batı felsefesi ve ilimlerinin kurucularıdır, hem de Doğu ahlâk, irfan ve dininin vücuda getiricisi oluyorlar; hepsi, hatta Buda ve de Lao-Tsu, Konfüçyüs, yani Aryai olmayan Çinli peygamberler de Zerdüşt'ten sonra Aryai olmuşlardır.

O halde bütün ilimler -cebir, geometri, fizik ve kimyadan tutun insan bilimlerine kadar- ve ahlâk, din, irfan ve her ne varsa, Atina ve Fransa arasındaki hat üzerinde cereyan ediyor. Doğu'da daima karışık duygular, hayaller ve mevhumlar var olmuş ve olmaya devam ediyor. Ancak Yunanlı insandır, Yunanlı olmayan herkes ise barbar ve vahşidir.

Bu Yunan düşünce tarzıdır. Onların tarih kitaplarına bakın, bizimle onlar arasındaki savaş, Yunanlılarla barbarların savaşıdır, Yunan ile İran savaşı değil. Şimdi de bu düşünce tarzı mevcuttur.

Jean Paul Sartre, Fanon'un "Les Damnés De la Terre" adlı eserinin girişinde Avrupai kaville ve alaylı bir biçimde şöyle yazıyor: Bütün dünya, 500 milyon insan -Avrupalılar- ile bir buçuk milyar yerli arasında taksim ediliyor.

Bu, Yunanlı-barbar, Batılı-Doğulu, insan-yerli taksimi ve Batılının asaleti, bir çeşit tekebbür ve kendine tapma -egosantrizm- olmuştur. Bu durum, hâlâ büyük düşünürlerin yakasını bırakmamıştır. Meselâ Siegfred gibi bir sosyolog ve hümanist -Milletlerin Ruhu'nda- şöyle diyor: "Tanrı, zeki, akıllı, tedbirli ve idareci Avrupalı soy için yeryüzünde şiddetle ve hızla çoğalan iççi bir soy meydana getirmiştir. Zira iş, az işveren ve çok işçi gerek-

tirir. "Bu yüzden her yüz Avrupalıdan yılda bir kişi, her yüz Doğuludan yılda altı kişi doğuyor. Biz % 1, onlar ise % 6 çoğalıyor. Dolayısıyla onları amele ırk, bizi ise işveren ve idareci bir ırk yapan Tanrı ya da tabiattır.

Yine şöyle yazan da odur: "Caddelerde karşılarından itinasızca geçtiğiniz bu kumral mavi gözlüler, eğer Afrika'ya veya Hindistan'a giderlerse, büyük bakanlık teşkilatını idare edebilirler. Fakat Doğu'da, büyük düşün, irfan ve ahlâk şahsiyetleri ile büyük zahitler bile, iki memuru olan bir şubeyi bile idare etmekten acizdirler." Hem o diyor ki, Batılı bir otomobil satın aldığı zaman örneğin 30 yıl onunla çalışıyor; zira beyni araba gibidir, arabayı bir mantık olarak anlar. Fakat Doğulu makineyi veya arabayı anlamaz, ilk altı ayda onu harap eder ve 29 yıl altı ay sonra aynı bozuk arabayla iş yapar!

Egosantrizmin önce Yunanistan'da "Atina-, sonra Roma, Germen milleti, Fransa, İngiltere, bütün Avrupa ve şimdi de Batı'da var olduğunu görüyoruz.

Ortaçağlarda papa ile karşı karşıya gelen, Papa ile kilisenin kâfir saydığı ve savaşa kalktıkları kâfirler Hıristiyandırlar. Çünkü onlar, her millet, İncil'i kendi diliyle okumalıdır, diyorlar. Hâlbuki Papa, Latincenin Tanrı'nın dili olduğunu söylüyor -ve doğru söylüyor; çünkü İncil'in dili o Tanrı'nın dilidir; fakat İncil'in dili gerçekte İbranicedir. Mesih İbrani'dir ve Filistinlidir, Latince de bilmez. Onlar -yani Rönesans aydınları-, Latinceyi Tanrı'nın dili olarak kabul etmedikleri ve Roma dilini -Avrupa dili, Batı dili ve kültürü- boyunlarına geçirmek istemedikleri için kâfir oldular ve kilise onlara savaş açtı.

9- Hümanizm

(Bu isim, Farsçada çok tekrarlanıyor. Rayiç anlamı da çok karmaşıktır. Bu yüzden söyleyeceklerime daha çok dikkat buyurmanızı rica ediyorum.)

Hümanizm, aydınların çoğunun dikkatini celp etmiş olan ve kendini insanın asaleti veya insancıllık ekolü bilen -yani Sar-

tre'ın egzistansiyalizmi. Kendisinin aslî hümanizm olduğuna inanmaktadır- günümüzün en seçkin felsefi ekollerinden biri olan bir mekteptir.

Eski Yunanistan'da insanın asaletinin, insancılığın açık bir anlamı yoktur. Hümanizm, Tanrı veya tanrılar karşısında insana asalet kazandırmaktır.

Tarih boyunca konu, hep dünyanın asıl mihverinin Tanrı -veya tanrılar- mı yoksa insan mı olduğu sorunu olmuştur. Dinler, asıl eksenin Tanrı olduğuna inanır; insanın değerini Tanrıya veya tanrılara olan yakınlığa ve Tanrı'ya -veya tanrılara- itaatte ve onun veya onların hoşnutluğunu kazanmada elde ettiği tekâmüle bağlı görüyor. O halde dinlerde, bütün değerlerin kriterleri, Tanrı veya tanrılardır. Buna "Teizm" diyorlar.

Hümanizme gelince; Hümanizmde insan asıldır. Kendini tanrının bir kopyası yapmaya ve ona göre eğitmeye lüzum görmez. Kendisi değerler; yücelik, yaratılış, iyilik ve güzellik ibaret bütünüdür.

Hümanizm'in, Allah'a karşı insana asalet bağışladığını görüyoruz. İnsan için bağımsız ve belli özelliklere inanıyor.

Gördüğümüz gibi hümanizm, insana tanrı karşısında asalet veriyor ve insan için bağımsız ve somut değerlere kail oluyor.

İnsanın böyle asalet elde etmesi, her yerden önce Yunan düşüncesinde şekilleniyor ve Batı'nın dinî fikrinin en temel özelliklerinden biridir.

Esasen Yunan'da, insanlarla tanrıların ilişkisi, abid ile mabut, yaratıcı ve yaratılmış, aşağı ile yukarı, değerli ile değersiz ilişkisi değildir; dünyayı zapt etmek ve kendi kaderini değiştirmek için savaşan iki evrensel gücün ilişkisidir.

Dolayısıyla Yunan'da tanrılar, genel olarak, insanın rakibidirler; insanın yazgısını kendi ellerine geçirmek ve insanın uyanıklık, görüş ve bilince sahip olmasına engel olmak istiyorlar. Çünkü insan, bilincine erişirse tanrıların düzeyinde yer alır ve Zeus'un imparatorluk gücünü sarsar.

Tanrılar ilâhî ateşe, basiret ve bilince sahip oldukları için ebedîdirler. Tanrıların ebedilikleri ise, ellerinde tuttukları evrensel kaderden ve tanrılık yeteneğine sahip olmalarından dolayıdır.

Ateş, güç, aydınlık ve basiretin sembolü olup tanrıların iradesi ve inhisarındadır. Tanrılar hep insanı bu tanrısal ateşten mahrum bırakmak, yeryüzünde karanlık ve donukluk kölesi olarak yaşaması, tanrıların dilemesinin esiri olması ve asla kendi kaderinde ve tabiatın yazgısı -bu ikisi tanrı ve tanrıların inhisar alanındadır- üzerinde değiştirme gücüne sahip bulunamaması için çaba harcıyorlar.

Tanrıların iradesinden haberdar olan insan, ilahi dilemeden kurtulmak ve güç ve yazgıyı elde etmek için telaşa düştü.

Yunan kültüründe insan, tanrılara -ki onlar hep esirleştiricilerdir- yakınlaşma düşüncesinde değildir. Bilakis tanrılara isyan ederek gücü ele geçirmek ve kendi kaderine hâkim olmak istiyor. Bu ise, insanın bilinç ve basirete erişmeksizin mümkün değildir. Gök ateşini elde etmeksizin de bunlara erişmek istemesi mümkün değildir. Dolayısıyla Yunan düşüncesinde insan, kendisini tanrıların esaretinden ve onlara itaatten kurtarmak için savaşırken tanrılar da daima insanı kendi egemenlikleri altında tutmak için savaşırlar. O halde yeryüzüyle gökyüzünün ilişkisi, iki düşman kutbun ilişkisidir. İnsan ile tanrının ilişkisi, daima savaşan ve biri hâkim "tanrı-, diğeri -insan- mahkûm olan iki rakibin ilişkisidir.

İnsanın asaleti düşüncesi, insanın değerinin, tanrılara yaklaşma itibariyle ve tanrıların ona değer vermesi cihetiyle olmadığı, bilakis insanın kendisinin, ilâhî ateşi elde etmekle tanrıların makam ve derecesine yükselebileceği mantığından doğuyor. O halde insanın hedefi, Zeus'un, Herkül'ün ve diğer tanrıların yanında kendisi için bir yer bulmasıdır. Tanrıların çabası ise geliş yolunu insana kapamak ve insanın tanrıların yüksek kalesine ulaşmasını engellemektir.

İnsan, Promete'nin yardımıyla semavî ateşi elde ediyor, dünyanın yaratıcısı, tanrısı ve kendi kaderinin yapıcısı, hak ve batıl ile güzelliğin kıstası oluyor.

"Egosantrizm"de şunu söyledim: Sofistler kendilerini esas almakla hak bildikleri her şeye hak, ret ettikleri her şeye de batıl diyorlardı, ister istemez her şey ve herkes, varlığın esası olanların varlıklarına bağlı oluyordu. Hümanizmde de insanı sağlam bir konuma yerleştirme ilkesi böyle bir sonuç verdi ve hak ile batıl insanın beğeni esası ve kıstasıyla anlam kazandı.

Yunan ve Roma sanat eserlerinin karakteristik özelliklerinden biri -heykeltıraşlık ve ressamlıkta- çıplaklıktır. Ressam ve heykeltıraşın bütün çabası, âdeta en güzel vücutları, çıplaklaştırmak ve elbisesiz teşhir etmektir. Ama Asur ve Hehamenşi'nin ve genel olarak Doğu'nun heykeltıraşlık ve ressamlığının özelliklerinden biri -Taht-ı Cemşid ve Biston'da da görülebilir-, şudur: Onlarda hayret verici bir örtünme görüyoruz. Elbiseler bol, çok, geniştir ve beden mümkün olduğu ölçüde örtülüdür, hatta çoğu erkeklerin yüzü bile böyle. Bu giyinikliği Ortaçağların eserlerinde de görmek mümkündür. Bu dönem Doğu düşüncesinin hâkimiyet zamanı ve Allah'ı asıl sayma dönemidir.

Ortaçağların Doğulu ve Avrupalı heykeltıraşı, yaratılışı, insanın yaratılışını, güzelliği, Tanrı'yı, gökyüzü nurunu, İsa'nın kör ve sağıra şifa verme ve ölüyü diriltme mucizesini göstermek istiyor. Fakat hümanist heykeltıraş ise, beden güzelliklerinin tamamını sergiler. İnsan onun ölçütüdür. O, insanı çıplak göstermek ve vücudun güzelliklerini göstermekle, gökteki tanrıları ve meleklerinin güzelliği ile rekabet etmek istiyor.

Ortaçağların azillerinden yapılan heykellerde, onların yüz ve vücut güzelliğine teveccüh yoktur. Teveccüh, onların ruhaniyetine ve dindarlığına oluyor. Fakat kilise yönetiminden önce -Eski Yunanistan ve Roma'da- ve Rönesans'tan sonra, çıplak heykellerle karşılaşıyor, en güzel baş ve vücutları temaşa ediyoruz. Çünkü insan her şeyin ölçütü ve esası olmuştur; hak ve batıl ile güzellik, sadece bu mihenk taşıyla ölçülebilir.

Örtü veya giyim, güzellik veya çirkinliğin gizlenme ve kusurudur. Çıplaklık ise, giyinmeyi gerektiren utanılacak ve çirkin bir şeyin olmadığının işaretidir. Doğulu ise insanı giyindiriyor; zira güzelliğin esası ve kıstası, güzelliğin bizzat kendisi olan Allah'tır. O'nun dışındaki her şey, noksan, çirkin ve yüz kızartıcıdır. Batılı hümanist ise, insanı çıplaklaştırıyor; onun dışında başka esas ve kıstas tanımıyor; noksanlık ve çirkinlikleri de güzellik olarak görüyor.

Defalarca söylediğim gibi, Prometheous destanı, Yunan düşüncesinin göstergesidir. Promete, insanın yaratıcısıdır ve gökyüzü ateşini insan için tanrılardan çalandır. İnsan, ateşe kavuşmakla, görüş, basiret, bilinç ve uyanıklık kazanmıştır; artık tanrıların tanrısı Zeus'un emri altına girmiyor ve kendi bağımsızlığını ilân ediyor.

İbrahimî dinlerde, özellikle İslam'da Promete, şeytan görümünde ortaya çıkıyor. Şu farkla ki, Promete Yunan'da insan-severliğin ve insani azametin mazharı, şeytan ise insanın düşmanıdır; çünkü orada tanrı ve insan rekabete tutuşmuştur. Burada ise âşık ve maşuk, âbid ve mabut ilişkisi söz konusudur.

"Promete" ve "Şeytan"ın her ikisi de uyanıklık ve bilinç yasak meyvesini insana veriyor; fakat insanın tanrının rakibi olduğu Yunan düşüncesinde Promete, bir kahraman çehresi kazanıyor. İnsanın Allah'ın abid ve aşığı olduğu İslam'da ise, şeytan insanın düşmanı suretini alıyor. Bu gösteriyor ki, Hümanizm veya insan asaleti; gökyüzünün asaleti, tabiat asaleti, tabiat ötesinin asaleti ve ölümden sonraki hayatın asaletine karşı bir düşünce tarzıdır. Maddiyata karşı maneviyatın asaleti, "olan"a karşı "olması gereken şey"in asaleti ise farklıdır. Hümanizm "olması gereken"e karşı "olan"ın asaletidir, tabiat güzelliklerine veya ruh güzelliklerine ya da tabiat ötesinin güzelliklerine karşı insan güzelliklerinin asaletidir. Bunların hepsi, hem din, hem felsefe, hem de insanin sosyal hayatına yansımaktadır.

Dine şu şekilde yansımıştır: Doğulu tanrılar -hatta şirk döneminin küçük tanrıları dahi- yüce bir seçkinliğe, madde ve insan

ötesi bir seçkinliğe sahiptir. Tevhid döneminde ise Tanrı, muvahhidin zihninde mutlaklaşıyor: Mutlak güzellik, mutlak mükemmellik, mutlak güç ve hâkim iyet, mutlak aşk ve sevgi; insanın tasavvur, hayal ve vehminde belirebilecek her şeyden beri oluyor. Nitekim en güzel anlamını, "Allahu Ekber" İslami sloganında buluyor. Şu açık beyanla karşılaşıyoruz: "Allah, nitelenen şeyden büyüktür" (Allah vasfa gelen şeyden daha büyüktür). Yani asla zihinde Allah'a, bir mesnet, bir sıfat, şöylelik ve böylelik isnat etmemek gerek. Çünkü isnat edilirse, Allah'ı onunla sınırlandırmış oluruz. İlkel Doğu dinlerinde de, Tanrı'nın yücelik ve münezzehliği ve de yer, tabiat ve maddeden büyük uzaklığı, kolaylıkla anlaşılabilir.

Fakat Yunanistan'da mitoloji tanrıları insandır; aynı zafiyet ve hakirliklere sahipler. Örneğin Zeus'un dokuz kızı var; her biri dokuz tür sanattan -şiir, musiki, resim, heykeltıraşlık vb.- birinin mazharı, temsilcisidir. Hep Parnas dağına (Mont Parnasse) oturmuşlardır. Bütün özellikleri ve hassasiyetleri ile kızlar, sadece aşkı bekliyorlar; ya birinin aşkına arıyorlar ya da bir kimsenin maşukudurlar. Ya düşman ve rakipleri var ya da zoraki görücülükleri veya babalarıyla ihtilafları var! Zeus'un kendisi de alışılmış bir insandır. Kin ve haset besler, düşmanlık yapar, fikrinden vazgeçer, utanır (!) Zeus, Promete'yi zincire vurdu, sonsuza kadar onun ayaklarından zinciri çıkarmayacağına yemin etti. Sonra Herkül Mısır'dan Yunan'a geçişi esnasında Kafkas dağlarında uçarken Promete'yi zincirlenmiş gördü. Zinciri okla vurdu ve zincir Promete'nin ayağından açıldı. "Bunu Zeus bağladı", dediler. "Hata etmiş" dedi. Sonra Herkül Atina'da bekledi ki, Zeus her ne istiyorsa yapsın. Zeus, Herkül aleyhine her işi faydasız ve ne olacağı belli olmayan bir savaş olarak gördü -Bu büyük kahramanla şaka yapılamazdı (!)-. Promete'nin serbest kalmasına rıza gösterdi. Fakat yemin ettiği için, zincirin bir halkasının ayağında kalmasını istedi. O da kabul etti (ve muhtemelen halhal - kadının erkek karşısındaki köleliğinin bir tür alameti- ortaya çıktı!).

Bu hikâyede Yunan mitolojisinin en büyük tanrısının ve diğer Yunan tanrılarının ruh halini iyice tanımak mümkündür.

Yunan düşüncesinde diğer her din gibi, âhiret ve gayb âlemi vardır. Ama bu, maddi dünya ile bitişiktir. Tabiat ötesi gökyüzü, gök tanrıları, ruhlar ve soyut varlıklar mevcuttur; fakat tam bu gökyüzü tavanının çatısının arkasındadırlar. Tanrılar vardır; ama daha çok milli kahramanlara benzerler. Onların keramet ve mucizeleri, meselâ bizim Rüstem ve Zal gibi kahramanlarımızda var olduğu düzeydedir. Dolayısıyla Yunan tanrıları insan benzeridir, Doğulu anlayışıyla tanrı değil: gaybî, yüce, mutlak, akıl ve vücut ötesi bir sır anlamında tanrı değil.

Yunan düşüncesi, Tanrı'yı insana daha yakın kılmak için küçülttükçe küçültüyor. Doğu düşüncesi ise, insanı Tanrı'ya götürmek ve yakın kılmak için büyülttükçe büyültüyor. Her iki düşünce de dinî düşüncedir; fakat birbirlerine tamamen karşıttırlar.

Yunan'da irfani duyguya sahip olan ve çok yüce ruha ve tabiat ötesine inanan en son kimselerden biri Pisagor, diğeri Eflâtun'dur. Her ikisi de Doğu'nun tesiri altındadır ve Doğulu görüşe sahiptir. Yoksa Yunan -Batı- ruh ve görüşü, söylediğim gibidir ve siz onun sığ tabiatını gördünüz. Ama Yunanistan'ın fikrî ve felsefi boyutu çok derindir. Yunan güç ve aklı, çok ve yüksektir, hakikat ve aşkı ise çok düşük ve azdır. Eğer Doğu ve Batı'yı iki düşünce tarzı olarak birbiriyle karşılaştırmak istersek şunları söylememiz gerekir:

Doğu'da, ruh, daima varoluşta hakikat ve aşk arayışında olup insan ile Allah ve gayb arasındaki ilişki, aşağının yüksekle ilişkisi, avarenin sığınakla, susuzun pınarla ve muhtaç talibin hakikatle ilişkisidir. Batı düşüncesinde ise rakibin rakip ile ilişkisi vardır. İnsan küçük rakip, Tanrı ise büyük rakiptir. Âlimin malûm ve tabiat güçlerini aşk ve tanıma ile değil, hile ve kurnazlıkla istihdam edebilen muhtaç ile ilişkisi söz konusudur.

Doğulu, dünyayı karmaşık bir muamma ve yağan sırlar ve hakikatlerin bir yansıması olarak görüyor; kalbini daima bu yağ-

murun altında muzdarip ve teşne tutuyor. Hâlbuki Yunanlı, dünyayı çok sade birkaç unsurdan yapılan bir teşkilat olarak görüyor. O unsurları tanımak, araştırmak ve onların yardımıyla maddi ve bu dünyalık ihtiyaçları karşılamak mümkündür.

İmdi orada maddi hayat ve ekonomik güç o kadar ilerlemiştir; ama hakikat ve aşk duygusu daima sınırlı kalmıştır. Aksine burada irfan, insani duygu ve insan tecellisi, yeryüzünde gaybî, gayrimaddi ve mucizevî bir ayna olarak ve da sürgündeki bir tanrı benzeri olarak telakki edilmiştir. Gerçi sosyal ve maddi hayat da, ruhun bu atlama ve uçuşunun etkisi altında gölgede kalmıştır.

Batı'da "politika" vardır, yani şehrin idare düzeni. Batılı, rehberden, başkandan belediyecilik istiyor. Batılı hükümet, ülkeyi öyle idare ediyor ki, belediye başkanı şehri, yani hayat, düşünce ve sosyal ilişkileri var olduğu düzeyde tutuyor. Orada iyi idare etmek ve iyi korumak vardır. Yunan demokrasisi, işte bu görüşe dayanarak gelişiyor. Avrupalı hareketlerin hareket yönü, demokrasiye doğrudur. Çünkü demokrasinin seçenleri ve seçilenleri vardır. Seçilmiş en iyi yöneticiler, bütün seçmenlerin hoşnutluğunu celp eden kimselerdir. Bu, hem Yunan'da, hem Roma'da, hem de modern Avrupa'da meydana gelen demokrasi fikri ile uyumludur.

Ama Doğu'da eyer kabul etmeyip dizgin almayan asi taya dizgin vurma ve onları ram kılma, terbiye etme ve necip yapma anlamında "siyaset"[77] vardır. "Siyaset" Yunanca "politik"[78] sözcüğünün karşılığıdır. Fakat tam bir Doğulu görüşle, bu ikisi, her ikisi aynı olan birbirine zıt iki boyuttur: Biri başkasını suistimal etmek, başkası üzerinden istismarda bulunmak ve o da şudur: Batılı hükümet ve siyasî görüş -politik-, toplumun çoğunluğun isteğine göre yönetimi olan demokrat idareden ibarettir. Fakat

[77] Siyaset: Biniş için tayı zorlama, eğitme. Terminolojik anlamda halkı bir hedefe göre eğitme ve değiştirme.

[78] Politik Politique police'den (Yunanca şehir manasında) geliyor. Terminolojik olarak şehri ve toplumun genelinin idare tekniği anlamındadır.

Doğulu görüşle hükümet veya yönetim, değişimci, inkılâpçı rehberlikte bulunan, eğitim veren, değerleri değiştiren, halkı eğiten, yıkılmış gelenek ve sosyal ilişkileri değiştiren, toplumu hazırlamak ve bireylere insani ve liderlik tekâmülü vermek, başka bir makam ve menzile yöneltmek, başka bir durum ve vaziyete götürmek için değişim getiren bir güçten ibarettir.

Bundan dolayı Batılı siyasal görüş, mevcut durumu muhafaza ediyor. Asayiş ve faydalanmayı daha çok arttırıyor. Doğulu siyasal görüş ve felsefe ise, mevcut durumu istenen durum doğrultusunda götürme, eğitim ve değiştirme esası üzere dönüp dolaşıyor.[79]

Batı'da görüş, toplumu çevirme, idare etme temelinde olup halkın sahip olduğuna ve istediğine göre iyi yaşaması biçiminde şehrin idaresi esası üzeredir. Zira asaleti o hayattan ve o toplumdandır. Doğu'da ise asalet, toplum karşısında bireydendir; hakikat gönülde gizlenmiş olup asaletin alameti bireydir ve ruh değişmelidir.

Eğer Doğu'da toplum asalet kazanmışsa, bu yine bireyin değeri sebebiyledir. Bir kimse bir şahsı öldürürse, bütün insanları öldürmüş demektir. Bir bireyi ihya eden ise, bütün insanlığı yaşatmış demektir. Kur'an, asaleti birey unvanıyla insana veriyor, topluma karşı bireye değil (Yanlış anlaşılmasın, topluma karşı birey değil, toplum içindeki birey). Bireyi toplum asaletinin gölgesinde yok etmek istemiyor. Bilakis asaleti insani bireye,

79 Hemen bu noktada görüyoruz ki, din de halkı değiştirme ve eğitmenin peşindedir; halka şimdi çağırdıkları şeyi verme peşinde değil, bilakis "sahip olması gereken şey"i vermek istiyor. İnkılapçı hükümet ve rehberlikler de Doğu tarihi boyunca rehberî asalet üzere hareket etmişlerdir, umumun isteği fikir ve görüşleri ile değil. Diktatörlük de aynı şiara sahip. Yine onun fikri şudur: Ben, toplumu, umumun görüşlerinin talep ettiği şeye doğru değil, sahip olması gereken ideal ve hedeflerin yönüne doğru götüreceğim. Halk halihazırda sahip olması gerekeni hissediyor... Görüyoruz ki her üçünde, yani din, reformcu yönetim ve istibdatçı yönetimde, Doğulu siyasal ve sosyal görüşte değerleri doğru bir şekilde gösterme ve değiştirme ilkesi vardır. Sonuçta bir defa diğerinden suiistifade söz konusudur.

"ben"lere vermek ve sorumluluğu "ben"lerin omzuna yüklemek; değişim, devrimi ve bilinci, insani bireyin derununda alevlendirmek istiyor. Eğer topluma asalet verilirse, bu, bireylerin özgür gelişimi için olmalıdır, topluma asalet vermek amacıyla bütün bireylerin kurban edilmesi için değil. Bilindiği gibi bütün peygamberler, dinleri temelinde beşerî bir toplum meydana getirmenin peşinde olmanın yanı sıra "gönül"e, "ruh"a, "sana" şunu diyorlar: Canlanın, ayağa kalkın, değişin; Yunanlı ve Batılı kalıpların çerçevesinden, bu egosantrizmden mutlak tarafına doğru uçun. Bu, Doğulu düşünceye varır ve nihayetinde İslam düşüncesidir ki, insanı o Mutlak'a çağırır.

Eğer Doğulu ve Batılı görüşü birkaç kelimeyle açıklamak istersek, "hayat" ı iki bakış açısı olarak Doğu ve Batı nokta-i nazarından görmemiz gerek.

Eski Yunanistan'da "Bandra" şöyle diyor: Hayat bahçesi, açan iki gülden fazla bir şey değildir: Mevki ve şöhret.[80]

Buda diyor ki: "Maceraya atılmak ve bu hayata dönmek hususunda,[81] insanın döktüğü gözyaşlarını eğer toparlayıp bir araya getirirlerse, yeryüzündeki bütün okyanusların suyundan daha

[80] Kuzey Tahran'ın kafelerinde yedi tümenlik kahve içen ve bedbaht bir fakir hakkında şiir söyleyen Tahranlı küçük burjuvazi şairlerinden biri, kendisinden hayatıyla ilgili bir şiir almaya gelen Mezinanlı bir zavallı adam için önce hayatın bir gül, açan bir gül olduğuna ve .... dair beyitler söylemişti. Sonra ekliyordu: .... hayat bir bağdır ... ve sonra devamını okumak isteyince köylü adam şöyle diyor: Benim karım ölmüş, doğal olarak gençliğim gitmiş, senin için hayat rengarenk güllerden bir bağdır.

[81] Buda'nın tenasühe inandığını biliyoruz -Sonraki oturumda bahsedeceğim-. Buda diyor ki, insan öldükten sonra ruhu başka bir vücuda döner. Daima gider ve geri gelir -Buna "Karma" diyor-. Yani tenasüh arabası. Bu, insanın müptelâlığıdır. Bu ahmakça devirden ve abes gitgelden kendini kurtarmak gerek. Buradaki kurtuluş, bütün dinlerde ve bizim dinimizde vardır. Ama Budacılık dininde insanın müptelalığı, gidiş ve bu hayata geri dönüş şeklindedir. Hepimizin müptelâ olduğu kaderin gibi. Fakat o, tenasühe inanıyor, biz ise hayır.

"Buda", hayatı, kucağında şöhret ve mevki gibi iki gülün açtığı bir bağa benzetenlere, Francis Bacon'a ve ondan da önce insanın, gücü elde etmek için

fazla olacaktır."

Bunca ıstırap ve eziyet, Doğulu ruhun temeli ve ilkesidir. Çünkü ıstırap, ister istemez madalyonun diğer yüzüdür. Diğer yüzü ise aşktır. Bu ıstırap ve eziyet yüce olduğu ve yer düzeyinden ve Yunan ve Batı egosantrizm görüşü düzeyinden daha yüce ve daha üstün olduğu ölçüde, bu aşk ölçüsünde, madde ötesi güç, misyon ve yüceliğe sahiptir.

Doğu'ya gelince, Doğu insani ruha kazandırdığı azamet, coşku ve hareketle birlikte kurban da vermiştir. Bu kurban, maddi medeniyet ve maddi hayat olmuştur.

Doğulu ruhun daima peşinde olduğu ve insana bunca ilâhî celal ve azamet verdiği, insanı tanrılara doğru veya tevhit dinlerinde Allah'a doğru çektiği bu yüce aşk karşısında insanların yaşamı, açlık, zaaf ve ekmeği genellikle unutuyor.

Doğulu dinlerde, sadece İbrahimî halkadaki dinler, ruhu dar toprak hisarın kuşatmasından kurtarıp "riyazetle, yani ekmek yememekle değil- melekût tarafına uçurabilmişlerdir. Başkalarına ekmek vermek için çekilen riyazetle ve başkalarının ekmeği hatırına tahammül edilen açlıkla da ruhun kurtuluşunu temin ediyor, insanın Allah'a doğru uçurtuyorlar.

geldiğini söyleyen ve hep hümanistik temele sahip bulunan Batılı görüşe karşı, günlük bayağı hayata karşı, şiddetli düşünceli ve endişeli bir acıyla ve yoğun insanî bir ıstırapla, Doğulu ruhu bitap düşüren çok büyük varlık ötesi aşkla ve de gözü yaşlı dertli bir biçimde konuşur, anlatır.

BEŞİNCİ DERS

Doğulu ve Batılı Görüşün Doğu ve Batı Dinlerinden Bahsetmenin Bir Alt Yapısı Olarak Ortaya Konulması

Medeniyet çağı dinlerinin dönemine giriş için, biri Doğulu ve diğeri Batılı iki görüşten bahsettim. Medeniyet çağına giriş zamanından itibaren kültür ve medeniyetler tarihinde bu iki görüş billurlaşıyor ve bu iki görüş şimdi de söz konusudur.

Önceki oturumda Doğulu görüş usulü ve Batılı görüş usulü adıyla, psikologlar, kültür bilimciler ve antropologlar arasında söz konusu olan şeyi arz ettim. Bu arz ettiğim hususlar, Doğu ve Batı dinleriyle ilgili ele alacağım şeyler için alt yapıdır. Dolayısıyla bu bölümden itibaren dinler -Doğu veya Batı'da- namına ele alacağım hususları sizin kendinizin, Doğu ve Batı'ya özgü görüşler temelinde mukayese yapmanız gerekir. O özellikleri bu dinlerin içinde var olan özelliklerle karşılaştırınız ve bir dinin Doğulu ve Batılı olmasının özelliklerini çıkarınız.

Medeniyet çağının dinlerine giriş için, Doğu'dan başlayacağımızı söyledim; zira medeniyet Doğu'da başlamış olup ister istemez medeniyet devrinin büyük dinleri de Doğu ile alakalıdır.

Medeniyet Devresinin Başlangıcında Batı, Daha Üstün Olan Dini ve Büyük Kültürü Doğu'dan Aldı

Diyorlar ki, neden bütün dinler ve bütün peygamberler Doğu'da ortaya çıkmış ve Batı'nın dini olmamıştır? Bu soru, tarihten bîhaber olmayı ifade eden bir sorudur. Çünkü dinler asla Doğu'ya özgü olmamıştır. Bütün milletler ve ümmetler, Kur'an-

ı Kerim'in açık ifadeleriyle ve aynı şekilde dinler tarihinin tasdiki ile dine, hatta farklı dinlere sahip olmuşlardır. Dine sahip olma noktasında Avustralya ilkelleri ve Kuzey Amerika Kızılderililerinden Doğu ve Batı toplumlarına kadar bütün toplumlar aynıdır, aralarında fark yoktur.

Niçin dünyada taraftarı ve mensubu çok olan dinler, daha ziyade Doğulu peygamberlere aittir? Bu, Büyük medeniyet ve kültürün, Doğu'dan başlamasından; medeniyet devresi dininin de insanlık kültür ve medeniyetinin diğer boyutları gibi -edebiyat, sanat, felsefe, hukuk düzeni ve hayat tarzı vs.- Doğu'dan Batı'ya gitmesi sebebiyledir. O halde Batı dinsiz değildi ki, Doğu'dan din alsın. Kendisi de din sahibiydi. Fakat medeniyet ve kültür dönemiyle uyumlu olmayan ilkel dinler gibi bir dine sahipti. İmdi Batı, medeniyet çağına girerken medeniyetin Doğu'dan aldığı diğer vecihleriyle birlikte dini de alıyor ve kendi ilkel ve bedevi dinlerinin yerine onu geçiriyor.

Bugün Doğu Aydınları Batı Medeniyetinin Etkisi Altında Bulunuyor

Doğu'nun, -İran, Ortadoğu, Uzakdoğu, Yakındoğu, Asya ve Afrika- filozof, sanatçı ve edebiyatçısı yok mu? O halde niçin aydınlar Batı'nın felsefi, sanatsal ve edebî ekollerinin etkisi altına giriyorlar? Çünkü şimdi medeniyet Batı'dadır. Batı medeniyeti daha ileri; ister istemez biz de televizyonu onlardan aldığımız gibi, hukukî ve sosyal düzeni ve felsefi ekolleri de onlardan alıyoruz. Bu filozofların daima Batı'da olduğu, Doğu'da filozof ve felsefenin olmadığı anlamına gelmez. Hiç şüphesiz Doğu'nun da filozof ve felsefesi vardır, ama kültür ve medeniyetimizin diğer boyutları düzleminde. Çaresiz daha üstün bir medeniyete muhtaç olduğumuz zaman, daha üstün medeniyetin maddi teknik araçlarını aldığımız gibi, ruh ve görüşünü de alıyoruz ve onun etkisi altına giriyoruz.

Biz bugün Batı medeniyetinin etkisi altındayız ve ister istemez felsefesinin de nüfuzu altındayız. Geçmişte Batı, Doğu medeniyetinin etkisi altındaydı ve doğal olarak daha üstün dinin de etkisi altında bulunuyordu.

Bu yüzden büyük dinlerin tarihine Doğu'dan ve en eskisinden başlamamız gerek. Bütün Doğu'da hükümet etmiş büyük dinî, kültürel ve manevi okulları tanımak için bir görüş olan kültür ve medeniyet, iki kaynağa sahiptir. Biri Mezopotamya ve dalları, diğeri ise Hindistan ve dallarıdır. Büyük ve derin Hindistan kültür ve dinlerine giriş için Çin iyi bir mukaddimedir.

Çin

İlkel Çin Dinleri

Çin de diğer bütün milletler gibi bir ilkellik dönemi yaşamıştır, kabile toplumları ve ilkel toplumlar dönemi. Böyle olunca doğal olarak Çin dinleri bu dönemde ilkel dinler olmuştur. "Totemizm", "tabu", "mana", "fetişizm" ve "animizm"de ilkellik dönemindeki ilkel bedevî dinler olarak ele aldığım meseleler, Çin medeniyeti için de doğrudur. Yani Hz. İsa'nın doğumundan bin ila 2000 yıl önceki bedevî ve ilkel Çinliler, Ruhçuluk, Fetişizm, Tabuizm ve Totemizm gibi dinlere sahip olmuştur. Bundan dolayı bu döneme somut olarak girip onu incelememiz gerekmez. Çünkü ilkel dinleri genel olarak tanıyoruz ve ilkel Çin dinlerini onlarla mukayese edebiliriz.

Üstün Çin Dinleri

Çin dini, bir aşamadan itibaren üstün ve mütalaa edilebilecek bir okul şeklini alıyor ve medeniyet dönemi dini olarak adlandırılabiliyor. Çin dini, çok meşhur ve somut iki şekilde tezahür ediyor: Biri Çin'in en esaslı görüşü ve en büyük dini olarak "Taoizm", diğeri ise Çin'in bir sonraki reform dönemine işaret eden aklî reformcu bir fikir, kültür ve din ekolü olarak "Konfüçyüs" mektebidir.

Çinli Bakış

Tao'yu, Çin'in derin ruhunu, ince dinî ve felsefi görüşünü tanımak için Çinli bakışı tanımak gerek.

Çinlinin bu dünyaya bakışı özgül bir bakıştır. Renkleri ve şekilleri tanıma türünü, tabiatı ve insanı telakki türü, Çinliye özgü

bir renge sahiptir; sanatında, dininde, felsefesinde, hukukunda, tarih ve toplumunda belirgin olan, Çinliye özgü bir renk.

Çinli Ruhun Özellikleri

Tezat, Çinli ruhun özelliklerinden biridir.

Esasen Çinli ruhun özelliklerinden biri tezattır. Bu milletin ruhunda beliren tezat, bütün sarı ırkla ilgili bir tezattır. En yüksek ve en gelişmiş ırkî tezahür, tarihte, Çin kavminde zuhur etmiştir.

Çinli ruhun, iki zıt tezahür şekli var. Bir taraftan çok belirgin savaş ve hamaset huşunet var: Sarı ırkın tarihi ve tarih boyunca bu ırkın katılımıyla meydana gelen olay ve savaşlar, bu ruhu anlatımıdır. Sarı ırktan bir kol olan Moğolların saldırısı, geçmişte ve bugün çeşitli boyutlarıyla şu son otuz-kırk yıl içinde devam eden mücadeleler ve de Japonların ikinci dünya savaşı sırasındaki savaşları, bu ruhun görünümleridir. Çinli savaşıyor. Vietnamlı savaşıyor. Kamboçyalı savaşıyor ve Fransa'nın büyük Hinduçin'i. Bunlar mücadele ve savaşta kendine özgü bir tür ve görünüme sahipler. Bunlar, Çinli ruhun belirgin özelliklerdir; çok şiddetli bir sertlik, ölümü hafife alma ve kanı kolay görme. -Aynı zamanda da bunun zıddı- kendinde insanın en latif, en derin ve en hassas duygusal tecellilerine sahip.

Diğer taraftan tasviri imkânsız bir hayret, azamet ve şiddette Çin şiir ve sanatında tezahür eden en latif ve en zarif şiirsel, irfani ve ahlâki durumlar, hassas ve duygusal Çin ruhunun sonucudur. Çin sanatının karakteristik özelliklerinden biri zarafettir. Minyatür -zarafetin boyutudur- Çin sanatıdır. Çin musikisi ve şiiri, hâlâ insanlığın en latif müzik ve şiirlerindendir.

Bu iki zıt ruhun saldırgan Moğolların yazgısındaki tezahürüne bakınız; Moğolların diğer her yer gibi İran'ı istilası, yıldırım gibi yakıp yıktılar; sertlik, kabalık ve acımasızlığı son haddine vardırdılar. Fakat henüz bir nesil ya geçti ya geçmedi, tarihimizin en yumuşak, en muti, en arif yöneticilerine dönüştüler. Cengiz, Muhammed Hüdâbend oldu; öyle ki, siyaset işine başlaması için seccade ve mihraptan onu zorla kaldırman gerekiyordu.

Bu kuzulaşan kurtların irfan ve tasavvufa ilgi ve alakası -gerçi bu komplolardan ve siyasî garazlardan arınmış değildir-, Çinli ruhun o hassas, latif ve zarif yönünü -ruhun yarısı- göstermektedir. Çinli ruhun diğer yarısı, kaba, sert ve ağır yönüyle tamamlanıyor. İkisi de tarihin hunhar yöneticisi olan ve bu ırka ait olan Emir Timur ve Hülagu'da, aynı zamanda bazen en latif irfani ve insani haller görülüyordu.

Hülagu, Alman şair Heine'nin deyimiyle gittiği bir şehirde katliam yapıyor, şehri ateşe veriyordu. Askerleriyle birlikte yanan şehirden ayrılırken bir subayı veya askerine bu şehrin adı neydi, diye soruyordu: Bu adam, her şehirde, her bir işten önce mezarlığa gidiyordu ve mezarlara saygı gösteriyordu. Bu durum, bir arifin durumudur, hunhar bir insan bedenindeki irfani ruh.

Heine güzel şiirlerinden birinde Hülagu'nun kabirlere ilgisine işaret ediyor ve şöyle diyor: Tus'a gelince, mezarlığa gitti ve Firdevsî'nin mezarı başında durdu, mezarın üzerini kaldırmalarını istedi. Kaldırdılar, kırmızı gül ile doluydu. Uzakdoğu'da da Cengiz'in kabrinin başına gitti. Kabrin üzerini kaldırmalarını emretti; kaldırdılar; kan ile doluydu...

Kavmiyetçilik ve Milliyete Şiddetli Yöneliş, Çin Ruhunun Bir Diğer Özelliğidir

Çin ruhunun özelliklerinden bir diğeri, milliyete şiddetli yöneliş ve kavmiyetçiliktir. Öyle ki bugün uluslararası olmaya ve insanlığa teveccüh eden bu ırkın bazı kavimleri bile, tarihte güç ve iftihar yaratmış biri olarak Cengiz'le övünür, iftihar ederler.

Çinli ruhun sonraları dine de yansıyan bu bağlılığı, onu çok milliyetçi, kavmiyetçi ve ulusal açıdan kendine tapan, gururlu bir ulus yapmıştır. Öyle ki milliyetçilik, geçmişe yöneliş ve kavmî özellikler ve sosyal ve tarihsel geleneksel hususiyetlere taassupla bağlılık, bu kavmin karakteristik özelliklerinden biri olmuştur. Tarih boyunca böyle olmuş ve şimdi de böyledir. Aynı zamanda evrensel ve insani bir felsefe, görüş ve eğilime sahip-

tir. Bu yüzden bugün Avrupalı sosyolog ve antropologlar dahi Çinli ve sarı ırktan Marksistleri, sarı Marksistler, arif ve sufi Marksistler diye adlandırıyorlar!

Bu, onların ırksal özelliklerini materyalizmde dahi korudukları-nı gösteriyor. Dolayısıyla bunlar enternasyonalist sosyalistlerdir (uluslararası milliyetçiler). Bu, şimdi de açık bir çelişkidir. Onların materyalizmleri kendi kavimlerine özgüdür; hümanizme de kendi uluslarının rengini vermişlerdir.

Tabiata Yöneliş, Çin Ruhunun Bir Diğer Özelliğidir

Çinli ruhun tezat üçgenini tamamlayan bir diğer boyut Çinli tabiatçılıktır (natüralizm). Fakat Çinli natüralizm, Batı natüralizminden farklıdır. Natüralist Avrupalı, hissedilenler sathında ve dokunulan ve fayda getiren bir tabiatın üzerinde kalır, bunun dışındaki her şeyi inkâr eder. Ama Çinli, maddi tabiatın ortasında irfani ruhu ve dinî idealizmi görür ve bulur.

Çinli ruhta bu çelişki çok büyük ve önemli olup gizemli Çin ruhunu tanımanın anahtarıdır. İran'da, hatta Avrupa'da, bir kimse hayattan, ekonomi ve maddiyatın kötülüğünden, gürültü patırtısından maneviyata sığınmak istediği zaman, bir mağaranın köşesine, bir evin köşesine veya bir mescit ve mabedin köşesine kaçıyor; o yalnızlıkta kendi iç dünyasıyla meşgul oluyor, riyazete çekiliyor. Fakat Çinli, maddi, sosyal ve ekonomik hayattan kaçtığında, maddi tabiatın kucağına sığınıyor. Tabiat onun için tabiat olduğu kadar tanrıdır da. Tabiat ötesinden bir tecellidir. Onun için tabiat, madde olmanın yanında ruhtur da. Bundan dolayıdır ki, tabiatın kucağında Avrupalı gibi maddiyat görmez, bilakis dünyanın ve Tanrı'nın ruhunu hisseder ve ona dokunur.

Bu yönelişin etkileri, Çin'in resim, edebiyat, sanat, heykeltıraşlık ve kültüründe tezahür etmektedir. Öyle bir yöneliş ki, irfani yöneliş olmanın yanı sıra tevhidî ve metafizik bir boyut da taşır.

Şairlerinin Deyimiyle Çinli Ruh

Çin'in büyük şairi -belki de dünyanın en şair ruhu- Lupi hayattan, gürültü ve kargaşadan kaçtı. Fakat zaviyelere sığınan bizim

arif ve sufilerimizin aksine şöyle dedi: "Hayattan, hayatın gürültü, heyecan ve kargaşasından, bu şehirden ve kızgın duvarlarından kaçıp hiç bir adımın atılmadığı, hiçbir gözün görmediği bakir ormanların kalbine, tabiatın kucağına dalmak istiyorum. Orada tan vaktinin iri ve soğuk çiğlerini içmek ve şefkatli ellerimle kuşları avlamak istiyorum. Ama bütün ömürleri boyunca korkma nedir bilmemiş, görmemiş kuşları öldürmeyi değil. Hiç bir insan ayağının ulaşmadığı ve tahrip edemediği o yerde kuşları şefkatli avuçlarımın içine almak, şefkatli nefesimle kanatlarına üflemek istiyorum, ta ki alt kanatları görünsün...

Hayattan kaçıp kendine dönüşte tabiata erişen insanın terennümü şiir midir, felsefe mi? Din midir yoksa irfan mı? Maddiyat mıdır, ruhaniyet midir? Bunların hepsidir. Anlamak için çaba göstermek gerek.

Çinli Şairin Arifane Heybetli Ölümü

Şairin ölümünün de böyle arifçe bir heybet ve ihtişamı var; bir gece bir nehrin kenarından geçiyordu. Doğulu irfani ruha özgü bir cezbe halindeydi. Ay bütün çehresiyle nehirdeydi. Adeta çıplak ay suda yüzüyordu. Adam durdu. Bir süre Ay'ın sudaki çıplak vücudunu seyretti. Heyecanlandı. Ayın sudaki el ve ayak çarpmasının sesini tam olarak duyuyordu. Ay yüzüyordu. Dalgalar birbirine çarpıyordu. Kulağa gelen müzik, Ay'ın geçekten suda yüzdüğünün işaretiydi. Adam bir süre düşünce ve temaşa ile durdu. Cezbeye tutuldu. Kendinden geçti. Çılgınca bir şevkle ayın kucağına atladı; akan nehrin kucağında Ayı kucakladı ve o kadar sıktı ki, suya daldı ve boğulup öldü.

Bu, Çinli'nin tabiata bakışıdır. Bu bakış onun felsefesinde ve dininde vardır; tıpkı minyatür, şiir ve romanında olduğu gibi.

Çinli Ruh'un, Şiir, Dil ve Minyatüre Yansıması

Sonraları İran'da bir hayli gelişen Çin minyatürü, Gogen, Van Gogh, Seurat ve benzerlerinin arzu ve iddia ettikleri resimler türünden çok modern bir resimdir.

Seurat şöyle diyor: " Doğrudur, biz empresyonistler, resim veya romanımıza tabiatı fazla dâhil ediyoruz. Bizi, maddi eşyayla ne kadar çok meşgul oluyorsunuz diye de eleştiriyorlar! Şöyle ki; empresyonist roman veya resimlere baktığımız zaman, bir odayı nitelendirirken o odadaki bütün eşyayı tavsif ettiğini görürüz: Örneğin duvar böyle idi, perde şöyle; soba burada ve şu şekilde; oturan şahıs şurada oturmuş, bu elbiseyi giyinmişti; eli böyleydi, başını sağa veya sola eğmişti, şöyle bakıyordu...

Seurat eleştirilere cevap veriyor: Neden bu kadar maddi hayata ve tabii olayların tikellerine teveccüh ediyorsunuz diye bizi eleştiriyorlar. Doğrudur, biz roman veya resmimizde bizim resimlerimizde atı dikkatli bir şeklide tavsif eder, betimleriz. Fakat bu at tavladaki bir at değildir. At arabasına veya faytona bağladıkları at da değildir. Bu at, yeryüzünde ve gökyüzünün altında olmayan bir attır. Bu at, var olan bir at değil, olması gereken bir attır; tabiatta yaratılmış bir at değil, benim yarattığım bir attır.

O halde, empresyonizm, eşyayı, resim ve romana sokuyor; fakat olduğu şekliyle değil, bilakis şair, yazar ve ressamın olmasını istediği şekilde dâhil ediyor. Bu sadece tabiattan alınan küllî at cevheridir.

Yeryüzünün göğü, dünyanın göğü mavidir. Fakat ıstırap ve perişanlık ateşinde yanan benim veya sanat eserimizin kahramanı için mavi gök, dertsiz ve anlamsızdır. O nedenle gökyüzünü sarı olarak tavsif ediyoruz ki, ıstırap ve perişanlığımızı anlatmış olalım. Tabiatta sarı gök yoktur; ama empresyonist sanatçı böyle bir göğü yaratıyor.

Bu nedenle modern resim veya roman ekolündeki yazar veya sanatçılar, eşyaya, eşyanın kendisinde var olup da keşfettikleri anlamı vermiyor, kendilerinden bir anlam veriyorlar. Yaratıyorlar, yani minyatürün yaptığı işin aynısı.

Bazen Minyatürde mevcut insanlarla bir benzerliği olmayan insanlar görüyoruz. Bu, ressamın doğal insanı çizemediği anlamı-

na gelmez. Bilakis büyük ressamın böyle insanlar yaratmada bir maksat ve felsefesi vardır.

Bazen minyatürlerde bir nehrin mor renkle tasvir edilmiş olduğunu görürüz. Hiç şüphesiz ressamın da bizim kadar nehrin mor olmadığını bilecek aklı var. Fakat eğer şimdiki eleştirmenler olsaydı, gazetelerde, ressam, nehrin mor renkli olmadığını anlamamış diye eleştirirlerdi. Oysa ressam suyun renginin mor olmadığını biliyor; ama nehrin mor renkli olmasını istiyor ve tabiatta olmayan bir nehir yaratıyor.

Minyatürde şeyler, olduğu gibi değil, bilakis ressamın olmasını istediği şekildedirler.

M.Ö. altıncı asra ait bir minyatürde -Çin ressamlığının ilkel döneminde- ressam, güneşin hararet ve yakıcılığının şiddetini gösteren sarı bir gökyüzü tasvir etmiştir. Fakat yeryüzü, kışın ortası gibi kar ve kristalleşmiş ağaçlarla kaplı. Gökyüzünde temmuz güneşi, yeryüzünde kış karı ve ağaç.

Ressam bu çelişkiyi kasten yaratıyor. Tabiatta olmayan, ama kendisinin ruhunda olan bir çelişki. Kendi ruhunun çelişkisine dışsal bir canlılık kazandırmak istiyor. Minyatürsel bakış, Çinlinin tabiata bakışıdır ve tabiat, Çinlinin gördüğü tabiattır; Avrupalının gözüne görünen tabiat değil. Avrupalı, tabiatı olduğu gibi, fizik ve kimyanın açıklayabildiği şekilde tanıyor. Fakat Çinli, tabiata kendi rengini veriyor ve o renkle ortaya koyuyor. Tabiata başka boyutlar veriyor ve onu olduğu şekliyle değil, kendi istediği gibi meydana getiriyor.

Budur, tabiata Çinli bakış. Felsefede de böyledir; irfan ve derin tasavvuf olan bir tabiatçılık.

Taoizm

Çin bakışı ve kültüründe "Taoizm" mektebinin temelleri olan üç ilke vardır. Taoizm, büyük Çin ekolüdür. Dinlerin ortak esaslarını tekrarlamayacağımı tekrara ifade edeyim. Esasları kendiniz bulun ve bahsettiğim bu ekole uyarlayın.

Taoizm Ekolünün Temel Esasları üçtür:

Vahdet-i Vücut

Çinli, tabiatta ve varoluşta birlik (vahdet) görür. Nitekim somut ve bariz vahdet-i vücut ekollerinden biri, Çin'dedir. Ay, yıldız, yer, gök, maden, su, insan, kötü, iyi, hayvan ve cansız varlıklar çokluktur (kesret). Hepsi ayrı, çeşitli ve farklıdır. Fakat Çinli, hemen başlangıçta -milattan önce 2000 yıl öncesinden daha fazla bir geçmişle-, bu ihtilafların altında ortaklık ve bu çoklukların altında birlik görmüş ve aramıştır.

Çinli, bir insanın, bir insanı öldürdüğünü, diğer bir insanın, insani bir yolda kendini feda ettiğini, bir depremin gelip şehri yok ettiğini, yağmurun yağıp ovayı yeşillendirdiğini ve dolayısıyla bunların tezat olduğunu, birbiriyle çelişen şeyler olduğunu gördüğünde; tabiat ve insanda çelişki gördüğünde bunun nedenini anlayamıyor. Tabiat ve insanda, bütün hareket, değişim ve dönüşümlerde olan bu tezadı görüyor, adaletsizlikleri hissediyor. Acaba bu çelişki neden? Sonuçta onların tamamında bir birlik ve düzen görüyor; bir zerrede, bir yaprakta, bir haşerede, bütün yeryüzü ve gökyüzünde bir birlik ve düzenin olduğunu; dünyaya düzenin hâkim olduğunu görüyor, kabul ediyor.[82]

Evrende olan bu düzen ve çelişki ile birlik ve çokluğu Çinli nasıl çözüyor?

Yang ve Yin: Çin Düşüncesinde Olumlu ve Olumsuz Güç

Çinli şöyle der: Bütün eşya, şahıslar, ruhlar, tabiatın -maddi veya manevi - bütün olay ve tezahürleri, iki güç ve özelliğe taksim edilir:

[82] Bu konuya bütün dikkat ve ilginizi vermenizi rica ediyorum. Konu her ne kadar yorucu gibi görünüyorsa da -özellikle Hordâd'ın son Cumasında-, onun anlaşılması ile hem Doğu irfanı, hem de maddeci ve diyalektik Batı felsefesi anlaşılmış olur. Bu yorgunluğa tahammül etmek suretiyle, bir yıl sonra, bir iş yaptığımızı iddia edebiliriz. Yoksa arkası gelmeyen an, heyecan ve çeşitliliklerle gönül eğlendirmiş oluruz ki bunun hiç faydası olmaz. Bu durumda da, o sonuçsuz anlarımız olur, fakat geleceği olan bir işimiz olmaz.

Fail güç "Yang"; müzekker, erkek güç, olumlu güç, yapıcı ve yukarı çıkan, yükselen güçtür. "Yin" ise, olumsuz, kabulcü, edilgen ve müennes, dişi güçtür.

Güneş, yere yansıyor. Yağmur, yere yağıyor, yeri verimli kılıyor, çim ve yeşillikleri yeşertiyor. Işık ve yağmur gönderen gök, Yang sahibidir. Yağmurla güneş ışığı ve sıcaklığını kabul eden ve gebe kalan yeryüzü ise Yin gücüne sahiptir. Yang -gök- ve Yin -Yer- toplamından bir doğum ve sonuç meydana geliyor: Yeşillik.

Hareket eden nehir Yang'dır, rutubeti kabul eden sahil ise Yin'dir. Nehrin kenarında yeşeren ot, çim vs. yeşillikler ve ağaç ise, bu ikisinin sonucudur.

Bütün mevcudat, -ruhlar, mücerret ve gaybî varlıklar dahi- "Yang" ve Yin"e sahiptirler. "Melekler "Yang", Cinler ise "Yin" sahibi oluyorlar.

Bir insanın hareketleri de böyledir: Ayakta durmak Yang'dır, oturmak ise Yin. Dolayısıyla varlığın tamamı, bütün olaylarıyla "Yang" ve "Yin"in savaş sahnesidir. Bütün insani bireyler, bütün madde ötesi ruhlar, bütün hareket ve olaylar, bu savaşın sonucudur. Bu ikisi arasındaki savaştan, yeni şeyler ortaya çıkıyor.

Sabitlik ve Değişim Teorisi Doğu'ya mı Ait Batıya mı?

Bu kendine özgü görüş, düşünme tarzı ve mantığı, Avrupalılar kendilerine mal ederler. Diyalektik mantığı kendilerine ait bilirler. Hâlbuki görüşün temeli Doğu'ya aittir. Avrupalılar, -özellikle yeni sosyologları- daima şöyle diyorlar: Doğulu sabit düşünüyor, yani her olay ve her şey için, Doğulu, mantığında bir kısım özellikler sayar, tarif eder. Örneğin der ki, "Madde şöyledir, insan böyle. Yerin tarifi budur, gökyüzünün tarifi şudur. Bu tarif kötüdür, o tarif iyidir. Kinin şöyle bir tarifi var, aşkın şöyle bir tanımı var vs. Kısaca Doğulunun her şey ve herkes için sabit bir tarifi vardır. O halde bunların hep sabit olay ve sabit hakikatler olduğuna inanır. Hâlbuki biz Batılılar, onların tersine değişime inanıyoruz. Bir şeyin sabit ve ezeli bir varlığı yoktur. Bilakis her

an başka bir şeye dönüşüm halindedir. Hakikatler payidar değildir; olma, doğma ve ölüm halindedirler.

Bu nedenle Doğulu mantıksal -sabit mantık anlamında- düşünüyor, Batılı ise diyalektik. Bundan dolayı Batılı hayat, hareket ve değişim halindedir. Batılı her şeyin seçilebileceğini ve yok edilebileceğini düşünür. İnsanda değiştirme gücü vardır. Hâlbuki Doğulu her şeyi kutsal ve ezelî bilir. Değişme imkânını düşünmeksizin teslim olur.

Batılı, itibari ve değişim halinde bildiği her şeye saldırıyor ve yok ediyor veya tasallutta bulunuyor. Ama Doğulu, sabit düşüncede olduğu için viran etme ve yapmakla ilgilenmez.

Bütün bu buyruklar doğrudur; fakat aksine sabit mantık, Aristo'ya ait olduğu, Hicrî üçüncü asırda İslam tarihine girip İslam mantığı adını aldığı ve ilim havzalarında İslam Mantığı adıyla okutulduğu için.

İslami Fikir Başka, İslami İlimler Başka Şeylerdir

Bir öğrenci şöyle diyordu: Diyorlar ki, "Kur'an'da şu yazılıymış: Dünya öküzün boynuzu üzerinde; öküzün boynuzu öküzün kendisi üzerinde!; öküz balığın üzerinde, balık ise suyun üzerinde ve ...!

"Hangi Kur'an bunu yazıyormuş?" dediğimde, şöyle dedi:

"Ben kendim, bir adamdan ders alıyordum. Arapça, eski ilimler ve astronomi okutuyordu. Astronomi kitabında böyle yazmıştı.

Dedim ki, bu astronomi aslında Babil'e ve dolayısıyla İslam Peygamberinden bin yıl öncesine aittir.

Bu nedenle İslami ilimler adıyla okutulan şeylerin bazen İslam'la bir bağı, bir alâkası yoktur. Arapça sarf ve nahiv ilmi de İslami ilimler arasında sayılıyor; ama dilbilgisidir ve İslam'la ilgili değildir. Fransızca dilbilgisi veya başka bir dilbilgisi gibi. Cahiliye şiiri de -Muallekât-ı Seba, İslam'ın mücadele ettiği cahiliyenin fasit şairlerinin şiiri- de okutuluyor. Peki, o da mı İslami?

Aristo mantığı, Aristo'nundur. Aristo, Hz. İsa'dan 300 küsur yıl önce, İslam Peygamberinden ise 1000 yıl önce yaşamıştır. Bunun İslam, İslam medeniyeti, İslam kültürü ve İslam tarihi ile ne gibi bir alâkası var?

İslam tarihinde bu şekilde olan birçok şeyler de vardır. Meselâ çinicilik, İslam medeniyetinin bir parçasıdır, ama acaba çinicilik Kur'an'da yazılı mı? Bunlar İslam'la ilgili değildir; garip bir şekilde İslam'la karışmışlardır. Aydının en büyük işi, İslam mektebini, İslam medeniyeti, kültürü ve ilimlerinin pençesinden kurtarmak ve İslam'ı İbn Sina, Molla Sadra, Muhyiddin Arabi veya Gazalî'nin anladığı gibi değil, Bilal'in anladığı gibi, Ebuzer'in, bu çöl yolcusunun anladığı şekilde anlamaktır.

İslam Kültürünü İslam'a Girmiş Olan Kültürlerden Ayrı Bilmek Gerek

İslam'ı öyle anlayalım ve ideolojisini İslam kültür ve ilimlerden kurtaralım. Hiç şüphesiz İslami ilimler ve kültür çok azizdir, insanlığın övünç kaynaklarındandır; fakat İslami ideoloji başka bir şeydir.

Kültür ve ilimler ile ideolojinin farkı, örneğin Ebuzer'in İbn Sina'dan farkı gibi bir farktır. İbn Sina'nın bildiği şeyi Ebuzer bilmez, ne "*Kanun*"u anlar, ne de "*Şifa*"yı. Eğer "cevher", "heyula" vb. şeyleri okusa, tepesi atar. Gelgelelim Ebuzer'in bildiği ve hissettiği şeyleri de, İbn Sina, Molla Sadra, Muhyiddin Arabî ve bizim kültür ve medeniyetimizde büyük işler yapmış olan diğer dâhiler bilmezler, hissetmezler. Ebuzer'in dert ve görüşü ayrı bir şeydir, Ebu Ali'nin dert ve görüşü ayrı bir şey.

İslam'ın görevini açıklığa kavuşturmamız gerek: Ona hangi gözle bakmalıyız? Kur'an'ı, Ali (a), Ebuzer ve Bilâl'ın gözüyle mi yoksa filozofların, ariflerin, kelâmcıların, mantıkçıların, usulcülerin vs. gözüyle mi? okumalıyız? Bu hususların aydınlatılması lazım.

Bunları birbirinden ayırmak gerek. Eğer bu yapılmazsa, Aristo mantığı kültürümüzün bir parçası sayılır. İslami ilimleri okudu-

ğumuz zaman Aristo mantığını da okumamız gerekir. Çoğunluk da bunun Atina mantık ve felsefesi olduğundan haberdar değildir. İskenderiye'yi dolaşarak yeni Eflâtuncularla İslam'a gelmiş ve değişmiş, gelişmiştir. Ama bu bağlamda her ne varsa asıl kökü Atina'dadır. Yunanlı görüştür; Aristo'nun koyduğu veya tedvin ettiği ve ondan Batılı olan usul ve mantıktır.

Doğu mantığı ve Doğu dini -veya bu esasta ortak olan İbrahimî din-, eşyanın ve cevherlerin Âdem-i sübut ve tayinine dayanır. Doğulu görüşte asıl olan, kevn ve fesat, yani oluş ve yok oluş ve bozulmadır. Kevn ve fesad, diyalektik bir görüştür.

Nitekim Yunanlı filozof: şöyle demiştir: "Aynı ırmağa bir seferden fazla girilmez". Yani ikinci defa ne insan aynı insandır, ne de ırmak aynı ırmaktır. O halde diyalektik Yunan'dan gelmedir! Dedim ki, eğer bu "her şey değişme halindedir" felsefenin ve felsefi mektebin kökeni ise, öyleyse hepimiz filozofuz; zira sözlerimizin en derin, en bedihî ve en açık dayanağımız şu sözlerimizdir: "Bu da geçer!" "Bütün dünyanın handır". Her şey bir kapıdan geliyor, başka kapıdan geçiyor?. "O'nun varlığından başka her şey yok olucudur"[83] (O'na yönelişi olandan başka her şey yok olur)". Sabit olan "O" mudur? Sabit olan bu yaklaşım mıdır?

Bu, dünyayı, her şeyi sürekli değişim halinde oluşu çerçevesinde gören değişim görüşüdür.

Diyalektik bir esas olan tezadın aslı, Doğulu görüş ve kültürünün ilke ve esasıdır. Doğu kültüründe tabiat, diyalektiktir, tarih diyalektiktir, insan diyalektiktir, yani tezat veya çelişki esası üzeredir.

İslam'da İnsan İki Zıddı Kendinde Toplayan Kimse Olarak Tanıtılmıştır

İslam'da "İslam bilim konusuna gelince bütününü anlatacağım- insan, iki zıddı toplayan bir varlıktır. Mantığın özelliği, iki zıd-

[83] 28/Kasas, 88 (Çev.)

dı bir araya getirmeyi kabul edememesidir. Mantık her zaman şöyle der: İki zıt bir araya getirilemez. Hem gündüz, hem gece olması imkân dışıdır. Bir şey hem iyi, hem kötü olamaz. İki nakîz[84] ne bir arada tutulabilir ne de birlikte kaldırılabilir. Yani ne gece ile gündüz birlikte olabilir, ne de gecenin de gündüzün de olmaması mümkün olabilir. Hâlbuki biz hep görüyoruz ki, iki zıddın birlikte oluşu vardır ve mümkündür. Çoğu insanlar, ne iyidir, ne kötü, ne ölüdür, ne canlı.

Diyalektik, iki zıddın birlikte olabileceğini söylüyor. Bir nispetle kötü olan şey, aynı durumda, başka bir nispetle iyidir. İnsan, bir taraftan çamurdur, diğer taraftan Allah'ın ruhudur. Bu diyalektik bir olgudur. Bundan dolayı bir insanın, somut ve değişmez bir tarifi yoktur. İnsan bir "olma"dır. Bir "devenir"dir, bir "sayruret"tir. Çamur veya balçık ve ruhtan yapılmıştır. O halde insanın özü ve kendisi nedir? Hiç, bir seçme, bir cihat, bir mücadele, bir "olma"dır. İnsanın kendisi yoktur. Çamur ve Allah'ın ruhu, ayrı ve birbirine zıt iki olay veya olgudur. Allah'ın ruhu, "hamein mesnün"a üflenmiştir. Fakat Aristo mantığı şöyle diyor: İnsan hayvan-ı nâtıktır, insan hayvan-ı dâhıktır. Yani konuşan ve gülen her varlık insandır! Bu tarifler sabittir. Oysa İslam şöyle diyor: İnsan iki zıddın toplamıdır; hem İlâhî, hem şeytanî; Allah'a sığınmak için de bir imkânı var, Şeytan'ın oyuncağı olmak için de bir imkânı var.

Bu iki zıt imkân, insanda toplanmıştır. Bu diyalektik bir olaydır. Tarih ve kültür de, diyalektik esasa göre tezahür ediyor.

[84] Eşyada zıtlık vardır, iki şeyin zıtlıklarıyla var oluşları söz konusudur; örneğin siyah ve beyaz, gece ve gündüz gibi. Fakat bir şeyin karşıtı (nakîzı), şeyin yokluk, yani adem durumudur. Örneğin bir şeyin aynı yerde ve aynı anda olması ve olmaması gibi. Bu yüzden onları bir arada tutmak ve kaldırmak aklen muhaldir. Meselâ Zeyd'in hem olması, hem de olmaması ya da ne olması ne de olmaması mümkün değildir. Fakat iki zıddın birlikte tutulması, bir arada bulunması mümkün değildir; ancak kaldırılmaları mümkündür. Örneğin bir şeyin aynı durum, aynı an ve aynı yerde hem beyaz hem de siyah olması muhaldir; fakat ne beyaz olması ve ne de siyah olmasında, bilakis mor ya da kırmızı olmasında bir problem yoktur.

Dinlerde Tarih Felsefesi Tezat Esasına Dayanır

Tarihin tamamı -İslam'da, Zerdüşt dininde, Buda dininde ve Taoizm dininde- tarih felsefesi, tezat veya çelişki esası üzeredir. Tarihi yapan, meydana getiren, iki zıt kutup arasındaki savaştır. İslam'da -İbrahimî din anlamında- insanın -insanlığın babası Âdem- Allah'ın ruhu ve çamurdan yaratıldığı andan itibaren tarih de doğuyor ve savaş başlıyor (Habil ve Kabil'in savaşı) ve tarih boyunca devam ediyor, ahir zamana kadar da devam edecektir. Bütün bir tarih sahnesi -başlangıçtan ahir zaman kadar-savaş sahnesidir. Bu diyalektiktir.

Taoizm'de ve Çin kültüründe, diyalektik görüş çok belirgindir. Bütün eşya, "Yang" ve "Yin" esası üzere daimi bir savaş halindedir. Bütün eşya ve bütün hareketler, bu savaşın sonucudur.

Bir ağaç parçasını göz önüne alınız. Onu yere diktiğimiz zaman, gökten yağmur ve güneş alıyor, yeşeriyor. Bu "Yang"ı gökten kabul eden "Yin"dir. Sonra çiçek ve meyve vermeye başlıyor ki, bu "Yang" ve "Yin"in savaşının sonucudur.

Diğer taraftan "Yin" olan ağaç parçası, "Yang"a da sahiptir. Çünkü onu ateşe vurunca, "Yang" alev alır. O halde ağaçta hem Yang vardır hem de Yin. Hem tez var, hem antitez. Bu yüzden bir şeyde bazen "Yang" yeteneği galip gelir, bazen "Yin" yeteneği. O halde iki zıt güç olan "Yang" ve "Yin", bütün eşyanın bünyesinde saklıdır, potansiyel olarak vardır. Her şey kendi içinde bir savaş halindedir. Bu, her olayda var olan diyalektik esastır (Örneğin atoma bakınız; elektron ve protonu -artı ve eksi, negatif ve pozitif yükleri- var).

Tezat Fikri Sosyolojiye Marks ile Giriyor

Hegel'den sonra diyalektik, Marks ile sosyolojiye giriyor. Toplumda ağalar, patronlar, asiller var ve de köylüler, raiye. Kapitalist var, proleter var. Tez var, antitez var. Devrim bu ikisi arasındaki savaşın sonucudur, elektron ile protonun savaşından atom hareketinin ortaya çıkması gibi.

Her şeyin içinde diyalektik savaş var. Örnek olarak yumurta -ki tezdir- bakın. Onu tavuğun altına koyuyoruz, sıcaklığı kabul ediyor ve her gün onun içinde "antitez" gelişiyor. Yumurta tezdir, her gün içinde gelişen "yumurta olmayan" ise antitezdir. Bu savaş, her gün antitezin -yumurta olmayan- lehine antitezin -yumurta olmayan- yumurtanın tamamını -tez- doldurduğu ve dışarı sürdüğü yere kadar devam ediyor. Ondan sonra kabuk gagalanıyor, kırılıyor ve civciv -sentez- dışarı fırlıyor.

O halde yumurta hem tezdir, hem de antitez. Bu ikisi arasındaki savaşın sonucu, civciv suretinde doğan sentez oluyor. Bu, Hegel diyalektiğinde -hem tarihte, hem insanda, hem de tabiattaki- bütün hareketlerin temsilini açıklıyor.

Bu, Yang ve Yin'i her olayda mücadele halinde gören ve bütün olay ve şeyleri bu mücadele ve hareketlerin sonucu olarak algılayan Çin sözünün ta kendisidir. Yang ve Yin savaşının sonucu olan eşya ve olaylarda da, bu mücadele, değişim ve başkalaşım devam etmektedir. Öyle ki, tabiat, daima başkalaşma halindedir ve hiçbir şey sabit ve kararlı değildir. Bu iki unsurun, varlığında savaşa tutuşmadığı; eğer "Yang" halinde ise "Yin"den etkilenmeyen, eğer Yin halinde ise Yang'dan korunan hiçbir şey bulunamaz.

Tezat Felsefesi Çin Diyalektiği Demektir

Evrendeki bütün bu savaşların, bütün bu hareketlerin, bunca zıtlar toplamının, her şeyin başkalaşım ve hareketinin, değişmez ve istisna kabul etmez bir tek düzenin esasına göre şekillendiğini görüyoruz. Dünyaya ve her şeye -insan, hayvan, tuzlu, acı, ruhlar, tabiat ötesi varlıklar, bitkiler, cansızlar- hâkim olan düzen, küllî ve ezelî bir yasadır. Lao-Tsu'nun *Usul* kitabında nitelediği gibi; ezelî, ebedî, küllî, örtülü, kapalı, gizlidir, yani gaybîdir. Her yerde zahirdir. Bütün tezat eşyada eşitlikle mevcuttur. Her şey onun istek, irade ve dileğine göre meydana gelmektedir. Bütün varlık, hayat, madde ve mana sahnelerinde var olan bütün zıt olaylar ve çeşitli savaşlara düzen ve yön bahşediyor. O her şeydir ve hiçbir şey değildir; adı "Tao"dur.

Tao Nedir?

M.Ö. 5. ve 6. asırlarda, yani 2600 yıl önce yazılmış olan "*Tao Usulü*" kitabı, "Tao nitelenemez." diye itiraf ediyor. Tıpkı bizim "Allah" hakkında sahip olduğumuz anlayış -idrâk ve akla sığmaz, ama her yerde mevcut ve hazırdır- gibi gaybîdir, ama hiçbir yerde kayıp, gâip değildir. Hiçbir şey "O" değildir, ama "O" her şeyde vardır. Gerçekte ondan başka bir şey yoktur ve her şey onun tecellisidir. Hatta iyi ve kötü, güzel ve çirkin onun iradesine tâbidir ve "O" "Tao"dur.

"Tao"nun lügat manasının anlaşılması, onun tanınmasına daha çok yardım edecektir. Tao lügatte "su yatağı" anlamına gelir. Yani değişen ve hareketli olan ırmağın sabit olan bir şeyi vardır ki o "yatak"tır. Nehir yatağı sabittir; fakat o yataktan geçen su, hareketli ve değişkendir.

"Nehir yatağı"nın başka bir anlamı daha var: "Yatak", suyu dağdan ve ovadan menziline, deniz ve okyanusa yönelten bir güzergâhtır.

O dinî ve felsefi kavram ile, bu lügat manası arasında ne tür bir ilişki vardır?

Tao, bütün küçük ve büyük dalgaların, sürekli olmayan kabarcıklarının, bütün pınar başlarının, yani bütün olayların, bütün çelişkilerin ve bütün eşyanın, üzerinden geçtiği, yolunu bulduğu ve o yoldan, okyanusa, kemalin zirvesine veya varlığının nihayetine ulaştığı küllî yoldur.

O halde Tao, su yoludur.[85] Yol ise her şeydir. Bütün eşya ve bütün varlıkların tâbi olduğu küllî yasa. Tao, varlığa, varoluşa hâkim olan bir iradedir. Bütün mevcudata egemen olan bir kanundur. Eşyanın birlik ve beraberliği, hep Tao şeklinde, tezat ve savaşlar, Yang ve Yin esası üzeredir.

85 Şeriat ve şir'a gibi ve su yolu nehir yönünde olan menhel gibi.

Taoist Şairlerden Biri Anlatıyor

Şu ağaca bakınız, niçin hiçbir zaman ıstıraba duçar olmuyor? Niçin hiçbir zaman gama düşmüyor? Baharın başlangıcında tomurcuklanıyor, yeşeriyor, yaprak açıyor, çiçek ve meyve veriyor. Sonbaharın başlarında sararıyor, sonlarında da yapraklarını döküyor, sakince kış uykusuna yatıyor. Mart ayından itibaren canlanıyor, kendi yoluna idame ettiriyor.

Niçin ıstırabı yok? Niçin hiçbir ağaç intihar etmiyor, isyan etmiyor, öfkelenmiyor, bıkmıyor, felsefi ümitsizliğe kapılmıyor?

Çünkü tabiat kanununu, Tao'yu takip ediyor.

Niçin perişanlık hastalık, savaş, zorluk, ihanet, ıstırap, ümitsizlik, kötülük, gam, eziyet ve ıstırap insanda var? Çünkü evrende her şeye hükmeden düzene karşı, cüzî aklıyla başka bir yol seçiyor.

Merihli Yolcunun Yer Küresi İnsanları Hakkındaki Raporu[86]

Çok meşhur (!) yazar Sayın Muhammed Hicazî'nin şu içerikte bir öyküsü var: Yeryüzünden bir bilgin, Merih'e gitti. Merih'in caddelerinde yürürken, sinema haber ve afişleriyle gazetelere bakıyordu. Ansızın bir haber gördü: Merihli falan meşhur bilgin profesör, füze ile yeryüzünden döndü. Yer küresi ile ilgili araştırmalarını, yeryüzündeki canlı varlıkların varlığını konu edinen yeni keşfini, muhterem dinleyicilere arz ediyor.

Dünyalı bilgin şöyle diyor: Kendim dünyalı olduğum için Merihlilerin bu konferansına katılmak istedim ve katıldım. Merihliler acayip bir heyecanla, profesörün sözlerine kulak veriyorlardı. Çünkü evrenin hiçbir yerinde Merih küresi dışında hayat olmadığını düşünüyorlardı. Şimdi bu bilgin, çok aşağı bir kürede (Meliküşşuara Bahar'ın ifadesiyle; Goft în gûy-i modevver ki zemîn-i hânî çîst? Goft sengî-yi kohen, horde ber û tîpâî) canlı varlık olduğunu keşfetmişti.

86 Hicazî'nin "*Ayna*" kitabına yeniden bakarsanız, iyi olur. Sanırım Neptün gezegeninin kaşifinin öyküsünü anlatmak istiyor; düşünce ve hayal kanadıyla Neptün'e gidiyor, orada bir meclis görüyor ve öyküyü insan vasfında o meclisin hatibinin sözüyle çok güzel bir şekilde aktarıyor.

Profesör şöyle diyor: Bizim heyetimiz gitti, orda burada araştırmalar yaptı. Yeryüzünde her şeyden daha gelişmiş, en azından hepsinden daha iddialı olan beşer adında çok sayıda canlı varlıkların olduğunu anladı. Bu varlığın nasıl bir varlık olduğunu tasavvur edebilmeniz için ne diyeyim? Şöyle açıklayayım: Sadece bir tulum -koyun postu- gibidir; dört desteği ve dayanağı var, iki tane de deliği var. Yerin üzerinde sürünüyor. Acayip bir hırs, heyecan ve tecessüsle her şeyin canını düşüyor. Bütün bir yeri, dağları, eşyayı, hayvanları ve ağaçları yağmalıyor. Yağmalamadan geç, iki grup olup birbirlerinin canına yöneliyorlar. O kadar öldürüyor -ve öldürmekten acayip bir zevk alıyorlar- ki, bir grup kalıyor ve daha fazla öldürenler kahraman ilân edilip madalya alıyorlar. Tarihlerinin en seçkin şahsiyetleri, daha fazla öldürenlerdir.

Yaptıkları acayip bir iş de şudur: Bütün zekâ, büyüklük ve uyanıklıklarına rağmen doğal meyveleri, tabiatın çok güzel ve hoş kokulu sebzelerini, hayvanların bedeninin sağlıklı ve doğal etlerini tutuyor; ama hemen yemiyorlar; onları kaplara koyuyor, baharat, biber, zerdeçal gibi çeşitli maddeler ve muhtelif yağlar ekleyip, ateşin üzerine koyuyor ve piştikten sonra yiyorlar. Tabii bu durumda çeşitli hastalıklara yakalanıyorlar. O zaman ilaç ve iğne zoruyla yediklerini midelerinden çıkarmaları için saygın bir takım insanlara başvuruyor ve para veriyorlar. Niçin böyle bir iş yaptıklarını anlayamadım!

* * *

Bu, Merihli'nin insana yaptığı eleştiridir. Ama Taoizm, insanı, tabiat ve Tao'ya tâbi olmadığı, Tao'nun onun iradesine verdiği yiyeceklerden ve alıp yemesi için bahşettiği el ve mideden yararlanmadan başka bir gıda veya yiyecek meydana getirdiği için eleştiriyor. Şunun için eleştiriyor ki, insan tabiat evini bırakıyor, kendi yaptığı eve gidiyor; ıstırap çekiyor, savaş, haset ve kine tutuluyor. Kendisi daha ileri gitmek için hemcinslerini yok ediyor. Diğerlerinin daha erken varması için yok oluyor. Daima muzdariptir. Cinnete, sinirsel, ruhsal, felsefi ve itikadi hastalıklara yakalanıyor.

Taoizm'in ölüm döşeğine gömülmüş olan büyük şahsiyetlerinden birine talebeleri şöyle sordular:

-Ölünce seni nerede kefenleyelim ve nereye gömüp bırakalım?

Şöyle dedi: Benim mezarım yeryüzü. Mezarımın tavanı gökyüzü. Kabristanımın kandili geceleyin ay, gündüzün güneş.

Dediler ki, eğer seni toprağa bırakırsak, kuşlar ve haşerat seni yer.

Cevaben dedi ki, onları niçin Tao'nun kendileri için yarattığı yiyecekten mahrum edeceksiniz.

Bu, Tao'nun düşünce tarzıdır.

Kurtuluş Yolu Neresidir?

İnsan, güneşin altında ve yerin üstünde yaşamak yerine üstü kapalı yapay evlerde yaşıyor. Bundan dolayı ışıksızlık, vitaminsizlik ve havasızlığa mahkûm oluyor, çeşitli hastalıklara yakalanıyor.

"Tao", insana hareket ayağı verdi. "O", ayakları öyle yaptı ki, onların hareket gücü değil ve sadece "gaz verme"ye güçleri yetiyor.

Bu insan, Tao'nun gösterdiği güzergâhtan çıktı. Tabiatı kaplayan geniş ufukları bırakıp kendini şehir, sokak, cadde ve ev isimli dar duvarların içinde sıkıştırdı. Tabiatın ona bağışladığı güzelliklerden faydalanmamış, tersine yapay güzellikler meydana getirmiştir. Kilosu üç riyale doğal karpuzdan yararlanmıyor, beş bin tümene bir boyama karpuz tablosu satın alıyor.

Şehir yapmış, idaresi için kanun koymuş, hukuk, emniyet ve uzmana ihtiyaç duymuş; gelip halkı yönetiyorlar. Hükümetle beraber daima zulüm meydana geliyor. Toplumun bir kısmı efendi bir kısmı köylü; bir kısmı asil, bir kısmı adi oluyor.

Kendilerini, hemen hedeflerine ulaştıracak ilimleri bilmeye mecbur hissediyorlar. Bu ilimler sonra bir grubun elinde başka bir grup veya topluluğun aleyhine silah oluyor. Bu, onun nihaî

sonucudur. Bunlar araç, teknik, zekâ ve tabiatı tanımakla dopdolu servetleri toprağın bağrından çıkarabiliyorlar; fakat bu servetler, onları köpekler gibi birbirlerinin canına düşüren bir lokma oluyor.

Sonra onların ilişkileri, hayvanların ve vahşi canavarların ilişkileri haline geliyor; aldatma, yalan, zulüm ve facia meydana geliyor, fesat yayılıyor. Beyhude yasalar ve sınırlamalar getiriyorlar; öyle ki, bir grup onlara bağlı kalmak suretiyle çirkinleşiyor, bir grup, o yasaların ve sınırlılıklara isyan ediyor, mücrim ve cani oluyor; bir kısmı ise bunlarla mücadele için egemen ve zalim oluyor.

***

Zalim ve Mazlumu Doğuran Medeniyet

Bir grup isyan ediyor, cani ve günahkâr oluyor; bir grup ise bunlar -azgın ve caniler- ile mücadele için egemen ve zalim oluyor. Bir grup da arada her ikisine kurban ediliyor. Böylesi delice fasit mecmua, "şehir" adıyla, medeniyet adıyla meydana getiriyor. İnsan, buna kapılıyor. Tıpkı ağız salyası ve canıyla ve o zarafet, güzellik ve sanatçılığıyla ipek böceği kozası yapan ve sonunda kendi eserinin içinde kendini boğan ipek böceği gibi. İşte medeniyet budur.

Medeniyetin Göstergeleri

Tarih boyunca medeniyetin göstergelerine bir bakalım. O göstergelerden biri, Mısır Piramitleridir; bunlar, Mısır medeniyetinin sembolüdür. Binlerce köle, bu piramitlerin dibinde kurban oldu ve böylece Mısır medeniyeti başını yukarı kaldırdı ve ileri uzattı. Gösterge veya işaretlerden biri de, yüksek Çin seddidir; set, Çin medeniyetinin sembolüdür. Her taş ve tuğlanın az geldiği veya yetmediği yerde, bir insanı çamura bulamış, taş veya tuğla yerine koymuşlardır ya da insan her ne zaman işini yapma gücünü kaybetmişse, taş yerine insanı duvar için kullanmışlardır.

Bu medeniyetler mecmuası, yalan, aldatma, cinayet, katliam ve kölelikle oluşmuştur. Medeniyetlerden nemalananlar, ya Eugene İonesco'nun kahramanı gibi alınlarının ortasındaki boynuzla öldürüp ezen, çiğneyen ve giden gergedanlardı ya da Kafka'nın kahramanı gibi çirkinleşip yabancılaşan kimselerdi; itaatkar, kuzu insanlar, bedbaht ve necip insanlar, yıkanıp gitmiş ve temiz milletler.

Bu tarih ve medeniyet boyunca insanda ne gelişti? İnsan; öldüren ve öldürülene, köleleştiren ve köleleşene, aldatan ve aldatılana, sömüren ve sömürülene dönüştü. Tabii ki bunlardan hiçbiri artık insan değildir. Medeniyetin ve medeni insanın gelişimi budur.

İsyankâr İnsan

Neden böyle oldu? Şu sebeple: Ey insan! Sen kendin büyük Taosal olaylardan birisin -öyle Taosal ki, dağlar, yer, gök ve yıldızları yarattı ve seni de yarattı. Sen akıl, seçim ve irade sahibisin. Fakat senin akıl ve iraden cüzîdir. Akl-ı kül olan Tao'nun aklı karşısında cüzî iradeye sahipsin sen. Onun sana ve tabiata koyduğu yol karşısında, sen kendi aklınla başka bir yol arıyorsun. Bu, büyük akıl işinde fuzuli olup senin sapmana sebep olmuştur; karmaşık, kıvrım kıvrım evler yapmana sebep olmuştur. Ondan sonra sen o evlerde boğuluyor ve asıl yoldan sapıyor, uzaklaşıyorsun. Balıklar gibisin. Nehirdeki balıklar, bir darboğaza yakalanmışlardır. Açık denize ve hürriyete ulaşabilmeleri için ne yapmaları gerek? Sadece nehrin yolunu keşfetmeye ve ondan sonra nehrin gidiş yönüne teslim olmaya ve kendilerinin bütün seçiminin nehrin yolu karşısında başka hiçbir şeyi seçmeme olmasına çalışmalıdırlar. Akıllarını bir kenara bırakıp irade ve yazgılarını, kader ve mukadderatını nehrin irade ve aklına teslim etmelidirler; seçtikleri yol, nehrin seçtiği yol olmalıdır. Balıklar, nehre teslim oldukları zaman, huzur ve sükûnetle, telaş, cinayet, adam öldürme, savaş, haset ve umutsuzluk olmaksızın denize ulaşırlar.

Gidiş yoluna eşlik etmek yerine nehirde kalan ve "nasıl yaşayacağız?" sorusunun peşine düşen maharetli balıklar vardır. Biri bu köşeyi seçiyor, diğeri o köşeyi. Biri bir kaya parçasını, biri bir yosunun tavanını. Hepsi yeni bir şey yaptıkları ve kendilerine bir sığınak ayırdıkları için mutludur. Fakat asla denize gitmiyor ve özgürlüğe ulaşmıyorlar.

Bütün bir varlık ve eşyanın hareketine rehberlik eden Tao'ya karşı başka bir yol seçen ve ideal, arzu, medeniyet ve gayet meydana getiren insan, dünyanın gittiği yoldan başka bir yol tutarak kendi fuzulî aklına duçar olmuştur. Bunu yaparak hem kendini denize ulaştırmaktan ve dünyanın Tao'sunun menzil başına ulaştırmaktan mahrum etmiş, hem de âlemin hareket ve tekâmül işinde durma vücuda getirmiştir. Eğer bu fuzuli işler, bu kötülükler, sanatlar, şehirler ve medeniyetler olmasaydı, insan kendini tabiata emanet eder, tabiat düzenine, yani Tao'nun istek, irade ve dilemesine dayanarak hedefe ulaşırdı.

Taosal Öze Dönelim

O halde, Taosal öze, Taosal kendine dönelim. Kendine, öze dönmek ne demektir? Şu demek: Akla döndüğümde, o fuzuli şeyler yapıyor, yol gösteriyor, ideal oluşturuyor. Bundan dolayı aklı bir kenara bırakıp fıtratıma dönüyorum, insani fıtratıma; asıl kalbî durumumun, gönlümün halis ve saf yaklaşımın ilham verdiği şeye dönüyorum. İçimdeki huzur ve sükûnete dönüyorum. Akl-ı kül olan zatıma sığınıyorum; akl-ı kül, yani bütün eşyada cari olan akıl, bitkiyi baharda yeşertip büyüten, yazın meyveye durduran ve sonbaharda uykuya götüren akla dönüyorum. Bu tabiatımdan bir işaret olan bende de cari olan o aklı keşfediyor ve kendimi ona emanet ve teslim ediyorum.

Aklın altında Tao duygusuna nasıl erişilebilir ve Tao kendinde nasıl bulunup idrak edilebilir? Bu özel bir marifetle, ilimle yapılamaz, çünkü aldatıcıdır; akılla yapılamaz, çünkü yoksul ve boştur. Keşif, şuhut ve mükaşefe ile ancak Tao'yu hissetmek, onun özünü bulup idrak etmek mümkündür. O zaman insan,

canlı bitkinin sükûnetini bulabilir; tabiatın ve bitkinin gençliğini, tabiatın metninde ortaya çıkan bir olayın itminan ve selametini bulur; ondan sonra da bütün eziyetler, bütün ihtilaflar ve bütün ıstıraplar, ortadan kalkar, bütün kinler, yerini Tao aşkına bırakır.

Akıl, düşünme ve istidlal ile dünyanın Tao'suna ve kendi Tao'suna -ki her ikisi de aynıdır- ulaşılmaz. İlim, akıl ve mantıkla ulaşılamaz, ama raks, müzik ve şiirle, raks ve müzikten daha iyisi ibadet ve aşk beslemekle veya ibadetten daha iyisi riyazet ile ulaşılabilir. Riyazet, insanın kendini fuzulî akıldan kurtarabilmesi, şehir ve medeniyette yapılan yapay lezzet ve lokmalardan müstağni kılabilmesi ve kendini ihtiyaç elbisesiyle, medeniyetten müstağnilik elbisesi ile süsleyip tabiatın kucağına giderek kendini Tao'ya teslim edebilmesi ve de coşku, cezbe ve aşk ile onda istiğrak kazanabilmesi demektir.

***

Taocu Fikrin Bizim Tasavvufla Münasebeti

Bu terimlerin bizim kendi sufi terimlerimiz olduğunu görüyoruz. Vahdet-i vücut fikri, bizim kendi kültürümüzde mevcuttur; Bütün farklılıkları akıl gözüyle gördüğümüz zaman ve eğer onlara aydınlanmayla bakarsak, evrensel bir birliğe dönüşür. İşrak/aydınlanma ile, coşku ve istiğrak ile, bu kendini "gösterme"yi mağlup edip her şeyde cari olan -ve Tanrı olan ve bütün cilvelerin O'ndan olduğu- o "oluş"a erişmekle; riyasetle, yani bizi maddi hayata ve fuzulî aklın üst üste biriktirdiği şeye bağladığı hevesleri ortadan kaldırmakla; bütün bağ ve ihtiyaçları koparıp atmak ve özgürleşmekle o vahdete erişilebilir. Böylece baharın bağrında hayat bulan ve bahar, çiçek ve meyveye eren bir bitki gibi bahara ereriz, çiçek ve meyveye dururuz.

Bu, mektebinin reisi büyük Lao-Tsu olan Taocu fikirdir. Lao-Tsu, M.Ö. 604 yılında doğmuş bir bilgedir; bu mektebi tedvin etmiş ve onun peygamberi olmuştur. Gördük ki, düşünce tarzının esası, bizim de aşina olduğumuz irfan ve tasavvuftur.

Acaba tasavvuftaki "tarikat" ıstılahı, Tao'nun bir tercümesi değil midir? Ya da gitmek ve yolda sefer anlamında olan "süluk", Tao yolunda gitmeye davet değil midir? Bütün kesretlerin fıtrata döndüğü zaman dünyanın vahdetine ve vahdet-i vücuda erecekleri biçimindeki tasavvuf inancı, Lao-Tsu'nun düşünce tarzının ta kendisi değil midir? İnsan aklının, bir yere yol götürmediği veya "akıl yürütücülerinin temellerinin çürük olduğu"; ilmin boş ilim olduğu ve aşk ile hakikatin yolundan gitmek gerektiği yaklaşımı, "Tao"nun davetinin aynızı değil midir? Genel ve küllî hakikatte istiğrak bulup kalp ile ona yönelmek gerektiği şeklindeki söz, Tao'nun, akıl ve irade ile Tao'ya ulaşılamayacağı, tersine fıtrî başarıyla Tao'nun senin içinde kaynadığını ve sana musallat olduğunu idrak etmek gerektiği şeklindeki sözün ta kendisi değil midir?

***

Taocu Fikrin Esasları ve Jean Jacques Rousseau'nun Medeniyet Karşıtı Ekolü

Medeniyet, akıl, irade, ilim ve insanın tabiatta, tabiatın kenarında ve tabiata karşı yaptığı bütün boş şeylerle mücadele, insanın kendi bireyselliğine ve evrene egemen olan düzene, yani Tao'nun iradesinin tecellisine dönüşü; mutlak mükemmellik olan hedeflenen menzil başına, yani sadece Tao yolundan gidilebilen menzil başına gitmek; insanın, tefekkür, icat ve teknik yerine "Tao"yu keşfetmeye, müşahede etmeye ve onun dilemesine teslim olmaya yönelmesi gerektiği, evet bütün bunlar Taoizm mektebinin esaslarıdır. Bu medeniyet karşıtı mekteb Jean Jacques Rousseau'nun 18. asırda ilân ettiği ilim ve teknik karşıtıdır. Rousseau şöyle diyor:

"İnsan sosyal sözleşme yaptıktan sonra fesat, savaş, ayrıcalık tanıma ve zulme müptela oldu. İnsanı içinden boğan, insanı güçlü ve zeki yapan, fakat aşağı, vahşi ve cani hale getiren bütün bu yalancı yasa ve kararları kırınız.

Bu karmaşık sistemlerden önce insanlara hükmeden tabiatın o saflığına, gökyüzünün altındaki o özgürlüğe, eşitliğe ve kardeşliğe tekrar dönün ki, akıldan, sevmeye ve aşka, bilimden bilinç ve marifete, güçten aşka erelim.

Bu, Rousseau'nun sözüdür ve Tao'nun sözüdür, Lao-Tsu Taoizminin sözleridir.

Bireycilik Ekolü Çin Toplumuna Darbe Vurdu

Bu bireye, kendine yöneliş, medeniyet, ilim ve iradeden bıkkınlık ekolü, Çin medeniyeti ve toplumuna büyük bir darbe vurdu. Çünkü büyük mektebi Taoculuk olan irfan, bireyin en büyük mürebbisidir -bunu her yerde tekrarlıyorum- bireyi o kadar büyültüyor ki, bu büyültme, onun ruhunu maddi hayat ötesi miraçlarına ulaştırabiliyor. İnsanı yeryüzüne, dünyaya ve gündelik hayata bağlayan her şeyden kurtarabilen bir birey yapıyor. Fakat aynı şey, toplum için uyuşturucu bir maddedir.

İmdi birey daima irfan ile, toplum ise, akıl ve ekonomi ile eğitilmelidir. Birey aşk ile temizlenmeli, toplum ise akıl ile idare edilmelidir. Bu ikisi aslında farklı iki mizaçtır.

Tasavvufçuluk Toplumu Bozuyor

İslami irfana bakınız, ne büyük şahsiyetler yetiştiriyor. O büyüklüğü ile Gazali'yi, o büyüklüğüyle Şems-i Tebrizî'yi, o azametiyle Mevlâna ve Senaî'yi yetiştiriyor. Fakat eğer toplum ona dayanırsa, herkes bunlar gibi düşünür ve iş yaparsa, korkunç bir toplum olur. Bu toplumda, hatta taksiye dahi binilemez. Eğer "gelû-bendek" dersen, der ki, "öyleyse kale"ye gidiyoruz, ne fark eder, dünyanın yönleri hep itibaridir!

O halde toplumun, akıl, ekonomi ve adalet ile yaşaması gerek. İnsan ve birey, imkân bulabildiği yere kadar özgürce gelişebilir.

Lao-Tsu Taoizmi hayrı, Çin toplum ve medeniyetinin fesadıyla mücadele idi; sosyal fesada karşı bir tepki idi. Fakat Taoizm bireyselliğe, bireysel maneviyat, âhiretçiliğe, soyut ahlâki faziletler ve zühtçülüğe o kadar daldı ki bu, toplumu zayıflattı.

Konfüçyüs

Konfüçyüs, Lao-Tsu'ya karşı bir tepkidir. "Li" ise "Tao"nun yerine geçmiştir. Fakat "Li" nedir? "Li", "Tao"nun tabiatta yaptığı işi toplumda yapıyor. "Li", sağlam toplumun kendilerine göre şekillendiği, idare edildiği ve geliştiği esas ve yasalardır.

Konfüçyüs şöyle diyor: Toplumun insanı bozduğunu, medeniyetin insanın ahlâkını yok ettiğini, güçlü ve faydalanan, fakat düşük, cani ve kan dökücü yaptığını kabul ediyorum; fakat bu toplum yüzünden değil, bilakis toplumun onlara göre idare edildiği doğru olmayan kanunlar yüzündendir.

Toplum "Li" Esasına Göre İdare Edilirse Taocu Tekâmüle Erer

"Lao-Tsu'nun hatası -bu Lao-Tsu'ya karşı sevgisi olan Konfüçyüs'ün sözüdür- şudur: Hasta gibi bir duruma duçar olan, gayri insani yasalara ve uygunsuz ilişkilere göre idare edilen toplumu, ideal ve mutlak toplum olarak almış olmasıdır. Ben, Lao-Tsu'nun topluma karşı olan bütün eleştirilerini kabul ediyorum, ama onun aksine bunun, toplumun tabiata aykırı olması ve medeniyetin Tao'ya muhalif olması nedeniyle olduğunu söylemiyorum. Bu toplumun Tao'nun hilafına olduğunu kabul ediyorum, ama inanıyorum ki, eğer toplum ve beşerî medeniyet, "Li" -sosyal namus- esasına göre inşa ve idare edilirse, o toplum sadece Tao'ya aykırı olmamakla kalmayacak, belki Tao'nun yolunda hareketi Taoizmin tekâmülü yönünde hızlandıracaktır.

Balık örneğini kabul ediyorum; fakat o, var olan ve insanı bozan toplumdur. Gelin örneği değiştirelim: Bu deniz ve nehre gönül vermeleri gerektiğini, hiçbir fuzuliliğin kendini denize erişmek için yola bırakmalarını önlemesine izin vermemesi gerektiğini söylediğin balıklar, eğer zekâ, akıl ve ilimlerini kullanır, bir gemi yapar ve gemiyi nehrin tabii hızından daha fazla bir hızla nehir yoluna sürerlerse, o zaman bu gemi, sadece nehrin Tao'sun zıt olmamakla kalmayacak, aynı zamanda balığı daha çabuk ve daha hızlı denize ulaştıracaktır.

O halde toplum "Li" esasına göre inşa edilirse, tabiatı Tao esasına göre daha hızlı bir tekâmül kazandıran bir toplum olur. Eğer insan tabiat yolunda yalnız kalırsa, bitki ve hayvanın ahengi ile gelişip olgunlaşır; fakat toplumda "Li" karar kılarsa, Tao'nun yolunda daha seri bir ahenkle gelişip olgunlaşır; zira "Li", Tao esasına göre hareket eden sosyal düzendir.

18. Asır Fransa'sında Rousseau ile Voltaire'in Savaşı, Aynen Lao-Tsu ile Konfüçyüs'ün savaşıdır.

Beşerî toplum ve medeniyet savunusunun en esaslı sosyal ilkelerinin Konfüçyüs'e ait olduğunu görüyoruz (M.Ö. altıncı asır da). Voltaire, miladi 18. yüzyılda Konfüçyüs'ün sözünün aynısını Rousseau'ya karşı söylüyor.

Rousseau, toplum öncesi hayatta var olan insani ahlâk, bireysellik, dindarlık, fazilet ve maneviyatın hamisi idi. Voltaire ise medeniyet, ilim, ilerleme, maddiyat, sanayi ve savaş taraftarı idi. Bu ikisi arasındaki savaş, Konfüçyüs ile Lao-Tsu arasındaki savaştır. Tam 24 asır sonra on sekizinci yüzyılda, bu savaş tekrar Fransa'da -ve bütün dünyada- ortaya çıkıyor.

***

Hippizmin Savaşı Bu Türdendir

Şimdi de devam ediyor. Hippizmin -Amerika'da mevcut olan en derin ve en insani harekettir-[87] kapitalist Amerikan toplumu ile savaşı bu türden bir savaştır.; Hippizmin savaşı, bilgini, filozofu, teknisyeni, yöneticisi ve sosyal düzeninin insan yiyen yaratmak istediği bir toplumladır. Bunlar, yemeye ve "yemeye tapma" aleyhine isyan ediyorlar.

[87] Falanca şöyle diyordu: Kendileri, şehrin en bilgin ve en bilen âlimlerindendir. O şehrin bütün âlim ve fazılları, bu cenabın öğrencileridir. Kendilerinin ise bir eşekten daha az şuuru var! Ben de bunlar taklit için en iyi çehrelerdir diye hippizmi savunmuyorum. Bu, bizimle ilgili birşey değildir. Mezinanlı adamın -şaire cevaben- deyimiyle, benim hanımım ölmüş, genç oğlum zorunlu olarak gitmiş. Sen kalkmış hayat bir bahçedir, hayat güzeldir, diyorsun.

Hippi ile Sohbet

Bunlardan biriyle Meşhet'de bir sohbetim olmuştu. Çok derin bir adamdı. Nixon'dan bin kat daha bilinçli idi. Benimle onun arasındaki ihtilaf çok tatlı idi. O Amerikalı bir gençti, bense genç olmayan Doğulu ve Müslüman biriydim. Ben maddiyatı savunuyordum, o ise maneviyatı. Fakat onun maneviyatı benim için tahammülü imkânsız bir şeydi. Ona şöyle diyordum: Ben, senin savunduğun maneviyatı kabul ediyorum, sana saygı duyuyorum; ama bizim ihtilafımız o ki, siz medeniyetin kalıbını yıkmakla bu maneviyat ve ruhu kurtarmak istiyorsunuz. Ben ise diyorum ki, bu maddi düzeni bir kalıp gibi almamız ve ona insani ruh vermemiz lazım. Şu anda var olan canavarlık, vahşilik, husumet ve materyalizmin ruhunun yerine Amerika'nın kalıbına insani ruhu üfleyin -yani Hind ruhunu- veya Amerikan medeniyetini Hindistan'da bina edin. O zaman hem büyük arifler gibi enfüsî seyr yapan, hem de Apollo binicileri gibi seyr-i afakî yapan insanımız olur. Ama bunların damlarının üstüne çıkıp oradaki karları temizlemek için doğru dürüst bir merdivenleri bile yok. Diğerleri ise jete biniyorlar. Apollo'ya binip bulut ve atmosferin ötesine gidiyorlar; fakat bilinç ve ahlâkları bir hayvanınki kadardır. Niçin bu kadar yukarıya çıkıyorlar? Elmas için, petrol için, atom araştırmaları için. Eğer medeniyetin yaptığı, çekimi kıran, uzayı ve manzumeyi geride bırakan bu kocaman makineye büyük bir ruh üfleyebilirsek, o zaman artık sanayi ve medeniyet mahkûm olmaz.

Genç bana şöyle cevap verdi: Bunların hepsi beyhudedir. Dünya bir güneştir, gerisi ise onun çeşitli bölümleri ve ışınlarıdır. Güneş, Tanrı'dır. Tanrı'nın bölümlenmeleri ve ışığı, onun kendisidir, onun dışındaki her şey ise karanlıktır. Bundan dolayı, insanın ev ve elbiseye dahi ihtiyacı yoktur. Ben o insanları tanıyorum, onlara karşı sevgi besliyorum; su ve güneş ile yaşayabiliyorlar.

Çünkü eğer bir kimse Tanrı'yı sever ve O'na tapar, aşk beslerse, bu aşk ile besin ihtiyacını giderebilir, gıdalanabilir, bu sevgi ve sevme ile yaşayabilir.

Bu büyük güç, insanın içinde var. Ama maddi hayat onu tüketime karşı zayıf ve zelil yapıyor. İnsanı öyle bir hale getiriyor ki, eğer kravatının renginin iç çamaşırına uymadığını gördüğünde, evden dışarı çıkmıyor.

Batılı Gencin Güç ve Paraya Tapanın Eline Düşmüş Olan Medeniyetten Kaçışı

Bu, bugünkü Batılı gencin mantığıdır; Taoculuk'a bir çeşit geri dönüştür. İnsanı bozan medeniyetten Taoizm'e geri dönüş. Ama Konfüçyüs'ün dediği gibi "Bozucu özelliğe sahip olan medeniyet değildir." İnsanı bozan, böyle medeniyet (batılı medeni yet) veya öyle medeniyettir (M.Ö. 6. asırda Lao-Tsu'nun savaş açtığı medeniyet). Eğer medeniyet, kudret kölelerinin ve paragözlerin emrin den çıkıp şuurlu insanların emrine girerse insani tekâmüle vesile olur, bozulmaya değil.

Eğer insanlık, maneviyat, fazilet ve her şey medeniyete feda oluyorsa, bu, medeniyetin, anti medeniyetin elinde olması nedeniyledir. Vahşi, makineli silahı eline almış; cani jette oturmuş ve Nemrut Apollo'ya binmiş. Ama eğer bunların hepsi düşünce ve fazileti anlayan insanın emrinde olursa o zaman medeniyet, insanı boğmamak ve çirkinleştirmemekle kalmaz, belki İnsanın gelişmese de katkıda bulunmuş.

Eğer medeniyet büyük bir ruhun emrinde olursa, televizyon, tiyatro, sanat, kitap ve genel olarak toplu iletişim araçlarından, bu büyük ruhun bütün dünyaya yayılması için yardım alınabilir. Bu; kültür, ahlâk ve maneviyatı, bir anda ve bir günde dünyanın en vahşi ve ücra köşesindeki insana kadar ulaştırabilir. Bütün insanlığa daha hızlı bir tekâmül bağışlayabilir.

Eğer medeniyet, ruhun eline geçerse, eğer insani toplum "Tao" ile beraber "Li" esasına göre yapılırsa, insan o toplumda Taocu tekâmül ve faziletle daha çok gelişir, çünkü "Li", "Tao"ya karşı değildir, Tao'nun devam ettirilmesi esası üzerindedir.

Li Nedir?

Konfüçyüs buraya varınca, işi bozuyor. Aslında tenekeden olan beş gümüş esastan bahsediyor:

Birincisi: Çocuğun babasına itaati. Konfüçyüs burada çok güzel konuşuyor.[88] Güzel sözler söylüyor: "Evlât! Daima seni yaşından daha küçük gösteren elbiseler giy ki, annen ve baban sana bakmakla ömürlerinin geçtiği konusunda endişelenmesinler". (Meselâ, eğer yirmi yaşında bir genç isen önlük giy eline oyuncak ve düdük al ki babacığın, büyüdüğünü hayal etmesin! Bu söz, incelik olarak güzeldir, ama sadece güzeldir.)

İkincisi: Küçük kardeşin büyük kardeşe itaati. Dönemin babaerkil dönem olduğunu biliyoruz. Babanın her şeyin sahibi olduğu babaerkil dönemlerde baba öldüğü zaman, varis büyük kardeştir. Her şeye, hatta babanın kadınlarını bile. Bu cümleden olmak üzere kendi annesini miras olarak devralıyor. Konfüçyüs sisteminin bu esası onun mektebinin beş temelinden biridir ve o dönemin neticesidir.

Üçüncüsü: Kadının kocasına itaat; (Erkeğin reis olduğu dönem). Tam bir itaat. Yani kocanın söylediği ve yaptığı her şeye kadının itaat etmesi, kendisinin bir anlayış ve görüşünün olrna ması gerekir.

Dördüncüsü: El altındakilerin elin üstünde olanlara itaati.

Beşincisi: Halkın devlet başkanına (hükümdara) itaati.

Eğer Toplum Konfüçyüs'ün Beş Esasına Dayanırsa

Bu beş "Li" esası -gümüşten beş asıl- Konfüçyüs'e ait ve toplum bunlara dayanırsa tekâmülde zirveye ulaşır (onun zannına göre).

Bütün faziletler, bu beş asla riayet esasına göredir. Çünkü kadın itaat ettiği zaman, kocası vefakâr kalır. Küçük kardeş itaatkâr

[88] Ben onu Sokrat'tan daha yüksek bir şahsiyet olarak görüyorum. Ama tek ayıbı, Doğulu olması ve Büyük Fransız Devrimi'nde kadının geğirmesi için heykeller yapan, şiirler yazan, akıllara biyografiler veren Batılıların olmayışıdır. Bundandır ki en hakir Batılılar bizim neslimizce tanınmışlardır. Ama eğer neslimizin Settar Han'ın resmini sadece tesadüfen özel günlerde bir gazetenin ön sayfasında görebildiğini, hatta bugün bile onun kabrinin yerini bilmediklerini görürseniz şaşmayın. Konfüçyüs de Doğulu olanlardandır, tanınmamıştır. Yoksa o, Sokrat'tan bile daha yüksek bir seviye dedir.

olduğu zaman, büyük kardeşin himayesinden faydalanır. Çocuk itaatkâr olduğu zaman, baba da terbiye edici olur.

O halde "Li" esasına dayanan bu toplumun dini nedir? Bu neslin ve bu halkın kendi temiz geçmişlerine dönmeleridir. Geçmişte "Fu Shi" veya "Fer Hesi" gibi"Li" esasına göre hükmeden hakanlar olmuştur. Fu Shi adildi, halkın hayrım istiyordu, halk ise onu seviyordu ve ona itaat ediyordu. Bu nedenle dünya adaletle doluydu. O halde iyilere ve ecdada saygı gösterelim gelenekçilik yapalım.

Ruh nasıl geliştirilebilir? Edep ile, adap ile, gelenek teşrifat veya musiki ile. Konfüçyüs geçmişin bu geleneklerine ve âdetlerine niçin bu kadar tapıyor?

Çünkü "gelenekçilik" Çinli görüştür. Konfüçyüs gelenekçiliğin ve muhafazakârlığın zuhur kaynağıdır, itaat, onun muhafazakâr görüşünün temelleri olan itaat.

Geçmişe tapma, geleneğe tapma hakan Fu Shi'ye ve tarihin ilk dönemlerinde Li'ye ulaşmış olan hakanlara dayanmak, bunlar Konfüçyüs mektebinin zayıf noktalarıdır, diyorlardı. Halkın geleneklere ve geçmişe dönmesini istiyordu. "Hu Shi Pi" dönemine dönmesini istiyordu. Hu Shi Pi dönemin tıpkı bizim mitolojik "Cem" dönemimiz gibidir. Adalet hâkimdi, herkes zevk, sefa, sevinç vb. şeylerle meşguldü.

Konfüçyüs'ün Özellikleri

Konfüçyüs; ruhu, âhiret, maddi hayatın dışına, ruhlara, bireyselliğe ve ruhbaniyete çağıran Taoizm'in aksine topluma, sosyal hayata ve bu dünyaya çağırıyor. Bu davet, irfancılık ve ruhbaniyetin karşıtıdır.

Benim kanaatime göre Sokrat'ın -bizzat kendi deyimiyle- felsefeyi gökten yere getirmesi ve daima tür tanrıları, gökyüzü, tanrıların savaşı vs. hakkında olan felsefeyi, hayat, ahlâk, tekâmül, için sosyal hayat ve ilişkilerle ilgili bir felsefeye dönüştürdüğü gibi Konfüçyüs de dini gökten yere getirdi ve dini sosyal hayatın ve bu dünyanın gelişimi için vesile kıldı. Hep ruhsal, zahi-

dâne ve bireysel meselelerde boğulan düşünceleri sosyal hayata çağırdı.

İkincisi, egemen sınıfın lehine, halk kitlesinin ise aleyhine olan sosyal muhafazakârlık ve gelenekçiliği güçlendirdi.

Konfüçyüs'ün fikrinin güç ve revacının etkilerinden biri de şudur: 2400-2500 yıla yakın Çin, kendine özgü acayip bir durumla karşılaşıyor. Bütün bu dönem boyunca Çin toplumu ne vahşi, ilkel ve geri kalmış bir toplumdur, ne de gelişmiş bir toplumdur. Ne ilerici bir hareket meydana getirdi, ne de vahşileşme ve ilkelleşme ile düşüş oluşturdu. Bilakis ara bir durumda, ne iyi, ne kötü, vasat bir durumda kalıyordu.

Bu dönemde Çin, ileri, fakat durgun, tekdüze, hareketsiz, değişimsiz ve devrimsiz bir medeniyet ve sanata sahiptir. Bu hep Konfüçyüs'ün kuvvetlendirdiği gelenekçilik ve muhafazakarlık ilkesi nedeniyledir.

Konfüçyüs, Çin toplumunu 26 yüzyıl bu durum üzere tuttu. Çünkü gelenekçilik ve muhfazakârlık işi, düşüş ve yükselişe engel olma işidir. Anlamı da, toplum ve bireyi mevcut olan durum içinde tutmaktır. Yeni dönem, Konfüçyüs'ten ve onun Çin'deki yönetiminden sonraki bütün döneme karşı bir tepkidir.

Çin düşünce tarzında yer yaygın, gökyüzü ise tavandır. Yeryüzünün ortasi Çin, Çin'in ortası ise hakanın sarayıdır. Hakan, göğün oğludur. Bu -başlangıçta ve sonra- Çin'in dünya görüşüdür. Konfüçyüs, beşli yöntem ve ilkeleri ile bu toplumların içinde daima kendi öğretisi temelinde kalacak bir düzen kurmak istiyor.

Binaenaleyh Konfüçyüs; topluma karşı bireysel irfancı ve ahlâkî erdem taraftarı olan Lao-Tsu'nun tersine toplumcu, dünyevî, aklî ve felsefidir.

Çin, Hind ve Yunan Dinleriyle İbrahimî Dinlerde Rehberlerin Farkı

Konfüçyüs ve Lao-Tsu'nun ortak bir yönü vardır; her İkisi de asildir. -'İslam Şinasi" de peygamberlik rolü oynayan bütün

Çin, Hind, İran, Yunan peygamberlerinin (sosyolojik anlamıyla peygamber, İslami kavramı ile değil) istisnasız olarak Aristokrasi'ye bağlı olduklarını söylemiştim- Konfüçyüs'ün kendisi eşraf tandır. Şehzadelerin öğretmeni olduktan sonra "Lu" hükümetinin bakanı olmuştur. Lao-Tsu'da asilzadedir. Hem Çin hükümetinin devlet senet ve belgelerinin hazinedarı oldu hem de sonraları irfan, bireysellik ve ruhsal devrim ile uğraştı. Eşraflık Lao-Tsu'da irfana yöneliş, Konfüçyüs'te ise gelenekçilik şeklinde beliriyor. Bu dinlerin her ikisi de refah ve Aristokrasiden doğmuştur. Bu, istisnasız olarak ümmetin "yani halkın- bağrında kaynayan İbrahimî dinlerin aksine bir durumdur, İbrahimî dinler, yapıcı, dünyaya yönelici, değiştirici ve devrimcidir.

Eğer Konfüçyüs ile Lao-Tsu'nun ekolleri birleştirilseydi, mükemmel bir mektep olurdu.

Ama hurafe, büyücülük ve asılsız şeylere batmış olan -hurafe ve büyücülük Taoizm'de şiddetle artmıştı- Çin düşüncesini, Konfüçyüs kurtardı ve sosyal yaşama kavuşturdu.

Ondan önce Çinli'nin bütün kaygısı "ölülerin ruhuna nasıl hizmet edebiliriz" düşüncesi idi. Öğrencilerinden biri bu soruyu hocası Konfüçyüs'e sorunca, Konfüçyüs dedi ki: "Evlât! Sen canlılara nasıl hizmet edileceğini bilmiyorsun. Hayatta olduklarını da senden bir hizmet görmüyorlar, öldükleri zaman anlara nasıl hizmet edebilisin?"

Tekrar sordu: "Ölümden sonraki hayatı bize söylemiyor musun?" cevaben şunu işitti: "ölümden önceki, şimdiki hayatı tanımıyorsun, o halde ölümden sonraki hayatı sana nasıl tanıtayım?"

Ondan Taocu ibadeti, sihir ve büyüyü yerine getirmesini istedikleri zaman şöyle diyor: "Benim hayatı, ibadetimdir."

Bu dünyadaki yaşama yöneliş Çinli görüşe olumlu, akılcı ve yapıcı bir yön ekledi. Ama Taoizm'de olan maneviyat ve fazilet tekrar aldı. Çünkü her ikisi tek başına tahrip edicidir, ama ikisinin terkibi yapıcıdır. Eğer Konfüçyüs ve Lao-Tsu'nun şahsi-

yetleri bir liderde toplanırlarsa, o şahıs mükemmel bir lider olur. Konfüçyüs ve Lao-Tsu mekteplerinin toplamı ve terkibi, mükemmel bir mektep olarak bir insanın ihtiyacını karşılayabilirdi. İnsancıl ve insan-ı kamil Taraftarı bilge.

Konfüçyüs, gelenekçi, eşrafçı, daima egemen sınıfın menfaatini savunan bu düzenin taraftarı ve aynı zamanda insancıl ve insan-ı kâmil -insan-ı kâmili tarif etme imkânı yok şu anda- taraftarı bir bilgedir. Şahsiyetinin açıklığa kavuşması için onun hayatından bir örnek veriyorum:

Öğrencileri ile bir sahradan geçiyordu. Çölde bir kadını bir mezarın başında ağlarken gördü. Bir öğrencisinden kadının durumunu sormasını istedi. Kadın, "Bu, benim kocamın babasının mezarıdır, dedi, bu topraklarda çok olan vahşi kaplan onu öldürdüler. O burada medfundur.

Şöyle dedi: Şu diğer mezar nedir? Şöyle cevap verdi: Eşimin mezarı. Eşim bu arazide ziraat yapıyordu. Bir gün kaplan onu parçaladı.

Öğrenci, başka bir mezarı gösterdi. Kadın şöyle dedi: Bu, benim oğlumun mezarı. Onun kaderi de onu babasının ve büyük babasının kaderi gibi. Bu son mezar ise kardeşimin mezarı. O da başka bir kaplanın pençesi tarafından parçalandı.

Öğrenci geri geldi, işittiklerini hocasına söyledi. Hocası, kadına, böyle tehlikeli durumlarda niçin burayı terk etmediğini ve başka bir yere, kaplansız olan bir yere göç etmediğini sormasını istedi.

Kadın şöyle cevap veriyor: Bu toprakların hükümeti adildir, burada kalmamın sebebi budur. Konfüçyüs kültürler ve düşünceler tarihinde çok değerli bir cümle söylüyor: "Ey öğrencilerim! Zalim hükümetin kaplandan daha vahşi olduğunu unutmayın.

Soru ve Cevap

Soru- Üçüncü oturumda, bir konferansta üstat, Darwin'in evrim teorisine işaret etti ve şöyle dedi: Son aşamada dinsel duy-

gu canlandı; fakat dinleyici veya okuyucunun nazarında notlardan öyle anlaşılıyor ki, üstat, "insan maymundan türemiştir ve maymunla bağlantısı vardır" diyen Darwin kuramına (bilginler tarafından evrim reddedilmiştir) inanmaktadır. Lütfen üstat bu konuda daha fazla açıklama buyursunlar; zira bu kuram, insanla maymunu birbirinden ayıran nutfe ve süt konusunda genetik biliminin bakışıyla uyuşmuyor.

Cevap- Eğer hatırlarsanız, önceki derste ben, Darwin kuramını İslami veya dinî bir kuram olarak ortaya getirmedim. Bilakis bugünün bilginlerinin din ve dinsel duygu hakkında sahip oldukları çeşitli tarifler çerçevesinde Darwin'in insan türündeki dinsel duygu hakkındaki bakışını da beyan ettim. Yani dedim ki, insanda dinsel duyguyu kabul eden ve o duygudan bilimsel dille kendi ekolüne uygun bir şekilde bahseden kimseler cümlesinden biri de Darwin'dir. Gerçeğin tersine dindarlar Darwin'i din karşıtı veya dinsiz bilirler. Din dışı veya dinsiz olmak ya da dinli veya dindar olmak, bir kişinin kuramının doğru veya yanlış olmasından başka bir şeydir. Nitekim bir kimsenin dindar olup ta dininin yanlış olması mümkündür. Bir putperest dinli veya dindardır ve din karşıtı veya din dışı bir insan değildir. Fakat dini yanlıştır ve biz onun dinini eleştiririz. Aynı zamanda onun din sahibi olduğuna da inanırız.

Ben öncelikle Darwin'in din sahibi veya dindar bir insan olduğunu ispatlamak istiyordum. İkincisi insanda dinsel veya kendi sözüyle irfani duygunun icadı konusunda bu kurama sahip olduğunu ortaya koymak niyetindeydim. Bu kuram, kendine özgü evrim silsilesiyle -türlerin bir diğerine dönüşümü ve türlerin insana evrimi- açıkladığım bir kuramdır. Dolayısıyla orada ben, bir öğretmen olarak, muhtelif, hatta mütenakız kuramları, kendi nazarımla zikretmedim. Darwin'in istidlalini dinsel bir istidlal olarak kabul etmem söz konusu değil. Ne demek istediğim gayet açıktır. Söylemek istediğim şey, Darwin'in evrim konusu değildi; çeşitlilik veya türlerin dönüşümü veya türlerin sabitliği vs. konusu değildir. Konu şu idi: Darwin, genel teorinin tersine

dindardır, dine inanan biridir ve sonra onun din hakkındaki kendine özgü kuram veya nazariyesi budur. Fakat Darwin'in evrimi ve türlerin dönüşümü, genetik açıdan veya doğal bilimler tarihi açısından bugün sabit olup olmaması, doğrulanıp doğrulanmaması; ulemanın üzerinde durması gereken bir konudur. Benim bu konuda bir uzmanlığım yok. Elbette yazılmış kitaplar üzerinden Darwin hakkında veya Darwin'e reddiye çerçevesinde bir şeyler söyleyebilirim; fakat onlar, sizin kendinizin de söyleyebileceği şeylerdir.

Soru- Siz Tao felsefesiyle mi hemfikirsiniz Li felsefesiyle mi?

Soru- Tao felsefesinde aklın ibadet ve riyazetten ayrı olduğunu söylediniz. Acaba gerçekten öyle mi?

Cevap- Orada eğer dikkat etmişseniz, ben hemen kendi bakışımı söyledim. Gerçi esasında açıklamam gerekiyordu. "Tao" ne demektir? Lao-Tsu ne diyor? Konfüçyüs kimdir? Tao ve Taoizme karşı Lao-Tsu ne diyor? Dedikten sonra şöyle dedim: Taoizm büyük birey, zayıf toplum yetiştiriyor. Konfüçyüs ise muktedir toplum, ama müptezel birey ve insan yetiştiriyor, üretiyor. Bu, irfan ve ilim hakkında genel bir yargıdır. İlim -şu an var olan ilim-, muktedir, silahlı, donanımlı toplum, ama küçük insan yetiştiriyor. İrfan ise büyük insanlar, ama uyuşturulmuş toplum meydana getiriyor. İrfan ruhu uçuruyor, ama toplumu tiryaki yapıyor, uyuşturuyor. Bugün var olduğu şekliyle tabiatın tam tersine. Tabiat insanın tabiat üzerindeki güç ve tasallutunu arttırıyor, fakat ruha kendi içinde küçük bakıyor. Dolayısıyla benim inancım şu maruf cümleydi: Dedim ki, insan, peygamber, ekol ve rehberlik için Konfüçyüs ve Lao-Tsu'dan bir terkip olmasını arzu ediyorum, yani "Li"ye dayalı bir toplumda "Tao"ya dayalı bir ruh. Bu benim İslam Bilim'de, Muhammed'in Siması'nda söylediğim şeyin aynısıdır: Kayser'in kılıcını Mesih'in elinde, Doğu'nun ruhunu Batı medeniyetinin vücudunda, Dekart'ın beynini Paskal'ın kalbiyle birlikte, İbn Sina'nın bilgisini Ebu Saîd Ebilhayr'ın basiretiyle birlikte, aşk ve aklı insanın iki yanında iki kanat olarak göreceğim bir günün gelmesini arzuluyorum.

Soru- Bu geçmiş irfani yazarlar arasında Ebu Saîd Ebilhayr ve Mevlana vs. gibi bireyler var. Bunların maddiyat dışına ilgi ve yönelimi söz konusudur. Üstadın birkaç kez açıkladıkları gibi bunlar, bizi maddiyat ile maneviyattan bir karışım olan gerçek hayatla buluşturamadılar ve buluşturamıyorlar, gerçek hayatı bize açıklayamadılar, açıklayamıyorlar. Gerçek hayatla buluşturamadıkları gibi o hayatta bir yer veremediler, veremiyorlar. Ben -bu konunun çok fazla irdelenme zorunluluğu olmakla birlikte- şunu sormak istiyorum: Üstadın görüşü nedir ve üstat, yeni materyalist düşünürlerle maddi dünyanın dışındaki düşünürler arasında kendi yolumuzu bulup doğru hayat yaşabilmemiz konusunda nasıl bir çözüm yolu öneriyorlar?

Cevap- Doğru yol şudur: Biz Batı materyalizmini ezdiğimiz, mahkûm ettiğimiz kadar şimdi var olduğu şekliyle Doğu idealizmine karşı da kâfir olmalıyız. Aynı şekilde aydınlardan diğer gruba "Doğu idealizmine sırt çevirdiğiniz gibi Batı materyalizmine de imansız olun" diye hitap etmeliyiz. Dekart'ın bu şüphesinden sonradır ki, aydın, insan için, hatta Asya ve Afrika -üçüncü Dünya- için misyonunu kendinde hissediyor; öyle bir misyon ki, onu herkesten daha fazla Frantz Fanon açıklamıştır (Bütün düşüncelerinin özeti, yedi yıllık mücadele ve cihat tecrübesi, fikrî, sosyal ve sembolik cihat ve anti-emperyalist savaşım tecrübesi, Üçüncü Dünya seçkin aydın simalarından biri olarak tanınma deneyiminin bir kazanımı olan Les Damnes De La Terre isimli büyük ve son kitabında elde etmiş olduğu sonuçta).

Frantz Fanon, Amerika Karaib'indeki Antil adalarının zencilerinden biridir. Emperyalizm karşıtı Cezayir savaşında, psikanaliz dalında uzmanlık eğitimi gördüğü (ertesi yıl uzman doktor olmak istediği) halde tahsilini bırakıp özgürlükçü Cezayir cephesine girdi ve oranın bir üyesi oldu. Ayrıca Fanon, "el-Mücahit" gazetesinde yazar olarak da yazılar yazıyordu. Sonra onun kanser olduğunu ve altı ay sonra öleceğini söylediler. O da cephe komutanına şunu yazdı: "Altı ay sonra öleceğim; yazmaktan

da bıkıp usandım. Çalışma yerim olarak cihat siperlerindeki mücahitler arasında bir yeri belirleyiniz. Çünkü gazete yazarlığı masasının arkasında ölmek istemiyorum, bilakis Cezayir dağlarında şehit kardeşlerimle birlikte olmak istiyorum." Sonra da kendisini Bin Mehdi Kabristanına defnetmelerini vasiyet etti. Mücahitler de onun bu vasiyetine sıkı bir şekilde uydular. O kabristan, Cezayir'de Fransızların halkını katliama maruz bıraktıkları bir köydeydi. O köy sonra kabristana çevrildi, adını da Şehitler Kabristanı koydular ve şehit mücahitlerden biri olan Bin Mehdî adıyla çağırdılar. Bu kabristan, Cezayir'in içinde Fransız işgali altındaydı. Fanon, Tunus'ta mücahitlere ait seyyar bir hastanede öldü. Fakat Şehitler Kabristanına defnedilmesini vasiyet ettiği için mücahitlerden bir Rejiman onu gizlice sınırdan Cezayir'e sokup düşmanın gözü önünde o kabristana defnetti.

Bu adam, İran'da az çok tanınan büyük bir adamdır. Fanon şöyle diyor:

Arkadaşlar! (Arkadaşlar derken maksadı, ne Cezayirli, ne Afrikalı, ne de Güney Amerika'nın Antil adalarının insanları değil, bilakis bütün üçüncü dünya halklarıdır; hakarete uğramış, küçük düşürülmüş ve yağmalanmış bütün halklar) Gelin Afrika'dan üçüncü bir Avrupa yaratmayalım. Amerika deneyimi bize yeter. Amerika'nın yaptığı iş, şu idi: Kendini Avrupa şeklinde yarattı ve böylece Avrupa iki tane oldu. Yani insanlar, beşeriyet bir dertten inliyordu, ondan sonra dertleri iki oldu. Eğer Afrika halkının, aydın ve mücahitlerin mücadelesi, Afrika'nın bir Fransa'nın, bir İngiltere'nin ve bir Batı Avrupa'nın vs. oyuncağı olmasına yol açarsa, o takdirde üç Avrupa olacağız demektir.

Acaba biz Asya, Afrika ve Latin Amerika'dan başka bir Amerika ve Avrupa daha mı yapmak istiyoruz? Eğer böyle ise, ülkelerimizin kaderini kendi ellerimizle Avrupa emperyalizminin elin verelim. Çünkü böyle bir medeniyet yaratmaya onlar bizden daha çok layıktırlar. Fakat eğer yazgımızı kendimiz ele almak

istiyorsak, o zaman Fransa, İngiltere ve Amerika'yı Afrika'dan kovmak için mücadele ettiğimiz halde kendimiz, kapıdan kovduğumuz onları tekrar pencereden içeri sokmaya çalışmamalıyız; onları kovma mücadelesi verdiğimiz halde, onların bakış, hukuk, teşkilat medeniyet ve düşünce tarzını tekrar getirtmemeliyiz; Fransa ve Amerika'nın yaptığı şeyi şimdi kendimiz yaparak sevinmeyelim. Biz Asya ve Afrika'da adı medeniyet olan faciayı yerine getirmek için savaşmıyoruz, dolayısıyla sadece insanları değiştirmek, yani kumral veya sarışın insanların yerine siyah veya zenci insanları koymak için mücadele etmiyoruz. Biz -Üçüncü Dünya aydınları- sadece emperyalizmi kovmak için ayağa kalkmadık. Biz sadece insanların yerlerini değiştirmek için ayaklanmadık. Biz, Batı medeniyetini Doğu'da tekrar dirilteIim, yeniden ihya edelim diye harekete geçmedik. Bu, ne Asya ve Afrika için hizmettir, ne de insanlık için. Bu durumda insanlık bir kez daha yediği şeyi istifrağ eder, çıkarır ve eğer biz, Afrika ve Asya'da başka bir Amerika ve Avrupa yaratırsak, yaparsak, o zaman Avrupa ve Amerika, kendi kusmuğunu veya bozulmuş çirkin kıyafetini görecek. Bu, ne sömürgeye maruz kalana hizmet, Avrupa ve medeniyete hizmet, ne de insanlığa hizmettir. Çünkü Batı medeniyetinin en büyük kurbanının insan olduğunu biliyoruz. Bundan dolayı Üçüncü Dünya aydınının, insanın çirkinleşmesine, yabancılaşmasına müncer olacak bu yolu izlememesi gerek. Bilakis biz aydınlar, Asya ve Afrika'dan yeni bir dünya yaratmak, yeni bir düzen ve medeniyet meydana getirmek için ayağa kalkmış bulunuyoruz. Dolayısıyla yeni bir insan, yeni bir soy ve yeni bir düşüncenin yaratılması için çalışalım; bu Batı'ya ait hızlı üretimsel rekabet düzeninde çirkinleşmiş, yabancılaşmış, kendi olmaktan çıkmış insan için değil. Kapitalizmin ve kapitalizm sanayisinin insana yüklediği bu cinnet getiren sürat içinde herkes daha öne geçme düşüncesindedir. Aynı zamanda hiç kimse kendi yakının sormuyor, hiçbir insan kendisinin yanı başındaki insanı görmüyor. Bu çılgınca yarışı bırakalım ve insan meydana getirmeye, insan tanımaya, insanı kurtarmaya girişelim, bununla meşgul olalım.

Bu yeni insanın meydana gelmesi, bu yeni derinin -ne beyaz, ne siyah, ne sarı ve ne de kızıl- adı insan veya insanlık olan yeni bir soy olarak tekrar ortaya çıkması için Nuh tufanına ihtiyacımız var; öyle bir Nuh tufanı ki, her fesat, medeniyet ve yeryüzünde inşa edilmiş olan her insanlık dışı binayı kendi içinde boğuyor ve ondan sonra yıkanıp temizlenmiş yeni bir insan nesli baki kalıyor. Yine tufan, insanın gelişimini baştan, ama doğru bir şekilde başlatıyor. Bu Üçüncü Dünya aydınlarının büyük sorumluluğudur ki, sadece kendi özgürlük ve bağımsızlığımızın sorumluluğu, sadece antiemperyalizmle savaş sorumluluğu değildir. Ayrıca yarının insanı için bir misyondur. Onun için bugünün insanını kurtarmak gerek, Avrupa'ya göndermek değil. Avrupa'ya göndermek ideal değildir. Yaratılıp beyaz, kırmızı, sarı ve siyah ırkın yerine geçirilmesi gereken bu yeni ırk, nasıl bir ırktır? Kendi ayağı üzerinde durması gereken o düşünce nasıl bir düşüncedir? Ben inanıyorum ki, biz şimdi Doğulu aydınlar olarak o insanı meydana getirme araçlarını elimizde tutuyoruz. O teknik ve araçlar, kalıp olarak Batı medeniyeti - şimdi onun hayranıyız, o başımızı döndürüyor-, Doğu kültürü ve hurafeler altına gömülen ve aydının hep bizar olduğu o temiz dinden ibarettir. Ruh olarak bu ikisi o insanı inşa edebilir, meydana getirebilir. Aşkı da anlayan ve medeni insan; beşeri erdemi medeniyet gücü altında ezilmeyecek, aksine medeniyet gücünü insani ruh ve tekâmülün istihdamına verecek güçlü ve bilgin insan; daima kapitalizmin ona tahmil ettiği tüketim ve harcamalarca köleleştirilmiş, zelil kılınmış ve ezilmiş bir insan değildir; makinenin onu parçalama, ufalama aleti haline geldiği bir insan değildir. Tersine makinenin patronu ve ağası olan bir insandır. Böyle olursa makine insanın kurtarıcısı olacaktır. O zaman insan, insani ruh ve duyguya sahip gelişim ve bilinci yakalamış olur. Makineye da sahip olsa, gündelik hayat ve iaşesi için on saat çalışacağına iki sata çalışır; bu iki saat ona yeter. Diğer sekiz saatte de insan özgür olur, bilinçli olur ve böylece o özgürlük içinde düşünmeye, insani tekâmüle, rüşde, maneviyat gelişimine ve tarihte insan yetiştirmeye gayret eder.

Soru- Siyasî-pratik vicdanın tezahürü olan pragmatizmden maksat nedir, açıklar mısınız?

Cevap- Pragmatizm, bir ekol olarak Amerikalı William James'e ait bir kavramdır. Fakat bir görüş olarak çok eskidir. Onun kökü, Eski İran, Hindistan ve Çin'e kadar gider. Uygulama asaleti olarak tercüme edilmiş olan pragmatizmin felsefi bir kökeni vardır ki, onu bir ekol olarak açıklayabilmemiz için daha fazla fırsat ve imkânımızın olması gerek.

Fakat bu az zamanda şunu söylememiz gerekir ki, "praksis" şu anlamdadır: Uygulamaya geçmedikçe hiçbir şey yoktur. Hiçbir şey amelden önce gelmez. Bu manayı Sartre'ın kendisi, L'étre et le Néant'ta (Varlık ve Yokluk) herkesten daha iyi beyan ediyor. Şiir söylemeyen bir şair, şair olmayan bir insanla aynıdır. Uygulamayan, eyleme geçmeyen, amel etmeyen aydın, amel etmeyen cahil gibidir. Yani her ikisi eşittir. Her ikisi de yoktur. Bunu şair olan ve şair olmayan, aydın olan ve aydın olmayan diye taksimi yanlış zihinsel bir taksimdir. Bir şey tahakkuk ettiği zaman amele, uygulamaya geçmiş ve böylece praksis gerçekleşmiş olur.

Dinin tarifi konusunda Eşariler ile Mutezile, Şia ile Ehlisünnet arasında ihtilaf vardır. Bu ihtilaf pragmatistik ihtilaftır. Dinin tarifini Ehlisünnet uleması şu şekilde yapmışlardır: Din, kalp ile tasdik dil ile ikrardır. Yani din o şeydir ki, biz kalbimizde ona inanırız, dilimizle de söyleriz. Bu ne anlama gelir? Yani eğer bir kimse gerçekten İslam Peygamberi'nin nübüvvetine, Allah'ı birlemeye ve Kur'an'ın nüzulüne inanmış ve sonra da şehadet kelimesini getirmişse, mümin insandır. Fakat Şia, buna üçüncü bir unsuru ilave ediyor: Kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve organlarla amel. Yani üçüncü boyutta iman varlık kazanıyor. Üçüncü boyuttan önce iman var olmuyor. Yani ben Peygamberin peygamberliğine, onun hak olduğuna inanıyorsam veya bir insan nübüvveti inkâr ediyorsa, amel etmediğimiz zaman, inandıklarımızı uygulamaya sokmadığımız zaman her ikimiz eşitiz. Neden eşitiz? Yani her ikimiz de yoğuz demektir. İman kalpte ve

dilde varlık kazanmamış demektir. Dil, kelimeler bütünüdür, kalp ise zihinseldir, zihniyete özgüdür, sübjektiftir. Bunun varlığı yoktur. Gerçi varlığı vardır, ama zihinsel, sübjektif, ruhsal ve deruni bir varlık. Bunlar varlık değildir, var değildir, tam yokluktur. Pragmatizm diyor ki, bu iman, bu akide, bu fikrî ihtilaf tarzı, bu ruhsal dönüşüm veya yeni görüş, amel içinde şekillenerek varlık kazanır. O zaman da var demektir. Pragmatizmin, hak ve batılla düşünce bazında ilgilenmediğini görüyoruz; zira hak ve batıl amelden, uygulamadan önce sıfır düzeyinde eşittir. Amelden sonra ancak hak ve batıl diye ayrılır. Hain insan hıyanet etmemişse, hadim insan hizmet etmemişse, ikisi de eşittir. Her ikisi de hiçtir. Eğer amel ederlerse, hadim hainden farklı olur. Farklı eğer amel etmezlerse, onun nefsi iyidir demek, yüzünün nurani olduğundan, aslında zatının, özünün iyi olduğundan, ailesinin iyi bir aile olduğundan bahsetmek, boş sözdür. Ne yapmış? O zaman ne olduğu söylenebilir mi? Bu nedenle çok meşhur pragmatistlerden biri, "bana insan nedir diye sorma" diyor, "çünkü insan hiç yoktur; kim olduğunu söyle, ne olduğunu söyleyeyim".

Soru- Bir toplumun bireyleri irfan mektebiyle, toplumun kendisi ise akıl temelinde nasıl eğitilebilir?

Cevap- Evet, bana göre şaheser olan ve Meşhet öğrencilerinin yarattığı, benim bir gün sizin de göreceğinizi umduğum bu meşhur gösteri, Ebuzer'in hayatıdır. Ebuzer Rebeze'de ölüm halindedir. Kendisiyle yapılan sohbette cümlelerinden biri şudur: Beni Ümeyye'nin işkencehanelerine kendi tahammülleriyle ıstırap verenler, ruhbanlar ve zahitlerdi. İnsanların açlığı, sıkıntısı, ıstırabı ve mazlumiyeti hatırına sosyal mücadelenin kalbinde savaşanlar, aşkların derununda, tarihin en büyük irfan peygamberlerinin aşk azametini gönüllerinde alevlendiren kimselerdi; "gecenin zahidi ve gündüzün aslanı". Yani geceleyin aşığın yüreği yanık zahitleri ve gündüzün muhacim, mücahit ve mübariz aslanları. Ebuzer bunlardan biridir. Ali bunlardan biridir. Bir amele gibi. Sembolik olarak örneğin başlangıç olarak kuyuya

bir kazma vuran adam gibi değil. Bir amele gibi çalışıyor. Tarihin işçisinin sembolü şudur: Eğer işçi için kelimenin gerçek anlamıyla bir abide, bir anıt yapmak isteseler, bu Ali olur. Medine'nin ve Arabistan'ın o yanan çölünde kendi eliyle su altı yolu yapıyor; kendi eliyle sahranın yanan kalbinden su çıkarıyor; dolayısıyla ekonomik bir ameledir. Su yerin derinlerinden hücuma geçip Ali'yi boğmak istediğinde Ali feryat ediyor ve çocuklarına "Beni yukarı çekin!" diyor. Yukarı çektiklerinde başında yüzünde çamur, tortu ve su görüyorlar. Çünkü su birdenbire fışkırıyor ve Ali'yi kendi içinde yutmak istiyor. İş, toprak ve ıstıraptan (lakabı Ebu Turab'tır) bir abide gibi çıkınca şöyle diyor: Benî Hâşim'in varislerine bu sudan bir katre nasiplerinin olacağını müjdeleyin. Bu su, Medine fakirlerinin vakfıdır.

Binaenaleyh iki boyutlu bir insan var olmuştur. Bu zihinsel bir şey değildir. İster Ali'nin vahiy ve din yolunda Ali olduğuna inanalım, isterse dine inanmayan bir aydın olalım, her surette Ali dışsal bir gerçekliktir. Promete değil ki, insan zihni yapılmış olsun. Rüstem gibi değil ki, Sistan'da bir pehlivan olsun da sonra Firdevsi onu Rüstem yapmış olsun (kendi sözüyle); bilakis insan olup ıstırap çekmiş, açlık görmüş, kılıç yemiş, derde düşmüş (derde düşmediğini söyleyen bazıları gibi değil, eğer derde düşmemişse biz de hazırız!). Açlığa duçar olmuş ve amelelik yapmış olan bu insan, Buda'dan daha çok maddi hayata karşı kayıtsızdır. Bütün ariflerden daha fazla kendi derunuyla birliktedir. Tabiatta var olan ruhla aşk besliyor, seviyor. Mıknatısa yapışan parça gibi dünyanın çekim merkezine bağlanıyor, çekiliyor. Aynı zamanda çalışmanın ve maddi hayatın dışında bir şey anlamayan gündelik bir işçi gibi çalışmış, hatta ondan daha iyi çalışmış. O zaman bir kaç Yahudi'nin, kendi halkının parasını çektiği ve kendinde açlığın zirveye çıktığı hicrî birinci yılın fakir Medine'si -Medine'nin ayırıcı özelliği kesinlikle açlıktı-. Bir müddet sonra iş, su, sosyal hayat, ticaret, medeniyet, insan, eğitim öğretim, maddi hayat, ordu silah ve savunma gücünün merkezi oluyor. Hatta on yıl sonra hem Roma hem de İran bu

küçük haliyle Medine'den korkuyorlar; Doğu ve Kuzey imparatorluğu ondan korkuyor. Bu, askerî güç açısından; maddi ve ekonomik güç açısından -ki servet ve sermayenin merkezi oluyor- ve de insan yetiştirme, sanat ve düşünce açısından da zirveye ulaşıyor. Bundan dolayıdır ki eğer biz çalışan insanların peşine düşmek istersek, Medine'de buluruz, üstelik çok yüksek düzeyde aşk besleyen insanlar. Küçük bir insan örneğini zikrediyorum (Büyük insanlar olan Ali ve onun gibiler): Bir kadın, Arabistan çölünde, Medine'nin etrafında zina etmiş. Sonra duymuş ki bu mektep, yeni iman ve yeni insan meydana getirmiş. Mescide Peygamber'in yanına gidiyor ve herkesin karşısında "Ben kaydım, saptım, beni recmedin" diyor. Peygamber, bu durumdan rahatsız oluyor ve "Git, çocuğun doğsun, ondan sonra gel" diyor. Kadın gidiyor ve dokuz ay sonra çocuğu doğuyor ve ondan sonra geliyor; "Çocuk doğdu, beni recm edin." diyor. Peygamber "şimdi git, iki yıl çocuğunu emdir. Çocuğun sana ihtiyacı kalmadığı zaman gel, hükmü icra edelim" diyor. Gidiyor ve iki sene geçtikten sonra geliyor. Çocuğunun eline bir parça ekmek veriyor ve bu çocuğuyla Hz. Peygamber'in yanına gelip "bak, çocuğum ekmek yiyebilecek durumda; şimdi vakit gelmiştir" diyor. Peygamber artık hiçbir bahanenin kalmadığını görüyor ve o zaman kadın için had sadır oluyor. Yani Miladi yedinci yüzyılın bir bedevi kadını Arabistan'da bir hüküm karşısında kendisine karşı bu derece sadık ve açıktır. Medine böyle bir insan yetiştiriyor. Müslümanlar saf teşkil ederken, bazıları o kadar bitap idiler ki, komutandan savaşa başlama ilanı gelmeden önce kendileri tek başlarına düşmana vuruyor ve yalnız oldukları için boşuna öldürülüyorlardı. O zaman cihat hakkında şu ayet geliyor: "Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın" (2/Bakara, 195): Tek tek kendinizi savaşa atıyorsunuz, o zaman güçler ortadan kalkıyor. Sabredin ve emir geldiği zaman savaş yolunda bu kadar haris olun!

Sonra tarihimizde irfan ve tasavvuf sembolü olan Ali, o kadar büyük ruh azametlerine sahip ki, Buda onun karşısında küçük

kalır. Çünkü Buda'nın sadece felsefi ıstırabı vardır; fakat Medine'de sütü olmayan ve ağlayan bir çocuk, Ali'ye ıstırap veriyordu. Bir akşam bir komutan ve onun valisini zenginler davet etmişlerdi. O da onlarla yemek yemişti. Kim? Malik Eşter! O, Ali'nin gözü, Ali'nin sağ kolu, onun her şeyidir. Bütün subayların, ricalin ona ihanet ettikleri bir dönemde Malik Eşter, vefalı kalmıştır; takva mazharı, Ali'ye vefalılık ve aşk abidesi olan bu adam, bir yerde vali olmuştu. Oranın eşrafı onu davet etmişti. O da oraya gitmiş ve bir ekmek yiyip gelmişti. Ali ona çok hızlı ve tehditkâr bir mektup yazıyor: Sen öyle bir yere gitmiş ve yemek yemişsin ki, orada şehrin dilencilerine yol yokmuş! Nasıl olur da onlardan uzaklaşırsın? Sonra ona şöyle yazıyor: Müslüman olanlar, seninle İslam'da kardeştirler. Senin yönetim alanındaki Müslüman olmayanlar ise seninle insaniyette kardeştirler. Onlara karşı kardeşlikten başka bir şekilde davranma.

Bu, siyasal açıdan, o ekonomik meşguliyet açısından, şu işçilik açısından, o ruh, ahlâkî fazilet, o büyük evrensel ruha aşk besleme ve de bireysel tekâmül açısındandır; onu da yine toplum için söylüyor. Ali'nin kendisinden istinbat ediyoruz, Ali şöyle diyor: "Men lâ meâşe leh, lâ muâdileh". Yani fakir toplumun dini yoktur. Yani fakir toplumun dini yoktur veya onun dini hurafe dinidir. Onların -fakir toplumun- maddi hayatı yoksa ahiret ve manevi hayatı da yoktur. Aç toplumun dini, hurafeci, gelenekçi, yalancı ve uyuşturucu dinidir. Öyle olduğunuz da görüyoruz. Ekonomik açıdan çökmüş toplum manevi açıdan da çökmüştür. Bunu Ali söylüyor. "Men lâ meâşe leh, lâ muâdileh" sözünü iyi anlamlandırın ve ne demek istediğini görün ve anlayın. Acaba birey için de durum böyle midir? Yani maddi hayatı olmayan her birey daha aşağı durumda mıdır? Böyle bir bireyin manevi hayatı da mı daha aşağıdır? Eğer öyle ise zenginler bizden daha manevi öğretmenlerdir! Hâlbuki aksine "birey" bağlamında görüyoruz ki, halk sebebiyle, toplumun hatırına, halkın ahireti için maaşını, geçimini, maddi yönünü terk eden, açlık, zillet, fakirlik ve mahrumiyete tahammül eden kimseler,

daha çok maneviyat elde ediyorlar. Bu yüzden görüyoruz ki, ekonomik fakirlik bireyi geliştiriyor, olgunlaştırıyor, toplumda ise çöküş getiriyor.

Soru- Üstat, siz din hakkında yaptığınız açıklamada dediniz ki, bütün dinler, özellikle Çin toplumundaki dinler, iki zıt etkene inanırlar. Kesinlikle bu zıt etkenler, kendi karşılıklı bağları içinde bir seyre sahiptirler, yani daha sonra tekâmül tarafına giden bir seyir. Acaba biz İslam ile ilgili olarak da böyle bir varsayımı; İslam'da da böyle bir seyrin olduğu ve zamanın geçmesinin İslam'da bir takım değişimler getirmesi gerektiği varsayımını kabul edebilir miyiz? Hâlbuki bu, İslam'ın ebedî ve ezelî din olduğunu söyleyen bazı inançlarla uyuşmuyor. Bu konuyu aydınlatmanızı istiyorum.

Cevap- İslam, Abbasoğulları döneminde durduğu ilk günden tarihte kaldı. Oradan itibaren de aynen kalmıştır. Onun tarih budur.

Ondan önce meselâ Basra'da filozoflar, "Kur'an şöyle mana veriyor, tevhit şu manadadır, cebir, ihtiyar ve cennet şu demektir, din şöyledir" derken, Kufe'de başka şekilde, Medine'de farklı bir biçimde, Endülüs'te de daha başka şekilde söylüyorlardı; Nişabur uleması bir türlü, Belh uleması başka bir türlü söylüyorlardı ve...

İslam'ın anlaşılması çerçevesinde, İslami manalar ve Kur'an'ın anlamları hakkında araştırma yapma ve irdeleme etrafında ortaya çıkan bu muhtelif ekoller, bu farklı düşünce ve görüş çatışmaları, düşünce ve ekollerin gelişmesine, İslami kültür ve görüşün gelişmesine sebep oluyordu. Bundan dolayı hemen üçüncü ve dördüncü yüzyılda gördük ki, dünyada eşsiz olan ve sonra bütün evrene aydınlık bahşetme merkezi olan o büyük medeniyet ve kültür vücuda geldi.

Bir kez Abbasî halifelerinden biri bir genelge çıkardı. Bu genelge, İslam tarihinde düşüncenin defninin cevazı oldu. Halife ve yöre uleması tarafından çıkartılan genelge, mesela Kur'an'ın şu

anlamda olduğunu, herkesin cebre inanması gerektiğini, tevhidin şu anlama geldiğini; şu ayetin manasının şu olduğunu, dinin esaslarının şöyle olduğunu, furuun öyle olduğunu teyit etti. Herkes de bu genelgeyle amel etmedi. Bir diğer birey, başka tez ve başka tahkik gösterdi... Dârulimâre tarafından gelen modellere göre topluma fikrî birlik vermek istiyordu! Sonra bu tezin taraftarı olan âlimler, halifenin bu İslami esaslarını minber ve mihraplarda tekrar ettiler. Muhalif olanlar ise kenara çekilip sustular; böylece İslam tamamlandı, değişim ve tekâmülü de tamamlandı! Bu nedenle sonra şunu görüyoruz: İçtihadın, yani İslami yasaların ruhunun yeni dönemin ihtiyaçlarıyla uyumlu olması için çabanın tamamlandığı, teknik ifadesiyle içtihat kapısının kapandığı dönemden itibaren İslam ölüyor; oradan, faal zinde bir mektep olan İslam, gelişen ve değişen bir ruh olarak İslami tanıma ruh ve görüşü, ortadan kalkıyor ve donma ortaya çıkıyor; hareket teşkilata dönüşüyor, katı kurumsallaşma baş gösteriyor: Mouvement institution'a tebdil oluyor. Bir hareket olan İslam, bir teşkilata, bir yapıya, idari bir siteme dönüşüyor. Buradan itibaren İslam durdu. Fakat sonra Şia'da devam etti. Çünkü Şia bu sistemin etkisi altında değildi. Düzeni veya sistemi, kökten reddediyordu. Ayrı ve gizlice kendine özgü kültürü takip etti. Şia'nın Safevilere kadar kendi dönüşümünü devam ettirdiğini görüyoruz. Her yıl her bir âlim geliyor, fıkıhta, usulde vs. sahip olduğu risaleler değişiyor. Gelen sonraki âlim, yeni görüşler, bakışlar ortaya koyuyor. Fikrî açıdan yeni icat ve keşiflerde bulunuyor; yeni yasalar getiriyor. İslam bilimde sahip olduğu usule göre zamanın ihtiyaçlarını karşılıyor; fakat Safeviyye ortaya çıkınca, bir hareketten kuruma, teşkilata dönüşüyor; yine de merkeziyet ortaya çıkıyor, Şah Abbas Şia'nın "vasat"ı oluyor; onun çevresindeki ulema da Şia'nın beyni oluyor. Halk da bunlardan genelge ve talimat almak zorundadır. Şia, egemen sistem oluyor ve hükümetin tahtına oturuyor. Oradan itibaren de duruyor ve muhafazakârlaşıyor. Ondan sonra bütün âlimler birbirinin kopyası oluyorlar. Bütün âlimler önceki âlimlere haşiye yazmak zorunda kalıyorlar. Sonra "el-fadlu li'l-kude-

mâ" ortaya çıkıyor. Kudema (eskiler-çev.) her şeyi söylemişlerdir. Öyleyse biz ne yapalım? Onların ne dediklerini anlamamız ve böylece beşeriyetin sonuna kadar onların ne dediklerini anlamamız gerek!

Gördüğümüz kadarıyla dinî kitaplar artık duruyor; yazılıyor, fakat sadece baskıları yeni. Yazar yeni değil. Kâtip yeni! Hepsi birbirinin üzerinden, hepsi, 100, 200, 300 yıl önce yazılmış bir kitaba dayalı olarak yazılıyor! Bu nedenle Şia'nın içtihadı da duruyor, durağanlaşıyor. Elbette Şia'nın ictihadı İslam'ın içtihadıdır. Şia'nın kendisi vaz etmemiş, tersine İslam'da vardır. Hükümet nizamı, Ehlisünnet'te içtihadın durmasına neden oldu; zira sadece dört fakih olduğunu iddia etti: Ebu Hanife, Şâfiî, Mâlik ve Ahmed Hanbel. Herkesin, insanlığın sonuna kadar bu dört kişiye tabi olması lazım! Böylece fıkıh, dinî düşünce ve İslami yasa yapmayı durdurdu. Hükümet veya yönetim, bu işin hamisiydi. Kılıç da başının üstünde. Bu durumda kimsenin farklı bir şeyden dem vurmaya cesareti yoktu. Eğer bir kimse "ben Ebu Hanife'nin anlamadığı sözleri anladım" veya "ben şunu farklı anladım" derse, cevaben "çok güzel, o halde Ebu Hanife'den ayrılabilir, Ahmet Hanbel'e tâbi olabilirsin" sözünü işitiyor. Derse ki, "Ahmed Hanbel'i de doğru dürüst bilmiyorum", cevaben derler ki, çok iyi, Şafiî'ye uy". Eğer Şafiî de olmazsa, Malik'e, o da olmazsa "artık sen yanlış yapıyorsun! Bu dört kişiden birini seçmen gerek!" derler.

Hükümet sistemi İslam'da düşünme ve fikrî dönüşümü durdurdu. İçtihat, bir zaman katsayısından, İslam ahkâmında zamanın değişim katsayısından ibaretti, yani ahkâmın değişim, dönüşüm, tekâmül ve tenasübünü değişen ve dönüşen zamanla temin eden bir etkendi. İçtihat, zamanın ihtiyacına uygun yasaları anlama, keşfetme ve vaz etme çabası anlamına gelir. Eğer İslami yasaları, şimdiki zamanın ihtiyaçlarından geri kalmış görüyorsak, bu, ahkâmın sabit olması gerektiğinden ve ahkâmı zamanın değişim varlığıyla zamana tahmil etmek gerektiğinden değil, bizim yasa koyucularımızın zamandan geri kalmaları se-

bebiyledir. Biz diyoruz ki, İslam bir ideoloji olarak, insanın bilme ve tanıması için getirilmiş olan hakikatler olarak sabittir. Fakat amelî hükümler olarak, zamana göre değişir, değişkendir. İslam'ı bilen, tanıyan kimseler, ahkâmı zamanın değişen ihtiyaçlarına göre, İslami esaslara uygun olarak ve İslam'ın kendisi için geldiği hedef doğrultusunda geliştirmelidirler.

Bundan dolayıdır ki altıncı yüzyılın fıkhına baktığımız zaman, onun çok boyutlu derin ve ileri bir fıkıh olduğunu görürüz. Fakat birinci asrın fıkhı birkaç sade hükümdür. O halde birinci asırdan altıncı asra kadar fıkhın geliştiği anlaşılıyor. Niçin? Çünkü Medine'nin ilkel toplumu, büyük imparatorluk döneminde üstün ve ileri İslam toplumuna dönüşmüş ve İslam fıkhı da ilerlemiştir. Sonra görüyoruz ki, son üç yüzyılda Şia'da ve on yüzyılda Ehlisünnet'te fıkıh, yani İslami ahkâm ilmi, sakinleşiyor, durağanlaşıyor. Bu, bunların zarureten böyle sakin olması, durağanlaşması gerektiği için değil, bilakis bizim kendimiz onuncu yüzyılda kaldığımız fıkhımız da, edebiyatımız da orada kaldığı içindir.

Edebiyatımızın bundan 700 sene öncesinden farklı bir şey getirmemiş olması (tabire bakın: diyoruz ki 700 yıl önce bir şey yazılmış, fakat onu okuduğumuz zaman, zamanımızdaki bir yazarın yazdığı gibidir. Bu bizim iftihar kaynaklarımızdan biridir!), Sadi'nin mucize getirmiş olması sebebiyle değil, bilakis bizim mucize yapmış olmamız sebebiyledir (!); 700 senedir öyle kalmışız, Sadî'nin döneminde kalmışız. Bir Fransız niçin on sekizinci yüzyıl Fransız edebiyatını anlamıyor? Çünkü bu iki asırda Fransız dili, edebiyatı, görüş ve felsefesi o kadar gelişme kaydetti ki 200 yıl değil, belki 2000 yıl ilerledi, gelişti. Fakat biz şimdi Firdevsi'nin şiirini okuduğumuz zaman, bize dün gece söylenmiş gibi geliyor. Çünkü dil hareket etmemiştir. Fakat bu acaba bizim fıkhımızın, Fars dili, edebiyatı, nesri ve şiirinin sabit kalması gerektiği ve bizim hareket etmemiz gerektiği anlamına mı gelir? Hayır, bizim her ikimiz de bir yerde kalmışız. Biz hareket ettiğimiz zaman fıkhımız da bizimle birlikte yola düşecektir.

ALTINCI DERS

Bugünkü dersin başında, bir kez daha öğretmence bir ilmî tavsiyem var, o da şudur: "Öğretim" (tedris) ile "tebliğ" arasında bir fark vardır; tebliğ, Bir mesajı bildirme, yorumlama, açıklama, izah etme ve ispat etme esasına dayanır. Fakat öğretimin iki aşaması vardır.

Öğretimin İki Aşaması

Öğretimin birinci aşaması, öğretmen ve öğrencinin, bir fikri, bir eseri, bir ekolü veya bir dini doğru bir şekilde ve önyargısız anlama çabasıdır.

Bilimsel ve düşünsel riyazet ile, itikadi, keyfî, zevkî kalıplarla geleneksel ve terbiyevî eğilimlerden, hatta dünyevî, dinî, sosyal, sanatsal ve duygusal meselelere karşı sahip olduğumuz inançtan dışarı çıkıp bütün varlığımızla özgürce anlamaya çalışmamız ve bir dini -veya bir eseri- kavrama, keşfetme ve anlama esnasında duygu ve ruhumuzun bütün duygu boyutlarını bir boyut yapmamız durumunda, birinci bilimsel araştırma aşamasını, tam, doğru ve emin kat edebiliriz.

Eğitimin ikinci aşaması şudur: Birinci aşamadan geçmiş olan biz; örneği bir dini öyle anlamışız ki, o dini bilen ve ona inanan âlim, o dine göre hüküm vermemize, o dini esas alarak kabul veya reddetmemize, eleştirmemize, incelememize, bazısını kabul edip bazısını reddetmemize izin veriyor. Her halükârda her türlü ölçme iznimiz var.

İlk aşamadan geçtikten sonra bilimsel açıdan hiçbir hüküm verme hakkına sahip değiliz. Kendi inançlarımıza dayanarak o problem veya konuları ortaya koyamayız ve koymamamız gerek; eğer öyle yaparsak, sıradan bir insanız demektir, âlim bir araştırmacı değil.

Jugement de Fait ve Jugement de Valeurs

Yaptığım bütün araştırmalar için -gerek bu sınıfta gerekse diğer sınıflarda- veya incelediğim her kitapta ve değerlendirdiğim her eserde- işaret edeceğim iki bilimsel çalışma yöntemi vardır.

Bir aşamanın teknik ve resmî ıstılahı, juqement de fait'tir. Diğer aşama ise juqement de valuers veya jugement des valeurs'dur. Jugement, yargıda bulunma ve hüküm verme anlamına gelir. Fait ise olan, meydana gelen, yani hariçte, dışta olan şey, var olan ve aynî, gerçek, nesnel olan şey anlamındadır.

Birinci aşamada -jugement de fait aşaması- "fait"leri, gerçek ve gerçekliği inceliyoruz, araştırma aşamasını katediyoruz.

İkinci aşamada -jugement de valuers aşaması-, tanıdığımız şeyi değerlendiriyor, iyi yapıyor ya da kötü yapıyoruz, ona inanıyor veya onu inkâr ediyoruz. İyi ve kötü olduğuna, hak ve batıl olduğuna hükmediyoruz. Avam, bu iki aşamayı birbirinden ayırmıyor ve hemen baştan jugement de valuers ile başlıyor, değerlendiriyor. Henüz başlangıçta değerlendirmede bulunuyor. İyi ve kötü diyor, hayır ve şer diyor, inanıyor veya inkâr ediyor, seviyorum ya da sevmiyorum diyor. Bütün bunlar, jugement de fait ile başlamasından ve gerçekliği olduğu gibi tanımasından öncedir.

İslam'ın İran'a Girişini Araştıralım

Mesela İslam'ın İran'a girişini araştırıyoruz; bazı bilginlerle fuzalanın hemen başlangıçta jugement de valuers ile başladıklarını, mesela "İslam İran'a gelince İran'ı ihya etti, büyük bir medeniyet meydana getrdi, İranlıları büyük kıldı, onlara doğru yolu gösterdi ve..." dediklerini görüyoruz.

Hemen başından itibaren "jugement de valuers" aşamasındadır ve İslam'ın İran toplumundaki bütün güzel eserlerini saymakla meşguldür ya da aksine hemen başlangıçta İslam'ı kötülemeye başlıyor ve şöyle diyorlar: "İslam, gelenek ve milliyetimizin bütün bağlarını kopardı, geçmişimizi yok etti. Ahlâk bozuldu. Arapların egemenliği altında kaldık ve...

Bu da, birinci aşamadan -jugement de fait aşaması- geçmeden juqement de valuers ile başlamıştır.

İslam Hakkında Birinci Metotla Araştırma

Metodik araştırmada, hem inkâr edenin hem de inananın, İslam'la ilgili olumlu ve olumsuz inançlarını bir kenara bırakmaları gerekir. Dindar ya da dine karşı veya dinsiz olsunlar, Müslüman veya gayrimüslim ya da başka bir dine inanan olsunlar, metodik araştırmanın kendilerini nereye götüreceği onlar için fark etmemelidir. " juqement de fait aşaması"nda, meselâ eğer İslam'ın İran'a girişinin ve İran üzerinde bıraktığı etkileri incelemek istersek, Sasanilerin son zamanlarında kaç üniversite, kütüphane, âlim, dâhi, filozof, tabiat bilgini, doktor ve sanatkârımızın olduğunu göstermemiz gerek. Sonra Hicrî birinci, ikinci ve üçüncü asırlarda İran'ı yine kaç üniversite, kütüphane, öğrenci ve üstada sahip olduğumuz ve nasıl idare edildiğimiz noktasında değerlendirmemiz gerekir.

Bu çağlarda kaç dâhinin var olduğunu ve daha çok hangi dalda -edebiyat, fıkıh, felsefe ve sanat- dâhiliğin zirvesine ulaşmış olduğunu görmemiz gerek.

Bunların hepsini istatistik üzerinden ve olan temelinde inceliyoruz.

Bu noktadadır ki, ben ister İslam taraftarı olayım, ister muhalifi olayım, ister inançlı, isterse inançsız olayım fark etmez. Çünkü her durumda ve her inanç ile, Hicrî birinci asırda on sekiz üniversite var (Bu on sekiz üniversite fait'tir).

Hicrî ikinci ve üçüncü asırların başlarında büyük matematikçilerimizle ilgili bir listemiz -Rical kitaplarında- var. Ayrıca büyük

edip ve şairlerimizden bir listemiz var; onların divanları var ve tezkirelerde isimleri var. Muhtelif dekorasyon dallarında sanatkâr, mimar ve çinicilerden bir listemiz var; Mantıkçı, doktor, musikişinas, fakih, edip, yazar ve mütercimlerden bir listemiz de var.

Bunların hepsi "fait'tir. Çeşitli inançlar için birdir.

İslam'ın ilk asırlarının "fait"leriyle Sasani yönetiminin "fait"lerini inceleyip onları mukayese ettikten sonra jugement de fait aşamasından geçmiş oluruz. Böylece bu olayın olumlu ve olumsuz değerlerini ölçebilir, İslam'ın İran'a girişinin, bir hizmet mi yoksa ihanet mi olduğuna, medeniyet mi yoksa vahşet ve ilkellik dönemine dönüş mü olduğuna; ilim, ahlâk i fazilet, bilgi, felsefe, sanat, sosyal güç ve sosyal, ekonomik ve hukuki kurum ve örgütleri yukarıya mı taşıdığına yoksa sarsıp aşağılara mı indirdiğine ya da harap mı ettiğine hükmedebiliriz.

Bu inceleme, değerlendirme ve nihayet hüküm verme ve yargıda bulunmamız, bilimseldir. Bu en son aşama, hüküm ve yargı aşaması, "juqement de valuers"dür.

"Jugement de Fait", Nefsani Cihat ve İlmî Cesaret Merhalesidir

"Jugement de fait" aşaması, âlim için birincil zarurî aşamadır. Metodolojik olarak araştırma ve ilim buradan başlar. Fait'leri - mevcut dış gerçeklikleri- tanınmadan ilmin başlamasına imkân yoktur. Bu aşama - Jugement de fait-, cihat-i nefs ve ilmî cesaret aşamasıdır. Cesaret ve gözüpeklik sadece yumruk vurma ve kılıç sallama işinde olmaz. Ruh, düşünce ve ilimde daha üstün ve daha büyük bir cesaret elde ederiz.

Carlyl'in İslam Peygamberi Hakkındaki Araştırması İlmî Cesaret Örneğidir.

Carlyl gibi bir bilgin, 18. yüzyıl İngiltere'sinde dünyada mürekkep ve kalemden başka bir şeyi olmayan bir yazar; yüksek sosyal makam, ahlâki şöhret, ilmî ve edebî şöhret, bütün topluluklarda sevgi ve nüfuza sahip bir âlim; Kilisenin bütün büyük gücünün İslam Peygamberi aleyhine seferber edildiği, daima töh-

met ve ihanet dağıttığı bir dönemde; İslam ülkelerinin sömürgeleştirilmesinin başladığı ve Batı'nın bütün boyutlardan İslam toplumunu, İslam dinini, tarihini, kültürünü ve şahsiyetlerini ezdiği bir dönemde; İslam'a karşı böylesi kara görüşün, kötümserliğin olduğu bir zamanda, en güzel ve en üstün edebî tabirlerle ve bir âlimin ruhsal cesaretiyle -bir kahramanın ruhundan daha üstün bir cesaretle- İslam Peygamberini öyle savunuyor ki, bütün bu iki asır boyunca bir Müslüman dahi, onun benzerini yazmamıştır. Kahraman budur. Kendi gerçekliğini düşünme derdinde olmamak, haysiyeti, sevilmeyi vs. düşünmemek, bütün bunlara karşın hakikate âşık olmak ve onun yolunda her şeyi, canı ve candan da üstün olan haysiyeti feda etmek, onun sıfatlarıdır.

Araştırmacı "jugement de fait" aşamasında böyle bir cesarete muhtaçtır. Bir ekolü tanıdığından, onun hakikatini iyi, doğru, âlim ve dakik bir biçimde anladığından ve derinliğine vakıf olduğundan emin olabilmesi için kendi kabuğundan çıkması, inanç ve alışkanlıklarını geçici olarak bir kenara bırakması ve iyi kötü her şeyden arınıp sadece "hissetme" ve "anlama"ya dönüşmeye çalışması gerek.

Bu aşamayı kat ettikten -"fait"leri tamamladıktan ve üst üste sıraladıktan- sonra, güç, liyakat ve incelemeden fayda arayıp tanıma noktasına erişmiştir. Bu noktada bütün inanç ve alışkanlıkları ile düşünce tarzına tekrar dönebilir. Kendi yerine oturup kendi gözlüğü ile değerlendirme yapmaya başlayabilir. Artık hüküm verme ve yargıda bulunma iznini elde etmiştir.

İmdi biz birinci aşamadayız -"jugement de fait" aşamasında- ve bu aşamada en çok sadakat, cesaret, akıllılık, dikkatlilik ve bilgi ve bilince muhtacız.

Hint Dünyasına Giriş

Şimdiye kadar bahsi geçen hususlar, bu dünyaya; dünyanın eski dinlerinin tarihine en derin, en hassas ve en şiddetli ruhsal yönelime giriş için mukaddimeler özelliği taşımaktadır.

Hindistan, iki bin yedi yüz ila iki bin altı yüz ve üç bin yıllık medeniyet ve kültür tarihi boyunca, irfan ve tasavvufun kaynadığı kaynaktır.

Hint ruhunu tanımak, aklî bakımdan oldukça zor ve problemli bir iştir. Çünkü Hindistan'ın, şimdiki fiilî aklî idrakimizle zor anlayabileceğimiz bir sırrı vardır; Hindistan'ın bu ruhuna ve atmosfer duygusuna yaklaşmak, Hint ruh ve duygusunun tadını tatmak, çok çaba gerektirir. Büyük çaba harcayarak ancak o sırrı; Hint ruhunun -bütün muhtelif boyut, mektep ve dinleriyle- üç bin yıl boyunca o sırrın, o "o"nun etrafında döndüğünü anlayabiliriz. "O"nu bulmak, -farklı devirlerde- Hint irfani mektebini ve çeşitli dinlerini anlamanın anahtarıdır.

Hint'in ruh dünyasına yol bulmanın ikinci zorluk ve problemi, o ruhun tek yönlü olmasıdır; en şiddetli ve en yoğun dinî ruh, tek boyut, tek yöneliş, şiddetli eğilim, abartılı ve ifrata varan bir yönelişe sahip olan Hint ruhudur. Hint dini ruhunun dünyada yarattığı bütün güzellikler, Hint ruhunun bu tek yönlü düşünmesinin sonucudur. Hint tarihi ve medeniyetinde gördüğümüz bütün zaaf ve çöküşler ise, onun tek yönlü dalması ve düşünmesinin sonucudur. Büyük sanatçıların işinde de böyle bir sorun vardır. Öyle sanatkâr var ki bir saat resim yapıyor, bir saat spor; bir saati de sosyal ve siyasî işlere ayırıyor, bazı saatlerini de dostlarını görmek, ziyaret etmek ve yararlı işler düşünmekle geçirir. Bu çok yönlü olmaktır. Eğer bir işi kapanırsa, yaşamak için başka birkaç bahanesi daha kalıyor. Ama Van Gogh gibi bir ressam için, sadece resim yapmak için olmak vardır, gerisi bir hiçtir onun gibiler için. Onun bütün yaşam zafiyetleri, bu tek yönlü çılgınca aşkın ve kendi sanat işinde gark olmanın bir sonucudur. Bütün sanatsal ve duygusal değerler, sanatını doldurmuş olan onca ruhsal üstünlük de aynı şeyin sonucudur.

Aryailerin Hint, İran ve Avrupa'ya Göçleri

Hint'in irfani ruhunun ilk kaynak ve tezahürüne erişmek için Aryaileri tanımamız gerek. Bir işarette bulunacağım ve çabuk geçeceğim.

Aryailer, beyaz derili bir kavimdir. Onlar, Hazar denizinin kuzey bölgelerinden veya Avrupa'nın kuzeyinden ya da Türkmenistan bölgelerinden, M.Ö. 17. 16. asırlardan 12. asra kadar, yani 3300 ile 4000 yıl önce çeşitli kabileler ve gruplar halinde ve değişen zamanlarda, Hint'e doğru indiler ve İran'ın kuzeydoğu bölgelerinden yine İran platolarına girdiler. Dolayısıyla Hint ve İran Aryaileri diye ikiye ayrıldılar. Başlangıçta iki ayrı millet değillerdi, bilakis birbirine benzer düşünen çeşitli kavimler halindeydiler. Bu yüzden ilkel Hint ve İran din ve dillerine baktığımızda, benzer tanrılar görüyoruz, tanrıların isimleri de öyle.

Benzer inançları olan, hatta tek dilleri olan iki millettir (Eski Farsça ve Sanskritçe bir dilin iki lehçesidir). Sonraları Aryailer iki kısma ayrılıp iki ülkeye -İran ve Hint- yerleştiler. Coğrafî açıdan ayrı kaldıkları için, düşünce ve dil açısından da ayrılıyor ve iki ayrı millet, İran ve Hint milletini meydana getiriyorlar. Sonra göçlerinin devamında Batı tarafına, Yunan ve Roma'ya ulaşıyor, Batı medeniyetlerini inşa ediyorlar.

Büyük Medeniyetler Göçten Doğmuştur

Binaenaleyh o devirde göç ederek büyük Hint medeniyetini, büyük İran medeniyeti büyük Yunan ve Roma medeniyetini yaratan bir Hint Avrupa ırkı mevcuttur. (Bu, Hüseyniye-i İrşad'da "Hicret ve Medeniyet" konferansında irat ettiğim nazariye örneklerinden biridir. Esasen medeniyet, hicretten doğar. Kendi topraklarında kalmış olanlar, kalıcı olanlar, eskimiş, pörsümüş, yıkılmış olurlar. Göçe başvuranlar, hicret edenler, sadece ülkelerini topraklarını değiştirmemiş, ayrıca kendilerini de değiştirmişlerdir. Huylarını değiştirmekle vahşilikten medenileşmeye geçmişlerdir. Sonra da art arda büyük dinler, kültürler, sanatlar ve toplumlar inşa etmişlerdir).

Büyük medeniyetler yaratan bu muhacir Arya kavmini, asıl merkezinde -Hindistan'da- gördüğümüz için yaratıcılık heyecanından uzak buluyoruz.

Batılı Sosyologların İfadesiyle Hint Tembelliği!

"Hint tembelliği" diye sosyolojik bir yargı var. Bu sıfatı daha çok Batılı sosyologlar kullanıyorlar. Hint haleti ruhiyesi bu açıdan sakin, telaşsız ve hareketsizdir ve daima tabiatın derununu ve ötesini düşünür. Aryailer, Hint topraklarına varınca, bereket dolu, sık ve bol ormanlarla kaplı ve denizi olan bir yer onların emrindeydi, yiyeceklerini temin etmek için çetin taş, dağ ve topraklarla mücadele etme dertleri olmadı.

Mesela 200 metre kazacaksın da ancak o zaman bir damla suya erişebilirsin! Bizim çöllerimizin aksine çok sayıda ırmakları vardı. Su ihtiyaçlarına cevap veriyordu bu ırmaklar. Ağaçları bol meyve veriyordu ve kollarını kullanmadan meyvelerinden yararlanıyorlardı.

Böyle hazır ve telaşsız bir dünyada, sanat meydana gelmez; "ben" şekillenmez. Medeniyeti insan ile tabiat arasındaki keşmekeşin ürünü olarak gören Toynbee kanununa göre insan ile tabiat arasında keşmekeş veya çekişmenin olmadığı yerde, insan durgun, atıl ve tembel olur.

Örneği Rızaiye gölündeki iki adaya bakalım, haberini gazeteden mutlaka okumuşsunuzdur. Hayvanlar, orada düşman ve avcı korkusu yaşamıyor ve adeta evcil hayvanlara, kuşlara dönüşmüşler. O rahatsızlıktan bir haber yok, hatta serçeye doğru gittiğinde, bırakın uçmayı, başını bile çevirmiyor! Öyle ki orada ölüm sessizliği içindeki yırtıcı hayvanları, ada hayvanlarının harekete geçmeleri ve nesillerinin tükenmemesi için serbest bırakmayı dahi düşünmüşler. (Bu ilke ve yasa geneldir. Onun geçerli olduğu yerler kadar istisnaları da vardır).

Binaenaleyh dopdolu tabiat sofrasından yiyen ve ekonomik açıdan güvencede olan Hintli ruh, derinlemesine düşünmeye, tahayyüle, içe yönelişe, cezbeye ve coşkuyla meşgul oluyor. İnsanın bir işi olmayınca, hayallere ve soyut düşüncelere müptela oluyor. Çevrenin ve günlük hayatın dışında düşünüyor. Olan iş türü ve fikrî yönelime göre de hem maneviyatının hem de boş hayallerinin gelişmesi mümkündür.

Ekonomik Meselelerle Mânevi Meselelerin Birbiriyle Bütünsel Bir İlişkisi Yoktur

Bu bir yere kadar doğrudur. Avrupa'nın burjuvazisi sınıfına baktığımızda, sanatı, fikri ve felsefesinin soyutlamaya doğru ve de ruhun derununu cüzzam hastalığı gibi yiyen ve isimlerinin ne olduğu belli olmayan eziyetler, ıstıraplar, açık olmayan dertler ve soyut zihniyet ve sübjektivitelere doğru gittiğini görüyoruz.

Avrupa burjuvazisi bu sıkıntı, ıstırap ve eziyetlerin, bu anlayış ve kavramların, böyle sanatın ve bu tür zihniyetlerin peşinden gidiyor. Çünkü ekonomik problemler açısından güvencededir. Fakat ıstırap, eziyet, açlık, ihtiyaç, borç, arzular ve noksanlıklarla kuşatılmış olan işçi sınıfı, hayata karşı daima gerçek, aynî, maddi ve objektif düşünüyor. Ne dertsizlik dertlerine müptela oluyor. Ne müphem gamlara ve belirsiz ıstıraplara duçar oluyor. Çünkü sızlanmaları, ıstırapları açık, dertleri bellidir.

Hintli ruh böyle yetişmiştir; içe yönelen, zihne yönelen bir tarzda. Dış dünyadan güvence aldığı için, iç dünyaya yönelmiştir.

Bütün bunlar Hintli ruhun karakteridir. Ama onun bütün izahının bu olmasından şüphem var. Eğer böyle olsaydı, bu söz tamamen doğru olsaydı, Kuzey Amerikalı Kızılderililerinin, Hint halkından daha derin, daha ruhanî, daha soyut düşünceli, daha güzel duygulu olmaları gerekirdi. Çünkü orası, Hint topraklarından çok daha bereketli ve daha bol ürünlüdür. Ayrıca şimdi Amerikalıların irfan, tasavvuf, maneviyatçılık ve ruhun sembol ve abideleri olmaları gerekirdi. Nitekim öyle olduklarını görüyoruz!

Hindistan'dan bahsedenler ve ekonomik güvenceyi Hint irfana, içe ve ruha yönelişinin delili ve sebebi bilip onları tembellikle niteleyenlerin kendileri tembeldir. Çünkü insan ruhunun çok karmaşık meseleleri, böyle basit -ellerine ne geçerse onunla- açıklıyor ve mesela bir keşif yapmışlar gibi (!) hoşnut oluyorlar.

Yerlilere Karşı Sertlik ve Acımasızlıkla Tezahür Eden Aryai Ruh

Aryailer'in Hint ve İran'a girişlerinden Önce, buralarda biraz daha koyu olan yerli kavimler yaşıyordu.

Şimdi de Kirman civarında onlardan daha çok Zerdüşt olan bir grup yaşıyor. Etnologlar, bunların olmayan İran yerlileri olduğunu tahmin ediyorlar. Hindistan'da de "Paryalar" veya "Deravidiler" -kast olarak adlandırılıyorlar ve pis bir gruptur(!)-, Hint ülkesinin asıl sahipleri ve yerlilerinden geride kalanlardır. Bunların ecdadını galip Aryailer katletti ve esaret altına aldılar.

Son araştırmalar, bugün pis olarak adlandırılan "Deravidilerin", üçbin yıl önce -Aryailerin girişinden önce- çok parlak bir medeniyete sahip olduklarını göstermiştir. Fakat onların medeniyet, geçmiş ve izzetleri, çok haşin ve acımasız bir kavim olan Aryailerin saldırısıyla tamamen ortadan kalktı.

Aryailer yerli kavme karşı hem İran'da, hem Hindistan'da merhametsizce ve tam bir sertlikle muamele ettiler. Arya-i ruhunun kabalığı ve haşinliği konusunda İbrahim Purdavud -ki kendisi çok Aryaiperest idi- gibi bir insan dahi Şirket-i Neft tarafından basılan "*Bijen ve Menije*" adlı kitabının girişinde şöyle yazıyor: "İran'ın güney ve güney batı lehçelerinden bir kısmında Arya ve Aryai kelimesi kan döken, haşin, vahşi, insan öldüren anlamlarına gelir. Bu kavram, Aryailerin İran yerlilerine saldırı döneminden kalmıştır, o dönemin yadigârıdır.

Buda ve Budist yazarlar, Arya kelimesini gerçekte mukaddes, yüce, şeref ve soyluluk dolu anlamında kullanıyorlar; hatta manevi meseleler için bile bu anlamda kullanıyorlar. Mesela şöyle diyorlar: Bu, Aryai bir sözdür, Aryai bir duygudur, Aryai bir düşüncedir, bu, Aryai bir insandır.

Anlaşıldığı kadarıyla yerlilerin Arya ve Aryaiye vermiş oldukları haşin, vahşi, katil, kan dökücü ve merhametsiz gibi anlamlara karşı, Aryailer, tepki olarak necip, asil, şerefli, yüce, üstün, büyük, seçkin ve mukaddes gibi anlamları vermiş, yüklemişler.

İran Ve Hindistan Aryailerinin Dinleri

İran ve Hindistan'daki ilk Aryai dinleri; Totemizm, Fetişizm, Animizm (Ruhçuluk), Büyücülük ve Naurizm gibi dinler olmuştur. İlkel dinler konusunda söylediğim şey, Aryailer konusunda da doğrudur. Bunlar, o aynı genel yasaların ölçütü ve kanıtıdırlar. O halde tekrar bir izah yapmadan geçiyorum.

Veda Dini, Hindistan En Kadim Medeni ve Köklü Dinidir

Dinler tarihi, somut ve medeni dinden bahsettiğinde, "Veda" dini ile karşılaşıyoruz. Veda dini, Hindistan'ın en kadim medeni ve aslî dinidir. Diğer dinler -Brahmanizm, Caynizm, Sihizm ve Buda dini- hep "Veda" dininin reform, değişim ve ıslahı sonucunda ortaya çıkan dinlerdir.

Bütün bu dinlerin ortak esasları, "Veda" dininin temel esaslarıdır. Eğer "Veda" dinini anlarsak, sonraki bütün dinlerin temel ve ortak esaslarını da anlarız.

Veda dininde, Totemizmden etkiler taşımaktadır; bu, bu dinin, İbrahimî dinler gibi ileri dinlerle, Totemizm, Animizm ve Fetişizm gibi ilkel dinler arasında vasıta olduğunun göstergesidir.

İnek ve Diğer Arya Totemleri

İnek, Hindistan'da kutsal bir hayvandır. Zerdüşt metinlerinde, kutsal bir nehrin kenarında iki "kamış" yeşerdiğini; bunlardan birinin nehrin bu tarafında, diğerinin o tarafında olduğunu okuyoruz. Buradan "kiyumers" -ilk insan- ortaya çıktı, oradan da inek. O halde Zerdüşt yaratılış felsefesinde, ilk insan, ilk inekle eşzamanlı doğmuştur. Zerdüşt dininde ve Hindu dininde ineğin rolü, ineğin Aryailerin totemi olduğunun ve büyük atasının inekte canlandığının işaretidir.

İnek başı şeklinde kalmış olan sütun başları, ineğin totem oluşunun işaretidir. Kısa bir süre öncesine kadar evlerin kapısının üstüne, hatta mescidin minaresinin başına koydukları koçlar, -Horasan'ın bazı şehirlerinde hâlâ mescit minaresinin üstü demek istedikleri vakit, mescit koçu diyorlar- koçun totem oluşu-

nun nişanesidir. Ki "tanrısal güç", Hehamenişiler zamanında totem olan koç halini almıştır.

Hindistan'da inek totem şeklinde olmuştur ve bugün kutsal bir hayvan şeklindedir; etini yemiyorlar; çünkü totemin etini yemek, onun takipçilerine haramdır. Totem, büyük atanın ruhunun tecelligâhıdır. Büyük atanın etini yemek ne mümkün! Uzak Doğu'da -eski Hinduçin gibi- yılan tapınağı mevcut olmuştur; zira yılan bu kavimlerin "totemi" imiş. Hindistan'da da yılana tapma olmuştur; zira yılan Hind'in de totemi olmuştur.

Maymun da totem ve tapınma unsuru olmuştur. Hatta tenasül organlarına tapmak için mabetler bile vardır. Özetle Hint, ilginç ve çok farklı dinlerin koleksiyonudur. Aynı çeşitlilik içinde, ortak bir esaslar ve ruha da sahipler. Bu, Hint'in dinî ruhunun özelliklerinden biridir: Çok karmaşık, çok muhtelif tezahürler içinde ortak ve derin irfani dinî bir ruh ve görüş.

"Veda" Dini

"Veda" dininin esası, "Veda" sözcüğünün anlaşılmasıyla tam olarak açıklığa kavuşur.

"Veda", Veda dininin tarihi boyunca yazılmış olan kitaplar bütününün adıdır. Veda dinin Milattan 900, 800 ve 700 yıl öncesinde yani bundan 2700-2900 yıl önce oluştuğunu tahmin ediyorum. İlginçtir ki, Hindistan halkının çoğunluğunun inandığı ve farklı Hint dinlerinin temel yapısı olan Veda dini gibi çok önemli bir dinin, bir peygamber veya peygamberleri yoktur; kurucuları veya vaz edicileri de bilinmemektedir.

Bazı Veda metinleri, o kadar mana, güzellik ve derinlik dolu ki insan, bunların, nasıl olur da gayb ile irtibatlarının olmadığı hususunda hayretler içinde kalıyor.

Schopenhauer'un da Zevk Aldığı Huzur Veren Din

2800-2900 yıl öncesinde, Arya kavimlerinin Hindistan'da henüz daha girmiş sayılmayacakları bir dönemdir. O zaman bunlar vahşi, büyüye tapan, totemist kavimlerdi. Nasıl oldu da bir-

kaç asır sonra metinler meydana getirebildikleri, bugün filozof ve aydın için hayret verici bir durumdur. Hatta Schopenhauer gibi bir insan bu bağlamda şöyle diyor: "Upanişadlar"ı okumaktan o kadar zevk aldım ki, bütün ömrüm boyunca okuduğum hiçbir metin bana öyle zevk vermedi. Bu kitabı okumak benim için bir zevkti; dinlenmem ve sadece yaşadığım dönemde değil, ölmek ile ve ölümden sonraki hayat noktasında da tekâmül etmem için bir vesile idi de.

Upanişadlar'ın bazı paragraflarında veya yazı ve ilâhîlerinde, öyle üstün bir ruh ve çok büyük bir irfani düşünce dalgalanıyor ki, hiçbir surette bunların gayb ile irtibatsız olduğuna inanamıyorum. Bunların hangi yolla, hangi vesileyle ve kimlerle ortaya çıktığını ne ben biliyorum, ne de tarih.

Eğer ileride bir fırsat bulursam, bu metinleri, özellikle Upanişadlar'ı izah edeceğim ve başka metinlerle karşılaştıracağım.

"Veda", yaklâşık olarak 2000-3000 yıl önce yazılmış olan ve bilgi ve marifet kitabı anlamına gelen bu kitapların ilkinin adıdır.

"Veda" "Vidya" kökündendir. "Vidya" ise basiret anlamındadır, basiret ilmi, bir çeşit görüştür, bakıştır. Bu Deri Farsçası kökündendir. Daha önce dediğim gibi Deri Farsçası ve Sanskritçe, bir dilin iki lehçesidir. Hint diliyle Farsça arasında çok ortak lügat vardır. "Diden" (görmek-çev.) bu sözcüğün diğer kökündendir. "Bîneş" ve "bîn", Fransızca görmek anlamında "voir", bînâ (gören, basiret sahibi-çev.) anlamında "voyant", basiret bilgisi anlamında "vidya" ve bu ilmin kitabı veya özel marifet ve aydınlık kitabı anlamında "Veda" ile aynı köktendir, bir sözcüğün müştaklarıdır.

Tevhit, İnsana Aydın Görüşlülük ve Bilinç Kazandırır

İslam Bilim'de, bütün beşerî sapmaların kökünün, ruhsal açıdan korku, menfaat ve cehalet olduğunu; tevhidin ise, bu üçünü yok eden bir amil olduğunu; Tevhidin, insanı dünyada bağımsız ve Allah'a dayalı yetiştirdiğini söylemiştim. Böyle bir insan, binlerce tehlike noktasından korkmaz. Gölgelerden, haya-

letlerden, insanlardan, güçlerden korkmaz. Dünyada bir dayanağı ve bağımsızlığı olduğu için, menfaatlerini temin için, insanı bozan, çirkinleştiren her alçaklık, zillet ve dalkavukluğa -hiçbir şey, dalkavukluktan daha fazla insanın çeşitli problem ve güçlüklerinde onu ifsat etmez- başvurmaz; "bilgi" için, "hıfzetmek" için yağcılık ve dalkavukluğa tevessül etmez.

Muvahhit, dünyayı bir, tek parça, bilinçli, irade, duygu ve hedef sahibi olarak algılar. Böyle bir dünya görüşüne sahip olduğu için cehaletten korunmuş olup ümitsizlik ve dünyevî karamsarlığa duçar olmaz; açık, aydın ve bilgili bir dünya görüşü kazanır.

Cehaletten maksat, anti-ilim değildir. İlmin, bu cehaleti ortadan kaldırmadığını görüyoruz. Elhamdülillah çok büyük cahil ulema bolca görüyoruz! Böyle bir ilim, cehaleti yok etmeksizin insanın zihnine sadece bir miktar bilgi sokuyor.

Bu cehl, bu cehalet, bilinç ve aydın görüş karşıtıdır. Bu ikisinin birbirinden farkı vardır. Bilinç ve aydın görüşlülük, İbn Sina gibi bir büyük âlimin sahip olmadığı, fakat Bilal -Habeşli bir köle- gibi ilimden hali okuma yazma bilmeyen birinin sahip olduğu bir şeydir.

Bu öyle bir basirettir ki, günümüz dünyasında mutat bir işçi ve sade bir köylünün ona sahip olduğunu, ama büyük üstadın, sosyologun, din bilimcinin ve her şeyi bilenin sahip olmadığını görüyoruz.

Dolayısıyla ilim, basiret, aydınlık ve bilinç vermeyen özel kavramları bilmektir. Tıpkı bütün evlerin numaralarını ve sahiplerinin isimlerini öğrenip bir başkasının sahip olmadığı bir ilmi bilen kimse gibi. Ama bu ilim, âlime bir bilgi, bir bilinç kazandırmamıştır.

Böyle bir ilmin, ilim olmadığını söylemeniz mümkündür. Bu sadece ona muhtaç olmamamız cihetiyledir. Eğer muhtaç olursak, o da ilim olur. İlmine, yasal haklarından faydalanması için diploma verirler!

Bu basiretli görüş, çeşitli ölçülerle -ki ilimler, felsefe, öğretim ve eğitim ile hiçbir ilişkisi yoktur- insanlarda meydana gelen teknik ötesi, sanat ötesi, felsefe ötesi ve ilim ötesi bir ilimdir. (İlimler ve felsefenin onda tesiri yoktur demiyorum, bir ilişkisi yoktur diyorum; "o" başka bir şeydir).

Her Kim Sokrat'ın Sofyasına Sahip Olursa, Sürçmez

Bu ilim, Sokrat'ın sophia olarak adlandırdığı şeydir. Sokrat şöyle diyor: Biz hepimiz sophianın peşindeyiz, "sofist" olmaya çalışıyoruz.

Pisagor şöyle diyor: Sofist olamayız, "sofya"ya ulaşamayız. Biz ""filozofya"yız. Yani "sofya"yı sevenleriz ve onun peşinde ve arayışındayız. Ona erişemeyiz; çünkü o, çok yüksektir.

O halde Pisagor'un nazarında böyle yüksek ve elde edilemez ilim veya bilgi, ulaşılabilir, tecrübe edilebilir ve sonuç alınabilir rayiç bilgi veya ilim değildir.

Sokrat -ve Pisagor'un- maksadı metafizik bilgidir, metafizik görüştür. Sokrat'ın kendi ifadesiyle, kim sofyaya sahip olursa asla sürçmez.

Bu kesin olarak akıl ötesi ve ilim ötesi bir görüştür, basirettir; bu görüş, insanın ahlâk, gidişat, davranış, tutum, fıtrat ve huyu üzerinde etki ve kontrolde bulunan, insanı âlim eden değil, değiştiren bir görüştür.

Eski İran'da Beyaz Akıl

Bu, eski İran'daki Zerdüşt gibi büyük şahsiyetlerden bazıları için ve bazı anlayışlar için, "beyaz akıl", "kutsal akıl" "spendarmez" veya "spendmen", yani "beyaz ben" dedikleri şeyin aynısıdır. "Ben", "mantalite", görüş, basiret demek. Yunan'da "sofya" dedikleri şey. O halde beyaz görüş; siyah olması mümkün olan ilmî görüşten, felsefi görüşten ve sanatsal görüşten başkadır.

Vidya'nın Kutsal Aydınlık Kıvılcımı

Bu kutsal görüş, Hindistan'da "Vidya" olarak isimlendirilenin aynısıdır. Bundan dolayı "Vidya", insanı anlamanın özünde, in-

san duygusunun derinliklerinde kıcılcım çakan ve dünya hakikatlerini doğrudan doğruya saf ve pak insani anlayışın derununa aksettiren bir tür özel görüşlülük, basiret ve özel kutsal bir aydınlılıktır. İnsan o akıl gücüyle, o bakış ve görüş gücüyle hakikati bulur, hakikatleri kendinde hisseder; hakikat insanın içinde yuvalanır. Kendisi ile hakikat arasında yakınlık duygusu hisseder. Sonra zatı değişir; çünkü insandır.

O halde açıktır ki, "Veda" dini ve "Veda" kitapları, hep "Vidya"nın peşindedir.

Nûr Olan Kur'anî İlim ve Hikmet

"Sofya", Kur'an'ın "hikmet" dediği şeyin ta kendisidir. Hatta eğer ilim de diyorsa, yine hikmet anlamındadır. Bir rivayette şöyle geliştir: İlim Allah'ın dileyenin kalbine koyduğu bir nurdur.

Bu ilim, Mevlâna'nın dediği "ahır ilimleri" cümlesinden değildir.

Bu nurdur, o ise bir araçtır. Bu nurdur ve hidayet ediyor; o ise bir araçtır, güç veriyor. Bu Promete'un kendi insanına bahşettiği metafizik bir aydınlıktır.

Müminin Yitiği Olan Hikmet

Bu hikmettir ve hikmet müminin yitiğidir. Bazıları (yitik olarak çevrilen-çev.) "dalle"ye saptırıcı anlamını vermişlerdir. Bunun sebebi şudur: Sonraki çağlarda hikmeti Yunan felsefesi manasına almışlardır, Yunan felsefesi de sapıklığa götürücü olarak algılanmıştır; doğrudur da. Hâlbuki hikmet, Kur'an'ın metninde var, Yunan felsefesinden temiz, felsefe ötesi görüş ve basiret anlamındadır. Bu, müminin yitiğidir. Yani iman; hikmet, "vidya", "sofya" ve "kutsal beyaz akıl" arayışından ibarettir.

Veda dininin ifadesiyle; Vidyâ'dan hali olan, basiretle beraber olmayan her ilim "avidya"dır, "cehl"dir; cehalet ilmi ve kör ilimdir.

Veda İlahisinde Her Yerde Böyle İşit Deniyor

Dün geceki incelemem esnasında birden şu noktayı fark ettim: Vedâlarda ilâhîler, daima şu yönde başlıyor veya şu tekniğe dayanıyor: "Bu söz işitilmiştir", "böyle işit", "dinle", "falan üstat bir

kimseden işitmiş". Yani "sem'"a, "işitme"ye, "duyma"ya, "dinleme"ye, "kulağa" dayanılmaktadır.

Vedâ'nın bu sem'a, işitmeye dayanması, çok hassas bir ilkedir. Bu benim için çok önemlidir. Bilmiyorum, yeni dikkatimi çektiği için bu kadar önemli hissediyorum ve gerçekten de önemlidir.

Fars dilinde de bu kavram ve terimlerden çok var. Meselâ "kulak yoluyla kuvvetli olan insan" veya "söz duyan, söz dinleyen insan". Bundan kulağa önem veren özel bir görüş olduğu malum oluyor. Doğru gören, doğru anlayan, dürüst, doğru yapan vs. insan denmiyor; söz işiten deniyor. Söz okuyan da denmiyor.

İşte bu noktada McDoulin'in teorisini anladım, o benim için önem kazandı.

McDoulin Teorisi, Öğretimde İlk Aşamanın, Kulak ve İşitme Yoluyla Öğretim Olduğunu Söylüyor

McDoulin'in "İnsanlık Tarihinde Kültürlerin, Eğitim ve Öğretim Tipinin Değişimi" adıyla bir teorisi var; şöyle diyor: Beşerî kültürlerin ve eğitim, öğretim, ilim ve marifetin değişim tarihi, üç dönem kat etmiştir. Birincisi, kulak/işitme dönemidir, semî dönemdir. Yani o dönemde ne bir kitap, ne okuma, ne de yazma olmuştur. Örneğin bu dönemin şairi, ne hiçbir divan okumuş; ne kitap, ne mektup, ne kitabe, ne gazete, ne makale okumuş.

Cahiliye Döneminde İşitmeye Dayalı Öğretim

Mesela İmrulkays -ve Arap cahiliye şairleri-, çölde devesi üzerinde gidiyormuş; yıldız ve güneşin doğuş ve batışında, çölün kalbinde şiir söylüyormuş. Şiirinde yer verdiği her konu, Ukaz Panayırında diğer şairlerden işittiği şeyleri içermektedir veya Mescidiharam'da ya da falan kabile arasında işittiği konulardan müteşekkildir. Kısacası onun bilgi ve malumatı, okudukları değil, işittikleridir.

Cahiliye şairi, bir yerden bir yere yaptığı yolculukta, şiirlerini oğlu, dostu veya yol arkadaşları için okuyormuş, Onlar bunu işitiyor, ezberliyor ve yayıyorlarmış.

İslam'ın İlk Döneminde Öğretim Nasıldı?

İslam'ın ilk döneminde de böyle idi; tabii Peygamberin (s) yazılmasını emrettiği ayetlerin dışında. Bu onlar için çok zordu. Okuma yazmaları yoktu. Öyle ki Hazret, Medine'ye geldiği zaman, kâtibi bir Yahudi idi. Çünkü entelektüel henüz vücuda gelmemişti, sonra vücuda geldi ve işleri bozdu. Peygamber'in sözü işitilip, kaydediliyor, kalpten kalbe dolaşıyordu. Müminlerin Emiri'nin (a) hutbeleri Nehcu'l-Belağa'da da zihin ve kalblerde dolaşıyordu. Sonraki dönemlerde mesmüât, işitilenler yazılıyor; konuşmalar, rivayetler, hadisler ve hutbeler tedvin ediliyor.

O halde henüz hat ve yazmanın olmadığı, zihinsel ve fikrî kültürün meydana gelmediği dönem, semî, yani işitsel dönemdir. Öğretimler, hep işitme ve ezberleme yoluyladır. Alfabe, yazı ve yazma sonra meydana geliyor; insanlar fikir, inanç ve mesajlarını işaret veya kelimeler şeklinde duvar, kemik, tahta, taş, deri ve kâğıt üzerine yazıyor. Bunları artık işitmiyor, okuyorlar; hakkında düşünüyor ve fikir yürütüyorlardı. O halde böyle bir insanın kültürü işitsel değil, zihinseldir, görmeseldir, basarîdir, nazarîdir; göz, tefekkür aracıdır. Kulak ise anlamı doğrudan kendisi alıp zihne yerleştiriyor.

Günümüz Öğrencilerinin Görsel Bilgileri

Eğer günümüz öğrencilerinin bilgilerine bakarsanız, yüzde doksan defter, kitap, fotokopi, teksir ve yazılara dayalı olduğunu görürsünüz. Muhtemelen yüzde ondan daha fazlası işitmeyle öğrenilen bilgiler değildir. Hâlbuki ilkel ve bedevi insanın sözünü nakletme, daima işitme yoluyladır: Dedem şöyle dedi, babam şöyle dedi, amcam böyle dedi ve ben de cevaben şöyle dedim, gibi.

Günümüz öğrencisi ise şöyle diyor: Falanın kitabı, filanın sayfası, falan yazar, falan makale, falan gazete ve dergi. O, söyleyen ve işiten insanlardan da bahsediyor. Bunun kültürünün, zihinsel, onun kültürünün ise işitsel olduğu belli olmaktadır.

Vedalar ve Veda kültürü, toplumun henüz zihinsel gelişme kaydetmediği ve öğretim ile kültürün işitsel olduğu bir döneme aittir. Önce işitme, işitilme, kulak verme vs. tekrar ediliyor ve daima işitme ve dinlemeye isnat ediliyor. Sonra zihinsel devre geliyor. İslam'da ise her iki dönemi görüyoruz.

Günümüzün Yapay İşitsel Öğretimi

McDoulin şöyle diyor: Bugün öğretim ve tefekkür, tekrar işitsel döneme geri dönmüştür; fakat yapay bir şekilde. Devir; sinema, televizyon, tiyatro vs. devridir. Bunlar kitabın yerini almaktadırlar. Nitekim çok modern toplumlar, sistemler, bilgilerini sinema, kaset, CD, ilmî konferanslar ve tiyatrodan vs. alıyorlar. Hatta eğitim öğretimde televizyon söz konusudur (İşitsel döneme geri dönüş).

Ulaşmak istediğim sonuç şudur: Veda toplumu, okuma yazma bilmeyen bir toplum olduğu ve gelişmemiş bir kültüre sahip bulunduğu için, dinî kitabı işitseldir ve bu sebeple kulağa dayanır.

McDoulin'in teorisine -yüzde yüz ilmî ve bedihî bir tezdir, varsayım değildir- göre; Kur'an'ın da peygamberinin ümmi olması, milletinin ümmi olması, toplumunun henüz zihinsel öğretim aşamasına girmemiş olması nedeniyle Veda gibi işitsel olması gerek; daima kulağa, işitmeye ve işitilmeye dayanması gerek. Hâlbuki tam tersi doğrudur!

İslam Peygamberi Okumamış, Yazmamış ve Çobanlık Yapmıştır.

Kur'an'ın sarih olarak belirttiği gibi Peygamber kendi eliyle bir yazı yazmamıştır. Tarihin tasdik ettiği gibi okuma bilmiyor, okuyamıyordu. Bazıları, okuyabildiğini, ama okumadığını söylüyor. Bu nasıl iş? Peygamberin iftiharı, onun okuyamamasında yatmaktadır. Meselâ Cambridge diplomasına sahip olmayı iftihar sananlar, kendi hayallerince Peygamberi de böyle yüceltiyorlar! Değerleri nasıl inceliyoruz böyle?

Hüsnü niyet sahibi bir bay, "Niçin İslam Peygamberinin çobanlar zümresinden olduğunu söyledin diye beni ayıplıyordu. Hâl-

buki eşraftandır, o. Nerenin eşrafı? Kureyş eşrafı mı? Atina eşrafı için bir hayvan kadar bile bir değer tanımıyorum. Aristo'nun "Bütün dünyada sadece yirmi veya otuz asil, şerefli aile vardır!" diye savunduğu eşraf... Bu arada Kureyş eşrafı da bizim Mezinan hanları kadar değere sahipler! O halde eşraflığın Peygamber için ne gibi bir iftihar boyutu var?

Okuyabiliyordu, ama okumamıştır demek, ne anlama gelebilir? Resûlü Ekrem'e (s) hangi şerefi kazandırıyor? Kur'an'a göre Allah'ın peygamberi, ümmîdir, çağı ümmidir, toplumu ümmîdir; malumatları hep işittikleridir. Edebiyatları, felsefeleri, hikmetleri hep mesmuattır. Üniversitesi, hatta bir medresesi bile yok ki zihinsel aşamaya girsin. Böyle bir durumda Kur'an, öyle bir isim seçiyor ki, bizim kitaplar için seçtiğimiz isimlerin -meselâ Farsça dilbilgisi alanında bir kitaba el-Bahru'l-Mevâc fî Dürreti'd-Dibâc adını koyuyoruz- aksine sade, mesaj getiren ve tayin edicidir.

Kur'an'ın İlk Mesajı Oku'dur, İşit Değil

Kur'an, okunacak, okunmaya değer, okunası demektir. Kavramının zihinsel dönemin kavramı olduğunu görüyoruz. Gelmiş olan ilk mesaj, derin, hayret verici ve oldukça dikkat çekicidir.

Ümmi bir topluma tebliğ edilmek üzere ümmî bir adama gelen ilk mesaj "işit" değil, "oku"dur. Eğer "işit" olsaydı ümmî peygamber rahat olur, "işitiyorum" derdi, ama "ikra"dır. Cebrail vasıtasıyla gelen işitilecek bir mesaj değil, bilakis ipek kumaş üzerine yazılı, O'nun gözleri önünde bulunan ayetlerdi. "Oku" diyor. "Okuyamam" diyor, boğazını o kadar sıkıyor ki ölümü hissediyor, bırakıyor ve "Oku!" diyor. Tekrar "Okuyamam" diyor. Tekrar sıkma, ölüm duygusu ve "Oku!" fermanı. Ta üçüncü defada okuma gücü bulabiliyor ve okuyor.

Ve tarihte okuma dönemi başlıyor. İnsan, zihinsel aşamaya, fikrî öğretim merhalesine giriş yapıyor. Aynı zamanda bu hareketin, bu zihinsel kültür ve fikrî dönemi başlatan kimsenin kendisi, ümmîdir; okuma bilmiyor, yazma bilmiyor; bundan daha

önemlisi işitsel bir toplum olan ve okuma yazma ile aşina olmayan bir toplumda yaşamaktadır.

Kur'an yemin ediyor, ama meleğe, ilahiye ve mesaja değil, mürekkebe, kaleme ve yazdığı şeye: "*Nûn, and olsun kaleme ve yazdıklarına.*" (68/Kalem Suresi 1).

Mürekkep, Kalem ve Yazma, Kur'an'da Zihinsel ve Kültürel Öğretim Sembolleri Mesabesindedir.

Şaşırtıcı olan, bunların düşünme ve teemmül değerine sahip olmasıdır; yoksa Apollo on üçü fırlatıldıktan sonra Kur'an'dan çıkarmamız değil!

Mürekkep, kalem ve yazdıkları. Sembollere bakın, hepsi de tamamen zihinsel, kültürel öğretim döneminin sembolleridir.

Kur'an'ın diğer ismi "Kitap"tır. Alınyazısı, bütün varlık çarkını döndüren ve âlemin bütün hakikat ve yasalarının onda zapt edildiği şey, "levh"dır, "Levh-i Mahfuz"dur, "Kitab-ı Mübin'dir, apaçaık kitaptır. Suhuf'tur. Hesap ve kitap dönemi, incelemeler dönemi olan kıyamette de yine ameller, kader, işin keyfiyeti ve incelemeler hep nameye ve kitaba, yazıya dayalıdır. Herkesin yazgısı ve amelleri sağ veya sol eline verdikleri bir kitap ve bir defterdedir.

Bu semboller hep öğretim devresinin sembolleridir; her ne söylenirse söylensin işitsel devreye ve kulak kültürüne, semî kültüre; o kültüre bağlı millet devresine; o dönemim karakterine zıt sembollerdir.

Hint Toplumunun Sınıfsal Oluşu

Hint inancının birincil esaslarını ve tanrılarını başka bir oturum da anlatacağım. Şimdi o dünyalara giriş için işimize çok yarayacak birkaç anahtar vereceğim. Hint toplumunun sınıfsal oluşu konusu, o cümledendir.

Hint toplumu açısından nihayetsiz derecede önemli olan, Hint toplumunun sınıfsal olma meselesidir. Çünkü Hint toplumu, her toplumdan daha çok sınıflı toplumdur.

Bugün sınıflar, resmî ve yasal tekellerini çoğunlukla kaybetmişlerdir -gerçi resmen kaybetmişlerdir, fakat fiilen sahiptirler-; ama Hindistan'da hâlâ "kast" anlamında sınıf vardır. Dünyadaki en muhkem, en sürekli, en somut sınıf şekli ve sınıf toplumudur, Hint toplumu.

Hint Toplumunda Sınıflar:

Birincisi, Saldırgan Kabilelere Rehberlik Yapan Savaşçı Simalar:

Aryailer, Hindistan'a ilk gelip ilkel kavimleri bir kenara attıkları ve toplum oluştuğu zaman, sınıfsal açıdan iki çehre belirginleşiyor: Biri, hücumcu kavme rehberlik yapan savaşçılar sınıfı. Bu sınıfın üyeleri, yerli topraklarında yerlilerle savaşır ve kendileri oralarda yaşamak için yerlileri ortadan kaldırırlar.

Tıpkı Avrupalılar, Amerika'ya göç ettiklerinde, saldırgan milletin rehberliğini elinde tutan zorbalar ve kovboylar gibi. Böyle bir yerin düşünürlerinin külahı, gösteri alanının, svaaş meydanı veya arena arkasıdır. Western filmlerinde -Amerika'nın keşfi ve ele geçirilişinde-milletin liderleri, güzelce belli olmaktadır.

Aryailerin İran ve Hindistan'a göçlerinde de bu savaşçılar, şövalyeler, süvariler ve maceracı küstah halk, basit halktan ayrılmaktadır.

Hindistan'da bunlara "Kşasriya" veya "Kşatriya" derler, savaşçılar anlamına gelen bir sözcük.

Bunlar -Kşatriyalar- işbaşına gelip hükümet kurduklarında, siyasî ve sosyal gücü ele geçiriyorlar. Hükümeti ailelerine özgü veraset şekline dönüştürüyorlar. Savaşçılar Hint şehzadeleri ve padişahlarına tebdil oluyorlar. Kşatriyalar silsilesi, yani Hint şehzade ve sultanları, Aryailerle Hind'e gelip oluşan bu ilkel zümrenin göstergesidir.

İkincisi, Halkın Ruhsal İhtiyacını Karşılayan Azizler Siması:

İkincisi, Hint halkının ruhsal ihtiyacını karşılayan aziz ve kutsallar simasıdır. Aryailer, gizemli ve gaybî güçlere inanırlardı. Bundan önce de söylendiği gibi canperestlik, ruhperestlik ve animizm onların ilkel dinlerindendi.

Tabiatta -ormanlar arasında, ırmaklar arasında, dağlarda, dağların eteklerinde, yanlarında, karanlıkta- habis ve şer ruhları ve cinlerinin dolu olduğuna inanırlardı. Düşman ruhlarının, başlarının etrafında dolaştığına ve her an darbe indirmelerinin mümkün olduğuna inanırlardı. İyilik tanrıları da vardır; kurban, saygı, övgü ve hatırlanmaya muhtaç ata ruhları da.

O halde yerlileri teslim alıp onların topraklarını ele geçirecek savaşçılara ihtiyaçları vardı -Kşatriyalar, bu ihtiyaca cevaptı-. Pis ruhları ve şer kuvvetleri zapt edecek, büyük tanrıların, tufan tanrısının, buğday tanrısının, yer tanrısının, yağmur tanrısının vs. hayır, şefkat ve sevgi kuvvetlerini celp edecek kimselere de ihtiyaç duyuyorlardı. Kötü ve şer güçlerin bu defedicileri ve tanrıların hayır, sevgi ve şefkat güçlerinin celp edicileri, Brahmanlar veya ruhanîler idi.

Binaenaleyh hemen başlangıçta bu saldırgan kabilede iki sınıf belli oldu. Biri Brahmanlar, diğeri ise Kşatriyalar.

Üçüncü ve dördüncüsü: Çiftçi ve Sanatkâr:

Yerleşik hayata geçtikten ve ziraatın başlamasından sonra ortaya çıkan çiftçiler, üçüncü sınıf sayılıyorlardı. Sanatkârlar ve köleler ise dördüncü sınıfı teşkil ediyorlardı.

Bundan önce de söylediğim gibi ziraat dönemlerinde sanat işleriyle uğraşanların çiftçilerden daha düşük bir makamları var; bunun örneğini şimdi köylerde ve kabile hayatlarında görüyoruz. Hiçbir şeyi olmayan ve patronun, efendinin toprağı üzerinde çalışan zirâatçi, sosyal prestij açısından mesela demirciden, anahtarcıdan, dizgin veya yular yapandan ve başka sanatkârlardan, ustalardan daha üstündür. Gerçekte feodalite ve tarım döneminde, sanatçı, çok değersiz ve düşük bir konuma sahiptir. Nitekim o dönemde sanatkârlar, kölelerle aynı düzeyde sayılıyor.

Beşincisi, Arya Olmayan Pis Yerliler!

Beşinci sınıf "Deravidiler"dir, yani Aryai Hint toplumunda pis bir sınıf olarak yaşayan ve şimdi de var olan Aryai olmayan yerlilerdir.

Gerçi Gandi, ilk defa onları Tanrı'nın kulları olarak isimlendirdi; ama halk buna inanmadı. Şimdi hala efendiler -veya Racalar-, bu "pis" ücretlilere para verirken parayı bir yaprağa sarıp veya ellerinde tuttukları bir keseye atıp veriyorlar ki Deravidilere, pislere bulaşmasınlar! Çok insancıl olanlar(!) fazla veya artık yiyeceklerini ormanlara ve pislerin olmadığı yerlere götürüp bırakıyorlar ki, sonra mahrum ve aç pisler gelip onları yesinler.

Demek ki, Hindistan'da beş sınıf görüyoruz. Bunlar, sırasıyla Brahmanlar; Kşatriyalar; çiftçiler; kölelerle sanatkârlar ve meslek sahipleri ve son olarak pis ve yabancı sınıf.

Brahmanlar (Ruhanîler)

Brahmanlar, Hint'in en güçlü sınıfını oluşturuyorlar. Büyücülük ve Totemizm döneminden itibaren, insanlar ile ruhlar ve gizli ve gaybî kuvvetler arasında aracı olduklarına ve somut bir sınıf olduklarına; kendi tekellerinde olan teknik ve fenne sahip olduklarına ve sonra makamlarının irsî olduğuna inanırlar.

Brahmanların En Büyük İşi, Kurban Kesmektir

Brahmanların en büyük işi, tanrılar ve ata ruhları için kurban kesmektir. Kurban kesmekle sadece tanrıların ilgisini çekmiyorlar, ayrıca tanrı ve tanrılar açtır, et ve kan istiyorlar, kurbana muhtaçtırlar. Tanrı ve tanrıların teveccühüne mazhar olan, sadece kurban edenin veya kesenin dua ve ibadeti değildir, buna ek olarak kurban etmenin bizzat kendisi dünyayı idare eden tanrıların ve dünya ruhunun daimi ihtiyacıdır; bizim ecdadımızın adağa muhtaç olması gibi.

Bu meselenin, ilkel dinî ruhun gizli köşelerinde, hatta çok ileri dinlerde dahi mevcut olduğuna -bu dinlerin kendisinde değil, fertlerin dinî ruhunda- dikkat edin. Ayrıca şuna da dikkat edin: Merasimin başlangıcında çok sade olan, ailenin babasının kendisinin gerçekleştirebildiği, yerine getirebildiği bir amel, bir iş, özel bir sınıfın tekeline geçince, evet böyle olunca, çok açık ameller ve menasik bütünü toplamı olan bu sade ve duygusal iş, âdeta bir logaritmik cetvele(!) dönüşüyor ve böylce o özel sınıf

üyelerinin dışında hiç kimse onu yapamıyor. İster istemez onlar bu işin sorumluluğunu üstlenmelidirler; zira diğer birinin onu yapma imkânı yoktur.

Bu Gaye ile Ona İlave Yaptılar

Örneğin sosyal bir işi, daha önce, genellikle biri fazla olan üç memur idare ediyordu. İki sene geçtikten sonra aynı işin müstakil bir teşkilat veya mekanizmasına sahibiz. Genel müdür, bazen bağımsız bakan. O zaman o üç kişiyle bir günde ifa edilen iş, bu geniş ve uzun sistem ve teşkilatla; çok karmaşık, acayip ve garip, girift ve müphem teknikle; kendisi işiyle birlikte kaybolacak kadar farklı ve iç içe sorumluluklar ve idarî derece ve mertebeler zinciri halindeki bu mekanizmayla (ilginç bir hal alıyor-çev.).

Eğer iş basitçe yapılabilirse kendin yaparsın, yapabilirim dersin; fakat bu haliyle seni korku sarıyor ve sende bu işin zor iş olduğu, yapılabilecek basitlikte olmadığı inancı oluşuyor.

Aşk Bağında Beklemek Niye?

Diğer örnek şudur: Bir kimseyi, gel de bir kadınla erkeğin nikâhını kıy, diye davet ettiler. Aydın ruhanî nikah kıyıcı, öğleden sonra gelirim, dedi. Öğleden sonra iki saat vaktiniz var mı, dediler. Ruhanî, niçin iki saat, bir dakika yeterlidir, deyince, nasıl, dediler. Ruhani, ben gelince göreceksiniz, dedi. Sonra geldi. Nikâh kıydıranlar, ruhaninin öyle durduğunu, yani çay içer şekilde oturduğunu ve nikahı kıydığını ve nikahtan sonra yola düştüğünü gördüler. Dediler ki, bunun, bir teşrifatı yoktu, acaba doğru bir nikah merasimi oldu mu? Ruhani, neden olmasın, deyince, dediler ki peki o zaman niçin o kadar karmaşıklaştırmışlar bu işi? Eğer öyle yapmasalardı, yoluna sofra, kelle şekeri ve bir kaç havlu atardınız. Ama şimdi zorluk var, verimli, masraflı biriş oluyor. Dolayısıyla onu teknik yapmalı ki teknisyene ihtiyaç olsun.

Mezar Başında Kur'an Okuma da Ortaya Birtakım Hesaplar Çıkarıyor

Sade kurban ameli, öyle bir hale geliyor ki, kurban kesme merasimi hakkında üç ciltlik kitap -bir kaç bin sayfa- yazılıyor. Ko-

yunun başını kesme olayı o kadar basit değil artık. Bu, mezarlıkta "bugün annesine kahreden herkes gelip Kur'an okuyucusu oluyor. Kur'an okuyuculuğunun basit bir şey olduğunu zannediyor" diye şikâyette bulunan adamın sözüne kalıyor. Aynı adam bu şikâyeti yaptıktan sonra kadim medresenin kapısının arkasından duyulan şu şeyleri söylemeye başladı: Kur'an'ın tamamı bir şeyden çıkıyor, o da mastardır, kaynaktır. Mastardan da dokuz vecih ortaya çıkıyor ve her vecihten birkaç vecih. Hepsini söylemek istersem başınız ağrır. Demek ki insan Kur'an okumak istediği zaman, bütün bunların hesabına sahip olması gerek, yoksa kabul olmaz. Görüyorsunuz ki teknik ortaya çıkmaktadır. Eğer yapmazsa, bir Kur'an verir gidersin. Ama bu kadar muhtelif mastar, kaynak, iştikak ve fasıldan bahsettiği zaman beş tümenden az vermeye utanıyorsun. (Bahsettiğim teknik budur, dikkat edin).

Mekanik bir işi yaptığınız zaman, bunda ne hedefinizin ne de niyetinizin etkisi var. Suyu ateşin üzerine koyduğunuz zaman yüz derecede kaynar, yanlış yaparsanız kaynamaz.

Suyu ayrıştırmak istediğiniz zaman katalizörü unutursanız, ayrıştıramazsınız. Eğer dökerseniz ve şartlar hazırsa, siz kim olursanız olun, niyetiniz ne olursa olsun, bu işi gerçekleştirme hedefiniz ne olursa olsun, ayrışma gerçekleşecektir. İster elde edilen oksijenle insan öldürün, isterse bir insanı ölümden kurtarın, teknik iş için fark etmez.

Rig Vedâ'da şu yazıyor: Kurban eğer gerekli, dakik şart ve hükümleriyle yerine getirilirse, hedef ve mükâfatına erişir. Ahlâki liyakat taşımasa, temiz ve halis hedefle ameli yerine getirmemiş olsa, işiyle ilgili hiçbir bilinç ve bilgisi olmamış olsa bile.

Bu teknik bir iştir. Tekniğin gereklerine göre doğru bir biçimde yerine getirilmesi gerekir. Eğer böyle yerine getirilirse, hedefe isabet eder, yoksa hiçbir şekilde etkisi olmaz!

Hac Menasikinde Deneyimsiz Bir İnsanın Yersiz Zora Sokması

Mekke-i Mükerreme'de idim, bir kişinin bir adamın yakasını tutup şöyle dediğini gördüm, duydum: "Eğer bu harfi, şu sözü

kendi özgül haliyle eda etmezsen -ki Arapların kendileri de edemiyorlar-, senin bütün bu haccın, orucun, namazın batıl olur; bundan daha kötüsü ise hanımın da sana haram olur.

Peki, biz nasıl Arap olalım da evliliğimiz doğru olsun? Önce şöyle dedi: Ben kendim okumadım. Kendim için verdim, okudular. Fiyatı da bellidir. Rivayetlerde elli ila seksen riyal varit olmuştur.

Sonra bırakmıyor, diyor ki, "gel senin niyetinin kıraatini düzelteyim. Bu ne tuhaf bir şey? Niyetin kıraati de ne?!

İslam, "Ameller niyetlere göredir." demiş. Bakın ne kadar değerli! O halde niyeti doğru kıraatle okumak gerek.

Gördüğünüz gibi teknik var ortada. Hâlbuki ameller tekniğe göredir demiyor. Amel eden, bir eylem ortaya koyan insana, eğer bu harfleri, dünyanın büyük müzisyenlerini, fonetiklerini, lingüistiklerini hayrete düşürecek şekilde telaffuz eder, ama kendisi uygun, liyakatli bir insan olmazsa, bilinç ve liyakatin, bu işi senin üzerinde değişim getiren bir tesir bırakacak kadar ise beş kuruşluk bir değeri yoktur.

Niyet ve Amelin Her ikisi de Doğru Olmalıdır

Bu, tekniği yadsımak demek değildir. Her işin kendi yasal şekline göre yapılması gerektiği konusunda hiç kimsenin şüphesi yoktur. Fakat şekli, muhtevayı ortadan kaldıracak biçimde karmaşıklaştırmak, kabul edilemez. Ancak formu bırakırsak, muhtevanın da ortadan kalması ve her şeyin karmakarışık hale gelmesi de mümkündür. O halde formu, yani şekli korumak gerek. Fakat asalet, formdan gelmez. Form, araçtır; amellerin muhtevası ve ruhudur; bütün değerlerin o ruha göredir.

Bu, idarî veya teknik bir iş değil; aşk, duygu, duygu, ihlâs ve cömertlik işidir, iman işidir. İnsanın, kendisine ve de âşık olduğu ve inandığı şeye karşı dürüst olması gerek. Aksi halde dünyanın bütün teknikleri, insana bir şey kazandırmaz.

Niçin dinî amelleri sadece Brahmanlar yerine getirebiliyor ve bu, Brahman olmayana haramdır? Niçin büyücülük, ruhları

kontrol altına alma, tanrılar için yakarış ve nezir, toplu namazlar kılma, toplu dua ve ibadetler hep Brahmanın inhisarındadır? Zira sadece ve sadece Brahman gizli "Şuringa" gücüne sahiptir.

Şuringa, sadece Brahmanda ve çeşitli devirlerin ruhaniyetinde olan özel kutsal ruh ve insan ötesi özel bir yetenektir.

Hatta Hıristiyanlıkta ruhanîlerin "espri"ye sahip olduklarını, ama diğerlerinin sahip olmadığını görüyoruz. "Espri", Brahmanda ve büyücüde olan, diğerlerinde olmayan Şuringa'nın aynısıdır.

Brahmanlar, Şurnigâ ve Yukarı Âlemle İrtibat Sahibidirler

O halde bu özel grup, şuringa sahibi olduğu, yani üst âlem ve tabiat ötesi güçlerle özel irtibat istidat veya ruhuna sahip olduğu için, bütün dini buyrukların ifası bu sınıfın tekelinde bulunmaktadır. Bu sınıfsal tekelcilik, öz ve fıtratlarında yuvalanan ve çocuklarına da miras bıraktıkları şuringa istidadından doğmuştur.

Tevrat'a bakın, yetmiş sayfadan fazla Tanrı Musa'ya kurban kesme şeklini, süsleme şeklinin kısımlarını söylüyor; örneğin perdelerin nasıl olsun, perde başları nasıl olsun gibi. Eğer bugün onun bütün kısımlarını pratize etmek isteseler, milyarlarca dolar veya Apollo için harcananın birkaç katı masraf yapmaları lazım.

Onların Ruhanilikleri de İrsidir!

Bu kurban merasimi, kitapta o kadar karmaşık, dakik ve hassas ki, insan Yahudi din ruhanîleri hahamların bile bütün bunlarla amel edebileceklerine inanamıyor. Çünkü insanın zihnine sığmıyor bu. Bundan da önemlisi bütün Yahudi ruhanîlerinin Musa'nın kardeşi Harun'un çocuklarıdır, yani orada da ruhaniyet irsîdir.

Gördüğümüz gibi ruhanilik, Yahudi dininde, Hıristiyanlık dininde ve "Veda" dininde, fazla ilmî bilgi, daha fazla ilmî ve felsefi bilinç peşinde değil, Şuringa esası üzeredir. Yani Hıristiyanların deyimiyle "espri"ye sahip olmak, Yahudilerin sözüyle Harun'un varisi olmak, Vedacıların deyimiyle Şuringaya ve bu özel

ruha sahip olmak. Meselâ bizim, beyefendinin bir malumatı yoktur, ama kendisi iyidir, adımları iyidir, "nur"ludur vs. dememiz gibi.

İslam'da İlim ve Takvaya Dayalı Mercilik İmtiyazı

İslam'ın en büyük iftiharı, ruhaniyetinin ilim esasına dayanmasıdır. Yani İslam'da dinî iş ile iştigal eden kimseler, başka bir şekilde olan(!), şuringa sahibi olan, espiri sahibi olan, kalıtımla bir şey götüren, bir şey elde eden kimseler değil; alışılmış sıradan insanlardır, diğer bütün insanlar gibi. Diğerlerine göre imtiyazları, ilim elde etme yolunda gösterdikleri gayret ve ilmi tanıyarak doktor, cerrah, fizikçi, kimyacı, edip ve tarihçi gibi ilmi bir konuma erişme çabasıdır. İslam'ın din işi ile uğraşanlar için resmî kavramı âlimdir, âlim olmaktır. Halkın bunlarla ilişkisi, öğrenci-öğretmen ilişkisidir. İlim bilmeyen bir kimsenin ilmî uzmanlığı olan kişiyle ilişkisi, aynen kalp cerrahı, fizikçi ve kimyacı ile sahip olduğumuz ilişki gibidir.

Bu aklî bir ilişkidir. Hayatın diğer boyutları gibi mutattır, alışılmıştır. Gizemli değildir. Tekelcilik sahibi de olamaz. Çünkü veraset ve gizemli ruh esasına dayanmıyor. Bilgiye ve ilim kazanmaya dayalıdır. Şia'da gördüğümüz gibi İmam-ı Zaman'ın (a) naibi - İmam-ı Zaman'ın vekili- şöyle demiyor: Ben sizin için yukarıdan ve gayptan tayin edildim; bana itaat etmeye mecbursunuz. Tersine insanların bilgi ve seçmesiyle seçiliyor. Şu sonsuz derecede değerlidir: Halkın seçmesi. Halk kimi seçiyor? Başkalarından daha âlim olan kimseyi. Bu çok akli ve mutattır, o konulardan değil.

Tevhit ve Şirk

Din sosyolojisinden bahsedeceğim, önce şirk olduğuna ve sonra ruh ve fikrin gelişmesiyle insanın tevhide yöneldiğine inanan David Hume'un aksine ben, önce tevhidin olduğuna -dinî taabbudî inancımızı esas alarak değil, din sosyolojisinin bir konusu, tarihî bir konu ve dinî bir konu temelinde- ve sonra sosyal sınıfların farklılığına dayalı olarak şirkin meydana geldiğine ina-

nıyorum. *Âdem'in Varisi Hüseyin* kitabında dediğim gibi şirkin alt yapısı, toplumdur. Aynı zamanda şirk döneminde de insan, tevhidî bakış ve görüşünü muhafaza ediyor. Çok farklı şeylere tapan kimseler çok olduğu gibi, tek Tanrı'ya tapanlar da çoktur. Merhum Şeyh Cafer Şusterî'nin ifadesiyle, bütün peygamberler, "Ey insanlar hiçbir şeye tapmayın, sadece Allah'a tapın" demek için gelmişlerdir. Ben de diyorum ki ey insanlar! Siz çok şeylere tapıyorsunuz; gelin onun yanında Tanrı'ya da tapın! Hâşâ!

Tarih boyunca şirk, çeşitli şekilleriyle mevcut olmuştur ve şirkin içinde tevhit de mevcut olmuştur. Hint şirkinin içinde de - en büyük şirk dinlerinden biri, Hint dinidir- çok yüce ve güzel bir tevhit vardır. Hint ruhu, daha üstün ve daha büyük Tanrı'ya inanır. Yaratılış ilahisinin metni, en büyük şirk dinlerinden birinin -Hint dininin- içinde yüce ve üstün bire tevhidin mevcut olduğunu göstermektedir.

Yaratılış İlâhisi

Sonunda, Veda ilâhîlerini, Upanişadlar'ı -okumak isterseniz- nasıl okuyacağınızı, nasıl çözümleyip tahlil edeceğinizi bilmeniz için bu ilâhîyi okuyorum. Bu; sembolik, şairane ve felsefi beyanda çok güzel, derin ve karmaşık olan bütün mitoloji ve kıssaları analiz etmek için bir örnektir. Mutat zihin okuduğu zaman ya alay eder, ya şaşkına döner veya bunları mahkûm eder. Ama eğer bir zihin, onun çeşitli boyutlarını birlikte anlarsa hayrete düşer.

Şirkten Tevhide

Dinî kıssaların çoğunun -özellikle yaratılış ve insan ile ilgili olanlar-, böyle hayret verici bir beyani sembolik ve sıkılık dili vardır.[89]

[89] Ben yaratılış felsefesine çok dayanırım ve farklı din ve kültürlerde onun çeşitli felsefelerini bir araya getirip mukayese etmişimdir. Ben yaratılış felsefesinin ayrı olarak zahir olacağından umutluyum. Özellikle İslam'daki yaratılış felsefesiyle Hümanizmi karşılaştırarak nihayetsiz dikkat çekici olan yeni kavram ve anlayışara erişmişizdir. İnşaAllah bir gün onu açıklama fırsatı ortaya çıkar.

"Biri soruyor, "ey üstat! "üstat, pîr ve rehber anlamındadır ve dolayısıyla Brahman dır- kastedilmektedir-, tanrıların sayısı kaç? Şöyle diyor: 3333 tane -Bu, Upanişadlar'ın soru yöntem ve soru tarzıdır-. Tekrar soruyor: Üstat, hakikaten söyle, tanrıların sayısı kaç? Cevaben 333 tane diyor. "Ey üstat! Tamam, bildim, ama tanrıların gerçek sayısını sen yine bana söyle" diye ısrar ediyor. Üstat "33 tane" diyor. "Üstat, bunu bildim, tanrıların gerçek sayısını bana tekrar söyle" -bu dinî kitabın beyan tarzı böyledir- dediğinde, Brahman üstat "Üç tane" diyor. Yine soruyor, "Ya üstat! Bildim, tanrıların gerçek sayısını sen bana yine söyle". "İki tane" diyor. "Ya üstat, bildim, tanrıların gerçek sayısını sen bana yine söyle" diyor. "Bir buçuk" diye cevap veriyor. "Üstat, bildim, anladım, tanrıların gerçek sayısını sen bana tekrar söyle". Üstat, "Bir" diye cevap veriyor.

(Bakın, bizim için yorucu görünüyor, ama nasıl zemin yapıcı ve açıklayıcı olduğuna dikkat edin: Dinleyenin ruhunu kesretten vahdete, çokluktan birliğe getiriyor!)

Bir diğeri üstada soruyor, "Bana hakiki zattan ve tanrılardan bahset. Üstat diyor ki "Git, o ağaca bak". "İncir ağacıdır" diyor. Üstat, "İnciri kopar getir", diyor. "İncirin arasını aç" diyor. Açıyor. Üstat "Ne görüyorsun?" diye soruyor. Sayısız minicik tohumlar görüyorum diyor. Üstat birini tu al diyor. Kırmızı renkli incir danelerden birini tutup alıyor. "Ne görüyorsun", deyince üstat, "Renkli küçük bir çekirdek." Diyor ki: "Ey öğrencim! Bu tek zerrenin içinden yeryüzüne yayılmış olan bu büyük incir ağaçları çıkmıştır".

Sonra içini aç diyor. Açıyor. "Ne görüyorsun?" diyor. Hiç diyor. Bu, tek Zat'ın özüdür, diyor, Üstat.

Rig Veda (Veda İlâhisi)

Akıllılar, tek Tanrı'ya çeşitli isimler koyuyorlar; O'na "Ageni" (Ateş Tanrısı) ve Mitra (Sevgi ve Akıl Tanrısı) diyorlar. ("Ageni" aşk tanrısı, "Mitrâ" akıl tanrısıdır. Burada aşk ve akıl yan yana bulunmaktadır. Bunun içindir ki, dünyada önce ateş, sonra Mitra, akıl meydana geliyor). Tanrı'ya "Varuna" (Gök tanrısı)

adını da veriyorlar. (Burada tevhidin ne kadar açık ve aydın olduğu ortadadır).

Canlı kılan güç verir. O'nun himayesi ebedîdir (çok derin Hintli ruhun Tanrı tanıma ve Tanrı anlama türü), yansıması, gölgesi ölümdür.

Bizim kurbanlarımızla övgüde bulunduğumuz Tanrı kimdir? Varlı; dağlar, karlar, buzlar, kuşlar, denizler ve uzun ırmaklar O'ndandır, O'nun zatındandır (vahdet-i vücut). Gökyüzü, O'nun yönetim melekûtudur. Sadece Tanrı, bütün tanrıların ötesindedir. O, bizim kurbanlarımızla övgüde bulunduğumuz Tanrı'dır

Bu tam olarak tevhidi -ve vahdet-i vücudu- gösteren ilâhîlerinden biridir. Yani sadece Tanrı bir olmakla kalmıyor, ayrıca bütün varlık tanrının parçasıdır. Bu vahdeti vücut, Hint'in temel fikirlerinden biridir ve bu, en güzel yaratılış ilâhîlerinden biridir:

Yaratılış İlâhisi

"Ne varlık vardı, ne yokluk -ezel sabahı- ne aydınlık gök var idi, ne karanlık yer. Ne gece vardı, ne gündüz. Ne ölüm vardı, ne hayat. Hangi şey bunların hepsini kendinde saklıyordu? Acaba sudan bir sonsuzluk mu idi?

Ölüm yoktu, hiçbir şey ebedî de değildi. Biricik zat, sadece nefes alıyordu (varlığın yaratılışının başlangıcı). O var idi, O'ndan başka hiçbir şey, hiç kimse yoktu. Karanlık derindi, her şey onda kayboluyordu. Okyanus aydınlıktan yoksundu. Gayb perdesinde saklı olan hayat nutfesi, bir ve tek Zat'ı, yakıcı bir alevin içinden tecelli ettirdi.

Tıpkı Hafız'ın şiirinde söylediği gibi!

"Yüzü bir cilve yaptı, gördü ki, meleğin aşkı yoktu.
Bu gayretten ateş kaynağı oldu ve Âdem'e çarptı"

Burada, yalnızlık, aşk ve güzelliğin, yaratılışı meydana getiren üç kelime olduğunu görüyoruz. Bu üç kelime ile Allah dünyayı yaratıyor: Yalnızlık, güzellik ve aşk.

Tasavvufumuz diyor ki, Tanrı ansızın kendi güzellik ve cemaline tapılma aşk ve meylini kendinde buldu. Kendine âşık oldu, O'nda güzellik o kadar zirvedeydi ki ardından cebren aşka sahip oldu (Edebiyatımızda hüsn ve aşk kelimeleri ile olan bütün bu oyunlar, tasavvufumuzda derin yaratılış felsefesini hikâye ediyor, aslî gıdalarını Hindistan'dan almış bir tasavvuf).

Tanrı kendini süsledi, kendine âşık oldu ve bu aşktan yaratılış ateşi kıvılcımlandı.

Sufi, emanetten maksadın aşk olduğunu söyler.

Allah'ın, mutlak güzelliğe, mutlak cemale, aşka ihtiyacı vardı. Meleğin aşkı yoktu. Dağların aşkı yoktu. Yer ve gök, aşk ve güzellikten anlamıyorlardı. İnsan ise "aşk"ı aldı. Kur'an'ın şu ayetini delil alıyor:

"Doğrusu biz sorumluluğu göklere, yere, dağlara sunduk da, onlar bunu yüklenmekten kaçındılar. İnsan ise onu yüklendi. O, pek zalim, pek cahildir." (33/Ahzâb Suresi 72)

Ayet hakkında şöyle diyor:

Bu emanet aşktır. Cemâl-i Mutlak, aşka muhtaçtır. Aşk emanetini ise insan üstleniyor.

> *"Gök emanet yükünü taşıyamadı,*
> *Adıma fal bakıp deli dediler"*

Binaenaleyh insan ile Tanrı, âşık ile güzelin, aşk ile güzelliğin bağıdır. Tasavvufta Allah'ı, akıl yürütme ve ilim yoluyla tanımamak gerek. Bu yolla -akıl yürütme, ilim ve düşünce maslahatı- aşk, güzelliğe, âşık sevgiliye erişemez. Aşk ve sevme yoluyla kavuşma gerçekleşir. Çünkü âşık, hesapçı akıl yürütmeye duçar olduğu oranda maşuktan, sevgiliden uzaklaşır, şaşı, hatta çok gözlü olur. Akıldan kurtulup, gönlü gönle bıraktığı ve aşk ile kalbe bağlandığı oranda "O"na ulaşır.

İşrakın temelinin -Allah'ı tanımak için kalp ve duyguya dayanma-, bu felsefe esasına dayandığını görüyoruz.

"... Biricik zat tek başına nefes alıyordu, gayb perdesinde saklı olan nokta-i hayat, biricik Zat'ı yakıcı bir alevin içinde tecelli ettirdi de aşk meydana geldi ve aklın yeni kaynağı coştu. Ondan sonra şairler, kalp bakışı, teemmül ve iç cezbe ile, yaratılmış olan şey -yani insan ve dünya- ile yaratılmamış ve eski olan şey -yani Allah- arasındaki bağı idrak ettiler..."

Şair, gönül ile aradığını idrak ediyor. Fakat ilmî akletme ile aryan veya talepte bulunan kimse idrak etmiyor. Alexis Carrel'in bu sözün aynısı bir sözü var, çok güzel ve derin bir söz, şöyle diyor: "Sevmeyi anlayan kimse için Allah'a o kadar kolay bir biçimde erişiliyor -Carrel'ın kendi sözüyle gül kokusu gibi onu kokluyor- ki, "anlamak"tan dışında anlamayan kimsenin elinden çıkıp gidiyor. Yani ne kadar çok istidlalî, aklî ve mantıkî düşünürsek, o kadar çok Allah'ı zihnimizden uzaklaştırırız. Onların tamamını ne kadar çok bir kenara bırakır, kendimizi ve kalbimizi İlahî Zat'ın parıldama yağmuru altına koyarsak, o kadar çok kalbimizi O'nunla doldururuz.

"... Ondan sonra tohum atıldı, serpilip saçıldı ve güçlü kuvvetler ayağa kalktı. Tabiat altta; O'nun güçlü idaresi ise üsttedir. Bu yol konusunda bilgili ve bilinçli olan kim var? Burada kim onu perdeden çıkarıp bu rengârenk yaratılışın nereden kaynaklandığını söyleyecek? Bu büyük yaratılışın kaynağı olan, en yüce görendir; göklerin en üstünde bulunan Tanrı'nın kendisi.

O, bu sırdan haberdardır, bu sırrın farkındadır (yani insan asla bu sırdan haberdar değildir). Biricik zattan başka hiçbir şey yoktu. Biricik zat yalnızlıktan ıstırap duyuyordu. O'nda çifte yöneliş ortaya çıktı, O'nu anlayacak, O'nu koruyacak, güzelliğini tanıtacak ve O'na aşk besleyecek bir çifte.

Onda çifte yöneliş ortaya çıktı; O, öküz oldu, kendinden ve kendi zatından ineği yarattı ve onunla yatmak istedi, inek utançtan gizlendi; nasıl olur da benim kardeşim benimle yatabilir, dedi. Sonuçta onunla yattı ve yeryüzünde inek sürüleri meydana geldi. O, at oldu ve ondan kısrak ortaya çıktı, onunla yatmak istedi, kısrak utancından kaçtı ve gizlendi. O benim kardeşimken benimle nasıl yatabilir, dedi...

Onların ikisinden at sürüleri doğdu. O güvercin oldu ve ondan dişi güvercin ortaya çıktı..."

Bu şekilde birer birer adı geçen hayvanlar zikrediliyor. Başlangıçta biricik zat var; O tektir. Kendisinden bir dişi meydana getiriyor, onunla yatarak bir nesil meydana getiriyor. Bir tabiat alameti, canlı bir olay ve alamet meydana geliyor. Yeryüzünde bütün hareket edenler yaratılıyor. Ta ki, biricik ve eşsiz zat "Yama" oldu, O'ndan da "Yami" meydana geldi (Âdem ile Havva) ve insan yaratıldı.

İlahiyi Okuduk, Peki Şimdi Ne Elde Ettik?

Birincisi tevhittir. Çünkü biricik ve eşsiz zat tek başına nefes alıyor ve O'nunla birlikte hiçbir şey yoktu. Bu, en eski Veda metnindeki tevhidî görüştür.

İkincisi yalnızlık. Bu kavram, felsefelerin ve yaratılış kıssalarının çoğunda vardır.

Üçüncüsü, yaratılışın başlangıcı ve hedefi olarak aşktır. Hareketi, hatta yaratmayı meydana getiren güç ve ateştir, aşk. Biricik zatta çifte yöneliş meydana geldi. Kuş oldu, O'ndan bir kuş meydana geldi ve onunla birlikte oldu... Bu aşktır.

Dördüncüsü vahdet-i vücut. Bütün her şey, biricik zattır. Hem dağa, denize, hayvanlara, kuşlara dönüşen O'dur. Hem de bütün eşya, tabiat olayları O'dur, O'nun tecellisidir. Biricik zat ve varlığın vahdeti, çeşitli şekiller, aşamalar ve boyutlarla ortaya çıkıyor. Bunların hepsi değişkendir, çoktur, çokluktur. O ise tek zattır.

Beşincisi; kesrette vahdet, çoklukta birlik. Yani kesret sahibi olan tabiatın bu çeşitli hayvanları ve kuşlarının söz konusu çokluğu altında birlik vardır.

Mirfendreski'nin ifadesiyle:

> *"Bu yıldızlarla dolaşınca ne kadar güzel ve hoşsun*
> *Aşağıda bir sureti vardır yukarıda olan şeyin"*

Hatif İsfahanî de, "sinagog", "kilise", "meyhane" ve "mescit"te "O"nun ruhunu ve varlık ruhunu görüyor:

"Ki biri var ve O'ndan başka hiçbir şey yok.
O birdir, O'ndan başka ilah yoktur"

Bu, çoklukta birlikten bahsediyor.

Altıncısı, tezatta tecanüstür. Olay ve olgular tezat içindedirler. Öküz ve İnek; Çin kültüründeki "Yang" ve "Yin"in ta kendisidir.

Tez ve antitez vardır -ki diyalektik çerçevesinde söyledim-, tezat vardır. Olumlu ve olumsuz vardır. Fakat diyalektiğin anladığının tersine burada olumlu ve olumsuz, iki mütecanis zıttır. İkisi, aynı cinstir. Biricik ve eşsiz zatın kendisi at oluyor ve kendinden kısrak at yapıyor, bu iki zıddın biraraya gelişinden olaylar, olgular, alametler, işaretler meydana geliyor. Bu olumlu ve olumsuz çiftleşme sentezi, bütün eşyayı, bütün varlık ve tabiat olaylarını yaratıyor.

Âdem ile Havva

Bunda, yine diyalektik görüşün esasının var olduğunu görüyoruz. Eşsiz Biricik zat, Yama ve Yami'yi meydana getiriyor. Yama ile Yami, Âdem ile Havva'dır. Erkek olan Yama ve kadın olan Yami ile bizim Âdem ve Havva'mız arasında ilginç bir benzerlik var. Tanrı Yama aşk yapma ve Yami ile birlikte olma demiş. Ama Yami Yama'yı birlikte yatmaya davet ediyor, o da direniyor.

Orada yasak, ağaçtır, meyvedir -Promete masalında ateş-, burada ise yatmak ve aşktır. Yama yatmaktan ve sevgi beslemekten men edilmiştir.

Yama diyor ki, benim yarmaktan maksadım, -yasak olan- aşk değil, nesli devam ettirmektir. Eğer yatmaya razı olmazsan ölürüz, varlığımız devam etmez ve ebedîleşmeyiz.

Bu tıpkı şeytanın Havva'ya söylediği şu sözüne benziyor: Eğer Allah size bu meyveden yemeyi yasaklamışsa, bu, cennette ebedî kalmanızı istemediğinden dolayıdır. Çünkü bu, ebediyet meyvesidir; yerseniz Allah gibi olursunuz, Allah benzeri olursunuz. Dolayısıyla Allah size haset ettiği için bunu yasaklıyor.

Yami isyanın sembolü ve göstergesidir, aşka davet ediyor; çünkü aşk ve isyan, bir madalyonun iki yüzüdür, ebedîliği vad ediyor.

Görüyoruz ki, kaynaklar çok uzak, ama birbirine çok benzer. Bunlar 3000 yıl önce Kuzey Avrupa'dan veya Hazar denizinin kuzeyinden gelmiş olan Aryailer; onlar ise Filistinliler veya İsrailliler, İbrani, Arami, Sami ve Araplardır. Tamamen birbirinden uzak soy ve tarih kaynağına sahipler. Tarihte geriye doğru gittikçe, bunlar birbirlerinden daha da uzaklaşıyorlar.

Bu iki yaratılış felsefesi -bütün yaratılış felsefeleri- arasındaki benzerlik oldukça fazladır. Fakat o konudan bahsetmek, başka bir fırsat ve zaman gerektirmektedir.

Yaratılış Felsefesi ve Fars Şiiri

Şimdi burada Hafız'dan birkaç şiir okuyorum: Bu inancın -aşk ve yalnızlık, güzellik ve vahdet-i vücut, ilk yaratılış felsefesidir-, edebiyat, irfan ve tasavvufumuzu ne kadar doldurmuş olduğunu bir görün.

"Varlığın resmi değil, üns ve ülfet idi
Zamane sevgi eseridir, zaman atığı değil"

Bunun sade ve alışılmış gazelleme manasıyla hiçbir anlamı yoktur. Fakat yaratılış felsefesi manasıyla anlamı olabilir: Varlık yoktu, ama aşk tasarımı vardı. Çünkü eşsiz ve biricik zatta aşk meydana geldi. Melik-üş Şuara-yi Behâr şöyle diyor:

"Yer dediğin bu yuvarlak küre nedir, dedim
Tekmelenmiş eski bir taştır, dedi.
Bu gökyüzü sarayındaki uyurgezer kor nedir, dedim
Tabiatın sakalına yukarının tükürüğüdür, dedi."

Yaratılış felsefesinin, yaratılış sırrının ne olduğu sorusuna şöyle cevap veriyor:

Dilber-i bezm-i ârâî kendine âşık oldu; yaratılış sırrı budur!

"Ezelin esrarı nedir söyle, dedim. Gezip dolaşmadır, dedi
Kendi cilvesinin aşığı, şâhid-i bezm-ârâî
Kendine meczûb oldu, döndü ve cilve gösterdi
O cilveden bir heyecan ve istilâ oluştu
Baştanbaşa varlık, bu aşktan ve cazibeden istedi.
Bu kıssa, ezelin esrarından ifşa olsun."

Tasavvuf kitaplarında buna benzer bir hadisimiz var: Gizli bir hazine idim -biricik eşsiz zat tek başına nefes alıyordu-. Bilinmek istedim ve hemen bilinmek için mahlukatı yarattım.

Bizim irfanımız, marifeti almıyor, insanın Allah'la bağı olarak sevgi ve aşkı alıyor.

"Bir cilve yaptı, akis gördü, meleğin aşkı yoktu.
Tıpkı ateş oldu bu gayretten ve Âdem'e çaldı"

Bunun için meleklerden Âdem'e secde etmelerini istiyor. Çünkü melek aşkın ne olduğunu bilmiyor. Melek yaratıldığı ve emredildiği gibi yapıyor. Kendisi teşhis ve irade sahibi değildir. (Melek aşkın ne olduğunu bilmez, ey sâkî...).

Bu kadar derin bir mesele için en yüce imkânlardan birine, -en azından Fars dilinde şiir sahiptir; bunları anlamak, sadece bizim irfan ve edebiyatımızı tanımaya yardım etmez; ayrıca çok dakik ve ilmî olarak bizzat Veda irfanını, Veda dinini ve Hint tasavvufunu tanımaya da yardım eder.

Dün gece, seher vakti -seher vakti dün gecenin seheri değildir, yaratılış gecesidir, ezel gecesidir-, beni gamdan kurtardılar.

Ve gece karanlığında -yaratılışın başlangıcı- ab-ı hayatımı verdiler.

Beyhude ışığın parıltısından zatımı yaptılar. Çünkü biricik zat tecelli etti, güzelliğini tecelli ettirdi ve insan o güzelliğe âşık oldu. İnsanın ıstırap ve aşkı; bu aşkın ve insanın o güzellik ve mutlak cemalin karşısında bulunmasının bir soncudur.

Sıfatlarımın tecelli kadehinden bade verdiler.

Yaratılışının zatında ve O'nun zatının sıfatlarından bir sıfat olan güzellik tecelli etti. Çünkü şarap, beni mest etti.

Yine yaratılış gecesini çok meşhur başka bir gazelde tavsif ediyor:

"Dün gece gördüm melekler meyhaneyi vurdular.
Âdem'in toprağını yoğurup kadehe vurdular"

Kadeh aşkın sembolü, mazharıdır, emanetin ta kendisidir. Aşk, Âdem'in toprağı ve fıtratında yoğrulmuştur. Bundan dolayı bir insan eğer kendi fıtratına dönerse, Allah'ı bulacaktır.

Bütün bunlar, Hindu dininin verdiği bir derstir.

"Dün gece gördüm melekler meyhaneyi vurdular.
Âdem'in toprağını yoğurup kadehe vurdular
Melekutun setr ve iffeti haremin sakinleri,
Ben gariple şarap içip sarhoşluğa vurdular"

Binaenaleyh insan-Allah ilişkisinde -Vedaî yaratılış felsefesinin dediği şekliyle-, sadece bir dünya görüşü, Dünyayla ilgili bir bilgi ve tanıyış, tevhitle ilgili bir tanıma, insandan bir tanıyış ve bilgi, vahdet-i vücut üzere insan-dünya ilişkisine ilişkin bir bilgi ve tanıyış, aşk bağında insan-Allah ilişkisine ilişkin bir tanıyış yok; aynı zamanda bu, bütün olarak "Veda"nın felsefi dünya görüşünü meydana getiriyor, insani beyan ve ruhun gücü olduğu oranda güzel ve derin bir dünya görüşü veya ideoloji.

Bizim süfilerimizden olan Melik Dinar'a "nerede idin?" dediklerinde şöyle cevap verdi: "Çöle gittim; aşk yağmıştı ve yer ıslanmıştı. İnsan ayağının gül bahçesine gömülmesi gibi benim ayağım aşka gömülüyor."

Bu görüş -irfan- ile dünyaya bakış, başka bir bakıştır; insanı, bu duygu ve ruh zirvesine, dünya ötesi büyük merkezle rabıtanın zirve noktasında eğiten başka bir telakkidir. Fakat ne yazık ki akıl, adalet ve ekonomi temeline dayanan hayat öne geçiyor.

YEDİNCİ DERS

Hindistan, benim için büyük bir ruh, kültür, maneviyat, hakikat, mitoloji ve hurafe okyanusu, her şeyden büyük bir okyanustur. Dünyanın manevi ve irfani kültüründe, dünya tarihinde Hint kültüründen daha zengin bir kültür yoktur. Bu yüzden de ben Hint kültürüne çok teveccüh eder ve çok yaslanırım.

... Şimdi Hindistan'dayız ve ben, Hindistan'ın ve Hint dinlerinin incelikle bilinip tanınması konusunda çok ısrarlıyım. Bu kadar ısrarlı olmamamın birkaç nedeni bulunmaktadır:

Hint Dinlerini Bilme Gereğinin İlk Sebebi

Bu hayret verici kültürde bilimsel açıdan, şiddet, azamet ve derinlikle ve duygu, tefekkür ve hayal inceliğiyle bakıyorum. Yani "Atina"dan "Benars"a, M.Ö. beş, dört, üç ve ikinci çağ -Sokrat, Eflâtun, Aristo ve benzerlerinin dönemi- Yunanistan'ından Hindistan'ına ve Eflâtun'un Cumhuriyet'inden Vedâ'ya ve Upanişadlar'a geldiğim zaman, kendimi yüksek bir uçuşta görüyorum. Lise döneminden yüksek öğrenimin ders ötesi araştırma ve inceleme dönemine girdiğimi hissediyorum. Öyle ki ben, filozofça ve bilgin bir gençlikten bütün yaratılışı dolduran hayret verici büyük bir ruha erişmişim.

Şimdi de böyle bir duyguya sahibim. Sartre ve Camus'un dizinin dibine oturduğum ve sözlerini işittiğim ve ondan sonra "Tagor" ve "Radhakrishna"nın dizinin dibine oturduğum zaman, bir öğrencinin huzurundan büyük bir üstadın huzuruna vardığımı hissediyorum. Ki, o zaman hâlâ Doğu -bu çökmüş geri kal-

mış Doğu-, irfani ve ruhanî dâhi ve yaratılar yaratmaya devam ediyor.

Hint Dinlerini Tanıma Lüzumunun İkinci Sebebi

Maddi hayat makinesi ve dünyanın tüketimci burjuvazi kültürü, insanı ekonomik bir hayvan yapmış, insanlığı ilmî ve sınaî gücünün zirvesinde içi boş, kuru, derinliksiz kılmıştır. İnsanları güçlü ve kurnaz, fakat çok aşağılık ve hakir; ahlâki ve ruhi açıdan zayıf kılmıştır. Bugünün insanını, kendisi için yaptığı bu hayata karşı isyana sürüklemiştir; ticarî kültüre, sınaî kültüre ve tüketim hayatına karşı.

Bu yüzden günümüz Amerika, Fransa ve İngiltere'sinde bireysel isyan ruhu, Doğu'ya -Doğu, yani Hindistan- müteveccih olmuştur.

Şimdi aydın görüşlü, bilinçli Batılı gencin arzusu, o duman ve sanayi hayatına, tekdüze kuru ritme, ruhsuz, güçlü tüketim hayatına karşı isyan etmek; kurtuluş bulmak; kendini Hint olduğunu düşündüğü ruhaniyet, aşk ve maneviyat dolu bir atmosfere çekmek ve o büyük sanayi binalarından kurtulup, suskun insanın kulağına binlerce esrarengiz mesaj gönderen sessiz ve gizemli mabetlerde huzur bulmaktır.

Bu şiddetli vesvese, Batı'ya egemen olan bu "Doğuculuk"; Doğu'ya hükmeden "Batıcılık" vesvesesi gibidir.

Biz, Batıcılığımızla Batı'yı tanımadığımız için ve acemice, bozulmuş bir anlayışla, olumlu ve ileri unsurlardan yararlanmanın peşine düşmeksizin Batı medeniyetini iktibas ettiğimiz gibi Batılı genç de, aşırı ruhanîliğe, manevi zahitliğe, insani, dinî ve irfani duygunun rikkat zirvesine şiddetli ihtiyaçla -babalarının dünyayı sömürme, bütün bir beşeriyeti korkunç cinayetlere ve yağmalamalara maruz bırakma pahasına elde ettiği burjuvazi ve aristokratik hayata tahammül edemiyor- o kadar şeyden geçiyor ve dünyanın bu tarafına -Doğu'ya- doğru geliyor ki maneviyat ve ruhaniyetten veya Hindistan'ın irfani ve dinî ekollerinden ilham alsın. Çünkü Doğu'yu -ona duyduğu bütün ihtiyaçlara rağ-

men- tanımıyor -Bizim Batı'yı tanımadığımız halde ona ihtiyaç duymamız gibi-. Çok ileri bir amil olarak Doğu'dan yararlanmak yerine, acemice işlere giriftar olmuştur.

Bundan dolayı Hindistan'ı tanımak, bize ne sadece büyük bir milletin din ve tarihini tanımada, ne sadece yapıcı unsurlarından biri irfani, işrakî duygu ve özgül irfani ruhanîyet olan İslam'ı tanımada ve ne de sadece şiddetle Hindistan'dan ilham almış ve irfani Hint mektebinin etkisi altına girmiş olan edebiyat, kültür ve tarihimizi tanımada bize yardım ediyor, bunlara ek olarak bugünü tanımada ve Doğu ruhaniyeti ve irfanı için Batı'da var olan bu yöneliş, duyarlılık ve gayreti anlamada yardımcı olur.

O halde Hint'i tanımak, aynı zamanda Batı'nın kuru sınaî ruh ve çehresinde meydana çıkmış olan son yeni dalgaları ve bu çağı tanımak demektir.

Hindistan'ı Bilmek ve Tanımak İçin En Önemli Sebep

Batı'da, Batılı ruh, Doğu'ya doğru şiddetli bir yöneliş elde etmiştir; maddiyata karşı da isyan konumundadır. Doğu'da ise Doğulu aydın maneviyat ve irfana karşı isyan etmiş, maddiyata ve maddi tüketim hayatına şiddetli bir yöneliş elde etmiştir.

17, 18 ve 19. yüzyıllarda şiddetle maddiyat, tüketimci hayat, maddi güç ve yersel pragmatizm, dünyevi faydacılık taraftarı olan Batı, şimdi zafer ve tam bir doyumdan uzun süre sonra elde etme yolunda şiddetli çaba gösterdiği şeylere karşı isyan etmiştir. Biz ise o aşamada üç asır geride idik. Şimdi 17, 18 ve 19. yüzyıllar Avrupa'sının şiddetli bir biçimde etkisi altındayız. Maneviyat ve din atmosferinden uzaklaşmaktayız; maddeciliğe, felsefi ve burjuvazi tüketimsel materyalizme doğru gidiyoruz.

Bu şiddetli maddeciliğe yöneliş, yüce ve irfani anlamıyla bizdeki dinî ruhu kurutuyor, zayıflatıyor veya metruk yapıyor.

Böyle bir durumda Hindistan'ı tanımak, sadece bilimsel bir araştırma değil, ayrıca -Doğulu aydın zümresinde yayılan ve kabulü için çağrı yapılan- bu materyalist harekete karşı direniş ruhudur da.

Okumak için Avrupa'da iken ruhumun kurumakta olduğunu hissediyordum. Doğu fezasını dolduran ve kalplerin üzerine gölge düşüren o özgül ruhtan bir işaret bulamıyor, ondan sonra da eksiklik ve zafiyet hissediyordum. Çaresiz eksikliği irfani eserleri okuyarak dolduruyor, gideriyordum. Oysa burada böyle bir ihtiyaç hissetmiyorum. Hatta öğrencileri aşırı tasavvufçuluğa ve aşırı sufizme gitmekten vazgeçirmeye çalışıyorum.

Orada maddi amil çok güçlü olduğu için daha güçlü bir tepki onu nötralizeediyordu. Bundan dolayı direnebilmek, karşı koyabilmek için bütün boş günlerimde Mesnevi, Şerh-i Taarruf, Keşfu'l-Mahcûb, Upanişadlar, Vedâ'lar ve bu tür kitaplar okuyordum.

Kendi İslami kültürümüz dışında Hint ve Hint mektepleri, bana, Batının tüketimsel -veya felsefi- maddiyatının saldırısına karşı direnme ve daima kendimi Doğu ve Batı arasındaki sınırda koruma gücü veren etkenlerden biriydi.

Bu kadar önemli, hassas, karmaşık ve özellikle anlaşılması zor konular, rasgele ortaya konulup geçilemez; üstelik herkesin dağınık olduğu ve olanların bulunmasında da itibarî olmayan bir yazda. O hal de ortaya konuşma da ders de olmayan bir söz getiriyorum; zira yaptığım işin ders ya da konuşma olacağı konusunda bir taahhütte bulunmadım. Yaptığım şey, icra edicisi olmam gereken bir program değildir. Sözlerim var, konuşuyorum. Sonra aldığı şekil ne ise ona göre ismini seçin.

İslam, sosyal meseleler, din, insan, kültür, medeniyet, tarih ve benim fikir havzamdaki bütün meseleler hakkında sözler ortaya koymuşumdur.

Söylediğim şeyleri söylememin nedeni, hepsini bilmem ve her birinde ihtisas sahibi olmam değildir. Bilakis kendime özgü görüş havzam ve sınırlı bilgilerim çerçevesinde çeşitli meseleleri veya konuları inceliyorum. Bir kez daha söylüyorum, eğer "İslam-şinasî" dersi veriyorsam, bu, bütün İslam mektebi ve diniyle İslami ilimleri biliyor olmamdan değildir. Bütün naklî ve ak-

lî ilimleri câmî' olduğum anlamında da olamaz -tesadüfen her ikisinden de yoksunum-; bilakis kendime özgü görüş alanımda ve bilgilerimin sınırlı zemininde İslam'ı biliyor, tanıyor ve tanıtıyorum.

Söz ve Fikirlerin Tahrifi

Bugün söz ve fikirleri tahrif etmek ve çarpıtmak için tabii ve tabii olmayan etkenler mevcuttur. Bunları ayrı başlıklar altında şu şekilde ele almak mümkündür:

Söz ve Fikirlerin Tahrif ve Çarpıtılmasının Tabii Etkenleri

Tabii etkenler oldukça sade ve tahammül edilebilirdir. Dünyada sürekli tekrarlandığı için insan onun intizarını çekiyor. Şüphesiz her yeni harf, her yeni söz, her yeni fikir, her yeni adım, her zaman gelenekçilerin direnişi ile karşılaşır. Gelenekçi genellikle, "bu gelenek olduğu ve geçmişte böyle olduğu için onu himaye ediyorum, gelenek dışındaki yeni olana muhalifim" demez -Oysa insaflı! Kureyş müşrikleri şöyle diyorlardı: Bunlar bizim esatirulevvelinimizdir, bizden öncekilerin masallarıdır, biz putlarımızı seviyor ve onlara yöneliyoruz. Babalarımız ve ecdadımız da putperest imişler- Gelenekçi Kureyş müşriklerinin ilmî insafına sahip olmaksızın şöyle der: Bunlar, olduğu gibi vahiydir. Bu elbiseyi giymen ve böyle konuşman gerek. Böyle iş yapman, böyle söylemen, böyle anlam vermen gerek. Yani milli âdet, sünnet ve verasetin parçası olan her şey, ilâhî vahyin bir parçası oluyor. Eğer bir kimse, başka bir zevk, karakter ve tabiatı işin içine sokarsa, kâfir ve pistir, reddedilir; başı kesilmelidir!

Bir yer görmüştüm, şöyle yazıyordu: "Bazıları işi öyle bir yere vardırmışlardırlar ki Peygamber'in (s) minberinin yerine tribün koyuyorlar! Bu ne ki; tribünün üzerinden su da geçiriyorlar" Eğer bunun yerinde Kureyş müşriki olsaydı, şöyle derdi: "Ecdadımız tribünün üzerinden su geçirmediği, biz bunu görmediğimiz ve âdet edinmediğimiz için bu bizim hoşumuza gitmiyor". Fakat bu mesela şöyle diyor: Tribünün üzerinde su olmaması gerektiği İslam'ın temel esaslarından biridir.

Her surette bu doğaldır. Yeni bir sözü olanın, yeni bir adım atanın, yeni bir programa sahip olanın bütün bu sözlerin iç yağını kendi vücuduna sürmesi gerek.

Yeni sözü olan çok aydın olmuştur; fakat cesaret, mukavemet ve tahammülleri olmamış ve bir iş yapamamışlardır.

Hedeflerine imanı olan ve hedeflerine inançları ölçüsünde dayak yemeye, sövgü işitmeye, iftiraya uğramaya tahammül gücü olanlar ancak bir hizmet yapabilirler. Bu, nefis ile cihadın bir örneğidir.

Fikirlerin Tahrif ve Çarpıtılmasında Yapay Etkenler

Doğal etkenler ne kadar sade ve kolay ise, bu etkenler o kadar zor ve çetindir. Çünkü gelenekçinin direnişini alışkanlık ve adetle kırılıyor veya gelenekçinin kendisi direnişi beyhude ve sebepsiz görüyor, muvafakat kapısından dışarı çıkıyor. Örneğin Meşhet'e ilk defa elektrik geldiği ve Harem'e elektrik çekildiği zaman, müminlerden bir grup alkol yanıyor ve Harem'i kirletiyor diye lambaları kırdı. Bir süre sonra baktılar ki kandille veya donyağı lambası ile olmuyor. Elektrik de zannettikleri gibi değil; dolayısıyla muvafakat ettiler, yani elektriği kabullendiler.

Onlar -gelenekçiler-, yeni bir şey geldiği zaman başlangıçta karşı çıkıyorlar, gürültü koparıyor, feryat ediyorlar; fakat sonra ihtiyaç olduğunu, gerekli olduğunu, iyi ve lazım olduğunu ve kötülüğünün olmadığını görüyor ve bu defa öyle kabul ediyorlar ki, şöyle diyorlar: Bu, bizim semavî kitabımızda da öngörülmüştür.

Ama bunlar kolay uyanmıyorlar. Bir İngiliz darbımeseli şöyle diyor: "Uyuyan kimse uyandırılabilir; fakat kendini uykuya vuran kimseyi hiç kimse uyandıramaz." Bunlar bizzat uykuculardır.

Bunlar olanca kabalık ve küstahlıkla söz ve fikirleri çarpıtmaya kalkışıyor, meselâ şöyle diyor: "Falan kes, falan konuyu, kitabında yazmıştır. Demiyor ki, bir konuşmada söylemiştir." Ta ki en azından Nasreddin Hoca'nın iddiası -bastonunun ucunu ye-

rin merkezi olarak görüyor ve bunu kabul etmeyen herkese "istersen ölç" diyordu- gibi kolayca reddedilemesin; "falan kitap" diyor; bu, meselâ üç yüz yıl önce yazılmış olan ve kitapçılarda bulunmayan bir kitap değildir; bilakis herkesin elinde olan ve en yakın kitapçıya başvurulabilecek ve kitapçının da hazırlayabileceği yeni yayınlanmış bir kitaptır.

Sonra yaşayan bir yazara ve bir kitaba yazarın inançlarının tam aksi, hatta onun kendi taassuplarının bir parçası olan bir husus isnat eder.

Ne yazık ki bu küstah yalancılar çoktur.

Birden farkına varıyorsun ki özel bir günde, her yer problem: "Filanın şöyle veya böyle bir inancı varmış." Sonra hangi çevreye ve şehre gitsen, hemen bu konu gündeme geliyor. Örneğin falanca ayda, sözgelimi Pazartesi günü araştırmaya koyulmuş; bir kitap veya özel bir konuşmadan özel bir konu bulmuşlar. Nereye gitsen orada herkes o sayfadan, o kitaptan ve o mevzudan bahsediyor.

Malum olduğu üzere tek bir rivayeti, tek bir kaynaktan bütün zihinlere dökmüş, bütün ağızlara koymuşlardır. Bunlar, bu lokmanın nereden geldiğini ve hangi elle ağızlarına konulduğunu bilmeden bilerek ve de bilmeyerek tekrar ediyorlar.

"Sen kendin okudun mu?" diye soruyoruz. "Hayır", diyor. "Okumadıysan, nasıl olup da kitaba bu kadar kötü diyorsun?" diyoruz; "arkadaşlardan biri böyle söylüyor. Kitabı benim için getirme sözü verdi, ama henüz getirmemiştir" diyor. Böylece bir kurum, birden her yönden okların hedefi haline geliyor. Kolay anlayamazsın; zira bir olay meydana gelmemiştir. Eğer iyi olmuşsa da, kötü ve fasit olmuşsa da, hemen başlangıçtan itibaren öyledir. Peki, nasıl oluyor da bir anda bütün kötülüklerin sahibi olabiliyor. Hâlbuki bir saat önce, bütün güzelliklere sahipti!

Bunlar içecek tüketimlerindeki zevklerimizi değiştirenlerin ta kendileridir; elbise giyme zevkimizi değiştirenlerin ta kendileri-

dir. Mimari, mefruşat, mobilya, alışveriş ve ekonomik tüketimlerdeki zevklerimizi değiştirenlerin ta kendileridir. Biz ise kendimiz beğenip zevkimize göre tükettiğimizi zannediyoruz.

Bunların fabrikaları var, araba üretiyorlar. Yeni tüketim mal ve eşyası üretiyorlar. Bunların sosyolog, tarihçi, din-bilen ve antropologları var. Yeni inançlar üretip soframıza ve beynimize yerleştiriyorlar.

Halkımızın bilinçlenmesinden korkan kimseler; dünyada İslam milletlerinin uyanışından korkanlar ve dünyayı idare eden, dünya ülkelerinin cereyanlarını evirip çeviren o çok kuvvetli, bilgili, akıllı, uyanık ve bilgili amiller; İslam toplumunun farklı, ihtilaf halinde, birbirine yabancı ve dağınık zümrelerinin birliğinden açıkçası korkmaktadırlar.

Bunlar, uyutmak ve mükerrer tekrar ve telkin yerine halkı uyandıracak bir düşünce, endişe ve dinin söz konusu edilmesine izin vermiyorlar.

Bunlar, iki asırlık zahmetle yaptıkları monoton, mükerrer ve hareketsiz geleneği karşı hareket eden bir amel ve girişim karşısında sessiz oturmuyor ve hiçbir şekilde halka lütufta bulunmuyor; kıymetli gelenekler üretip onları uyutanları mağlup eden gelenek kırıcılarına karşı asla kayıtsız kalmıyorlar.

Bırakmıyorlar ki, zeki kalemlerle dil bilen, halka ve zamana aşina kalemler İslam'ın hizmetine girsinler; bugünkü mantık, bilgi ve araştırma dini tanımanın hizmetinde olsun; bugün durgun kalmış olan büyük ve güçlü din maddesi çıkıp özgürleşsin de hareket, bilgi, sorumluluk ve bilinç meydana getirsin. Bunlara bağlı olarak izin vermiyorlar ki, Kuzey Afrika'dan Fars Körfezine kadar, o taraftan Uzak Doğu'ya kadar aynı iman ve aynı kültürle gelişip bin yıllık ortak tarihe sahip olan bir millet, harekete geçsin de dünyanın bütün servetlerini kendinde saklayan İslam topraklarında dostluk, tanışma, anlaşma ve birlik olsun; İslam kültüründe var olan uyandırıcı, bilgilendirici ve bilinçlendirici etkenlerle failler, bu hurafe küllerinin, telkinlerin ve sap-

kın geleneklerin altından çıksın, kıvılcım çaksın ve karanlık Müslüman dünyasını aydınlatsın; zamanın, beyin yıkayan uykuya daldırdığı bu Müslümanları, bedevî ve medeniyetsiz Arabın yumruğuyla büyük bir medeniyet kurduran ve dünyanın büyük güçlerini dize getiren hakiki İslam'a.

Avrupa'nın İslam'a dair öyle hezeran tecrübesi var ki, yirminci asra kadar -1910 ve 1912 yıllarına kadar- dahi, İslami cihattan ve İslam mücahitlerinden, İslami düşüncelerden, Asya ve Afrika'daki Avrupa emperyalizmini titreten Seyyid Cemaleddin Afgani gibi bir insandan, -18. ve 19. yüzyıllarda ve 20. yüzyılın başlarında- çöküş mazharı olan çok hurafi, yıkık ve zelil Hint Müslümanları için kendi düşüncesi düzeyinde bir İslam ortaya koyan Lahorlu İkbal gibi bir adamdan, evet Avrupa, İslam ve Müslümanlardan korkuya kapılmıştı.

Emperyalizmin rahatını kaçıran bu en büyük antiemperyalist ekol ve Müslümanlarla mücadele etmek için Batı'nın sloganı şu oldu: "Bunlar, rezil edilmeli, çamura bulanmalı, yok ve mahkûm edilmeli; tanınmamaları için çaba gösterilmelidir. Eğer tanıtmaya mecbur kalırsak da halk kitlesini bunların pis ve çirkinleşmiş görüntü ve simaları ile karşı karşıya getirelim ki halk kaçsın ve bunlar halk üzerinde etkili olmasınlar.

Bunlar, kesin olarak öyle çok mahir ve gizli kurnaz ellerdir ki, düşüncelerimizin derinliklerine nüfuz ederek saptırmaya çalışıyor, evlerimizin köşelerinde yıkıcılık işi yapıyorlar. Denilebilir ki, bunlar, bütün duygu ve zevk bağlarımızı müdahildirler.

Bunlara karşı hassas ve uyanık olmamak olmaz. Çoğunluğunu okuma yazma bilmeyenlerin meydana getirdiği toplumda eğer siz bu meseleye dikkat etmezseniz, kim dikkat eder? Bu dikkattir ki, sizi ders okumaya ve dinlemeye oturmuş olan öğrenci şeklinden çıkarır ve yüksek bilgi ve bilinç düzeyine götürür ve öyle bir insan düzeyine yerleştirir, konumlandırır ki, tarihin bu faciasının ve İslam toplumunun alınyazısının sorumluluğu, onun omuzlarında ağırlık yapar.

Geleneksel ve uyuşmuş toplumda, aydın, bilinçsiz halkın bütün yükünü omzuna alır. İleri toplumda aydın, bir birey olarak bireysel sorumluğu sahiptir; fakat geri kalmış ve fikrî açıdan durgunluğa duçar olmuş bilinçsiz toplumda da, bütün cehaletin ve umumi durgunluğun, saptırılmış dinin ve aynı şekilde meçhul kalmış ileri dinin sorumluluğunu aydın, kendi omuzlarında hisseder; o zaman bütün sorumluluklar, büyük ve çok fedakârlıkla bütün hayatı bu yola adamayı gerekli kılmaktadır.

Ümitvarlığın Zirvesinde

Öğrencilerimden biri bana şöyle itiraz -ne güzel bir itiraz- etti: "İslam'dan bahsettiğin ve yazdığın zaman, şiddetli bir taassupla tarafsız olmaya, bağnaz olmamaya, tutcu olmamaya, kalemini akıl yürütme, ilim ve araştırmadan çıkarmamaya, isyan etmemeye, duygulara kapılmamaya niçin çaba gösteriyorsun? Hep açıktır ki, daima insaflı, tarafsız ve tutucu olmayan araştırmacı olarak kalmaya çalışıyorsun -ve kalıyorsun da-; fakat iş Ali'ye geldiğinde, hepsini unutuyorsun, kelimeler aşk ve taassuptan bir hat üzerinde koşuşuyorlar.

Baktım, doğru söylüyor. O zaman bakıyorum, şu ithamı yapıyorlar: Falancanın velayeti doğru değildir! Gerçekten de ilginçtir, kendimle de daima çok mücadele ediyorum. Ali (a) hakkında ise mübalağaya duçar olmamak ve İslam'ın belirlediği sınırda kalmak için mücadele ediyorum. Bilgi ve bilinçle konuştuğum zaman böyledir; fakat duygularım isyan ettiği zaman -ruh ve duygularımın isyanından hep korkmuşumdur ve hala da korkuyorum-, kendimi ve aklımı kaybediyorum, ayrıca abartıya da duçar olabiliyorum.

Başlangıçta bu ithamları işittiğimde, gerçekten benim neyime itham ediyorlar diye üzülüyordum! Ama sonra çok memnun ve ümitvar oldum. Belki de bu, Ali'nin (a) bizzat bana verdiği bir teselliydi. Çünkü daha önce ümitsizlik içinde kendi kendime soruyordum: Benim gibi bir kişi, bu toplumda bir şey yapabilir mi? Sahip olduğum fikir tarzı ile, kimlerle, hangi grupla, hangi zümre ve tiple iş yapabilirim? Benim gibi aykırı ve uyumsuz biri, bir uyum getirebilir mi?

Soruyordum ve ümitsizdim; fakat şimdi çok ümitvarım. Öyle ki bütün hayatım boyunca bu kadar mutmain ve ümitvar olmamıştım. Bunun sebebi, aydınların dersime ve kitaplarıma yönelmeleri -ki bu, benim için büyük bir iftihar ve ümit ışığıdır- değil, bilakis duyduğum ve duymakta olduğum küfürlerdir.

İşte tam bu noktada, kesinlikle bu işte haklı olduğumu, hakkın benim yanımda olduğunu, sahip olduğum inançların hak olduğunu anladım. Çünkü insan daima sarsılmalıdır ki, düşünce ve akaidi, batıl, düşük ve gevşek olmasın. Zira biz vahye muttasıl değiliz ve dolayısıyla eksik aklımızla bütün bu karşılıkların, perişanlıkların, maksatlı işlerin, garazcılıkların içinde, bu birbirine girmiş karanlık tarihin derinliklerinde hakikati çıkarmamız gerek.

Gerçek olmama korkusundan dır ki insan, sarsılıyor, titriyor. Gerçekten dünyada ve âhirette kendinden başka hiç kimseden korkmamak gerek. Çünkü kendi kendine düşmanlık yapma, kendini ayaklar altına alma ve yok etme ihtimali var. Yoksa dünyada korku unsuru olarak hiç kimse ve hiçbir amil yoktur.

Kendimden korkuyor, doğru olmama korkusundan sarsılıyordum: Küfür, bana âdeta emin olma ve ümitvarlık bağışladı.

Biriyle savaştığın zaman, saldırır, yedi kurşun atar, bıçak çeker, taş atar, sana pençe atar, seni yere vurur. Fakat canı saldırmak istemediği ve silahı olmadığı zaman küfretme yoluna başvurur, ağzına geleni sayar, her türlü küfrü yapar ve tabi-i ki böylece kendi yenilgisiyle ithama maruz kalan o kişinin galibiyetini ilân eder.

Siz diyorsunuz ki, "bu konuda benim inancım şu veya budur; toplum konusundaki inancım veya düşüncem şöyledir; izlediğim yol budur" vs. O, sözlerinizin yanlış olduğu konusunda bin bir delil getirebilir ve söz naklinizin yalan yanlış olduğu konusunda yüzlerce örnek verebilir; eğitimsiz olduğunuza, yanlış yaptığınıza, yanlış anladığınıza binlerce delil getirebilir. Bütün bunları makale ve kitap şeklinde yazabilir, delilli konuşmalarda söyleyebilir.

Ama delilli ve tezli sahih mücadele vermek yerine oturup "Bu bay, çok hasistir, pintidir" diyor.

İslam tarihinde ne güzel tekrarlanmıştır: Hiç kimse Ali'ye (a) ithamda bulunamaz, kim ne diyebilir?

Amr İbnulas ve Muaviye, Hazreti ezmek istiyorlar; şundan başka da ellerinde bir şey yok: Ali çok şaka yapıyor! Şakadan sözler söylüyor. Bu hilafet için iyi değildir!

Bu, Ali'nin sözünün gidişatı hakkında değildir. O şöyle diyor: Benim iddiam budur, programım budur. Sizin yolunuz ve iş tarzınız yanlış ve İslam'a aykırıdır. Şu yoldan gitmek gerekir. İslam'ın anlamı budur. Peygamber bunun için gelmiştir.

O vakit düşman şöyle diyor: Sen çok şaka yapıyorsun! Şimdi peki bunun mesele ile, konuyla ne alâkası var? Seninle benim aramdaki ihtilafla bunun ne ilgisi var?

Düşmanın hedefi "çamur at izi kalsın" olunca, artık elinden bir iş gelmediği malum olmaktadır.

Seyyid Cemaleddin, bütün Asya ve Afrika'da, dört İngiliz, Fransız, Portekiz, İtalyan ve İspanyol albayının kölesi olan Müslümanlar, hürriyete kavuşup kurtulsun ve İslam ve Kur'an'a dönsünler diye feryat ediyor. O hayatını feryadında özetlemiştir.

Cihat İslam'ına geri dönelim de bu zillet ve talihsizlikten kurtulâlim; halkın ağzına koydukları vird ve zikirlerin yerine tekrar Kur'an'ı açalım, okuyalım, gündeme getirelim ve sömürüyü ezelim diye feryat ediyor.

O, yanık ve yaralı bir ruh misali Hindistan'da, Avrupa'da, İran'da, Türkiye'de dolaşıp, feryat ediyor, uykuları kaçırıyor.

Kölelik, sömürü ve zillet yükü altında ölüme duran uykuya dalmış Mısır'ı öyle ayağa kaldırıyor ve uyandırıyor ki, İngiltere bir günde birkaç defa kabineyi topluyor.

Seyyid Cemaleddin sadece İslami bir ıslahatçı olarak değil, aynı zamanda esir dünyada antiemperyalist devrimci bir çehre içinde ayağa kalkmış ve feryat etmiştir.

O, hem Ortaçağların İslam'ını, ilk İslam'a dönüş hareketi ve İslami rönesans sloganıyla, yeni asırda, bu zaman ve bu neslin medeniyet ve düşüncesi sathında ortaya koyan ilk kişidir; hem de dine, özellikle İslam'a dayanarak Üçüncü Dünyanın anti-emperyalist, özgürlükçü ve kurtuluşçu hareketini ilk başlatan kişidir. Bu, hem din için, özellikle de İslam için, sömürü karşıtı mücadeleyi bugünün dünyasında, İslam'ın üssünden ilân eden ve bu suretle dine ve İslam'a, kendi ruh, hayat, hareket, ciddi sorumluluk ve ileri yönünü bahşeden bir iftihar ve zafer idi, hem de Doğu'da, sömürünün ekonomik, fikrî ve siyasal saldırısı karşısında dinin ve İslam'ın büyük gücünü seferber eden özgürlükçüler, aydınlar ve bağımsızlık isteyen sömürü karşıtı görüşler için büyük bir muvaffakiyettir.

O zaman düşman, bütün hayatı açık olan bu "hür" ve özgür adama ne söyleyebilir? Halkın malını kendi zimmetine geçirmiş ve yemiş diyebilir mi? Çocukları halkın parasıyla yiyip içiyor, eğleniyorlar diyebilir mi? Halkın malını mülkünü kardeşi, bacısı ve halası adına zimmetine geçiriyor diyebilir mi? Yabancı bir casus diyebilir mi? Eğitimi yok, okuma yazması yok diyebilir mi? Birinin uşağıdır diyebilir mi? Ne diyebilir? Ne desin?

Şundan başka hiçbir şey diyemez: Yeni araştırmalar yapılmış. Seyyid Cemaleddin'i yakından tanıyanlar, onun ailesiyle ilişkisi olan, onlarla görüşen ve küçüklüğünde onunla birlikte olmuş olanlar, benim de tanıdığım güvenilir bir adama demişler ki, Seyyid Cemaleddin sünnetli değil"! Elbette insanın bunu bir yerde söylemesi güzel bir şey değildir. Af edersiniz.

Seyyid Cemaleddin, Avrupa'da İslam'a çamur atan sömürü Batı emperyalizmi ile, dünyada dini yok etmiş olan fikrî ve kültürel sömürü ile, İslam Peygamberi aleyhine devamlı küfürbazlık ve zehir saçma ile meşgul olan kiliseye bağlı bilginlerle, gerçekte tanrıya tapmanın, teizmin kökünü kazımaya çalışan materyalistlerle tek başına amansız bir mücadeleye girişen ve İslam'ın en büyük savunucusu olan; fakat arkadan hançerlenen, kovulan ve yalnız kalan bu adam, İslam'dan bahsediyor; ama Müslü-

manlar ve İslam âlimleri onu yalnız bırakıyorlar ve onu tekfir ediyorlar.

Çünkü düşman, sövgü ve itham silahı ile sahneye geliyor. Silahsızlaştığı ve sövgü başka savaş aracının olmadığı anlaşılıyor.

Bu durumda otuz-kırk yıl sonra feryadı zirveye ulaşıyor; gösterdiği yeni yol açılıyor. Bütün İslam ülkelerinde asla sönmeyen hareketler meydana getiriyor.

Cezayirli büyük devrimci lider Ferhat Abbas, "La Nuit Coloniale"de şöyle diyor: "Kuzey Afrika özgürlük hareketi, Seyyid Cemaleddin'in, Abduh'u oraya gönderdiği ve Kur'an'a dönüş hareketini ilân ettiği bir zamanda başladı.

Cezayir devriminin ilk günü, Abduh'un Seyyid Cemaleddin'in düşüncesini Afrika'ya getirdiği gündür. İran Meşrutiyet Devriminin ilk kıvılcımları, Seyyid Cemaleddin'in harekete geçtiği zaman ortaya çıkıyor.

Altmış, yetmiş sene önce Türkiye'de, Mısır'da, Afrika ve Asya'da özgürlükçülük hareketi başlamıştır; asla da sönmeyecektir.

Bunlar, Seyyid Cemaleddin'in düşünce ve hayatının sonrsağladığı zaferlerdir. Ama o gün düşman, kutsalcılık ve din talebi adına halkı ahmaklaştırmak, aydından korkutmak, o dar ve aptalca sevgi sınırında tutmak ve onları sağmak için, Seyyid Cemaleddin'e öyle ithamlarda bulunuyordu.

Bu noktada malum olduğu üzere o yol, iş, o düşünce tarzı ölmüştür. İslam toplumu, düşmanın sövgü ve ithamlarına aldırmaksızın yolunu seçiyor ve ayağa kalkıyor.

Her halükârda bugün ivediliği olan şey şudur: Üniversitelerde, derslerde ve kitaplardaki inanç esaslarından veya henüz ortaya koymadıklarımdan bir fihrist çıkarıp vermem lazım. İnandığım esasların veya yıllardır belirlediğim ya da ortaya koymak istediğim tezlerin bütününden bir fihrist.

Sonra ithamda bulunulan, değiştirilip tahrif edilen amiller vardır. Eğer bunları -bozuluyor, tahrif oluyorlar- bir metin haline

getirirsek, okuyup görürler ve bu kesin ilaçlama ile mücadele yapıldığını anlarlar.

Bir takım amiller, halk ile aydın, halk ile öğrenci arasına ihtilaf sokmak istiyorlar. Onlar, bu yolla, bu durgun fezada, yeni düşünce akımına yolu kapatmak istiyorlar. Bütün zümreleri birbirlerine karşı karamsar yapmak istiyorlar. Bu suretle İslam yolunda bir hizmet yapmak isteyen herkesi öyle ezmek istiyorlar ki, artık bir daha asla böyle bir işe heveslenmesin ve diğerleri de ibret alsınlar da bu yoldan gitmesinler.

O halde bu itikadi usulün olabildiğince tefsiri, mutat olarak genelde fikir ve inançların üzerine yapılan ilaçlamaları önlemek için bir fikrî mücadele türüdür. Fakat bu mücadele, bireyi savunmak için değildir. Çünkü bireyin bir değeri yoktur. Değerli olan ve savunulması gereken bu "fikir"dir.

Savunulması gereken ben değilim -Benim, ne tahlil edilecek bir şahsiyetim, ne de benimle muhalefete kalkışılacak bir şahsiyetim var-, bilakis savunulması gereken bir fikir ve itikat vardır. Mesele, şahsî bir mesele değildir. Mesele, düşmanların ona karşı ayağa kalktığı bir fikir, bir kutup ve itikadi bir yöndür.

Bundan dolayı sözlük gibi -lügat problemlerinin izahıdır-, son yıllarda şimdiye kadar ortaya koyduğum ıstılahların fihristini yapmak istiyorum; öyle ki, istihdam ettiğim her ıstılahın sınır ve anlamı açık ve sarih olsun. Eğer bütün bunları ders programı zımnında söylemek istersek, bu iki yıl sürer. Bu süre zarfında zihinler daima karışır. Çünkü onların her şeyi var. Bütün araçlar -sosyal iletişim ve propaganda araçları vs.- onların irade ve hizmetindedir. Biz bunlara sahip değiliz. İmkânlar açısından da ister istemez onların karşısında zayıfız. Bize güç veren tek şey, itikadi takvamız ve ihlâsımızdır.

Eğer burada olan sizler ortaya konan bu itikadi esaslarla tezleri somut ve dakik bir ders gibi anlar ve idrak ederseniz, sadece bu tezleri savunmak için değil, ayrıca toplumumuzda başlamış olan fikrî üssü savunmak için de büyük bir fikrî saf olursunuz.

İnsan

İnsan üç boyutludur: Bilgi/bilinç, hürriyet/özgürlük ve seçme ve de yaratıcılık.

1- Bilinç

İnsanın bir boyutu bilgi ve bilinçtir. Doğal varlıklardan sadece ve sadece insan bilgi ve bilinç sahibidir. İnsan hem kendine, hem de dünyaya vakıftır. Her ikisinin de bilincindedir. O halde insanın en büyük yeteneklerinden biri, ilâhî yetenektir. Dünyada ve varoluşta sadece Allah "bilen"dir. İnsan da -tabii ki dereceleri ve türüne göre- "kendini bilen/bilinçli" ve "dünyayı bilen"dir; bu iki sıfat, Allah ve insana özgüdür.

"İlâhi", tamamen şerî bir terimdir -Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanınız-. Dolayısıyla insanın huy ve karakterini, Allah'ın sıfatlarından bir sıfata mensup kılarsak, tam olarak şerî bir iş yapmış oluruz.

2- Özgürlük

Özgürlük, bugün varoluşçuluğun gündeme getirdiği ve geçmişte "cebir ve irade" konusu içinde söz konusu edilen bir kelimedir.

Özgürlük veya hürriyet, bütün dünyanın, sebep ve sonuçlar silsilesi esasına göre akış içinde olduğu ve idare edildiği anlamına gelmektedir. Meydana gelen her olay, cebrî bir sebeple ortaya çıkar. Bu sebebin kendisi de başka bir sonuç için sebep olur. O halde ortaya çıkan her işin bir sebebi vardır. Bu iş de tekrar diğer bir sonuç için sebep olur. Örnek olarak, ocak yakıtı, aydınlık ve sıcaklık için bir sebeptir. O halde aydınlık ve sıcaklık, yakıtın yanmasıyla cebren, yani zorunlu olarak meydana gelmiştir. Yakıtın sonucu olan sıcaklık ise kaynayan su için neden oluyor.

O halde bütün olaylar cebren meydana geliyor. İnsan da, tabii etkenlerin etkisinde meydana gelen maddi bir olaydır. Fakat insan, kendini cebrin boyunduruğundan kurtarma ve sebep-sonucun cebrî hiyerarşik yolunda sebep rolünü oynama yeteneğine sahiptir.

Mesela bütün doğal, fiziksel, kimyasal, biyolojik, psikolojik, sinirsel ve kansal etkenler, bende açlık sonucunu doğurmuşlardır. Bütün hayvanlardaki gibi cebrî açlık, bende cebren yeme arayışı meydana getiriyor. Yemek arama ise bende yemek bulmak ve yapmak için birkaç adım ve faaliyet meydana getiriyor. Sonra yemek, sonra hazmetmek vs.

Bende ortaya çıkan bu fiil ve infialler cebridir. Cebri sebep ve sonuçlar, beni yemeğe doğru sürüklüyorlar.

Fakat bu sebep ve sonuç cebrinin dışında bende bir yetenek var: Bu yetenekle ben yemeyebilirim; itiraz için, dinî bir görevi -oruç- yerine getirmek için, sabır için, dinî bir merasim için, gıdasal ve tıbbî rejimi için saatlerce, on saat, yirmi saat, yirmi gün yiyecek yemiyorum. Bu, insanın iradesinden; insanın ilmî ve maddi dünyanın kendisine yüklediği sebep-sonuç hiyerarşisinin zincirinden özgür oluşundan kaynaklanıyor.

İşte bu noktadadır ki, insan kendini gösteriyor. İnsan, "Yapıyorum" ve "yapmıyorum", "seçiyorum" ve "seçmiyorum" diyebildiği ölçüde insandır. Onda bu yetenek zayıfladıkça daha az insandır.

İnsan, bir sıfat ve derece olarak vardır. Her kim tabii ilimler açısından insanların bir parçası sayılırsa, insani ilimler açısından insanlardan değildir.

"Sartre" şöyle diyor: Hasta bir anne ve babadan doğan felçli biri bile kahraman olmazsa, sorumlusu kendidir. Çünkü insan öyle yeteneklerle donanımlıdır ki felç olmasına, yani doğal etkenlere rağmen bu yetenekler onu bir kahraman yapabilir; çok kuvvetli ve pehlivan ailelerden bazı kimselerin, yaşamlarında sağlığa riayet etmelerine ve iyi yemelerine rağmen zayıf ve hastavari olmaları gibi.

Herkesin, kahraman olmamasının sorumlusu kendisidir; ne soyaçekim, ne çevre ve ne de ekonomik ve tarihsel etkenlerdir. Elbette bunlar etkisiz değildir. Fakat insan, bu etkenleri kendinde nötralize edebilecek bir iradeye sahiptir. Nitekim insan ken-

di alın yazısını meydana getirebilir, yapabilir. Eğer kendisi yapamazsa, tabiat yapar; tıpkı bitkinin yazgısı gibi: Kış girince bitkinin yaprakları kurur ve dökülür. Çünkü çevrenin cebrî etkenlerine karşı direnemez. Ancak insan, kışı kendine bağlı hale getirebilir, hayatında bahar ve sonbahar şartlarını meydana getirebilir ve tabiatın cebrinin kaydından kurtulabilir. Çünkü insanın irade ve seçme yetisi vardır.

Bu adam, sosyal meselelerde, eğitim meselelerinde ve kendi alın yazısını yapmada bu yeteneği devreye sokabilir; zira hürriyet ve iradeye sahiptir. Bundan dolayı da sorumludur. Çünkü sadece hür insan sorumludur.

3- Yaratıcılık

İnsanın yaratıcılık gücü vardır. Allah'ın, yere, göğe, dağlara ve bütün varlıklara arz ettiği, ama onların kabul etmediği, insanın kabul ettiği emanetin manalarından biri, belki de Allah'ın elinde bulunan ve tabiat varlıklarından hiçbirinin almayıp insanın aldığı "yaratıcılık gücü"dür.

Yani insanın özel yeteneği, yapabilmesi, yaratabilmesi, meydana getirebilmesidir. Nitekim varlıklar arasında sadece insanın alet yapabildiğini görüyoruz. Buna binaen bazı bilginler, insanı, "alet yapan hayvan" diye tarif ediyorlar. Bazıları da "alet yapma"yı insanın ihtiyacının bir sonucu olarak görmüşlerdir. Çok güzel! o halde tilki ağaçtaki horozu almak için merdivene ihtiyaç duydu da niçin ihtiyaç duyduğu merdiveni yapmadı?

İnsanda bu yetenek o kadar gelişiyor ve tekâmül ediyor ki, "kendini meydana getirme" aşamasına erişiyor. Bu en yüce aşamadır. İnsan merdiven yapıyor, ev yapıyor, alet yapıyor, elbise yapıyor, kitap vücuda getiriyor, sanatkâr oluyor ve nihayet öyle bir yere ulaşıyor ki orada kendini meydana getiriyor, yetiştiriyor, var kılıyor. Yani kendi insani mahiyetini kendisi yaratıyor. Kendi insani "olma keyfiyeti"ni kendisi tayin ediyor; olması gereken insanı kendisi seçiyor.

Bundan dolayı Heidegger'in deyimiyle insanlar iki aşamada bulunurlar. Bazıları toplum ve çevrelerinin eseridir; meyve ve diğer tabiat unsurları gibi. Bunlar, her çevrede, her su ve havada, o çevrenin renk, özellik, tat, su ve havasına sahiptirler. Bunlar kendilerini seçmemiş, cebrî etkenler bunları seçmiştir. Böyle insanlar da bu türdendir. Bu toplumda bu renktedirler, başka bir toplumda başka bir renkte. Bu dönemde böyledirler, o dönemde öyle. Çünkü çevrenin değişmesiyle bunlar da değişirler. Çoğunluğu da bunlar oluşturur.

Öyle bir aşamaya varır ki, tarihin ve toplumun ürünü olan insan, kendi tarih ve toplumunun yapıcısı, yaratıcısı olur. Bunlar başka bir türdendirler. Yapılmış veya yaratılmış insanlar, yapıcı veya yaratıcı insanlara dönüşür; masnû sâni'ye dönüşüyor.

İnsanın Tarifi

İnsana ve onun tarifine bu kadar dayanıyorsam, sonraki bütün meselelerin insanı tanımaya dayalı olmasındandır. Eğer insanı tanımazsak, ne dinden, ne toplumdan, ne medeniyet ve sanattan bahsedebiliriz. Yerine ulaşmadığını gördüğümüz bütün sözlerin yerine ulaşmaması, insanı tanımadan onun için ekol meydana getirmek istememiz sebebiyledir. Kim olduğunu bilmediğimiz biri için ev yapmak ve hayat tarzı belirlemek nasıl mümkün olur?

Bu nedenle insanın kâmil bir tarifini bulmaya çalışıyorum. Dikkatinizi nihai noktada yoğunlaştırmanızı istiyorum; çünkü bu tarifin her kelimesi bir düşünceye dayalı olarak seçilmiştir.

İnsan hakkında çok tarif yapılmıştır. Bunların en aşağılığı ise şudur: "İnsan, konuşan hayvandır". Çünkü nâtık varlıklar çoktur, fakat insan değillerdir. İnsanlardan da bir haylisi nâtıktır, fakat insan değillerdir.

Bazıları da şöyle demişlerdir: "İnsan ideal meydana getiren hayvandır", zihinsel şekil inşa eden hayvandır" ve bu türden tarifler.

Lakin ben, "varlık" demiyorum; çünkü "insan bir varlıktır..." diyen, hemen başlangıçta yanlış yapıyor. "İnsan bir "varlık" değil; olabilen çeşitli imkânların toplamıdır. Biz, icat halindeyiz; henüz mevcut olmamışız, olma halindeyiz; henüz olmaktayız.

Dolayısıyla insanın hilkati tamamlanmış değildir. İnsan yaratılmaktadır. Nasıl? Şekli de henüz tamam değil.

Tarihin tamamı -geçmişin ve geleceğin tarihi-, insanın onda oluştuğu bir zaman kabıdır; dolayısıyla varlık değildir. İsyancının sonsuz çelişkili iradesi, "var olandan kaçış" halindedir -"gerçeklikten kaçış" demiyorum-; var olan şeyden olmak isteyen veya olması gereken şeye doğru daima kaçma eğilimine sahiptir.

Oturup insanın güzel bir tarifini yapmak için düşünen filozofların tersine ben, tarih boyunca bütün kültürler, medeniyetler, dinler, bütün büyük tarihî olaylar, edebiyat ve sanatta -bilgi sahibi olduğum kadarıyla- insanın ortak özelliklerini aldım. Binaenaleyh bunlar, bütün dönemlerde, bütün edebiyatlarda, kültürlerde ve sanatlarda, insanın ortak özellikleridir. Tabii şimdi bunları tek tek açıklama zamanı değil; fakat mesele işin içinde aydınlanıyor - sadece söylüyor ve işaret ederek geçiyorum.

İnsanın Tam Tarifi

İnsan; sonsuz çelişkisi olan isyancı bir irade, var olandan kaçan, ideal peşinde olan, mutlağı talep eden, kendini ve dünyayı bilen mutaassıp -taassup sahibi olmayan, insan değildir, birçoklarının mutaassıp oldukları için insan olmadıkları gibi. Bu noktada taassup olarak adlandırdıkları şey, hakkında konuşulması güzel olmayan başka bir şeydir- seçen, yaratıcı, geleceğe yönelen, tapan...

Bu, felsefi ve kelami sebeplerle tapan olma değil, aynî, gerçekçi ve objektif bir sebep ve delille tapan olmadır. Yani tarih boyunca ve bütün devirlerde (şimdiye kadar) sadece bazı dinlerin zihninde tanrının mevcut olmadığını (şu anda tasavvur ettiğimiz manada), ama her halükarda tapmanın var olduğunu görüyoruz.

Kimi zaman bazı kıssalarda din yoktur; fakat tapma vardır. Tap-

ma ebediyen vardır. Tanrı'yı kaldırdığımız zaman, tanrıyı kaldırdıktan hemen sonra tanrının yerine başka bir şeyi tapınma konusu yaparız. Örneğin Konfüçyüs tapınma mabedini kaldırdı, sonra Konfüçyüs'ün kendisine taptılar. Buda, "tanrılarla işiniz olmasın, kendinize erin" dedi. Sonra Buda'nın kendisine taptılar. Bütün tapmaları ortadan kaldırdıkları günümüzde, hangi insanlara taptıklarını görüyoruz! Stalin zamanı Rusya'sında birçokları, manevi husus ve meseleleri ortadan kaldırmak ve yeni neslin ilgisini teknik meselelere, maddiyata, daha çok üretim ve bu kabil şeylere çekmek istediler. Bu iş için görevi talimata göre roman yazmak olan yazarlardan biri bir kitap yazdı, adı, "Le culte de Ciment" idi. Yani ciment'e tapmak! Bugün ciment çağıdır, ciment'e tapınız. O halde tapıcı dediğimiz zaman bu anlamda tapıcı demek istiyoruz.

Bekleyen: Bekleyiş, insan türünün bir parçasıdır.

Mavera arayan: Maksadım, her zaman önde olan ve hissedilen şeylerin ötesini bulma endişesine sahip kişidir. Felsefe ve bilimlerin daima ilerlemesi, insanın mavera arayan olması nedeniyledir.

Doymak bilmez: İhtiyacına cevap bulduğunda, başka birkaç ihtiyaç çıkar; bunları da karşılarlarsa, başka ihtiyaçlar çıkar.

Belirsiz: Boyutları belli ve muayyen olan bütün varlıkların aksine insanın tarifi, Ortaçağ'da yapılan tariften farklıdır. İnsanın mevcut aynî özellikleri farklılık arz ediyor. Gördüklerimiz, varlığın boyutları değil, imkânlar ve yeteneklerdir.

Sorumlu: Sorumluluk, özgürlük ve hürriyetten doğmuştur. İnsan hür olduğu için sorumludur, inançlıdır -Esasen insan, inanan bir hayvandır. Sadece insan, inancı için, ülküsü için kolayca canını verebilmektedir.

Garip: Gurbet duygusu, dünyada garip olma; bütün dinlerde, edebiyatta, sanatta ve insani duyguda vardır.

Muzdarip: İnsan bilgi ve vukufiyeti yükseldikçe, dünya ve hayattaki ıstırabı da o oranda artıyor. Bu yüzden diyorlar ki, Ali, bazen dünyadan öyle korkma ve sarsılma duygusuna kapılıyor-

du ki bayılıyordu. Genellikle kendi beyinleri kapasitesi düzeyinde düşünenler, mesela Fedek'i ondan aldıkları için veya başka sebeplerle bunun olduğunu söylüyorlar. Fakat bilinç ve duygusu yükseldikçe bu çerçeve içinde sakin ve huzurlu kalamayanlar, bunlar değildir. Huzursuzluk üstün insanın özelliklerindendir.

Önden giden ve siyasi: Eflâtun şöyle diyor: İnsan siyasî, politik bir hayvandır. Bizim âlimlerimiz politiği sosyal diye tercüme etmişlerdir. Hâlbuki siyasîden maksat diplomatik değildir; çaresiz sosyal demişler; zira sosyal olan sadece insan değildir. Serçe ve bal arısı da sosyal varlıklardır. Fakat siyasal olmak insana özgüdür. Yani toplumda yaşayan birey, bireylere, topluluğa ve ondaki toplum yazgısına bağlılık hisseder, o bağlılığı bilir, tanır; bilgi ve bilinci vardır. Bütün bunlara karşı sorumluluk hisseder.

Bu duygu ve yeteneğin toplamından dolayıdır ki, insana siyasal demişlerdir. Toplumun ziyaretinde, ziyaretçi, İmam'a hitaben şöyle diyor: "Sizlere selâm olsun... Siz kulların siyaset adamlarısınız, şehirlerin temel dayanaklarısınız." Dolayısıyla siyasî dediğimiz zaman, maksat budur.

Sonuçta cümlenin başı şu idi aslında: İnsan başlangıçtan bu yana, daima olma halindedir, olmadadır; kendi mahiyet ve alınyazısının yaratıcısıdır.

İnsan, kendi kaderini kendisi yapıyor ve ona müdahale ediyor. Allah'ın mukadder kıldığı şey, işte budur.

Bu insanın küllî tarifidir. Din, İslam, tarih, medeniyet, edebiyat, sanat ve her şeyi bu tarif temelinde inceliyoruz. Bu, anahtardır.

İnsanın Yaratılışı

Çeşitli dinlerde yaratılış kıssasının bütününden, özellikle Kur'an ve Tevrat'ta Âdem'in yaratılışından, daha da özellikle daha tafsilatlı olarak Âdem'in yaratılış ve cennet, şeytan ve Havva kıssası hakkındaki rivayetlerden, benim için çok hayret verici ve sonsuz derecede derin olan ve yer yer işaret ettiğim, ama ortaya koyamadığım bir antropoloji çıkardım. Şimdi bu çok ileri

ve mantıklı "hümanizm"in anahtarlarından bahsedeceğim.

Bazı ayetlere göre Allah, yeryüzünde bir halife yaratmak istiyor; melekler, "Tekrar" yeryüzünde fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratmak istiyorsun?" diye eleştiri getiriyorlar. Bu girişte Âdem'in yaratılışı için anlaşıldığı kadarıyla melekler, Âdem hakkında bir geçmiş bilgiye sahip, Âdemle ilgili bir dosyaları var meleklerin. Muhtemelen Âdem ilk Âdem değildir. Belki mevcut insanın ve mevcut insan türünün başlangıcıdır; mutlak insan nevinin başlangıcı olması anlamında değil.

İmam Sâdık'a (a), "Âdem'den önce kim vardı?" diye sordular. "Âdem!" diye buyurdu. "Peki, Âdem'den önce?" "Âdem!" "Ondan önce?" "Âdem." "Ondan önce kim vardı?" diye sordular. "Ne zamana kadar sorarsanız, Âdem" dedi.

Allah, meleklerin sözünü -onların heyecan ve korkusundan kaynaklanıyor- inkâr etmiyor ki sizin korku ve endişeniz boşunadır ve bu insan böyle değildir, desin. Bilakis şöyle diyor: "Ben sizin bilmediğinizi biliyorum". Yani meleklerin tahmini aynen çıkmakla beraber, Allah çamurdan, balçıktan -hamein mesnûn-, pis kokulu çamurdan veya -yarık çanak çömlek gibi- yarılan selin kuru tortu layihalarından ve Kendi Ruhu'ndan insanı yaratıyor.

O halde Âdem'in yapısının formülü açıktır. Çamur artı Allah'ın ruhu; pis kokulu çamur artı Allah'ın ruhu. Bunları elbette asıl ve gizli sır anlamlarıyla alın, nehrin dibindeki çamur değil. Çamurdan alınan manalar, fesat ve kokuşmuşluktur. Bizim lisanımızda fesat ve kokuşmuşluğu gösteren en aşağılık şey, çamurdur.

İnsandan bir unsur olan "salsâlin ke'l-fehhâr"dan (55/Rahmân Suresi 14), ne hareket eder? Çökelti ve fosilleşme eğilimi; zira sel harekettir, sudur, gitmektir; fakat yer tabakası, "salsâlin ke'l-fehhâr" fosilleşiyor, tutuyor, bent oluşturuyor; dibe oturma eğilimi oluyor.

Sonra bir taraftan çamur, balçık veya çökelmiş toprak, kötü ko-

ku, fosilleşme, katılaşma, çökelme eğilimi, kalmaya meyil söz konusu iken diğer taraftan Allah'ın ruhu ve en yüce kelime söz konusu. Bu kelime, insanın yücelik, kutsallık, güzellik ve mutlağı göstermek, işaretlemek için seçebileceği en yüce kelimedir. Allah'tan başka azamet ve yüceliği bildiren, gösteren en yüce kelime, cisme karşı, maddiyata karşı, alçaklığa karşı ruhtur.

(Sembolik anlamıyla almamız gerek demem, şu sebepledir: Eğer bundan başka yaparsak, Allah'ın ruhu bir anlam bulmaz. Bu mümkün olmayanla anlamsızlığı karıştırmak olur).

Demek ki insanın formülü; sonsuz eksi + sonsuz artı oluyor. "En düşük aşağı" ve "en üstün yukarı" eşittir Âdem. İnsan böyledir de. Kâinatın en pis ve en aşağılık hayvanlarından daha pis ve daha aşağılık kimseler çoktur. Şafiî -Şafii mezhebinin reisi- gibi büyük ve ulu bir kimse şöyle diyor: "Şafiî ölüyor, kendi mürebbisinin Ali mi yoksa Allah mı olduğunu bilmiyor."

Biri, "Neron" oluyor ve Ateşin alevlerini seyretmekten, şehrin çocuk, kadın ve sakinlerinin feryad ü figanlarını temaşa etmekten zevk duymak, şiir söylemek ve resim yapmak için "Roma"yı ateşe veriyor.

Diğeri o özgürlükçü insan. Gelip kendisini kurtarmaması için polisin gözünden uzak bir yerde, dostundan başına benzin dökmesini istiyor, kibrit çakıp kendini ateşin alevlerine teslim ediyor. Amacı, bir milleti, bir inancı ve insanı himaye etmektir.

Sonraları filmi gördüğümde, baktım ki adam iki dizi üzerinde çökmüş olup ateşin merkezi idi ve her an daha da şiddetlenen alevlerin arasında bir karartı olarak görünüyordu. Ateşin ortasında hiç kıpırdamadan oturmuştu. Külü dökülünceye kadar azcık dahi kımıldamadı.

Farklılığın hangi boyutlarda olduğunu görüyorsunuz! Biri, zevki uğruna bir şehri, sayısız kadın ve çocukları ateşe verirken, diğeri bir şehri, bir ülkeyi, bir dünyayı, kadın ve çocukları ölümden kurtarmak için kendini ateşe veriyor.

En kötü at ile en iyi atın farkı, mesela ikibin tümendir. En kötü

at, arabacılık veya su çekme işine yarıyor; en iyi atın ise, üç dörtbin tümenden fazla bir değeri yok. Bütün iyilik ve üstünlüğüne rağmen bisiklet veya motorsikletle rekabet edemiyor! Fakat bu insan ile o insan mesafesi, tasavvur edilemez; mesafe çamur veya balçıktan "Allah"a kadardır.

Emanet

Emanet hakkında çeşitli yorumlar yapılmıştır. Tasavvuf, emanetin "aşk" olduğunu söylüyor. Mevlâna gibi bazı kimseler ise irade olduğunu söylüyor.

Âlimlerden bir topluluk emanetin "ilim" olduğu görüşünde olmuşlardır. Bazıları "velayet" demişlerdir. Bir grup da emanetten maksadın Hz. Ali (a) olduğuna inanıyor.

Acaba Kur'an bu kelimeyi niçin somut ve açık olarak beyan etmemiştir? Çünkü bu, Kur'an'ın mucizevari dilinin bir özelliğidir: Kur'an öyle bir kelime seçiyor ki, onun çeşitli boyutlarından muhtelif manalar çıkarılabiliyor; bu manalrın hiçbiri doğru olmayabileceği gibi hepsi doğru da olabilir. Çünkü emanet, Allah'ta olan O'nun sathında değil- bütün imkânlardır; yine emanet, diğer varlıklarda olmayan, insana özgü olan, insanın beşerî üstünlük ve faziletinin delili olan bütün imkânlardır.

Emanet, birbiriyle iç içe geçmiş, girift olmuş ve biçimlenmiş olan ve de "emanet" adıyla insana bırakılmış olan bütün her şeyin toplamıdır.

Dolayısıyla emanet ile ilgili yapılan bütün nitelemeler doğrudur, ama tam değildir:

Emanet, insan varlığına girmiş olan ve insanı, dünyada tasavvuru mümkün yüksek ve mutlak tekâmül düzeyine ulaştırabilen maddeden ibarettir. O halde irade, ihtiyar, seçme, bilgi, bilinç, yaratıcılık gücü, aşk, marifet, hikmet, evet bütün bunlar -ve bizim henüz tanımadığımız, gelecek insanında tahakkuk ve tecelli edebilecek diğer çoğu şeyler, "emanet"in parçasıdır.

Ve Allah, Âdem'e İsimleri Öğretti

... Ve Allah, Âdem'e isimleri öğretti. O vakit Âdem ve melekler imtihana girdiler. Soru, isimlerin kavramları idi. Âdem hepsini cevapladı; fakat melekler, "bize öğrettiğinden başkasını bilmiyoruz", dediler. Böylece Âdem başarılı oldu.

O halde insan melekten üstündür. En büyük insanları yüceltmek için melek şekline sokan dinî zihinler, bu yaratılış felsefesini; yani meleklerin insandan aşağı olduğunu, insanlığın yardımcısı olduklarını ve insan iradesine teslim olanlar olduklarını bilmiyorlar.

Binaenaleyh Allah isimleri insana öğretti; fakat insan, hakikatlerin ilköğretimine dayanarak Allah'a cevap verebildi. Eğer bundan başka bir şekilde olsaydı, yani Allah soruları Âdem'e söylemiş olsa da meleklere söylememiş olsaydı, imtihanın zorluğu olurdu.

İnsan, kendine özgü yetenekten faydalanarak hakikatleri söyledi, meleklerse söyleyemediler. Melekler, sadece yaratılmış oldukları şekilde iş yapan varlıklardır. Fakat insan öyle bir şekilde yaratılmıştır ki, istediği şekilde iş yapabilir. Bu farklılık söz konusudur. İnsanın üstünlüğünün sorumluluğu da budur.

Ve Allah, Meleklerden Âdem'e Secde Etmelerini İstedi

Benim hissettiğim manalara göre meleklerin Âdem'e secde etmesi, -hissettiğimiz- bütün tabiat ve maddi tabiat ötesi güçlerin insan adında yüce bir varlığa teslimiyeti anlamındadır; yalnız buradaki insan "Âdemî insan"dır; "Âdemoğulları insan" değil, olabilen insandır.

Öyle bir insan ki, kendisine verilen kabiliyet ve yeteneklerle -bu yetenekler, varlığa müdahil olan bütün güçler anlamındadır- bütün varlığa tasallut edebilir.

Yasak Meyve Nedir?

Allah, Âdem ve Havva'yı Cennet'te hiçbir iş yapmaksızın istediklerini yiyip içme konusunda serbest bırakıyor; fakat sadece özel bir meyveyi yemekten onları men ediyor.

Bu meyve nedir?

Bu meyve, Tevrat'ın açık olarak, Kur'an'ın ise işaretle söylediği gibi, "görüş"tür, basirettir. Çünkü Kur'an ayetlerine göre, Allah, Âdem ve Havva'ya nida ediyor, onlar da çıplaklıktan utanmadan Allah'a cevap veriyorlardı. Ama yasak meyveden yedikten sonra, çıplaklıklarından utandılar ve gizlendiler.

Önceki günlerde hiç utanmaksızın Allah'la görüşürken, bugünse meyveyi yedikten sonra çıplaklıklarından utanmalarının sebebi, düne kadar üzerinde bulundukları şeye, yani çıplaklık hakkında "görüş"e, basirete sahip olmamalarıydı. Ancak bugün yasak meyveyi yiyerek görüş elde etmişlerdir. O halde yasak ağaç, "görüş ağacı"dır.

İnsan Çıplaktır

Şunu söylemem mümkündür: Çıplaklık, elbisesizlik anlamında değil, hakirliğin ve bilgisizliğin farkına varmamak anlamındadır. İnsan, bilgi, bilinç ve görüşe ulaşıncaya kadar kendini, âlemin merkezi biliyor ve büyüklük duygusuna kapılıyor; herkesten daha yüksek boy ve başa sahip olduğunu zannediyor. Fakat kendisiyle ilgili görüş sahibi ve basiretli olunca ve bilgi ve bilinç kazanınca, kendisinin hakirliğini, küçüklüğünü, zayıflığını idrak ediyor; azamet ve büyüklüğünü de anlıyor; böyle olunca kendini çıplak buluyor ve kendinden utanıyor.

"Âdem" budur! Yasak meyveyi yiyip bilgi, bilinç ve görüş elde edinceye ve Allah karşısında çıplaklığından utanmaya başlayıncaya kadar kendisi ve çevresiyle ilgili bilgi ve vukufiyeti yoktur.

Allah, İnsanın Yasak Meyveyi Yemesini İstiyor muydu, İstemiyor muydu?

Bunu, beşerî destanlar gibi algılamamalıyız; örneğin "Allah, Âdem'in yasak meyveyi yemesini istememiş ve bu işten hoşlanmamıştır" gibi. Çünkü eğer böyle olsaydı, o takdirde Âdem'in meyveyi yemesine izin vermezdi; zira insanın iradesi, Allah'ın iradesi karşısında irade değildir ve "O" ne isterse olur.

O halde Allah, insanın meyveyi yemesini istemiştir; çünkü meyveyi yemeden insan vücuda gelmiyor. Bu, insan meydana gelsin diye Allah'ın tanzim ettiği bir plan ve programdır; öyle bir insan ki vardır ve tarih boyunca da var olmaktadır.

Batı Mitolojisinde ve Uzak Doğu Dinlerinde Yasak Meyve

Bundan önce, "Promete" destanında ve "Âdem'in Varisi İmam Hüseyin"de (a) söylediğim gibi Yunan mitolojilerinde ateş, insanın sahip olmaktan men edildiği bir şeydir. Promete onu tanrılardan çalıp insana bağışlıyor. Ama kendisi bundan dolayı esarete düşüyor, zincir ve ebedî işkenceye mahkûm oluyor. Çünkü ateşi -bilgi ve görüşü- insana vermiştir.

"Yama" ve "Yami" -Japon ve Uzak Doğu'nun Âdem ve Havva'sı- birlikte yatmaktan men edilmişlerdir. Dolayısıyla bu dinlerde yasak meyve aşktır: Yami -Havva-, Yama'dan -Âdem- kendisiyle yatmasını ister. Ama Yama "Bize aşk yasaklandı" der. Yami cevaben "bu, aşk oyunu değil, neslin idamesi ve ebedîlik için gerekli bir iştir." der. Yama razı olur. Dolayısıyla bu dinlerde yasak meyve aşktır, ebedîlik manasında aşk.

Âdem ve Havva öyküsünde Şeytan, Âdem'e nüfuz etmek istiyorsa da bunu yapamıyor; çaresiz Havva'nın peşine düşüyor.

Havva: Kadının Sembolü

Burada Havva, kadının tezahür kaynağı, tecelligâhı, mazhar ve sembolüdür. Kur'an, Havva'nın Âdem'den yaratıldığını söylerken, kadın ve erkeğin ırksal tarihinin birliğini ilân etmek istiyor. Hatta 19. yüzyıl bilginlerinden bir kısmı, kadını bir ırktan, erkeği başka bir ırktan biliyordu. Şuursuzluğa dikkat edin! (Neyse baştan farklı iseler de sonra dan karışıp birleştiler!) Hâlâ kadının erkekten daha az kaburga kemiğine sahip olduğuna inanan kimseler var. Hâlbuki erkeğin bir kaburga kemiğinin eksik olması lazım; çünkü erkeğin o eksik kaburgasıyla kadını yarattılar! Fakat Kur'an, bu inançların aksine kadın ve erkeğin eşit bir ırktan ve fıtrattan, eşit bir yaratılıştan olduğunu ilân ediyor; her ikisi de aynı ölçüde insandır. Eğer kadın, "aciz", "zavallı" "zayıf" ve "aklı noksan" olmuşsa, bu, erkeğin günahıdır.

Bu eşitlikten maksat, sosyal şartların ve sosyal telakki türünün eşitliği değil, ırksal eşitliktir.

Havva: Aşkın Sembolü

Diğer taraftan "Havva", aşk ve duygunun mazharı, kaynağı ve sembolüdür. Şeytan ise aklın sembolü ve mazharıdır. Akıl tek başına Âdem'e yol bulamaz. Aşktan da tek başına bir iş çıkmamıştır. Bu yüzden akıl "şeytan-, aşkın -Havva- yardımıyla uyanış ve görüş meyvesini yemesi için Âdem'in ağzına veriyor. Yani insanda görüş ve basiretin meydana gelmesi için, aşk ve aklın -her ikisinin birlikte- el ele olması lazım.

Alexis Carrel şöyle diyor: "Akıl otomobilin lambasıdır, aşk ise motoru. Hicretin gerçekleşmesi için, her ikisinin birlikte çalışması, işe girişmesi gerek. Eğer motor çalışır da lamba çalışmazsa, hareket, yokluktur. Eğer motor çalışmaz da lamba yanarsa, durma söz konusu olur.

Dante, "İlâhî Komedi"de -Cehennem'den Berzah'a, Berzah'tan Cennet'e- yolculuğunda, başlangıçta Virjil'in "aklın mazharı- kılavuzluğu ve yol arkadaşlığından faydalanıyor. Virjil, Dante'yi Cehennem'den Berzah'a götürüyor, Berzah'tan da Cennet'in sınırına. Ama buradan ötesi için şöyle diyor: Artık benim işim değil. O zaman "Beatrice" -Dante'nin kızı ve maşukunun adı- Dante'nin yoldaşlık ve kılavuzluğunu üstlenir.

Bu şu hakikati gösteriyor: İnsani seyir; hayatın aşağı merhalesi olan Cehennem'den insani tekâmül merhalesi olan Cennet'e kadar akıl ile aşkın işbirliğiyle gerçekleşiyor. İlkel ve başlangıç menzillerini, akıl ve en son konak başını aşk arşınlıyor.

Bizim irfan ve kitaplarımızda âlimler Peygamber'in (s) miracı konusunda şöyle demişlerdir: Hz. Peygamber, Sidretülmüntehâ kutbu ve aşamasına ulaşınca, Cebrail, "Ben daha fazla seninle ilerlersem tamamen yanarım", diyor.

Burası artık akletmenin durduğu aşamadır. Bundan sonra, başka bir duygunun, insanın uçmasını veya son sıçrayışını gerçekleştirmesi gerek.

Allah Niçin İnsanı Bilgi ve Bilinç Meyvesini Yemekten Men Ediyor?

Allah insanı bilgi, bilinç ve basiret meyvesini yemekten men ediyor; çünkü bütün dertler, bilgi ve bilinçten kaynaklanmaktadır. Bilmeyen ve görmeyen, ne eziyet çeker, ne ıstırap sahibi olur; sorumluluğu, heyecanı, korkusu ve ölümden sonra da hesap, kitap ve azap duyarlılığı yoktur. Çalışan ve tüketen bir makine veya mekanizma halinde meydana getirilmiştir.

Dünyanın bütün ağırlığını insanın omzuna yükleyen ve böylece Yunan pehlivanı Atlas gibi, bilgi, duygu ve bilincinin kefaretini dünyanın ağır yükünü çekmekle ödeyen, bu bilgi ve bilinçtir, basirettir.

Bilgisizlik ve bilinçsizlik, yönsüz filozofların bulma telaşında oldukları rahatlık ve mutluluktur. Zira ona sahip olmak, sadece bir şeyi gerektirmektedir: Ahmaklık! Allah'ın herkese verdiği nimeti keşke almasaydı; kimseye vermediğini, keşke insana da vermeseydi!

O zaman Âdem ile Havva Cennetten Sürüldüler

Hubut, iniş, yani düşüş meydana geliyor ve insan bilince erip gözlerini açmak ve görmekle rahatlık cennetinden sürülüyor; hayatı sıkıntı, eziyet ve telaşla bulanıyor.

Kim, sıkıntı, eziyet ve telaşla hayat geçirir? İnsan. Tao'nun deyimiyle şu bitkiye bakınız, baharda nasıl yeşeriyor, çiçekleniyor, yazın meyve verip sonbaharda sararmaya yüz tutuyor, kışın ise uykuya dalar. Asla ıstırap, perişanlık, ümitsizlik, gam ve sıkıntıya duçar olmaz. Ne bir taahhüt altına girmiş, ne omuzlarında bir sorumluluk yükü ağırlık yapıyor, ne de sorguya, hesaba çekilir. Çünkü tabiatın içinde yapıldığı şekliyle iş yapan bir çekiç veya bilyedir.

Sartre'ın ifadesiyle bu insan, bilgi ve bilinç sahibidir ve heyecan daima ona işkence verir. Daha insan olduğu ölçüde geri kalma, yıkılma, sapma, zaaf, omzunda hissettiği sorumluluk ve tekâmülden geri kalma korkusundan mütevellit acı ve ıstıraplar da artıyor.

Bilgisiz ve bilinçsiz birey, sorumluluk hissetmez, mutludur, rahattır. Ama bilinç düzeyi arttıkça, çocuğuna, ailesine, şehrine, memleketine karşı, bir bölgeye, Üçüncü Dünyaya sömürge dünyaya karşı ve daha da önemlisi insan türüne karşı o ölçüde sorumluluk hissi duyar.

Öyle ki âdeta bütün insanların kaderi ve yeryüzünde meydana gelen her facianın sorumluluğu ondadır ve omuzlarında ağırlık hisseder. Eziyet ve ıstırabı, sadece bugünün ıstırap ve eziyeti değil, önceki ve gelecek yüzyılların da ıstırap ve eziyetidir.

Âdem'in Cenneti Vaat Edilen Cennetten Farklıdır

Âdem'in Cenneti, Tevrat'ın coğrafik genişlik ve uzunluğunu tam olarak yazdığı bir bağ veya bahçeden ibaretti.

Gerçekten böyle olmuştur, demek istemiyorum. Fakat demek istediğim şudur: İslam ulemasının zihninde, kitaplarımızda nakledilen bazı rivayetlerde ve İbrahimî dinlerin âlimlerinin zihninde, bu Cennet, vaat edilen Cennet'ten farklıdır.

İnsanın gayret ve çabasına mükâfata olarak verilen Cennet, insani yazgının tekâmülünün mazharı, kaynağı ve sembolüdür. Bu, örtülülük anlamındaki cennetten (c-n-t maddesinden-Çev.) farklıdır. Tıpkı mecnunun, aklı örtülü kişi olması gibi Cennet de, ağaç ve otla kaplı bir yerdir, yani tam bağ. Âdem'in cenneti bu cennetten farklı bir cennettir.

O halde Âdem, istediği her şeyi zahmet çekmeden elde ettiği bir yerde yaşıyordu. Ne zaman ki, yasak meyveyi yiyor, o zaman mutluluk veren yepyeni bahçe veya bağdan ıstırap, eziyet, telaş, taahhüt ve sorumluluk dolu tehlikeli bir çöle sürülüyor.

O aşamada insan, Cennet'te oturuyor; ne bilgi, vukufiyet ve bilince sahiptir, ne de bir dert hissediyor. Çünkü ne bir şey biliyor, ne de bir yer görmüştür. Gözünü açınca orada olmuş ve o cennettekileri görmüş; böylece o az şeylerin varlığın tamamı olduğunu ve sahip olduğu şeyin ideal olduğunu zannetmiş.

Cennetinde besleniyor ve korku, dert ve gurbetle ilgili bir şey bilmiyormuş.

Meselâ bizim Sebzevâr halkı şöyle diyor: Siz bu kadar gezdiniz, dolaştınız, çok yer gördünüz; Sebzevâr gibi göğünden nimet ve bereketin yağdığı -içmek için ayran da ele geçmiyor- bir yer gördünüz mü?

Dertli, üzgün gördüğüm bir tanıdığıma "ne oldu?" diye sordum; kalbin mi, miden mi, neren ağrıyor?". "Aman insanların göz ve nazarından sakın! Birbirimizi çok sevdiğimiz amcamın oğlu, çocukların annesinden iki yüz seksen tümen tasarrufumuzun olduğunu işittiğinde, bana göz değdi."

Sebzevâr isimli şehirlerinin açık göğünden bereket yağan ve 280 tümenlik tasarrufları amca oğlunun kıskançlığını tahrik eden böyle adamlar için dünya, cennettir ve dünyada hiçbir noksanlıkları yoktur.

Camus şöyle diyor: Dünyada bir tebessüm kadar değeri olan başka hiçbir şey yoktur.

Buda ise şöyle diyor: İnsanın bütün çabası, bağlılık meydana getiren her şeyle olan bağını kesmek olmalıdır; zira hiçbir şey, gönülden bağlanmaya -ki gönül bütün dünyadan daha büyük ve değerlidir- değmez.

Burada bunların söylediği her şeyi onaylamak veya teyit etmek istemiyorum. Bilakis aradaki mesafeyi ifade etmek istiyorum.

Bu sınırlı çevre içinde bakıp gören, anlayan ve yaşayan, tıpkı bir bitki gibi kendini Cennet'te görüyor. Bu, çeşitli yiyecek, içecek ve lezzetleriyle insanı hayvanlar ve kuşlar topluluğu içinde rahatlatan Cennetin ta kendisidir. İnsanın bilinç öncesi Cennetinde, ne noksanlı, ne de perişanlık ve korku hissediyordu.

Âdem, yasak meyveyi yiyince, bilgi ve bilince erişiyor. Çıplaklık ve çirkinlikten dolayı güzellik ve mükemmelliğin mazharı ve kaynağı olan Allah'a karşı utanma hissediyor. Cennet, bütün o mutluluk, zevk, lezzet ve doluluğuyla, ıstırap, eziyet, acı ve dü-

şüşe dönüşüyor. Çünkü görüş ve basiret, Âdem'de, insanda maddi hayatta olmayan ihtiyaçlar meydana getiriyor; bilgi ve bilinçsiz insanda olmayan acılar, ıstıraplar, eziyetler, karamsarlıklar, ümitsizlikler ve sorumluluklar vücuda getiriyor. Nitekim Allah şöyle buyuruyor: *"Hiç şüphesiz o (insan) çok zalim ve çok cahildir"* (33/Ahzâb Suresi 72).

Zalim ve Cahil İnsan

İnsan çok zalimdir; çünkü yasak meyveyi yemek suretiyle kendini rahatlık, lezzet ve sıkıntısızlık cennetinden çıkarıp, ıstırap, sıkıntı, eziyet ve korkuya duçar eyledi. Dünyanın sorumluluk ve ıstırap yükünün ağırlığını, Yunan pehlivanı Atlas gibi omuzlarına aldı.

İnsan çok cahildir; zira uyanış ve görüşün sonuçlarının ne kadar zorluk ve eziyet getireceğini bilmiyordu.

Şimdi de hâlâ cennette yaşayan ve Âdem'le gelmemiş, yani yasak meyveyi yememiş olan kimseler çoktur. Yasak meyveyi yiyerek Âdem ile dünyanın ıstırap yükünü omzuna alanlar ise çok azdır.

Yaratılış Kıssası: En Yüce ve En İleri Diyalektik Antropoloji

Avami dindarlarla dine karşı olan aydınların düşündüklerinin aksine -ki her ikisi de yüzeysel düşünüyor; ikisi de derinlik ve manadan uzaktır- yaratılış destanında hikmet ve anlam dünyası vardır. Sembol, rumuz ve işaretlerinin altında en yüce ve en ileri antroplojik meseleler saklıdır. Eğer bir tezat görüyorsak bu, diyalektik çelişki veya tezattır, çamur ve Allah'ın çelişkisidir. Yaratılış destanında sorumluluk anlam kazanıyor. Âdem'in, insanın uyanıp görüş ve basiret kazanması için aşk ile aklın birlikte çalışması, hareket etmesi gerek: Bilgi ve bilinç meselesi öyle bir meseledir ki, insan, kendi çıplaklığına ve maddi tüketimci hayat fakirliğine vakıf oluyor ve utanıyor.

Hakikat şu ki, Allah tepeden tırnağa Âdem'e baktığı zaman şöyle buyuruyor:

"Yaratanların en güzeli Allah pek yücedir!" (23/Müminûn Suresi 14).

Başka kim böyle yaratabilir?

Bugün hiç kimse yaratılış kıssasını gündeme getirmiyor. Ki aydınlar muhaliftirler. İnanan taraftarlar; aydınlar alay ettikleri için onu gündeme getirmek, ortaya koyup ele almak bir yarar sağlamaz, diyorlar. Böyle yaklaşıyor ve mesela şöyle diyorlar: "Allah bir testi yaptı ve Âdem'in toprak heykelini güneş alsın diye kırk bin yıl Necd topraklarına bıraktı..."

Şimdi bunlar da söz mü?! Sadece bir kıssa değil, ilmî ve felsefi bir ekol ve mekteptir. İnsan ile, insanın alınyazısı ve sorumluluklarıyla ilgili hakikatlerdir; insanı tanımak için bir yoldur.

Eğer Âdem kıssasını, Yunan hümanizmi, Sartre hümanizmi, Heiddegger hümanizmi, Egzistansiyalizmin hümanizmi veya 19. ve 20. yüzyıl hümanizmleriyle mukayese etme fırsatı olsaydı, o zaman onlara karşı bu kıssanın değeri ortaya çıkar, anlaşılırdı.

İnsanın Tarihi

Âdem'den bahsedilince, maksat genel olarak insan ve insan türüdür. İnsan tarihinden bahsettiğimizde de maksat "Habil" ve "Kabil"dir. Habil ve toplum bireylerinin maddi nimetlere ve üretim kaynaklarına genel katılımı ve hayvancılık dönemi - hayvancılık üretimi- insanının sembolü; Kabil ise, sınıfsal savaş, mahrumiyet, faydalanma, halkın sömürülmesi ve köleleştirilmesi, hâkimiyet, mahkûmiyet, zulmün başlangıcı, maneviyat ve din inhirafı, tekelcilik ve özel mülkiyet dönemi insanıdır. Dolayısıyla Habil ve Kabil, insanın tarihinin başlangıcıdır.

Habil ve Kabil

Habil, Kabil tarafından öldürüldüğünde, umumi adalet ve eşitlik esası üzere olan ilk ortaklık ve katılım dönemi yok oluyor ve tekelci mülkiyetler ve sömürü dönemi, topluma mütemadiyen egemen olan dönem başlıyor. Çünkü Habil çiftçidir. Çiftçilik ise; tarih boyunca insanlık toplumunun kendi tarihî değişimle-

rinde, komün döneminden veya üretim kaynaklarının ilk katılım döneminden, üretim kaynaklarının tekelcilik aşamasına veya özel mülkiyet dönemine, ondan sonra da kölelik, serflik, feodalite, burjuvazi vs. aşamasına tebdil olduğu aşamanın birincil tarihidir.

Şirk Meselesi

Şirk, dinsizlik değil, bilakis çeşitli isim ve lâkaplarla resmen beşerî toplumlara egemen olmuş bir dindir.

Şirk, çok tanrılılıktan -iki tanrıdan sonsuza kadar- ibarettir. Bu tanrıların, çok put, çok tür tanrısı, çok ruh veya çok tabiat ötesi güç olması mümkündür.

Bu çoklu dinî mabutlar, mevcut durumu din adına meşrulaştıran çok sınıflı ve çok gruplu toplumlar oluşturmuşlardır.

Binaenaleyh şirk, çeşitli kabul edilen, doğal, ezeli, değişmez, ebedî ve kutsal sınıflara dayanan toplum görüşünün tezahür etmesi için çok tanrılılığa ve çok güce dayanan bir dünya görüşünden ibarettir. Her tanrı, bir ırkın temsilcisidir. Nitekim "Zeus" "Yahve", "Baal" veya "Vişnu"nun her biri, ırksal asaletin sembolü olmuştur; her soy veya ırk da, diğer ırkın zıddıdır.

Tanrılar birbirleriyle savaş halindedir; onların taraftarları -ırklar- da birbirleriyle kavga ve düşmanlık halindedir. Böylece ırksal çelişki açıklanmış, meşruiyet kazanmış oluyor.

O halde tanrısal şirk, ırksal şirki açıklamak için yontulmuş bir dindir.

Dünyada her tanrı, ırksal bir mazhar ve semboldür ve her millette her tanrı, bir ailenin temsilcisidir. Toplumda her tanrı bir sınıfın mazhar ve sembolüdür. Irkî, ailevî ve sınıfsal asaletlerin korunması; ırklarla ailelerin birbirlerine karışmaması; bir sınıfın diğer sınıfın sınırlarına tecavüz etmemesi için bu gereklidir.

Tanrılar ezelî ve ebedî oldukları için ırk, aile ve sınıfların farklılık ve ihtilafları da ezelî ve ebedîdir; ta ki hiçbir sınıf değiştirme ve diğer bir sınıfın yokluğu düşüncesine kapılmasın.

İmdi sosyal şirk, tanrısal şirkten bir yansımadır. Bundan dolayı şirk, çok tanrılı bir dindir. Çok ırklılık, çok sınıflılık ve çok ailelilik düzenini izah etmek, meşrulaştırmak, kutsal ve dinî kılmak için üretilmiş bir dindir. Bunlar kutsal ve dinî olduğu zaman, ne tenkit ve itiraz mümkündür, ne de değişim fikri mümkündür.

Şirkin bizzat kendisi, tarih boyunca, millet ve kabilelerin sınıfsal, ırksal ve ailevî çelişki veya tezatlarından hep halka karşı yararlanan egemen sınıfın oyuncağı olmuştur.

Şirkin Türleri

Şirk, bazen sarih ve aşikârdır. Müşrik, resmen birkaç tanrıya -birkaç puta- inanır. Onun dinindeki çeşitli tanrılar somuttur, belirgindir. Bu şirk ile mücadele kolaydır. Nitekim Peygamber (s) onunla mücadele etti ve muzaffer oldu.

Diğer şirk "müzmin"dir; bunda şirk, tevhit elbisesi içinde amel ediyor. Bu şirk ile mücadele çok zordur. Nitekim Ali (a) savaştı ve yenilgiye uğradı.

Tevhid dinleri, her zaman işe başlıyor ve muzaffer oluyorlar; fakat bir nesil sonra tevhit peygamberinin dininin resmî mütevellileri ve dinin resmî tebliğcileri adıyla bir sınıf, gücü eline alıyordu. Bunlar ya egemen sınıfa bağlıydı ya da kendileri egemendi. Dinin mütevellileri, dine inananlar, kiliselerin veya o dinin mabetlerinin idarecileri adıyla, sosyal şirki tevhit maskesi altında, tevhit mabetlerinde icra ediyor ve idame ettiriyorlardı. Dolayısıyla "müzmin" şirk, İslam, Hıristiyan ve Yahudi tarihinde açık şirk dininin kendisinden daha derin ve daha güçlü bir biçimde ortaya çıkıyor.

Musa, Firavun'un şirk savaşına tevhit ile karşı koydu. Fakat sonra onun yerine geçenler, yani Musa dininin ruhanîleri, Firavun düzeni ve sosyal şirki, Musa'nın tevhit örtüsü altında yeniliyor ve Bir tek tanrı olan Yahve, Firavun tanrılarının rolünü üstleniyor.

Mesih geliyor ve dinin mabedini, din satma dükkânı açıp dinî eşya veya kutsal şeyler satan din tacirlerinin elinden kurtarıyor. O ilk defa tevhidi Batı'da ilân etti; dünyayı -özellikle Roma ve Yunan dünyasını- tevhit ile tanıştırdı. Ama sonra onun varisleri, egemen sınıfın üç boyutlu olmasını açıklamak ve meşrulaştırmak için kitap ve mesajlarından üç tanrı çıkardılar.

Zerdüşt mubed ve ruhanîleri, bir olan Ahuramazda'yı üç ateşe dönüştürüyorlar: Şehzadelerin Ahuramazdai ateşi, Ruhanîlerin Ahuramazdi ateşi, Çiftçilerin Ahuramazdai ateşi.

Tevhit

Tevhit, bir hükümde, varlığa insan zihninde birlik kazandıran, âlemdeki bütün zıt kutupları etkisizleştiren, kıran, mağlup eden ve onun yerine tek bir Allah; bir varlık imparatorluğu, bir hedef, bir irade, bir ruh koyan dünya görüşünden ibarettir.

"La havle velâ kuvvete illa billah" çok anlamlı bir söz ve devrimci bir slogandır. Fakat bugün bir vird halini almıştır. Oysa dün, Allah'tan başka her şeyi ve herkesi yadsıyor, olumsuzluyordu.

İlkel dinlerde, bazı doğal eşyada "mana"; bazı habis ruhlarda, yıldızlarda, bazı gıdalarda, bazı hayvanlarda vs. olan ve insanın alın yazısında etkisi olan gizli güç olduğunu söylemiştim.

"Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh", yıldızlar, eşya, şahıslar, büyük ve küçük şahsiyetler, yiyecekler, elbiseler, renkler ve seslerde "manâ" adıyla gizli bir güç olduğuna ve bu gücün insan hayatı üzerinde olumlu veya olumsuz tesir bıraktığına dair bu ilkel düşünceleri ret ve inkâr ediyor.

Fakat bugün, " Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh" diyen, sadece büyük dinî şahsiyetlerde kaderinde etkili olan bir "mana"nın bulunduğuna inanmakla kalmıyor, ayrıca sarı pirinç çorbasında da o gücün -mana'nın- varlığına inanıyor!

Oysa tevhit, insana, aynı türden bir dünya, aynı türden bir tarih, aynı türden bir insan tanıtıyor; dünya birliğini, tarih ve insan birliğini, insan ve dünya birliğini, her şeyi tevhit alt yapısı üzerine inşa ediyor.

Tarih boyunca şirk dinlerinin hile ve düzenbazlıklarının kurbanları olan insanlar, daima, ırk, soy, sınıf ve ailelerin eşitliğinin gerçekleşmesi için savaşmışlar. Bu kitle, her zaman sınıfsal, ailevî ve ırkî şirkten ıstırap çekmiş, eziyet görmüş, kan vermiş, güçsüzleşmiş ve yokluğa erişmiştir. Tarih boyunca egemen sınıf şirki yaydığı kadar da halk ona karşı tevhit vesilesiyle direniyor. Bu halk, mütemadiyen tevhidin yerleşmesini arzu etmiştir. tevhidin istikrarı arzusunda olmuştur; hem kâinata hâkim büyük hakikat olarak, hem de beşeri birliğin o nizam temelinde gerçekleşmesi mümkün olan düzenin fikrî ve itikadi alt yapı olarak tevhidin yerleşmesi arzusunda. Bundan dolayı tevhit, çok büyük bir meseledir.

Tevhit Şiarı

"Tevhit şiarı", sadece bir araya gelinip konuşulacak, hangi delille tanrı vardır, hangi delille yoktur veya eğer bir sınıfta iki öğretmen, bir memlekette iki padişah olursa şöyle böyle olur türünden tartışmalara girişilecek kelami ve felsefi bir problem değildir. Bu akıl yürütmelerin doğru olmadığını söylemek istemiyorum, çok da doğrudur. Benim söylemek istediğim o ki, bu yeterli değildir. Âlimlerin birlikte sahip oldukları istidlallerdir bunlar. Bilal, bunları bilmiyordu ki felsefi istidlalde bulunsun ve evrende tezat olduğu konusunda bin bir delil getiren ve birlik olduğuna dair bin bir delil getiren bir topluluk içinde otursun.

İslam Peygamberi "La ilahe illallah" deyince, niçin köle pazarları titreyip sarsılıyor ve kölelerin fiyatı düşüyor? Neden köleler her şeyden önce kurtuluşun bu sloganda saklı olduğunu anlıyorlar? Niçin Kur'an'ın kendi kavliyle -Kureyş'in dilinden- halkın rezilleri, baldırı çıplak insanlar, yalın ayaklılar Peygamber'in peşine düşüp tevhit şiarını söylüyorlar? Bunlar niçin âlim, bilgin ve filozoflardan daha çabuk tevhidi idrak ediyorlar?

Şimdi söz konusu olan tevhit şiarı felsefedir. Onu anlamak için kelam ve felsefe okumalıyız. Fakat köleleri ve yalın ayaklıları seferber eden tevhit, dünyevî, tarihî ve sosyal hayatın bir veçhesi-

ne sahip olup şirke karşı antitez olmuş ki, tarih boyunca sosyal adalet ve bütün insanların eşitliği tahakkuk etsin.

Teslis

Teslis sınıfsal şirk türüdür, dediğim gibi şirkin şekillerinden biridir. Önemli olan mesele, başta tek boyut olan egemen sınıfın, insanlık tarihi boyunca gelişerek üç boyuta dönüşmesidir: Biri, siyasî güç, biri dinî güç, üçüncüsü ise ekonomik güçtür.

Gelen her peygamber, dinî güç tarafından -diğer iki boyutun, yani ekonomik ve siyasal boyutun yardımıyla- eziliyordu. Tevhit peygamberi zafere erdiğinde, bunlar, o peygamberin taraftarlar heyeti oluyor ve sonra o peygamberin halef/vekilleri namıyla halka hükümet ediyorlardı.

Yahudi hahamları İsa (a.s.) ile savaşmışlardır. Savaşamadıkları zaman da İsa'nın keşişleri kisvesine bürünmüşlerdir. İsa'nın keşişleri de, İslam ile yaptıkları mücadelede yenilgiye uğradıktan sonra, halifelere bağlı ruhanîlere dönüştüler. Hüseyin'e (a), Hür ve herkese karşı fetva verenler bunların ta kendileridir.

Başlangıçta "Kabil" suretinde zuhur eden egemen sınıf, sonraları gelişiyor ve üç çehreye sahip oluyor: Siyasi dinî ve ekonomik çehre. Bunlar, Kur'an'da üç sembol ile çok güzel ve somut açıklanıyor. Firavun siyasî çehredir, Karun ekonomik çehre, Belam-ı Baur ise ruhanî çehredir. Bunların her üçü de aynı kumaştandır aslında. Tek merkezde çalışırlar; biri baskı yapar, biri sömürür, biri de eşekleştirir.

Bu Üç Boyuta Ait Peygamberler

İran, Hindistan ve Çin'in peygambervari rehberleri, Yunan'ın ahlâki, manevi ve peygamberce rehberleri ve istisnasız, baba veya ana tarafından bütün rehberler, bu üç boyuttan birine aittirler: Ya baba eşekleştirilmiştir ya da ana. Biri Karun soyundandır, diğeri Firavun soyundan ya da her ikisi birden.

Lao-Tsu, Konfüçyüs ve Buda, peygamber benzeri Vedaîler, Zerdüşt, Mazdek, Mâni, Sokrat, Eflâtun ve Aristo, evet bunların hepsi üst sınıftandır, kabilelerin üst sınıfına aittirler.

Bunların karşısında İbrahimî peygamberler adıyla bir peygamberler dizisine sahibiz. İslam Peygamberinin de buyurduğu gibi koyun otlatmayan hiçbir peygamber gelmemiştir; istisnasız bütün peygamberler koyun otlatmıştır. Peygamberden maksat onun kendi silsilesinden olan peygamberlerdir; diğerlerini peygamber kabul etmemektedir. Tarihin tasrihiyle bunlar çobanlara bağlıdır veya ziraî dönemde çobanlardan daha düşük olan sanatkârlara aittirler.

Şimdi de tarım ve köy toplumlarında, sanat işi ile uğraşanların sosyal itibar ve haysiyet açısından köylüden daha alt düzeyde bir makamda olduklarını görüyoruz. Şöyle ki bir köylü kızını meselâ asla bir nalbanta vermiyor -isterse kendisinden daha zengin olsun-, bir ayakkabı tamircisine vermiyor. Aslında alet yapıcılar ve sanatkârlar özel bir sınıftır -çingeneler gibi-. Feodalite ve çiftçilik döneminde bu sınıfın sosyal prestijleri darbe yiyor. Bütün bunların sebebi, geçmişte sanatın bugünkünün tersine olmasıydı.

İbrahimî peygamberler, çoban veya sanatkâr ya da bu düzeydeki zümre ve gruplara, yani mahrum sınıfın en mahrum katmanına aittir.

Ümmi

Ümmî, mahrum sınıfın en mahrum katmanlarına ait olma manasındadır. Bazıları ümminin "Ümmülkurâ"dan geldiğini zannetmiş ve dolayısıyla Mekke'ye mensup anlamı vermişlerdir. Gerçekten şöyle ilginç bir tarife varmışlardır: "Peygamber Mekkelidir." Diğer bazıları ise okuma yazma bilmemekle ilgili mana vermişlerdir. Elbette ben Hz. Peygamber'in okuma ve yazması vardı, demek istemiyorum. Fakat Allah'ın "Ümmi Nebi Resul" (7/A'râf Suresi 157) âyetinde ümmî, yüce bir sıfattır. Allah, burada "Okuma yazması olmayan büyük elçimiz" demiyor. Yine okuma yazma bilmemek Peygamber'in bir eksikliği, kusuru ya da faziletidir de demek istemiyorum. Fakat "bu kadar büyüklüğe okuma yazması olmadığı için sahip olduğu fikrine dayanmamak gerek. "Ümmî", ümmettendir, yani o üç boyuta -tarih bo-

yunca Kabil'in varisleri olup siyasî, dinî ve ekonomik gücü halkın aleyhine ellerinde bulundururlar- karşı halka bağlıdır; yoksun, kurban edilmiş, yaralı, sömürülmüş, istismar edilmiş ve bu Firavun, Karun ve Belam-ı Baur üçlüsü tarafından kanı emilmiş sınıfa bağlıdır.

Tarih boyunca onlar -İbrahimî olmayan peygamberler- sınıfsal açıdan o üç boyuta bağlıdırlar. Bunlar -İbrahimî peygamberler- ise bu mahrum sınıfa bağlıdırlar. Bunlar ümmete bağlıdırlar, ümmîdirler. Genellikle okuma yazma ve bilgi, egemen sınıfın elinde olduğu, kâtip, öğretmen ve ruhanîler ders okudukları ve halk kitlesi umumiyetle okuma yazma bilmediği için, bu peygamberler de kendi sınıfındakiler gibi okuma yazma, eğitim, araştırma, medrese ve üniversite nimetinden mahrum kalmışlardır.

O halde İslam Peygamberi'nin ümmî olması, tarih boyunca toplumun bu sınıfına bağlı olması ve bu baskıya uğrayıp yaralanmış mahrum kutba bağlı olması anlamındandır.

Dünyevilik ile Uhrevilik Salınımında Toplum

Tarih boyunca toplum ile halk, dünyacılık ile ahiretçilik arasında diyalektik bir hareket içinde, salınım halindedir.

Bir toplum, ahiretçiliğe ve zühde doğru ya da vehimler, hurafeler tarafına gidiyor, bir toplum ise, dünyacılık ve maddi medeniyet yönüne. Peygamberler, halkın ve toplumun eğiliminin tersine bir yön tutmuşlardır. Meselâ âhiretçi, zâhit ve vehimci ve hurafeci Hint veya Çin toplumunda gelmiş olan bir peygamber, onları muhalif olan bir yönde, sosyal hayata, ilme ve maddi medeniyete çağırmıştır.

Gördüğümüz gibi Lao-Tsu halkı âhiretçiliğe ve bireyciliğe çağırmışken, Konfüçyüs onun tersine, halkı toplumculuğa ve dünyacılığa yöneltmiştir.

Roma gibi maddi hayat, güç talep etme, maddi tüketim ve lüks ve şehvet peşinde koşma yönüne sevk edilmiş olan dünyacı bir toplumda -2300 ila 2000 yıl önce-, İsa (a.s.) bu sosyal sapmaya

karşın toplumu münhasıran ahiretçiliğe, takva, züht ve dindarlığa çağırdı. Sonra toplum, İsa'nın çağırdığı yolda o kadar ileri gitti ki Ortaçağlar meydana geldi. O zaman Rönesansla başkaldıran din veya ekol, Ortaçağ'a karşı, maddiyetçiliğe, tüketim ve lüks hayata çağırdı. Tabii ki şimdi de o maddeciliğin devamı söz konusudur.

İmdi dinler ya âhiretçidir ya da dünyacı. Bu, dinin gelişim ortamı olan topluma bağlıdır. Eğer toplum âhiretçi ise din dünyaya çağırıyor, yok eğer dünyacı ise din âhirete davet ediyor. İslam'a gelince o, iki boyuta sahip tek dindir; İslam'da, toplumu daima denge halinde tutmak için birbirine zıt iki yön olan dünyacılık ve ahiretçilik birlikte, bir birim olarak topluma dâhil oluyor.

Hatemiyet

Dikkat buyurmanızı, tam bir dikkatle dinlemenizi rica ediyorum; zira bu konu, yanlış anlaşılan şeylerden biridir, hem uykuya dalanlar, hem de kendilerini uykuya vuranlar için.

Hatemiyet şu anlamdadır. Tehvit ekolü ve vahiy mektebi adında bir ekol vardır. Bunlar din ekolüdür, bir okuldur; okulun çeşitli ders ve sınıflarında farklı öğretmenler mevcut. Bu öğretmenler, insan isimli öğrenciyi eğitime tâbî tutmuş ve sınıftan sınıfa yükseltmiş, en son sınıfta ona doktora ve içtihat derecesi vermiş ve "sen müçtehitsin" demişlerdir.

Müçtehit, bütün ilimleri bildiğin anlamına gelmez. Bilakis bu ekol ve okuldan ve bu okulun öğretmenlerinden aldığın eğitim-öğretim ve bilgilere dayanarak araştırmalarını sürdürebileceğin, ilmi geliştirebileceğin ve ilerleyebileceğin anlamına gelir.

Şu halde hatemiyet, insanın vahiy okulundan mezun olması demek; vahiy okulundan mezun olmak ise, insanın hatemiyetten sonra, yeni vahye ihtiyacının olmaması; doktora aşamasından sonra başka bir sınıfa oturmasına lüzum olmaması demektir.

İnsanın artık dine ihtiyacının olmadığını söylemek istemiyorum. Şunu söylüyorum: İnsan artık yeni vahye muhtaç değildir. Yani insanın, ekol ve okulun öğrettikleri temelinde, öğrendiği

şeye olabildiğince aşina olmasıyla, başka bir peygamber gelmeksizin ve onun elini tutmaksızın, onun yanına gitmeksizin, yeni problemleri, önceki dinlerde ve zamanlarda gündeme gelmeyen sorunları yeni bir vahyin halletmesini beklemeksizin kendisi cevaplayabilir.

İnsan ancak, hatemiyet vahyiyle gelmiş olan şeyi öğrenip onunla amel etmek ve onda içtihat etmek suretiyle adım atar ve mükemmellik yolunda yürür.

Böylece insan, yeni vahiy gelmesinden bağımsız hale gelir; nitekim örneğin ben filan üniversiteden mezun oldum ve şimdi artık bir sınıfa ve bir hocanın gelip yeni dersler vermesine ihtiyaç olmaksızın öğrendiğim bilgilere göre araştırma yapabilir ve incelemelerimi devam ettirebilirim.

Dolayısıyla hatemiyyet dediğim zaman, bu insanın tekâmülünün artık durduğu anlamına gelmez. Acaba Milâdi yedinci asırda,-1300 yıl önce- insanın gelişimi durmuş muydu? Hayır. İnsan daima tekâmül ediyor, gelişiyor. Nitekim ben üniversiteyi bitirdikten sonra şimdiye kadar gelişmemi sürdürdüm ve yeni bir hocam olmadan çalışma ve araştırmalarım arttı.

Acaba ders okuduğum bu okula artık ihtiyacım yok mu? Niçin? Şimdi de muhtacım. Fakat nasıl muhtaçlık, nasıl bir ihtiyaç? Gidip okuduğum şeyleri tekrar okumam anlamında ihtiyaç değil, bilakis orada ders olarak aldığım şeyleri olabildiğince fazla anlamaya ve pratiğe aktarmaya ihtiyacım var. Onların verdiği bilgileri, onların çalışma tekniği, metodu, bana öğrettikleri görüşü ve benim kafama yerleştirdikleri fikri esas alarak dünyayı görmeye, yaşamaya, sorumluluğumu yerine getirmeye ihtiyacım var.

Hatemiyetin anlamı budur: Böylece İslam, Şia, Kur'an, Kur'an'ın özellikleri, İslam Peygamberi ve imamete; Şia'nın anlamına, tarihî, kültürel, fikrî ve ideolojik değer ve rolüne; sosyolojik açıdan adaletin anlamına, İmamet rejiminin diğer rejimlerle mukayesesine, tarihin cebri/determinizmine, intizara, ricata, mevcut çağda Müslüman aydınların sorumluluğuna vs. ulaşırız...

Ek

(Dinler Tarihi derslerinden bir kısmının sonunda, bazıları derslerde verilen konularla ilgili olmayan sorular sorulmuştur. Düzen ve emanete riayet etmek ve de dağınıklığı önlemek için onlarla ilgili olan bu soru ve cevaplar, bu ek kısmına konulmuştur. -Derleyen)

Beşinci Derse Ait Soru ve Cevabı:

Soru: Hz. Hatemi Mertebet (Hz. Peygamber-çev.), Mescit'teki son hutbesinde, bir kapı hariç bütün kapıların kapanmasını istemişti. Acaba Hz. Peygamber'in açık kalmasını istediği kapı, Ali'nin kapısı mıydı yoksa Ebubekir'in mi?

Cevap: "İslam Bilim" kitabı, "Peygamber Ölüyor" bölümünde şu noktaya varıyor: Peygamber evinde can verme halindedir, son sözlerini söylüyor. Sözlerinden biri şudur: Ebubekir'in odasının -veya evinin- kapısı dışında mescide açılan bütün kapıları kapatınız. Bu, "İslam Bilim"in öyle bir yeridir ki, kitabımın bütün değeri -şayet bir değeri varsa- burada yaptığım hatadan dolayı ortadan kalkmıştır; yani gerisi anlamsızdır ve okunmaya değer değildir! Şüphesiz bu yapılması gereken bir eleştiridir, canım bir yerde cevap vermek istiyordu; elbette ben, kendi şahsıma yapılan eleştirilere cevap vermekten pek hoşlanmam; çünkü daha sonra her şey yavaş yavaş aydınlığa kavuşuyor. Eğer ben bir hata yapmışsam -ki yapma imkânım fazladır- getirilen eleştiriler doğrultusunda bu hatayı tashih etme yoluna gidiyorum. Eğer toplum yanlış bile anlasa, daha sonra güzel anlayacaktır. Şimdi problem şudur: Genellikle bana, "falan kitapta yazdığın o şey de nedir?" kabilinden eleştiriler yönelttiklerinde, ben, "nerde?" diye soruyorum ve okumadığını görüyorum!!

Bu konu, aslında boşuna ortaya atılmıştır! Sebebi de şudur: Esasen Peygamber'in ölüm durumu, çevre, vaziyetler, durumlar, şartlar, Ali'nin evinin kapısı, Ebubekir'in evinin kapısı, bu sözlerin anlamı vs. "soldan" anlaşılmıştır! Şu fikirdedirler: "Ali'ye karşı bu kadar sevgi bağı olan Peygamber, Ebu Bekir'in evinin

kapısının açık kalmasını isteyip de Ali'nin evinin kapısının açık kalmasını söylemeden nasıl ölmek ister?! Öyleyse bu yanlıştır! Peki, doğrusu ne? "Ali'nin evinin kapısı açık kalmalıdır!"

Hayır beyefendi! Aslında Ali ve Ebubekir'den bahsetmek söz konusu değildir. Söz konusu olan, bunun fazileti ve onun fazileti değildir! Birkaç sayfa önce Ali'nin faziletinden ve Ebu Bekir ve Ömer ile ilgisinden bahsetmişim. Artık burada bahsetmem gerekmez; burası tarihsel gerçekliktir; şu anlamda ki, evi göz önüne alınız: Peygamber'in evi, mescide bağlanan birkaç odadan ibaretti. Yani avlusunun sahası, mescit olan bir ev. Bu Peygamber'in evidir, yani Peygamber'in hanımlarının evi. (Kendisinin şahsî evi yoktu, O'nun şahsi evi, hanımlarından birinin odası idi). Bu şekilde, mescidin köşesinde, mescidin iki tarafında, mescidin kıblesinde ve mescidin batısında, Peygamber'in hanımları Müminlerin anneleri Ayşe ve Hafsa'nın evleri vardı. Ayşe'nin bir odası vardı, Peygamber orada ihtizar durumundaydı. Bu sözü de orada söylemiş, şimdi medfun olduğu yer. Yani o deriden yapılmış sediri kaldırıp, Hz. Peygamber'i oraya defnettiler.

İnsanlar, Peygamber'in kabrini ziyarete çok geliyor ve Ayşe'yi rahatsız ediyorlardı. Çünkü o, orada yaşayan bir kadındı. Odasının ortasına duvar çekti. Yani onu böldü; yarısı Peygamber'in kabri oldu, diğer yarısında ise kendisi oturdu. Ölünceye kadar bu şekilde olmuştur. Fakat bu konuşmanın olduğu zaman o duvar mevcut değildi, yani Peygamber ölmeden önce. Bu odada Peygamber, ölüm döşeğine düşmüştü ve ihtizar halinde konuşuyordu. Bu odanın bitişiğinde ve bir duvar farkıyla -şu anda da vardır, giden herkes görmüştür- Ali ve Fatma'nın -Hz. Peygamber'in evi gibi- kapısı mescit tarafında bulunan evi vardır. İçeriden, Ayşe ile Fatma'nın evi, yani Ali'nin evi arasında bir pencere vardır. Bunların avlusu ise Hz. Peygamber'in mescididir, 60'a, 60 zirâ', 100'e 100 zirâ' ölçülerinde (Her zira' 45 cm.). Mescit'in dışında, evler veya odalar vardı; bunlar Peygamber'in bazı sahabelerine ait idi. O odalardan, Mescit'e açılan yollar var-

dı. Doğu kısmında -Mescit'in dışında- Ebubekir'in odası vardı. Bu odadan da Peygamber'in mescidine yol açılıyordu.

Peygamber, "çeşitli sahabilerin evlerinden Mescit'e açılan bütün kapıları kapatın, sadece Ebubekir'in evinin kapısını açık bırakın" diyor. Ali'nin evinin kapısını kapatın demiyor. Zira Ali aynı evdedir ve dolayısıyla kapısının kapalı veya açık olmasının bir anlamı yoktur! Eğer Ali'nin kapısı kapalı olsaydı, oranın kapısı ortadan kalkardı! İmdi bunların her ikisi bir binada yaşıyor, başka bir kapıları yok, hangi kapıyı kapatsınlar?

"Ebubekir'in evinin kapısı"ndan bahsettiği zaman, Ali'nin evinin kapısının açık veya kapalı olması asla Söz konusu değil. Ayrıca Ali, Peygamber'in yanında oturuyordu. Peygamber'in başı onun dizinin üzerindeydi. Ali'nin evinde kim kalıyor? Hz. Peygamber'in kızı Fatma; o da Peygamber'in yanında oturuyor. Ali'nin evinin kapısını kapatsalar ne olur, kapatmasalar ne olur"! Gerçekte bunlar söz konusu mudur? Eğer bu kapıyı kapatırlarsa, bunlar içeri giremezler; eğer içeride iseler dışarı çıkamazlar (hepsi bir yerde bulunuyor). Fakat Hz. Peygamber, niçin Ebubekir'in evinin kapısı açık olsun, diyor? Onu diğer ashaptan -Ali'den değil- istisna ediyor, ayırıyor; çünkü Ebubekir, Hz. Peygamber'in eşinin babasıdır. Hz. Peygamber, şimdi Ebubekir'in kızının evinde hasta yatağında yatmaktadır. O halde Hz. Peygamber şöyle demek istiyor: "Eğer diğer sahabeler, odalarının kapısı mescide açılıyorsa, O'nun yanına gelirler, Hâlbuki ben hanımlarımın yanındayım ve Ayşe'nin odasında ölüm döşeğindeyim, buraya gelmeleri durumunda onları kabul edemem. Onlar yabancıdır, rahatsızlık verebilirler; ama Ebubekir, benim hanımımın babasıdır ve mahremdir, gelebilir." Böyle değil mi?